

Nyelvi diszkrimináció a nyelvi tájképben

NYELVI DISZKRIMINÁCIÓ A NYELVI TÁJKÉPBEN

**Az SJE TTK-n működő Variológiai Kutatócsoport
és Nyelvi Tájkép Kutatócsoport közös szervezésű nemzetközi
tudományos szimpóziumának tanulmánykötete**

Szerkesztette:

**Istók Béla – Lőrincz Gábor –
Baka L. Patrik – Török Tamás**

Komárom, 2025

Szerkesztők:

Mgr. Istók Béla, PhD.

(Selye János Egyetem)

Mgr. Lőrincz Gábor, PhD.

(Selye János Egyetem)

PaedDr. Baka L. Patrik, PhD.

(Selye János Egyetem)

PaedDr. Török Tamás, PhD.

(Selye János Egyetem)

Szakmai lektorok:

Dr. habil. Ludányi Zsófia, PhD.

(HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
és Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Dr. Hulyák-Tomesz Tímea, PhD.

(Eszterházy Károly Katolikus Egyetem)

Nyelvi lektor:

Dr. habil. Lőrincz Julianna, PhD.

(a Selye János Egyetem nyugalmazott egyetemi docense)

A kötet alapjául szolgáló konferencia szervezését, valamint a kötet szerkesztési munkálatait a Kulturális és Innovációs Minisztérium, illetve a Tempus Közalapítvány 2023/2024. évi fiatal határon túli magyar oktatói ösztöndíja támogatta (I. B., L. G. és B. L. P.).

A tanulmányok tartalmáért (beleértve az ábrákat és a táblázatokat is) kizárólag a szerzők felelnek. A forrásmegjelölés hiánya valamennyi esetben arra utal, hogy az adott ábrát vagy a táblázatot a tanulmány szerzője készítette, illetve szerkesztette. A különböző személyek, csoportok, intézmények stb. előítéletesnek, megbélyegzőnek, diszkriminatívnak stb. való minősítéséért a szerkesztők nem vállalnak felelősséget, az minden esetben a szerzőt terheli.

© Szerzők

© Szerkesztők

© Selye János Egyetem, Komárom

ISBN 978-80-8122-516-1

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
---------------	----------

I. SCHOOLSCAPE	9
-----------------------	----------

Szabó Tamás Péter: Többsz nyelvű iskolai tájkép és nemzetközi tanárképzés: lehetőségek és kihívások	11
---	----

Jánk István – Rási Szilvia: Magyarországi iskolák nyelvi tájképe és azok nyelvi diszkriminációval való kapcsolata	25
---	----

Istók Béla – Lőrincz Gábor – Török Tamás: Osztálytermi nyelvi tájképesítés BBB-módszerrel	39
---	----

Kecskés Judit – Illésné Kovács Mária: Részletek Edeleny nyelvi tájképéből. A Borsodi Általános Iskola nyelvi tájképe	53
--	----

Oszkó Beatrix: Óvodai nyelvi tájkép. Esettanulmány a vajdasági Bambi Óvodáról	71
---	----

II. CITYSCAPE	87
----------------------	-----------

Dőryné Zábrádi Orsolya: Nyelvi tájképek Győr belvárosában	89
--	----

Pethő József: Adalékok Nagykároly nyelvi tájképéhez	103
--	-----

Tóth Sándor János – Nagy Melinda – Pólin Irén – Vaňko, Juraj: Az élő természet Beregszász nyelvi tájképében	121
---	-----

Hires-László Kornélia – Máté Réka: Nyelvi tájkép Kárpátalján az ukrán-orosz háború kitörése után	133
--	-----

III. NETSCAPE AND VACATIONSCAPE 147

Bódi Zoltán: Nyelvi diszkrimináció a budapesti nyelvi tájkép
fizikai és online felületein 149

Kovács László – Szőke Viktória – Szalai Vivien – Csányi Réka:
Turistákra várva (?). A nyelvi tájkép jellemzői egy nyugat-magyarországi
vármegyeszékhely központjában 165

Bíró Enikő: Nyelvi tájkép a lelátókon 179

IV. SZOCIOKULTURÁLIS ÖSSZEFÜGGÉSEK 193

Laihonen, Petteri: Magyar kisebbségi nyelvi tájkép és nyelvi diszkrimináció 195

Misad Katalin: A nyelvi diszkrimináció példái
szlovákiai közigazgatási intézmények felirataiban 209

Domonkosi Ágnes: Az egészségügyi nyelvi tájkép kutatásának
jelentősége és lehetőségei 221

Simon Szabolcs: Egy diszkrimináló (?) név: a *Felvidék* 239

V. BOOKSCAPE 245

Kurucz Anikó: A diszkrimináció diszkrét bája
Milbacher Róbert *A nagy kanizsár összeesküvés* című meseregényében 247

Baka L. Patrik: Diszkrimináció és tabutémák
Lipták Ildikó *Csak neked akartunk jót* című regényében 257

Kapusi Angéla: „A szíved az enyémmel nem kompatibilis.”
Irodalomközvetítés művészetével a szociokulturálisan
hátrányos helyzetű tanulóknál 265

Tasi Réka: Reflexiók a nőkép történeti alakulására
a régi magyar irodalom tanításába 273

Katona Nikolas: Módszertani stratégiák a *Barbie* című film
elemzéséhez a diszkrimináció tükrében 281

ELŐSZÓ

E tematikus kötet a Selye János Egyetem Tanárképző Karán működő Variológiai Kutatócsoport (VaKu) 13. és a Nyelvi Tájkép Kutatócsoport (NyeTaK) 1. – közös szervezésű – nemzetközi tudományos szimpóziumának az előadásait tartalmazza szerkesztett formában.

Az eseményen a téma neves magyar, illetve magyarul is publikáló szakemberei vettek részt a Kárpát-medencéből és azon túlról egyaránt. A jelenléti vagy online formában csatlakozó kárpátaljai, erdélyi, vajdasági, felvidéki, finnországi és magyarországi előadók között olyan neves intézmények, egyetemek és kutatóközpontok szakembereit találjuk, mint: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, az Újvidéki Egyetem, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, a Jyväskyläi Egyetem, a Comenius Egyetem, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, a Miskolci Egyetem, a Széchenyi István Egyetem, a Budapesti Metropolitan Egyetem, a Színház- és Filmművészeti Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Magyarságkutató Intézet, a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, végül pedig a fennállásának 20. évfordulóját ünneplő Selye János Egyetem.

Az esemény célja a nyelvi tájkép és a nyelvi diszkrimináció összefüggéseinek a feltárása volt egynyelvű és többnyelvű, valamint online és offline környezetben; nemcsak a nyilvános tereken (pl. az utcán), hanem akár az iskola falain belül is (pl. az osztályteremben). Az előadásokat három párhuzamos szekcióba, ezeken belül pedig öt tematikus blokkba rendeztük (a jelen kötet is ezt a struktúrát követi): míg az első blokkban az iskolák, a másodikban a települések, a harmadikban az internet és a vakáció nyelvi tájképéről, a negyedikben pedig különböző szociokulturális összefüggésekről hallhattunk előadásokat, addig az ötödikben – tágan értelmezve a területet – irodalmi alkotások nyelvi tájképéről (egy új fogalommal *bookscape* – a jelen kötetben: Istók–Lőrincz–Török 2025: 9. lábjegyzet) volt szó.

A 32 szerző 5 tematikus blokkba rendezett 21 tanulmányát közreadó kötetünket elsősorban azoknak szánjuk, akik a szociolingvisztika, a nyelvpolitika, a kétnyelvűség-kutatás, a nyelvpedagógia, a marketingnyelvészet vagy a netnyelvészet iránt érdeklődnek. A munka – különösen annak legterjedelmesebb része: *Schoolscape* – reményeink szerint a korábbi évek kötetéhez hasonlóan (pl. *A helyesírás-tanítás aktuális kérdései; Online oktatás – Kontaktoktatás*) a tanárképző karok hallgatói számára is hasznos olvasmány lehet.

I.

Schoolscape

Szabó Tamás Péter¹

Többs nyelvű iskolai tájkép és nemzetközi tanárképzés: lehetőségek és kihívások

Multilingual Schoolscapes and International Teacher Education: Opportunities and Challenges

This study explores the integration of the topic of multilingual educational landscapes (i.e., schoolscapes) into international teacher education, focusing on both theoretical foundations and practical implementations. Schoolscapes function as physical and social environments, offering opportunities to shape educational practices and pedagogical cultures, and to facilitate educational change. The study pays special attention to the interaction of language ideologies and local educational strategies that enhance the integration of marginalized language groups into the education system. In the context of international teacher education, the study summarizes the experiences of a university course developed collaboratively by multiple institutions within the FORTHEM Alliance Multilingualism in School and Higher Education Lab. The course comprises both practical and theoretical modules, encouraging students to integrate empirical research-based evidence and their own experiences and reflections into their educational practices. In summary, the study highlights the necessity of creating multilingual and culturally inclusive educational environments as essential to advancing global and inclusive pedagogical approaches. These approaches support the needs of learners within increasingly diverse contemporary educational systems.

Keywords: internationalization, linguistic diversity, multilingual education, schoolscape, teacher education

Bevezetés

Ebben a tanulmányban a tanárképzés nemzetközi integrációjának kérdését az iskolai nyelvi tájkép fogalmán és egy nemzetközi kutató- és diákcsoport által fejlesztett kurzus gyakorlati példáin keresztül mutatom be. Az elméleti bevezetőt és a kurzus ismertetését követően jövőbeli lehetőségekről és kihívásokról is számot adok.

1 A finnországi Jyväskyläi Egyetem Neveléstudományi és Pszichológia Kara Tanárképző Tanszékének habilitált egyetemi docense. E-mail: tamas.p.szabo@jyu.fi

1. A tanárképzés nemzetköziesítése

A tanárképzés nemzetköziesítésének számos célja közül a többnyelvű tanulói csoportokkal történő munkára való felkészítést tartom az egyik legfontosabbnak, hiszen a tanároknak képesnek kell lenniük arra, hogy olyan közegben dolgozzanak, ahol különböző társadalmi, kulturális és nyelvi háttérrel rendelkező diákok tanulnak együtt. A tanulói csoportok sokszínűsége két fő forrásból táplálkozik: az adott ország őshonos és történelmi kisebbségei mellett a bevándorló háttérű tanulók szükségleteit is szolgálni kell (pl. Wernicke és mtsai. szerk. 2021, Szabó és mtsai. 2021, Repo 2023). A tanulók identitásával kapcsolatban a nyelvi változatosságon kívül a tárgyi kultúra és térszervezés, valamint a kisebbségi és őshonos nézőpontok és ismeretelméletek sokszínűségét is figyelembe kell venni az oktatás dekolonizációja és a befogadó oktatási környezet megteremtése érdekében (vö. Ennsner-Kananen 2019, Heltai–Társoly szerk. 2023, Machimana–Genis 2024, Olsen–Sollid eds. 2022).

A tanárképzés nemzetköziesítése a fentiekén kívül a tanárok nemzetközi szakmai profiljának és identitásának megerősítését is jelenti annak érdekében, hogy a diákok és azok közösségei sokszínűségének figyelembevétele ne csupán kivétele, „ünnepi” alkalmakra vagy kampányszerű akciókra korlátozódjon, hanem szervesen integrálódjon az oktatás mindennapjaiba (Kury és mtsai. 2014). Ezt az integrációt egyebek mellett a nemzetközi tapasztalatcsere is előmozdítja. A felsőoktatásban a két- és háromoldalú oktatási-kutatási együttműködések gyakorinak tekinthetők és a hallgatók kultúraközi kompetenciájának fejlődését sokoldalúan támogatják (Johansen–Tkachenko 2019). Tanulmányomban egy olyan kurzust mutatok be, amelynek a fejlesztése során a két- és háromoldalú cserén túllépve az együttműködést a lehető legtágabbra igyekeztünk bővíteni a kurzus leendő felhasználóinak életében jelen lévő nézőpontok sokaságának bemutatása és jobb megértése érdekében.

2. Az iskolai nyelvi tájkép

Az iskolai nyelvi tájképet (ang. *schoolscape*) Brown (2005: 79) „az oktatásnak és tanulásnak helyet adó fizikai és társadalmi környezetként” definiálta. Ez a meghatározás szándékosan tág, és magában foglalja a fizikai, virtuális, valamint hibrid környezetek széles választékát. Brown később pontosította meghatározását, hangsúlyozva, hogy az iskolai nyelvi tájképben hely és szöveg, írott és szóbeli egyaránt, nyelvi ideológiákat alkotnak meg, alkotnak újra és alakítanak át (Brown 2012: 282, vö. Szabó 2016; Tódor 2019). Ez azt jelenti, hogy az oktatás tárgyi-szemiotikai környezete pedagógiai gyakorlatokat tükröz, pedagógiai kultúrát alapoz meg és szilárdít meg, valamint változást idézhet elő. A nyelvi tájképen keresztül megfigyelhető változások különösen fontosak a tanulók státuszkezelésének szempontjából, például akkor, amikor egy marginalizált nyelvi-társadalmi csoport kulturális és nyelvi erőforrásai megjelennek vagy akár előtérbe is kerülnek az iskolai nyelvi tájképben (Laihonon–Tódor 2017, Menken és mtsai. 2018, Szabó és mtsai. 2023).

Az iskolai nyelvi tájképet Troyer (2022) nyomán három szinten közelíthetjük meg. Makroszinten az oktatás és tanulás tereit, például bölcsődéket, óvodákat, iskolákat, könyvtárakat, múzeumokat stb. a település tágabb földrajzi és társadalmi kontextusában vizsgálhatjuk. A makroszintű vizsgálatok azt hangsúlyozzák, hogy egy városrész, településrész speciális szocioökonómiai és demográfiai jellegzetességei, valamint a városrészben jellemzően

használt nyelvek és nyelvvaltozatok hogyan befolyásolják az adott terület oktatási intézményeiben hozott nyelvpolitikai és oktatási döntéseket (pl. Przymus–Köhler 2018). A vizsgálat mezoszintjén az épített környezet kerül előtérbe: az oktatási és kulturális intézmények fizikai épületeit vagy épületegyütteseit a hozzájuk tartozó infrastruktúrával, térszervezési megoldásokkal stb. együtt elemzik (pl. From 2020). A mikroszintű megközelítés az azonnali cselekvési kontextusokra – például osztálytermi interakcióra – utal. Ezen a szinten a különböző tárgyi-szemiotikai erőforrások használata kerül előtérbe abból a szempontból, hogy milyen szerepet játszanak ezek az oktatási szituáció megteremtésében, különös tekintettel tanórai és egyéb szervezett oktatási tevékenységek során (pl. Jakonen 2018). A modellt egy magyarországi nyelvi iskolai tájképelemzésen (Szabó és mtsai. 2023) keresztül világítom meg. A *Transzlingválás az egyenlő esélyekért* című Erasmus-projektbe bevont tiszavasvári Magiszter Általános Iskola a közelben élő roma közösséget szolgálja és a tanulók jelentős része a romani nyelv helyi változatát beszéli otthon (makroszint). Az iskola vezetése néhány éve úgy döntött, hogy a korábbi tiltó gyakorlattal ellentétben engedélyezi, sőt támogatja a romani nyelv oktatási használatát, így az iskola épülete és udvara a romani nyelv használati színterévé vált (mezoszint). Az osztálytermi interakció során transzlingváló gyakorlatokat, tehát a tanulók nyelvi erőforrásainak rugalmas használatba vételét és egyidejű fejlesztését figyelhetünk meg, és ezekben a gyakorlatokban jelentős szerepet játszanak az osztályteremben helyet kapó tárgyi eszközök, például a falra kifüggesztett, a romani nyelv szavaira asszociáltató vizuális ábécé vagy a tanár kezében tartott „Vorbin romanel/Beszélg cigányul!” feliratú doboz (mikroszint).

3. Többynyelvi oktatási környezetek mint téma a nemzetközi tanárképzés kontextusában

Ebben a fejezetben egy többéves nemzetközi kurzusfejlesztési munkáról számolok be, amelyet Tuuli Frommal együtt koordináltam. Gondolatmenetem középpontjában a FORTHEM egyetemi szövetség tagjai számára kínált *Multilingual Learning Environments* című kurzus tervezése, a kész kurzus szerkezete és a tanítás tapasztalatai állnak.² A kurzus fejlesztési elveiről, elméleti háttéréről és a kurzusnak kutatáson keresztül történő továbbfejlesztéséről munkatársaimmal együtt már beszámoltunk (Szabó–Moate–From 2022). Ebben a tanulmányban elsősorban arra összpontosítok, hogy milyen megfontolások álltak a kurzus megtervezése és megvalósítása mögött, és milyen pedagógiai célokat fogalmaztunk meg.

2 A kurzus korábbi változata 2017 ősze és 2020 tavasza között *Learning environments enhancing student-involving interaction* címen futott a Jyväskyläi Egyetemen. A helyi tanárképzési tanterv 2020 őszi megújításakor új címet kapott: *Language in learning environments*. A Jyväskyläi Egyetemen továbbra is ez a kurzus hivatalos neve; a *Multilingual Learning Environments* megnevezés a FORTHEM egyetemi szövetség kontextusában használatos. Mivel tanulmányomban a kurzus nemzetközi fejlesztési kontextusára koncentrálok, az egyetemi szövetségen belüli nevet részesítem előnyben.

Amikor egy kurzus egy felsőoktatási intézmény tantervébe kerül, annak nemcsak oktatástechnikai, adminisztrációs jelentősége van, és nemcsak arról van szó, hogy bizonyos ismeretterületeket megismertethetünk az intézmény hallgatóival, hanem egy új kurzus létrehozása szervezetfejlesztési és politikai célokhoz is kötődik (vö. Dee–Heineman 2016). Abban az esetben tehát, amikor a többnyelvűség és az azt elősegítő oktatási térszervezés témakörei bekerülnek egy felsőoktatási intézmény, illetve ebben az esetben egy felsőoktatási intézményeket összefogó európai egyetemi szövetség közös tantervébe, azt jelenti, hogy az adott intézménynek, intézményi társulásnak a téma olyannyira fontos, hogy arra időt, energiát, pénzt fordít, és a kurzus fenntarthatóságát biztosítja: szakértő oktatókat és kutatókat toboroz, bért, illetve anyagi ösztönzőket biztosít stb. Más európai egyetemi szövetségekhez (ang. EUI – *European Universities Initiative alliances*) hasonlóan a FORTHEM (*Fostering Outreach in European Regions, Transnational Higher Education and Mobility*) szövetség is a tagjai körébe tartozó egyetemek oktatási, kutatási és innovációs programjának szoros és magas szintű integrációjára törekszik (W1, W2). Kilenc egyetemével a FORTHEM-szövetség egy mintegy 232 000 hallgatót, 36 000 egyetemi dolgozót és megközelítőleg 2 000 000 lakost megcélzó, jelentős mértékben soknyelvű és sokkultúrájú szervezet (W2). Az egyetemi szövetség sokszínű karakteréből és a tag egyetemek kutatási-oktatási tapasztalataiból merítve 2019-ben kutatókat, oktatókat, iskolai tanárokat és más oktatási szakembereket egybefogó szakértői hálózat jött létre a többnyelvű oktatás előmozdítása érdekében (*FORTHEM Multilingualism in School and Higher Education Lab*, W3). Ennek a hálózatnak Petteri Laihonennel együtt a kezdetektől fogva vezetője vagyok. Ez a hálózat fejlesztette a tanulmányomban bemutatott kurzust.

A *Multilingual Learning Environments* című kurzus pedagógiai célja, hogy leendő tanárok és az oktatási adminisztrációban dolgozó szakemberek számára kínáljon ismereteket és stratégiákat fizikai és virtuális, valamint hibrid tanulmányi környezetek, iskolai nyelvi tájképek tudatos tervezéséhez és fejlesztéséhez. A kurzus egyebek mellett az iskolai nyelvi tájképeknek az intézményi interakcióban, valamint a helyi, nemzeti, globális történelem elbeszélésében betöltött szerepére is rámutat. Azonkívül tehát, hogy a diákok szervezett formában tanulnak történelmi kérdésekről különböző tantárgyak kereteiben, az egyes intézményeknek, helyi közösségeknek, egyéneknek mind megvan a maga története, és ezek a történetek tanulási tapasztalatok részét képezik (Szabó 2015). A kurzus tehát arra biztat leendő oktatási szakembereket, hogy a helyi, regionális, nemzeti és globális történelem figyelembe vételével tervezzék meg az oktatási helyzeteket és környezeteket. Ezenkívül a kurzus arra ösztönzi a hallgatókat, hogy a tanítást és tanulást térben és társadalmilag szerveződő jelenségként értelmezzék, amelyben a tárgyi környezetnek és a térszervezésnek lényeges szerepe van. A kurzus hallgatói a saját pedagógiai gyakorlatuk fejlesztéséhez is kapnak ötleteket, és ezt a visszajelzések szerint nagyon jól tudják hasznosítani tanulmányi, tanítási gyakorlatuk, majd később tanárként való működésük során.

3.1. A kurzust fejlesztő nemzetközi munkacsoport tevékenysége

A kurzust nemzetközi csoport fejlesztette 2020 decembere és 2022 júliusa között a FORTHEM európai egyetemi szövetség *Multilingualism in School and Higher Education Lab* elnevezésű szakértői hálózatában. A szövetség tagjai közül a finnországi Jyväskyläi Egyetem, a spanyolországi Valenciai Egyetem és a lengyelországi Opoli Egyetem vett részt a fejlesztőmunkában, társult partnerekként pedig a svéd tannyelvű finnországi Åbo Akademi egyetemről, a németországi Hamburgi Egyetemről és a Sapiientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemről csatlakoztak kutatók és hallgatók. A kurzus létrehozásához a FORTHEM Digital Academy oktatási platformját koordináló egységtől anyagi támogatást kaptunk. A munkacsoport tagjai több mint 30 alkalommal találkoztak, eleinte teljesen virtuális, majd hibrid tanulási és munkakörnyezetben. A kurzus fejlesztésében 10 kutató-oktató és 8 hallgató vett részt, ezenkívül pedig 3 adminisztratív és technikai támogatást nyújtó munkatárs működött közre.

A kurzus fejlesztésében való részvétel számos lehetőséget biztosított a résztvevők számára. A kutatók és oktatók kutatási projektjeik, pedagógiai fejlesztőmunkájuk, oktatási tevékenységük és témavezetési gyakorlatuk eredményeinek találtak új alkalmazási felületet. A hallgatók is számos módon profitáltak a részvételből: volt, aki egy már létező kurzus projektfeladatát végezte a munkacsoportban, más a szakdolgozatán, illetve a doktori disszertációján végzett munkáját integrálta a kurzusfejlesztésbe, és volt, aki a pedagógiai szakmai gyakorlatát végezte a kurzusfejlesztő csoportban. A kapott anyagi támogatásból a munkacsoport tagjai tiszteletdíjat is kaptak abban az esetben, ha a kurzus fejlesztése nem szerepelt a rendszeres munka-, illetve tanulmányi tervükben.

A kurzus fejlesztése során tehát oktató-kutatók és hallgatók együtt tanultak, megosztották tapasztalataikat, és rendszeres beszélgetések során kölcsönösen támogatták egymás munkáját. Mint azt a csoportban végzett kérdőíves vizsgálat is kimutatta, a csoport tagjai úgy érezték, hogy egyenlő félként vesznek részt a munkában; az egyetemi ranglétrának nem volt tehát különösebb jelentősége, hiszen kezdő posztdoktori kutatók, doktori hallgatók, egyetemi professzorok, mesterszakos hallgatók egy szinten, egyenlő partnerként vettek részt az anyagok kifejlesztésében és bírálatában.

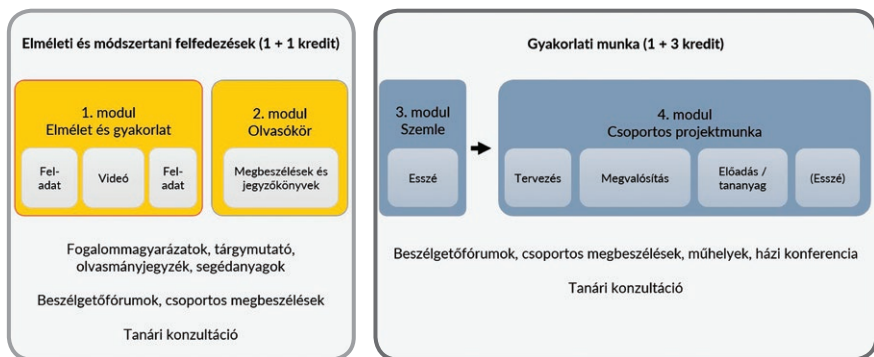
A kurzus fejlesztése során a többszövegűség elsősorban úgy jelent meg, hogy a különböző országokból, különböző nyelvi és oktatási háttérrel rendelkező csoporttagok a saját ismert kontextusukból származó anyagokat, forrásokat használtak fel, azokat közösen megvitatatták, és rendszeresen fejlesztési ötleteket adtak egymásnak. A hallgatóknak a munkacsoportba való bevonása azért is fontos volt, mert visszajelzést tudtak adni, amikor az oktatók túlságosan absztrakt szintű anyagokat vagy kevésbé motiváló feladatokat javasoltak, így az oktatók felhasználóbaráttá, a hallgatók számára relevánsabbá tudták tenni az anyagokat. Az oktatók és kutatók ugyanakkor segítettek a hallgatókat abban, hogy az általuk fejlesztett anyagok akadémiai háttere megalapozottabb és érvelésük megbízhatóbb legyen, valamint didaktikailag megalapozottabb anyagok szülessenek. Minőségbiztosítási szempontból kulcsfontosságú volt, hogy minden egyes tananyag, amely a kurzus számára készült, kettős bírálaton esett át, tehát mindent két oktató-kutató és két hallgató bíralt.

3.2. A kurzus céljai, szerkezete és tartalma

A kurzust a jyvaskyläi tanító- és szaktanárképzésben részt vevő hallgatók, illetve nemzetközi és cserediákok végezhetik el. A FORTHEM-egyetemeken tanuló hallgatók anélkül is elvégezhetik a kurzust, hogy tanulmányi cserén vennének részt Jyväskyläben. A 2022 őszi félévben történt első megvalósítás óta a kurzust minden félévben meghirdetem. Négy félév során 88 hallgató végezte el a kurzust, és 55-en adták beleegyezésüket ahhoz, hogy beadott feladataikat (beleértve a modulokhoz kapcsolódó feladatokat és a kurzust lezáró önértékelést) kutatási célokra, anonim módon felhasználhassam.

Az egyenrangú és a saját háttér bevonására épülő tanulás a kurzus megvalósítása során úgy jelenik meg, hogy a kötelező anyagokon kívül a hallgatók szabadon választhatnak az általuk ismert nyelvek bármelyikén megjelent olvasmányokat, videókat és egyéb anyagokat és az így szerzett tudást beleépíthetik a közös megbeszélésekbe. A hallgatók javaslatai alapján a kurzus olvasmánylistája is rendszeresen frissül különböző nyelvű választható forrásokkal. Kiscsoportos munkában a csoport tagjai maguk választhatják ki azt a preferált nyelvet, amelyet minden csoporttag ismer, így gyakran nem angolul, hanem például finnül, spanyolul vagy japánul dolgoznak együtt. Figyelembe kell azonban venni, hogy a kurzus közös nyelve az angol, tehát amikor a hallgatók csoportmunka-bemutatót tartanak vagy a kiscsoportos beszélgetés konklúzióját osztják meg, akkor a teljes csoport előtt angolul beszélnek.

A kurzusnak moduláris szerkezete van (1. ábra). Ezt a szerkezetet feladatípusok elkülönítésének igényén kívül elsősorban azért alakítottuk ki, hogy a FORTHEM-egyetemek rugalmasan, a saját tanulmányi programjaik kreditelosztási követelményeinek megfelelően tudják beilleszteni a kurzust a kínálatukba. A kurzus terjedelme 2 és 6 kredit között mozog; jellemzően például 5 kredit értékű Jyväskyläben (1., 2. és 4. modul), míg 2 kredites Opolóban

1. ábra: A kurzus moduláris szerkezete

(1. és 3. modul). A kurzus hibrid formában valósul meg. A tananyagok és a hallgatók munkafülete a FORTHEM egyetemi szövetség Moodle-ra épülő, Digital Academy elnevezésű platformján található, a hibrid órákon Zoomon keresztül lehet részt venni a jyvaskylai kampuszon kívülről. Minden modullal kapcsolatban kínálok konzultációs lehetőséget, a kampuszon és Zoomon keresztül egyaránt.

Az 1. és 2. modul elméleti és módszertani bevezetesként szolgál. Az 1. modulban jelenleg 21 fejezet van. Minden fejezet a hallgatók előzetes tudását aktiváló feladattal indul. Ennek elvégzése után a hallgatók egy rövid, 15-20 perces videóra rögzített előadást néznek meg, végül pedig az előadás tartalmára reflektáló feladatot végeznek el. A 2. modulban a hallgatók tematikus olvasókört szerveznek a saját érdeklődésüknek és nyelvismeretüknek megfelelő olvasmányokkal. Az olvasóköri tevékenységet reflektív jegyzőkönyvekkel dokumentálják. A hallgatók munkáját szószedetben található fogalommagyarázatok, tárgymutató, olvasmányjegyzék és segédanyagok támogatják.

A 3. és 4. modul gyakorlati munkára épül. A 3. modul egyéni munkában elvégezhető szakirodalmi szemlét tartalmaz, a hallgató tehát a saját érdeklődésének és nyelvismeretének megfelelő forrásokat választ, amelyek alapján tematikus érvelő esszét ír. A 4. modul projekt-munkát jelent; ebben a hallgatók együtt terveznek és valósítanak meg kisszabású projekteket. A projekteket a kurzus konferenciája során adják elő, és vagy újabb fejezetet fejlesztenek az 1. modul számára, vagy pedig esszét írnak. 2024 tavaszán négy csoport döntött új fejezet fejlesztése mellett. Munkájukról két oktató-kutatótól (rajtam kívül a kurzus vendégoktató-jától) és egy 4-5 hallgatóból álló opponenscsoporttól kaptak bírálatot oktatóvideójuk és a hozzá tartozó feladatok véglegesítése előtt. A négyből három fejezet nagyon jó vagy kitűnő érdemjegyet kapott, ezeket az őszi félév során beépítem a kurzus szerkezetébe szabadon választható fejezetekként. A közepes vagy annál rosszabb érdemjegyet kapott fejezeteket minőségbiztosítási okokból nem építem bele a kurzus szerkezetébe.

Grounding		Levels of education	Contexts for education	Tools for educators
01 Language in learning environments: the five senses	05 A linguistic landscapes approach to learning environments	09 Designing and using early childhood education (ECE) environments from the language development perspective	13 Schools in urban contexts	17 Pre-service teachers' perspectives to learning environments
02 Language policy, spatiality and power in multilingual education	06 Basic methods of learning environments research	10 Basic education learners in multilingual learning environments	14 Art museums as learning environments	18 Learning languages outside of the classroom: an ecological approach
03 Online learning environments (language, equity, inclusion, power)	07 Creativity in learning environments	11 Multilingual learning environments in secondary education	15 Playgrounds as learning environments	19 Schoolscape as a pedagogical tool
04 Discourse functions of (school) signs: a geosemiotic approach	08 Translanguaging in learning environments	12 Multilingual learning environments in higher education	16 Libraries as learning environments	20 Approaches to the varieties of Spanish: an exploratory project
				21 Minoritized languages in learning environments
Oktatói/kutatói munka ~ 9 fejezet		Oktató/kutató és hallgató közös munkája ~ 4 fejezet		Önálló hallgatói munka ~ 8 fejezet

2. ábra: Az 1. modul témakörei és szerzői

A 2. ábra az 1. modulban szereplő témaköröket foglalja össze. A „Grounding” elnevezésű egység 8 fejezetet tartalmaz, ezeknek az elvégzése kötelező. Ezenkívül a fennmaradó 13 fejezetből a hallgatók kötelezően választanak 5-öt saját érdeklődésüknek és lehetséges projekt munkájuknak megfelelően. A kötelezően választható fejezeteket különböző szempontok szerint rendeztük: (i) különböző oktatási szintekre vonatkozó tartalom óvodától egyetemig; (ii) különböző osztálytermen kívüli, oktatási célra fejlesztett környezetek (például iskolák, múzeumok, játszóterek) és a tágabb települési környezet oktatási vonatkozásai; (iii) praktikus ötletek, eszközök és szempontok leendő és jövőbeli pedagógusok számára. Ahogy a 2. ábra színezése is jelzi, a kurzusfejlesztő csoport hallgató- és oktató-kutató tagjai egyenrangúan hozták létre. 9 fejezetet egyetemi oktatók készítettek, 4 fejezetet oktató és hallgató készített együttműködésben, 8 fejezetet pedig hallgatók készítettek önálló munkában.

A következőkben két példát mutatok be annak szemléltetésére, hogy hogyan kapcsolódik össze a kutató- és fejlesztőmunka a különböző modulok megalkotásával. A 8. fejezet a transzlingválás gyakorlatát mutatja be. Ez a fejezet a *Transzlingválás az egyenlő esélyekért* projektben is dolgozó Laura Castaño Bassával végzett közös munkám eredménye, amely a szakdolgozatán (Castaño Bassa 2022) kívül sokban támaszkodik később megjelent társszerzős könyvfejezetünkre (Szabó és mtsai. 2023) és a projekt által megjelentetett, szintén társszerzőségben készített két videóra (27: *Reprezentációk: A transzlingválás koncepciója és a nyelvi tájkép*; 28: *A változó nyelvi tájkép hatása: növekvő otthonosság és magabiztosság*, W4). A könyvfejezetben és a videókban szereplő anyagot didaktikusan rendszerezve diákat készítettünk, és az előadást közösen rögzítettük, illetve közösen alkottuk meg az oktatási videónkat megelőző és követő feladatokat is.

Második példám, a 21. fejezet Petteri Laihonen és Tódor Erika-Mária munkája és kisebb-ségi, marginalizált helyzetben lévő beszélőközösségeknek az iskolai nyelvi tájképben való megjelenéséről szól. Az oktatóvideóban bemutatott anyag a két kutató által hasonló témakörben, ugyanakkor eltérő földrajzi és társadalmi környezetben (Szlovákiában, Romániában és Ukrajnában) végzett kutatásaira épül, és oktatási vonatkozású nyelvpolitikai és nyelvi ideológiai kérdéseket tárgyal (vö. Laihonen–Tódor 2017, Tódor 2019, Laihonen 2023). A videóban a két kutató munkája párbeszédet folytat egymással, és közösen járul hozzá a tárgyul választott jelenség jobb megértéséhez.

3.3. Hallgatói tapasztalatok

Az 1. modulban szereplő fejezetekkel és az azokban bemutatott kutatások előtérbe állításával nemcsak az volt a célunk, hogy ismeretanyagot nyújtsunk, hanem az is, hogy a leendő pedagógusok szakmai gyakorlatát és nyelvi tudatosságát formáljuk. A videó-előadásokhoz kapcsolódó előzetes és utólagos feladatokban gyakran arra kérjük a hallgatókat, hogy saját tapasztalataik, saját élettörténetük szempontjából közelítsék meg az adott fejezetben szereplő témákat, és ezekre reflektáljanak. A megélt tapasztalat és az előadásokban bemutatott kutatási eredmények egységén keresztül azt kívánjuk megértetni a hallgatókkal, hogy a saját szakmai identitás megalkotásánál nem csupán az empirikus tudás, hanem a saját élettörténet és átélt érzelmek is fontos szerepet játszanak (Pappa és mtsai. 2017).

A kurzust elvégző 88 hallgatóból 55 adta önkéntes beleegyezését ahhoz, hogy az általa beadott anyagokat kutatási célokra használjam. A beleegyezés megadása nem jelentett előnyt, a felkérés elutasítása pedig nem jelentett hátrányt a hallgatókra nézve, és beleegyezésüket bármikor visszavonhatták. A következőkben a kurzus végén beadandó hallgatói önértékelési naplókából adok összefoglalást, az anonimizált naplók szerzőire sorszámmal (01–55) utalok. A naplóban arra kérem a hallgatókat, hogy írják meg, mi újat tanultak (mi volt például a legmeglepőbb újdonság számukra), illetve mi volt az, amit tényyszerűen már tudtak, mégis új nézőpontból kezdtek el róla gondolkodni a kurzus elvégzése során. Az önértékelési napló részeként a hallgatók érdemjegyet is javasolnak maguknak az elégtelen (0) és kitűnő (5) közötti skálán, végül pedig önkéntesen visszajelzést adhatnak a kurzusról, fejlesztési javaslatokat is megfogalmazva. A kurzusról adott visszajelzés tartalma nem befolyásolja a kurzusra kapott érdemjegyet.

A következőkben néhány olyan szempontot foglalkozok össze, amelyek segítségével jobban megérthetjük, hogyan járul hozzá a kurzus a hallgatók ismereteihez. Az idézeteket angol eredetiben és saját fordításomban is közlöm.

Az 1. idézet szerzője arra világít rá, hogy a kurzusban felkínált, az iskolai nyelvi tájkép kutatásaira épülő fogalmi keret hasznosnak bizonyult azon hallgatók számára is, akik már a kurzus elkezdésekor rendelkeztek tanítási tapasztalattal. A fogalmi keret a reflektív feladatok és a nemzetközi csoportban folytatott diskurzusok segítségével lehetővé tette a hallgatók számára, hogy eredményesen építsenek korábban megszerzett ismereteikre, és így összehangolt módon közelítsék meg a többszövegű oktatási környezetek témáját.

1. idézet

"The concepts I learned under unit 1 created the foundation ideas of the course in me. Though the concepts learned are not new from my experience as a teacher in [a given country], they gave a framework and introduced new vocabulary to describe certain aspects of school structure and the perspective to critically evaluate learning space for language learning." (01)

„Az 1. fejezetben tanult fogalmak segítettek megérteni a kurzus alapfogalmait. Bár maguk a tanult fogalmak nem újak számomra, hiszen tanárként dolgoztam [egy bizonyos állam]ban, mégis fogalmi keretet adtak és új szókincset vezettek be bizonyos iskolai struktúrák és a nyelvtanulásra megteremtett oktatási tér kritikai értékelésére.” (01)

A 2. idézet szerzője annak fontosságára utal, hogy a pedagógiai szakmai tudás elmélyítése során a korábbi személyes emlékek és érzelmek felidézése is fontos szerepet játszik. Amint azt fentebb említettem, az 1. modul előzetes feladatai gyakran kéri arra a hallgatókat, hogy megosszák saját, oktatási intézményekkel kapcsolatos élményeiket. A 2. idézet azt bizonyítja, hogy számos hallgató hasznosnak érezte ezt a tevékenységet: a feladatok segítségével akár elfelejtettnek hitt emlékeket is felidéztek.

2. idézet

"I really liked the fact that to do module 1, most of the activities asked you to remember your old school, its spaces, people... and I was able to remove the dust of great memories that I had, and that I had forgotten." (11)

„Nagyon tetszett, hogy az 1. modul elvégzéséhez a legtöbb feladat arra kér, hogy emlékezz vissza a régi iskolára, annak te-reire, embereire... és képes voltam leporolni azokat a nagyszerű emlékeimet, amiket már elfelejtettem." (11)

Egy másik hallgató a 2. idézetben olvasható gondolatmenetet folytatva kiemeli, hogy a korábbi személyes emlékek felidézése nem csupán saját pedagógiai gyakorlatok megfogalmazásában játszik szerepet, hanem a személyes fejlődés és akár még különböző traumák feldolgozásában is. Ebben az összefüggésben a felidézett, akár negatív emlékek arra ösztönzik a hallgatót, hogy a tapasztalatai fölé emelkedjen és pedagógusi gyakorlata során igyekezzen elkerülni a károsként felismert mintázatokat. A *gyógyulás* kifejezés különösen erőteljesen utal a tanári szakma gyakorlása során megtapasztalt személyiségfejlődésre.

3. idézet

"One thought that springs to my mind is that a learning process as an adult can be also a healing process. What has been left as an unpleasant memory of childhood can be replaced by a possible change of teacher's own working practices in the future." (07)

„Egy gondolat, ami eszembe jut, hogy a felnőttként végbemenő tanulási folyamat gyógyító folyamat is lehet. Ami kellemetlen gyermekkori emlékként maradt meg, az a tanár saját gyakorlatának jövőbeli megváltoztatásával helyettesíthető." (07)

A fenti példák rövid betekintést nyújtanak a heterogén tanulói csoportnak a kurzus során szerzett tapasztalataiba. A hallgatók különböző társadalmi és oktatási háttérrel rendelkeznek, így tapasztalataik is sokrétűek és jelentősen eltérhetnek egymástól. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a kiemelt gondolatok jól szemléltetik, hogyan értékelték a kurzusnak a saját szakmai fejlődésükre gyakorolt főbb hatásait. A következőkben olyan tanulmányok elvégzését tervezem, amelyek részletesebben, különböző nézőpontokból vizsgálják a hallgatói tapasztalatokat. Ezenkívül az 1. modulhoz kapcsolódó videó-előadásokat megelőző és azokat követő feladatok elemzésén keresztül azt is kutatni tervezem, hogy saját elmondásuk alapján a hallgatók hogyan értelmezték és építették be a kurzus által felállított elméleti és módszertani keret különböző elemeit a saját pedagógiai gondolkodásukba.

Összegzés

Tanulmányom befejezéseként néhány olyan jövőbeli lépésről számolok be, amelyek a munka további elmélyítését és megújítását szolgálhatják. Az itt bemutatott kurzus és elődje 2017 óta része a Jyväskyläi Egyetem tanárképzési tantervének, és 2022 óta a megújított kurzus teljes mértékben a FORTHEM egyetemi szövetség rendelkezésére áll. A kurzus jelenleg szabadon választható, és évente 20–40 hallgatót ér el, tehát a tanárképző hallgatóknak egy viszonylag kicsi, viszont motivált csoportját éri el.

A szélesebb körű elérhetőség és hatás érdekében lényeges, hogy a kurzus nemzetközileg megalkotott anyagát a helyi tanárképzés nemzeti tannyelvű közegébe ágyazzuk. Ez Jyväskylában finn nyelvű megvalósítást, tehát legalább részleges fordítást és oktatói támogatást jelentene.

Ahogy azt az előző bekezdésekben idézett naplórészletek is mutatják, a hallgatói beadandók alapján jelenleg kutatást végzek, az anyagokat több szempontból, elsősorban a (multimodális) diskurzuselemzés módszereit hasznosítva elemzem (pl. O'Halloran ed. 2004). A kutatásból készített publikációk célja elsősorban az, hogy a nemzetközi oktatók és kutatók széles körét a hallgatókat aktívan bevonó, kutatásra épülő, inkluzív oktatási környezeteket létrehozó, és a különböző kisebbségi és marginalizált beszélőcsoportokat támogató tanulási környezetek fejlesztésére bátorítsam.

Felhasznált szakirodalom

- Brown, Kara D. 2005. Estonian schoolscapes and the marginalization of regional identity in education. *European Education*. Vol. 37. No. 3. 78–89. <https://doi.org/10.1080/10564934.2005.11042390>
- Brown, Kara D. 2012. The linguistic landscape of educational spaces. Language revitalization and schools in Southeastern Estonia. In Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Mensel, Luk V. (eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Palgrave Macmillan. London. 281–298.
- Castañe Bassa, Laura 2022. *Perspectives on Translanguaging and Schoolscape: A Case Study of Romani-Speaking Children in a Hungarian School*. MA thesis. University of Jyväskylä. Jyväskylä.
- Dee, Jay R. – Heineman, William A. 2016. Understanding the Organizational Context of Academic Program Development. *New Directions for Institutional Research*. No. 168. 9–35. <https://doi.org/10.1002/ir.20158>
- Enns-Kananen, Johanna 2019. Knowledge is power is knowledge. Can we break the cycle of epistemic and epistemological injustice? *Tiedepolitiikka*. Vol. 44. No. 4. 33–40. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/74363>

- From, Tuuli 2020. *Speaking of space: An ethnographic study of language policy, spatiality and power in bilingual educational settings*. PhD dissertation. University of Helsinki. Helsinki.
- Heltai, János Imre – Tarsoly, Eszter (eds.) 2023. *Translanguaging for Equal Opportunities: Speaking Romani at School*. De Gruyter Mouton. Berlin.
- Jakonen, Teppo 2018. The environment of a bilingual classroom as an interactional resource. *Linguistics and Education*. Vol. 44. 20–30. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2017.09.005>
- Johansen, Jorunn Store – Tkachenko, Elena 2019. Exploring the dynamics of cultures of learning in internationalised higher education. *Teaching in Higher Education*. Vol. 24. No. 5. 633–648. <https://doi.org/10.1080/13562517.2019.1619546>
- Kury, Astrid – Lanzmaier-Ugri, Katharina – Schrammel-Leber, Barbara 2014. *Sprachenfreundliche Räume gestalten*. Akademie Graz. Graz.
- Laihonen, Petteri – Tódor, Erika-Mária 2017. The changing schoolscape in a Szekler village in Romania. Signs of diversity in rehungarization. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. Vol. 20. No. 3. 362–379. <https://doi.org/10.1080/13670050.2015.1051943>
- Laihonen, Petteri 2023. Nyelvideológiák és iskolai tájképek a határon túli magyar tannyelvű iskolákban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 25. évf. 1. sz. 37–58.
- Machimana, Petronella Nondumiso Nompilo – Genis, Gerhard 2024. Centering indigenous knowledge through multimodal approaches in English first additional language learning. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 18. No. 1. 1–20. <https://doi.org/10.47862/apples.126131>
- Menken, Kate – Pérez-Rosario, Vanessa – Valerio, Luis Alejandro Guzmán 2018. Increasing multilingualism in schoolsapes. New scenery and language education policies. *Linguistic Landscape*. Vol. 4. No. 2. 101–127. <https://doi.org/10.1075/ll.17024.men>
- O'Halloran, Kay ed. 2004. *Multimodal Discourse Analysis: Systemic Functional Perspectives*. Continuum. London.
- Olsen, Torjer A. – Hilde Sollid (eds.) 2022. *Indigenising Education and Citizenship: Perspectives on Policies and Practices From Sápmi and Beyond*. Scandinavian University Press. Oslo.
- Pappa, Sotiria – Moate, Josephine – Ruohotie-Lyhty, Maria – Eteläpelto, Anneli 2017. CLIL teachers in Finland. The role of emotions in professional identity negotiation. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 11. No. 4. 79–99. <https://doi.org/10.17011/apples/urn.201711144252>
- Przymus, Steve Daniel – Kohler, Alan Thomas 2018. SIGNS: Uncovering the mechanisms by which messages in the linguistic landscape influence language/race ideologies and educational opportunities. *Linguistics and Education*. Vol. 44. 58–68. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2017.10.002>

- Repo, Elisa 2023. *Together towards language-aware schools. Perspectives on supporting increasing linguistic diversity*. PhD dissertation. University of Turku. Turku.
- Szabó, Tamás Péter 2015. The Management of Diversity in Schoolscapes. An Analysis of Hungarian Practices. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 9. No. 1. 23–51. <https://doi.org/10.17011/apples/2015090102>
- Szabó Tamás Péter 2016. Ágencia és a változatosság kezelése Magyarországi iskolák nyelvi tájképében. In Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.): *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira*. Antológia Kiadó. Lakitelek.
- Szabó, Tamás Péter – Castañe Bassa, Laura – Jani-Demetriou, Bernadett – Kerekes-Lévai, Erika 2023. Creating translanguaging space through schoolscape design and reflective practices. In Heltai, János Imre – Tarsoly, Eszter (eds.): *Translanguaging for Equal Opportunities: Speaking Romani at School*. De Gruyter Mouton. Berlin. 199–220.
- Szabó, Tamás Péter – Moate, Josephine – From, Tuuli 2022. The course 'Multilingual Learning Environments' welcomes its first students in this semester. <https://www.forthem-alliance.eu/blog/the-course-multilingual-learning-environments-welcomes-its-first-students-in-this-semester> (2024. 06. 20.)
- Szabó, Tamás Péter – Repo, Elisa – Kekki, Niina – Skinnari, Kristiina 2021. Multilingualism in Finnish Teacher Education. In Meike Wernicke – Svenja Hammer – Antje Hansen – Tobias Schroedler (eds.): *Preparing Teachers to Work with Multilingual Learners*. Multilingual Matters. Bristol. 58–81.
- Tódor Erika-Mária 2019. *Hétköznapi kétnyelvűség. Nyelvhasználat, iskolai nyelvi tájkép és nyelvi én a romániai magyar iskolákban*. Ráció – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. Budapest.
- Troyer, Robert A. 2022. *The contribution of the course to Linguistic Landscape studies*. Paper presented at the Multilingual Learning Environments course launch, Jyväskylä, on 25 August 2022.
- Wernicke, Meike – Hammer, Svenja – Hansen, Antje – Schroedler, Tobias (eds.) 2021. *Preparing Teachers to Work with Multilingual Learners*. Multilingual Matters. Bristol.

Források

W1 = <https://education.ec.europa.eu/education-levels/higher-education/european-universities-initiative> (2024. 06. 20.)

W2 = <https://www.forthem-alliance.eu/alliance> (2024. 06. 20.)

W3 = <https://www.forthem-alliance.eu/get-involved/labs/multilingualism-in-school-higher-education-lab> (2024. 06. 20.)

W4 = <http://www.kre.hu/romanitranslanguaging/index.php/video-repository/> (2024. 06. 20.)

Köszönetnyilvánítás

A tanulmányban bemutatott kurzus fejlesztését a FORTHEM Alliance európai egyetemi szövetség támogatta az Európai Unió Erasmus+ programja által finanszírozott projekt költségvetéséből (612489-EPP-1-2019-1-DE-EPPKA2-EUR-UNIV). A kifejezett nézetek és vélemények kizárólag a szerzőé, és nem feltétlenül tükrözik az Európai Unió álláspontját.

Jánk István¹ – Rási Szilvia²

Magyarországi iskolák nyelvi tájképe és azok nyelvi diszkriminációval való kapcsolata

The linguistic landscape of Hungarian schools and its connection to language discrimination

The concept of linguistic landscape has changed over the past few decades from the commonly used definition which originally referred to the totality of words and images displayed in public spaces, more specifically official road signs, advertising signs, street names, place names, signs for commercial establishments and official signs of government buildings. The various definitions have identified several directions of research and areas, of which the connection of linguistic landscape and linguistic discrimination is a significant one. One of the aims of this article is to analyse this connection in detail, while the other is to illustrate and analyse the linguistic landscape and language discrimination through the example of schools in Hungary.

Keywords: schoolscape, linguistic landscape, schoolscape in Hungary, Hungarian schoolscape

Bevezetés

A nyelvi tájkép (*linguistic landscape*) fogalma sokat változott az elmúlt néhány évtizedben a Landry–Bourhis (1997) szerzőpáros által megalkotott, általánosan elterjedt és egyik legtöb-
bet idézett definícióhoz képest, amely eredetileg a közterületeken kihelyezett szavak és képek
összeségét, konkrétan a hivatalos útjelző táblákat, reklámtáblákat, utcaneveket, helyneve-
ket, kereskedelmi egységek feliratait és kormányzati épületek hivatalos tábláit jelölte. Ehhez
képest napjainkban már nem pusztán a fizikai környezet egyes elemeit vizsgálják a kutatók

1 Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Nyelv- és Irodalomtudomá-
nyai Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék / Magyarságkutató Intézet, Nyelvtervezési Kutatóközpont. E-mail:
jank.istvan@uni-eszterhazy.hu

2 Magyarságkutató Intézet, Nyelvtervezési Kutatóközpont. E-mail: rasi.szilvia@mki.gov.hu, szilviarasi@
gmail.com

a nyelvi tájkép kapcsán, hanem az azt mozgató, a háttérben meghúzódó mögöttes tényezőket is, mint amilyenek a különféle nyelvi és nem nyelvi ideológiák, nyelvi attitűdök vagy az épp aktuális nyelvpolitikai helyzet.

A különféle meghatározások többféle fő kutatási irányvonalat, területet jelöltek ki elsődleges vizsgálati terepként, amelyek közül jelentős a nyelvi tájkép nyelvi diszkriminációval való kapcsolata (vö. Gorter 2018, Gorter–Cenoz 2023). Jelen dolgozat egyik célja, hogy e kapcsolatot részletesen elemezze, s ennek kapcsán elméleti kérdéseket és kritikai észrevételeket fogalmazzon meg. A munka másik célkitűzése a nyelvi tájkép és a nyelvi diszkrimináció magyarországi iskolák példáján keresztül történő szemléltetése és elemzése, amit a nyelvi tájkép különféle aspektusait tárgyalva, illetve konkrét példákat bemutatva valósítunk meg.

A dolgozat első egysége a nyelvi tájkép és a nyelvi diszkrimináció összekapcsolódásának elméleti vonatkozásait tárgyalja, illetve ezzel kapcsolatban fogalmaz meg teoretikus természetű kérdéseket. A következő alfejezet a témában végzett vizsgálatunk módszertanát ismerteti röviden. Ezt követően az eredmények kvantitatív és kvalitatív elemzése valósul meg, valamint a tanulságok összegzésére kerül sor.

1. A nyelvi tájkép és a nyelvi diszkrimináció kapcsolata

A nyelvi (alapú) diszkrimináció vagy más néven lingvicizmus jelenségének megfigyelése és vizsgálata nagy hagyománnyal bír. Bár a *lingvicizmus* kifejezés csupán az 1980-as évek végén jelenik meg (l. Skutnabb-Kangas 1988) a tudományban, a jelenség és annak tematizálása meglehetősen régi, olyannyira, hogy már az Ószövedtség is rögzíti a lingvicizmus egyik kiváltképp szélsőséges formáját, a (nyelvi) genocídium aktusát³ (vö. Kontra 2009), s számos más esetre ismerünk példát az irodalomból (l. pl. Illyés Gyula *Puszták népe* vagy Antti Jalava *Aszfaltvirág* c. művét) és a szakirodalomból egyaránt (l. pl. *Ann Arbor-i per*, részletesen l. Labov 1982; vagy magyarul Lőrincz–Istók–Baka L. 2022).

A nyelvi alapú diszkrimináció a nyelvi alapon meghatározott, emberek, embercsoportok közötti gyakorlati különbségtétel, vagyis a beszélőknek a nyelvhasználatuk vagy nyelvük alapján történő hátrányos vagy előnyös megkülönböztetésének a gyakorlata (Kontra 2005, Skutnabb-Kangas 1988). Ennek létrejöttéhez több tényező együttes jelenléte szükséges: a beszélőn kívül mindenképp szükséges valamilyen nyelvi másság megléte, valamint egy ahhoz társuló ideológia, attitűd, előítélet vagy sztereotípia. A nyelvi mássághoz valamilyen tekintetben negatívan viszonyuló nyelvi előfeltevések, gondolatok és viszonyulások a nyelvi másságot nyelvi hátránnyá transzformálják. Az ekképp létrejövő nyelvi hátrány azonban még nem feltétlenül jár együtt nyelvi diszkriminációval, ugyanis létrejöttét megelőzi valamely nyelvi előítélet vagy nyelvi sztereotípia működésbe lépése. Míg az előítélet attitűdöket, véleményeket (azaz affektív tényezőket), a sztereotípia pedig ennek a kognitív vonatkozásait

3 A történet szerint Gileád lakói a nyelvvaltozatuk alapján gyilkoltak meg több ezer Efraim városából menekülő embert, akiket az alapján azonosítottak be, hogy hogy ejtették ki a *Sibboleth* kifejezést.

foglalja magában, addig a diszkrimináció egy másik csoport vagy személy irányába ténylegesen tanúsított viselkedést jelöli (Giddens 2008: 381, Jánk 2023a). Tehát a nyelvi mássághoz először valamilyen nyelvi előítéletnek, illetve sztereotípiának kell társulnia, ahhoz, hogy hátrányról beszélhessünk, majd amennyiben ez a viselkedésben is megjelenik, akkor a nyelvi alapon történő diszkrimináció jelensége áll fenn (vö. Jánk 2023a, 2023b). Ebből az aktív, cselekvő természetből adódik azonban a kérdés, hogy a lingvizizmus értelmezhető-e a nyelvi tájkép fogalmán belül, hiszen a nyelvi tájkép klasszikus elemei (mint pl. a feliratok, képek) alapvetően passzívak, nem cselekvő ágensek, így viselkedésbeli megnyilvánulásról, azaz diszkriminációról sem beszélhetünk velük kapcsolatban. Úgy is mondhatnánk: a nyelvi tájkép nem diszkriminál nyelvi alapon, legfeljebb diszkriminatív.

A nyelvi tájképet vizsgáló kutatások egyrészt a feliratok (a közterületen kihelyezett szavak és képek kombinációja, a környezetben megjelenő nyelv) üzenetére, másrészt az ezeket mozgató, ezek mögött álló tényezőkre fókuszálnak. Egyes megközelítések szerint a nyelvi tájkép alapfogalmai közül mindenekelőtt három tényező emelendő ki: a helyszínek, úgymint a társadalmi közelet helyszínei (pl. utcák, terek, épületek, parkok), a szereplők (pl. személyek, vállalatok, közösségek, intézmények), valamint a gestalt, vagyis a minden részletet – pl. tárgyakat, helyszíneket, színeket, használt nyelvet, elhelyezést, megjelenítést, figyelemfelkeltést – összefogó erő (Balányi–Mayer–Hegedűs 2019). Ezzel összefüggésben több vizsgálat (l. pl. Iye et al. 2023, Shohamy–Gorter 2009) a nyelvi tájkép konstrukciós jellegét, valamint annak szimbolikus mibenlétét emeli ki. Ennek megfelelően a konkrét tárgyak és elvont fogalmak jelölésére használt nyelvi szimbólumok a nyelvi tájban betöltött relatív jelentőségük, valamint szintaktikai és szemantikai szempontjaik alapján is elemezhetők (Rafael et al. 2006, Shohamy–Gorter 2009). A nyelvi tájkép ebben a megközelítésben a nyelv és a fizikai környezet közötti kapcsolatra fókuszál, illetve arra, hogy a nyelv hogyan realizálódik a különféle (nyilvános) tereken az írás, a jelek vagy a szimbólumok révén (Artawa–Sartini 2020), ami magában foglalja egy régió földrajzi, történelmi, kulturális és társadalmi aspektusait, valamint azt, hogy ezek hogyan befolyásolják a nyelvhasználatot az adott területen. Ám nem pusztán az számít, hogy a nyelv hogyan realizálódik az adott tájképben, hanem az is, hogy hogyan kontextualizálódik a tájban, és hogyan tükrözi a nyelvhasználat által a társadalmi és kulturális identitást, valamint hogyan befolyásolja a közvélekedést (Iye et al. 2023, Nash 2016).

Különösen fontos mindez iskolai kontextusban, hiszen az iskola egy olyan nyilvános színtér, amely a beszélőközösségek szempontjából fontos helyszínnek számít, ugyanis a családi nevelés mellett ez az intézmény van a legnagyobb hatással a gyermek nyelvi szocializációjában, valamint a nyelvhasználatának, nyelvi attitűdjének az alakításában. Ennek következtében a különféle nyelvi értékek, vélekedések és ideológiák közvetítésében az iskola nyelvi tájképének jelentős szerepe van. Az iskolai nyelvi tájkép (*schoolscape*) azt a fizikai és társadalmi környezetet jelenti, amelyben a tanulás, tanítás folyamata végbemegy (Brown 2005), s melyre egyes kutatók (l. pl. Johnson 1980) egyfajta rejtett tantervként tekintenek. Laihonon és Szabó (2017) szintén úgy véli, hogy az iskolai nyelvi tájkép egy társadalmi folyamat, amelybe a vizuálisan megjelenő elemek és ezek értelmezése mellett beletartoznak a tanárok, a diákok, a szülők, az adminisztrátorok, illetve minden iskolai szereplő.

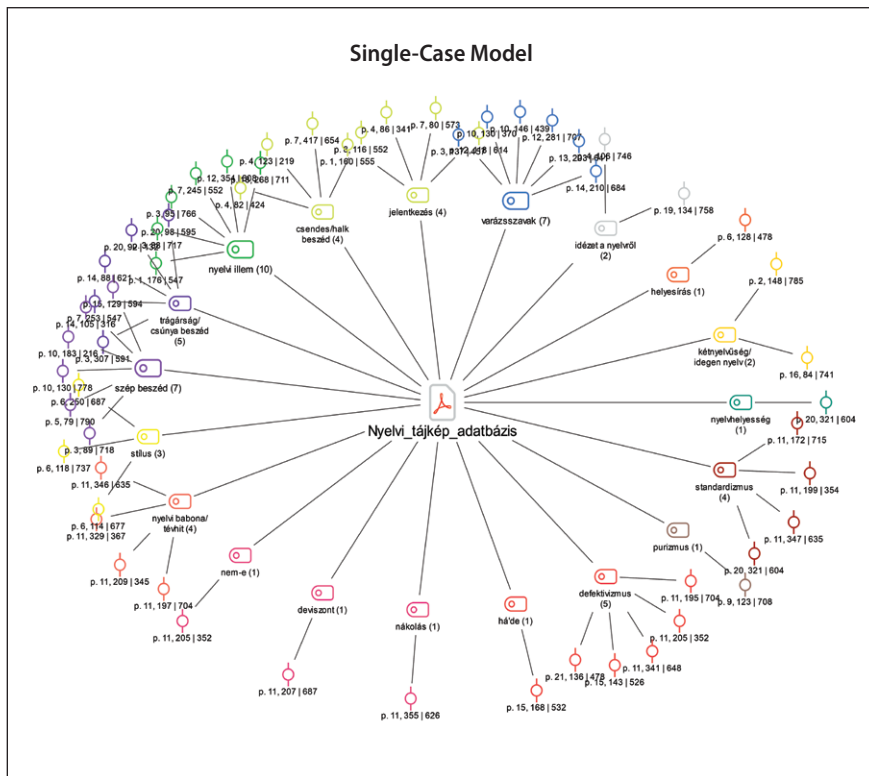
Az iskola nyelvi tájképe mellett, hogy megjeleníti az iskola különféle szereplőinek nyelvről, nyelvhasználatról való vélekedését, formálja is azt, ugyanis különféle helyeken megjelentett üzenetek kihatással vannak a különböző pedagógiai folyamatokra beleértve az iskolai szereplők nyelvi és nem nyelvi elképzeléseit, ideológiáit, viselkedését (Brown 2005). Ilyen értelemben a nyelvi tájkép egy-egy eleme könnyen lehet diszkriminatív nyelvileg, például, ha két- vagy többnyelvű környezetben csak a többségi nyelv jelenik meg. Ám alapvetően egynyelvű környezetben, amilyen a magyarországi is, már nehezebben megragadható, hogy mitől válik a nyelvi tájkép nyelvileg diszkriminatívvá. Kérdéses például, ha nem jelenik meg standardon kívül eső nyelvváltozat a nyelvi tájképben, akkor az tekinthető-e diszkriminatívnak vagy sem, ugyanis a nyelvi tájkép legtöbb eleme a magyar helyesírás szabályait követi, amely az esetek többségében a standard nyelvi normának felel meg (l. Jánk 2020). Ez azonban még nem feltétlen jelenti azt, hogy a nyelvi tájkép diszkriminatív. Ebből kifolyólag véleményünk szerint jóval célravezetőbb és objektívabb, ha a diszkriminatív jelző helyett a standardközpontú és a nyelvileg homogén kifejezéseket használjuk jelen esetben, ami ugyan előszobája a nyelvi diszkriminációnak, ám nem azonosítható azzal. A jelen munka ezt a gondolatot veszi alapul, így a magyarországi iskolák nyelvi tájképének vizsgálatakor inkább óvatosabban fogalmazva a standardcentrikusság és a nyelvi tévhitiek felől közelíti meg a vizsgálat tárgyát, leszögezve, hogy az ilyen jellegű nyelvi tájképek megfelelő környezetet biztosítanak a lingvizmus kialakulásának és hosszantartó fennmaradásának.

2. A vizsgálat leírása és módszertana

A vizsgálat alapjául szolgáló adatbázis elsősorban az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem levelező magyartanári képzésében részt vevő hallgatóktól (akik a legtöbb esetben már pályán lévő pedagógusok) származik, akiket arra kértünk, hogy készítsenek képeket az iskolájukban megtalálható nyelvi tájképről, például a folyósón vagy a tantermekben lévő táblókról, képekről, feliratokról. Ennek eredményeképp 18 település 22 iskolájában készültek fotók 2024 márciusában. A települések a következők voltak: Abádszalók, Berettyóújfalú, Cigánd, Eger, Gyomaendrőd, Gyöngyös, Hatvan, Hajdúnánás, Hajdúszovát, Jászberény, Kiskőrös, Mosonmagyaróvár, Ostoros, Salgótarján, Sopron, Székesfehérvár, Szolnok, Újszász.

A fenti módszertannal összesen 104 fotódokumentáció született, amelyből kiválogattuk azokat, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a nyelvi diszkriminációhoz, s ezek kvantitatív és kvalitatív szempontú elemzését végeztük el. Így nagyjából a teljes korpusz nagyjából egyharmada (34 kép) tekinthető relevánsnak a vizsgálat szempontjából, amelyek közül néhányat szemléltetésekképp közlünk a munka további részében.

A korpusz kvalitatív analíziséhez a MaxQDA tartalomelemző szoftvert használtuk. Összesen 19 különféle kód került kialakításra, amelyek alapján 64 darab kódolt egység lett megjelölve az adatkorpuszban. E kódok a MaxQDA kódtérképe alapján az alábbi módon és gyakorisággal fordultak elő a teljes dokumentumban.

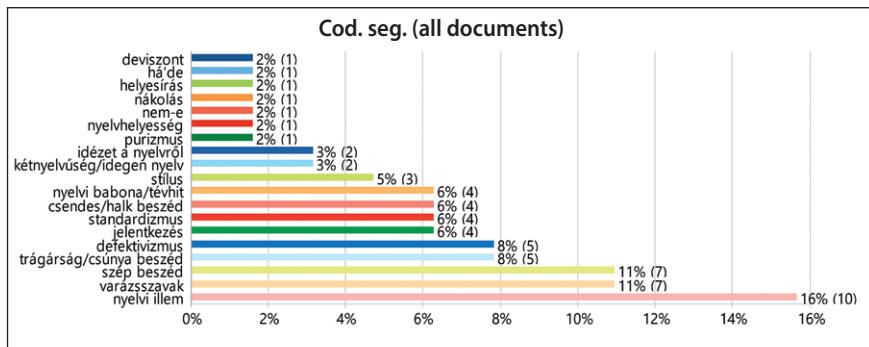

1. ábra: A teljes adatkorpusz kódterképe

3. Eredmények

Az adatok alapján megállapítható, hogy a vizsgálatban részt vevő iskolákban a legtöbb nyelvire, nyelvhasználatra vonatkozó nyelvi tájképelem a mindennapi nyelvi illemtanra vonatkozik valamilyen formában. Amint az a 2. ábrán is látszik, a nyelvi illemre vonatkozó kódolt egységek a kódolt elemek összességének a 16 százalékát teszik ki, valamint az ahhoz szorosan kapcsolódó úgynevezett *varázsszavak* aránya 11%.⁴

4 Megemlítenéd, hogy a nyelvi illemmel részben összekapcsolódnak a jelentkezésre vonatkozó instrukciók, utasítások is. Ezek egy része (pl. *Ha beszélni szeretnék, mindig jelentkezem!* vagy *Jelentkezéssel kérünk szót!*) akár a nyelvi illem alkategóriájaként is értelmezhető, míg másik részük kevésbé, mivel csupán a jelentkezésre való buzdítás a céljuk (*Jelentkezz!* vagy *Sokat jelentkezz!*).

2. ábra: Az adatkorpuszban megjelent kódolt egységek megoszlása

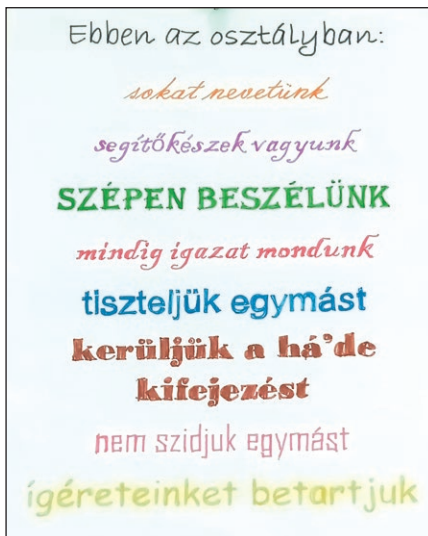
Ezeknek az ajánlásoknak, instrukcióknak a zöme a nyelvi illemet szándékozik megmutatni a diákoknak, gyakran általános etikai szabályokkal együttesen, amelyek közvetlenül függenek össze a nyelvi kifejezésekkel, fordulatokkal, hiszen e szabályok jelentős része a nyelven keresztül realizálódik (vö. Brauch 2013). Általában véve olyan kifejezések tartoznak ide, amelyek alkalmazása udvariasságot, jólneveltséget sugall, a használatuk pedig különféle beszédpartnerekkel és/vagy szituációkban lehetséges egy oktatási intézmény falain kívül és belül egyaránt. Az iskolák a legtöbb esetben *varázsszavakként* hivatkoznak ezekre a nyelvi elemekre (lásd pl. 1. ábra), utalva arra, hogy az alkalmazásuk varázslatként oldhatja a feszültséget vagy teheti gördülékenyebbé a kommunikációt. A leggyakoribb (nyelvi) udvariasságra történő kifejezések közé tartozik a vizsgált iskolák nyelvi tájképei alapján a *köszönöm* (*szépen*), *elnézést* (*kérek*), *légy szíves*, *bocsánat*, *jó napot kívánok*, *kérlek* (*szépen*) és a *viszontlátásra*.

A *varázsszavak* kóddal azonos gyakorisággal fordult elő a szép beszédre buzdító feliratok kódcsoportja. E csoport erőteljesen összekapcsolódik a fentebb tárgyalt nyelvi illemre vonatkozó tájképelemekkel, ugyanis egyfelől a szép beszédre sarkalló nyelvi megnyilatkozások is értelmezhetők nyelvi illemtanként, az ilyen típusú instrukciók rendszerint egyéb általános illemteni felszólítások, kijelentések között bukkannak fel (azonban nem csak ott). A teljes korpusz 11%-a vonatkozott olyan feliratokra, amelyekben a diákokat a szép beszéd használatára sarkallják (l. pl. 2. ábra). Ezek zöme T/1 kijelentő módban van megfogalmazva (*szépen beszéljünk*), míg egy kisebbik részük az E/2 felszólító módot használja (*beszélj szépen*).

Bár az előbbi egy általánosabb kijelentést, az utóbbi pedig egy utasítást jelenít meg, valószínűleg egyikből sem derül ki, hogy mit ért a szerző *szép beszéd* alatt. Mindenféle magyarázat nélkül a *szép* jelentheti a választékosságot, az érthetőséget, a tiszteletudást, a megfelelő hanghordozást, hangerőt vagy stílust, de – s a magyar nyelvi valóságot ismerve ez a legvalószínűbb – egy olyan eszményi nyelvváltozat használatára való utalást, amely funkciójában

3. ábra: Illemre vonatkozó varázsszavak egy berettyóújfalui általános iskolában

4. ábra: Szép beszédre vonatkozó javaslat egy salgótarjáni általános iskolában (hárommal alatta a nyelvi defektivizmus példája a há' de nyelvi forma kapcsán)

és nyelvi jellegében is fölötte áll a többi nyelvváltozatnak, vagyis a standard nyelvváltozat előnyben részesítését szemben a nemstandard változatokkal, melyek gyakran a tanulók alapnyelvét jelentik.

Fontos adalék az előbbiekhöz, hogy a *szép beszéd* megfoghatatlanságáról és szakmai-atlanságáról több nyelvész több szempontból szolt már korábban (l. pl. Cseresnyési 2012, Kálmán 2004, Kontra 2006, Szilágyi N. 2013), arra a konszenzusos megállapításra jutva, hogy a helyes/szép magyar beszéd (és nyelvhasználat) valójában illúzió, eszmény, legalábbis abban az értelmében, ahogy a köznapi jelentése sugallná. A *helyes* és különösen a *szép* kifejezések az egyes nyelvi formák, változatok esetében azon a téves elgondoláson, tévhiten alapulnak, amely szerint a nyelvben, illetve a nyelv különféle változataiban léteznek olyan nyelvi formák, amelyek eredendően, azaz a használat kontextusától függetlenül, jobbak, helyesebbek vagy szebbek más nyelvi formáknál. Ez már csak azért sem lehet tartható nyelvészeti, mivel egyazon nyelvi elem hasznossága és helyessége különböző kontextusokban és különböző beszélőknél eltérő lehet, ami abból fakad, hogy a nyelvnek több funkciója van, és a különféle szituációkban különféle funkciók kerülnek előtérbe.

Az adatbázis további kódolt egységei olyan nyelvire, nyelvhasználatra vonatkozó jelenségek között oszlottak meg, mint például a helyes kiejtés, a csendes beszédre való figyelmeztetés, egy másik nyelv használatának jelentősége, stílus és választékosság, nyelvi babonák és tévhitiek, nyelvi purizmus vagy egy-egy konkrét nyelvi forma stigmatizálása. Az utóbbi kettőre együttesen példa az alábbi erősen purista szemléletű hirdetemény (4. ábra).

MAGYARUL BESZÉLSZ?

GENERÁCIÓ	KOLLÉGA	KOMPLEX
LOGIKUS	MASZK	KOMPLIKÁLT
HELLÓ	ÍMÉL	MÁGIA
CSETELEÉS	REGISZTRÁL	PROJEKT

H E L Y E T T E :

NEMZEDÉK	MUNKATÁRS	ÖSSZETETT
ÉSZSZERŰ	ÁLARC	BONYOLULT
SZIA	LEVELEZÉS	BÚBÁJ
ÜZENETKÜLDÉS	ÖSSZEÍR	TERV

AKKOR HASZNÁLJ MAGYAR
SZAVAKAT!

6. ábra: A nyelvi purizmus megjelenése egy gyöngyösi iskolában

Az ábra legfelső részén a *Magyarul beszélsz?* kérdés szerepel, a legalján a felszólítás, hogy *Akkor használj magyar szavakat!*, míg a kettő között egy magyar zászlóra írt lista az idegen eredetű (tehát a plakátkészítő szerint kerülendő) és a magyar (tehát a készítő szerint használandó) szavakról. Ez a tájképrészlet a nyelvi purizmus teljesen explicit példája, hiszen azt hirdeti, hogy a hagyományos, nem idegen eredetű nyelvi formák jobbak, helyesebbek, mint az idegen eredetűek (vö. Langer–Nesse 2012). Amellett, hogy ez az elképzelés egy nyelvi tévhiten alapul, a másik jelentős probléma a plakát tartalmával, hogy szemantikailag is tarthatatlan az, amit javasol, hiszen az egyes idegen és autentikus formák több esetben nem felelnek meg egymásnak. Például az *ímél* nem azonos a *levelezéssel* (mivel az utóbbi tágabb fogalom), a *maszk* és az *álarc* szintén nem ekvivalensek, különösen a járványhelyzet óta, ahogy a *regisztrál* és az *összeír* sem feleltethetők meg egymásnak maradéktalanul. Az ajánlott alternatívák más jelentéssel bírnak, így nemcsak a nyelvi purizmus és a nyelvi defektivizmus, amik jelen vannak, hanem egy-egy szemantikai hiba is, amely anyanyelv-pedagógiai szempontból kiváltképp problémás.

7. ábra: Nyelvi tévhitet egy jászberényi általános iskola szekrényén

A konkrét nyelvi formák megbélyegzése alapvetően a korábban említett nyelvi defektivizmus ideológiája alá tartozik. A különbség ezeknél az eseteknél az, hogy mindig más-más nyelvi forma képezi az aktuális stigmatizáció tárgyát. Ennek egy rendkívül szemléletes példája az a szekrény, amely explicit és implicit nyelvi babonák egész garmadáját tartalmazza.

A szekrény öt feliratot foglal magában, amelyek közül az első (*Elég egy: DE vagy VISZONT!*) a *deviszont* nyelvi forma használatának kerülését/tiltását sugallja félig-meddig implicit módon. A második felirat (*Ők -nák / Én -nék.*) szintén implicit involválja az erősen stigmatizált *nákolás* kerülését. A harmadik tábla már jóval explicitebb közlést tartalmaz (*EGYELŐRE ≠ EGYENLŐRE*), ami a két szó szemantikai különbségére reflektál, s ez az egyetlen tábla az ábrán szereplő szekrényen, amely nem kifejezetten valamely tévhiten alapul. A negyedik táblácska (*Ne szólíts fel, ha kijelentesz!*) egyrészt groteszk módon az első, *deviszont* formával kapcsolatos felirattal (vagyis önmagával) megy szembe, másrészt negligálja a nyelvi különbözőséget, és az abból származó mondat szerkesztési eljárások, szintaktikai megoldások differenciáját (I. Jánk 2020), valamint az beszédaktus-elmélet, azon belül a lokúció szerepét. Az utolsó felirat (*Nem e lehetne-e? NEM!*) az *-e* partikula helyzetével kapcsolatban fogalmaz meg az előbbieknél is erőteljesebb preskriptív állítást.

A közös az említett öt feliratban (továbbá a korábbi 2. ábrán a *kerüljük a há'de* kifejezést utasítás esetében) az, hogy egyik sem társít kontextust az egyes nyelvi formákhoz, ellenben mindegyik erőteljesen előíró szemléletű, valamint a szubtraktív és standardcentrikus szemlélethez illeszkednek (nem pedig az anyanyelv-pedagógia szempontból öröndetes additív, leíró és a nyelvi diverzitást elfogadó, támogató szemlélethez). Ennek ártalmas mivolta, s a nyelvi diszkriminációval való összefonódása régóta ismeretes a nyelvészeti szakirodalomban (I. Kontra 2005). Ugyanis nem pusztán az adott nyelvi forma kerül stigmatizált státuszba, hanem annak használója is. A kifüggesztett táblák pedig így nem pusztán nyelvi tévhiteket, babonákat hirdetnek, hanem a stigmatizáció és a lingvicizmus létét, folyamatát legitimálják.

Összegzés

A munkánk elsődleges célja az volt, hogy a nyelvi tájkép és a nyelvi diszkrimináció kapcsolatát magyarországi iskolák példáján keresztül mutassa be. Az összegyűjtött korpusz 18 magyarországi település összesen 22 iskolájának a 2024 márciusában dokumentált állapotát tükrözik. A 104 fotódokumentáció nagyjából egyharmada (34 kép) volt releváns a vizsgálat szempontjából. Ezeket a fotókat kvantitatív és kvalitatív módon is elemeztük, ez utóbbihoz a MaxQDA tartalomelemző szoftvert használva.

A vizsgálatból kitűnik, hogy a vizsgált iskolák jelentős részében a nyelvi tájkép kevésbé sokatmondó, mint például a határon túli területeken, ami nyilvánvalóan részben az egynyelvű környezet számlájára írható. A téma szempontjából releváns nyelvitájkép-elemek száma alacsony volt a vizsgált korpuszban, jóval több volt a vizsgálódás tárgyán kívül eső felirat, tábla, instrukció (pl. általános etikai szabályok, hirdetémények) az egyes iskolákban.

Azok a nyelvi tájképet alkotó elemek, amelyek relevánsak voltak a téma szempontjából többnyire a nyelvi illem kategóriája alá tartoztak, illetve a különféle nyelvi tévhitek által működtetett tanári elvárásokat fogalmazták meg. Ez több esetben csak egy-egy konkrét nyelvi formát érintett, míg egyes esetekben nagyobb egységeket (pl. stílus, trágár kifejezések).

A vizsgált korpuszban egyetlen olyan elem sem szerepelt, amely a nyelvi diverzitáshoz pozitívan viszonyulna, ahogy olyan sem, amely említést tenne a nyelvi változatosság létéről vagy bármely aspektusáról (pl. nyelvjárásokról, cigány nyelvről, tájszavakról, stiláris jegyekről). Ennek megfelelően megállapítható, hogy a vizsgált magyarországi iskolák nyelvi tájképében vagy nem jelenik meg a nyelvi változatosság szempontjából értelmezhető elem vagy a standardcentrikus szemlélet az, ami részben meghatározza az egyes iskolák nyelvi tájképét.

Felhasznált szakirodalom

- Balányi Klára – Mayer Éva – Hegedűs Sándor (szerk.) 2019. A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata. Magyarországi nemzetiségi körkép. *Barátság*. 26. évf. 4. sz. I–XXXIII.
- Brauch Magda 2013. Nyelvi illem – régen és ma. *Erdélyi Toll*. 5. évf. 1. sz. 102–112.
- Brown, Kara D. 2005. Estonian Schoolscapes and the Marginalization of Regional Identity in Education. *European Education*. Vol. 37. No. 3. 78–89.
- Cseresnyési László 2012. Nyelv és neurózis (Halhatatlan nyelvművelés). *Magyar Narancs*. <https://magyarnarancs.hu/egotripp/halhatatlan-nyelv-muveles-78909> (2024. 06. 03.)
- Giddens, Anthony 2008. *Szociológia (Második kiadás)*. Osiris. Budapest.
- Gorter, Durk 2018. Linguistic landscapes and trends in the study of schoolscapes. *Linguistics and Education*. Vol. 44. 80–85. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2017.10.001>
- Gorter, Durk – Cenoz, Jasone 2023. *A Panorama of Linguistic Landscape Studies*. Multilingual Matters. Bristol.
- Iye, Risman – Simpen, I. Wayan – Sedeng, I. Nyoman – Netra, I. Made – Said, Ikhwan M. – Abida, Firhriyah Inda Nur 2023. Language contextualization in public space in Maluku Province: A landscape linguistics study. *Cogent Arts & Humanities*. Vol. 10. No. 1. <https://doi.org/10.1080/23311983.2023.2247648>
- Jánk István 2020. A helyesírás-tanítás helye és szerepe a nyelvtanórán és az iskolában. *Acta Universitatis de Carolo Eszterhazy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica*. 46. évf. 45–56.
- Jánk István 2023a. Hangjából a börszínét. Esettanulmány a nyelvi előítéletességről egy internetes cikk nyomán. *Magyar Nyelv*. 119 évf. 1. sz. 87–97.
- Jánk István 2023b. Lehet-e vicces a nyelvjárás, és ha igen, miért nem? A nem standard nyelvváltozatok mint a humorképzés eszközei és célpontjai. *Magyar Nyelvjárások*. 60. évf. 51–72. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2022/04>

- Johnson, Norris Brock 1980. The material culture of public school classroom: The symbolic integration of local schools and national culture. *Anthropology & Education Quarterly*. Vol. 11. No. 3. 173–190.
- Kálmán László 2004. A nyelvművelés mint áltudomány. In Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Nyelveírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 63–82.
- Kontra Miklós 2005. Mi a lingvicizmus és mit lehet ellene tenni? *A nyelvművelés kártékonyágáról és ármánykodásáról*. http://web.unideb.hu/~tkis/kontra_lingvicizmus.htm (2024. 05. 21.)
- Kontra Miklós 2006. A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. In Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 577–594.
- Kontra Miklós 2009. Nyelvi genocídium az oktatásban a Kárpát-medencében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 11. évf. 4. sz. 67–76.
- Labov, William 1982. Objectivity and Commitment in Linguistic Science: The Case of the Black English Trial in Ann Arbor. *Language in Society*. 11. évf. 2. sz. 165–201.
- Langer, Nils – Nesse, Agnete 2012. Linguistic Purism. In Hernández-Campoy, Juan Manuel – Conde-Silvestre, Juan Camilo (eds.): *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Blackwell Publishing Ltd. Oxford. Oxford.
- Lanstyák István 2011. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia*. Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó. Pozsony. 13–57.
- Laihonen, Petteri – Szabó, Tamás Péter 2017. Studying the visual and material dimensions of education and learning. *Linguistics and Education* Vol. 44. 1–3.
- Landry, Rodrigue – Richard Bourhis 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*. Vol. 16. No. 1. 23–49. <https://doi.org/10.1177/0261927X970161002>
- Lőrincz Gábor – Istók Béla – Baka L. Patrik 2022. Nyelvi diszkrimináció vagy nyelvi tolerancia? A BBB-módszer alkalmazásának lehetőségei a (kisebbségi) pedagógiai gyakorlatban. *Civil Szemle*. 19. évf. 2. sz. 61–80.
- Nash, Joshua 2016. Is linguistic landscape necessary? *Landscape Research*. Vol. 41. No. 3. 380–384. <https://doi.org/10.1080/01426397.2016.1152356>
- Rafael, Eliezer Ben – Shohamy, Elana Amara – Muhammad, Hasan – Hecht, Nira Trumper 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism*. Vol. 3. No. 1. 7–30. <https://doi.org/10.1080/14790710608668383>

- Shohamy, Elana – Gorter, Durk 2009. *Linguistic Landscape: Expanding The Scenery*. Routledge. New York.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1988. Multilingualism and the Education of Minority Children. In Skutnabb Kangas, Tove – Cummins, Jim (eds.): *Minority education: from shame to struggle*. Multilingual Matters. Clevedon. 9–44.
- Szilágyi N. Sándor 2013. Nincs olyan, hogy A Magyar Nyelv (interjú: T. Koós Imola). *Maszol.hu*. <https://maszol.ro/kultura/20688-szilagyi-n-sandor-nincs-olyan-hogy-a-magyar-nyelv> (2024. 06. 03.)

Köszönetnyilvánítás

The article and research was supported by Visegrad Scholarship (#52410034).

Istók Béla – Lőrincz Gábor – Török Tamás¹

OSZTÁLYTERMI NYELVI TÁJKÉPESÍTÉS BBB-MÓDSZERREL

Linguistic landscaping of classrooms with the SSS method

This paper deals with the possibilities of conscious, well prepared linguistic landscaping as a language design activity in the classroom (i.e. in the microstructure). The main character in this process is the teacher, who can shape the students' image of the world (linguistic landscaping as a knowledge and value transmission activity) through bottom-up activities (such as creating and using posters, bulletin boards and visual board games). The work points out to the classroom linguistic landscaping as a positive language attitude towards non-standard elements and forms (e.g., dialects, slangs and foreign words) through a survey among university students and with the SSS method. The abbreviation means spreading, sociability and situation (Lőrincz–Istók–Baka 2022: 71–74).

Keywords: schoolscape, linguistic landscaping, language attitude, SSS method

Bevezetés

Az iskolák nyelvi tájképét vizsgáló munkákról általában megállapítható, hogy egyrészt nagyobb hangsúlyt kap bennük az adatgyűjtés és -elemzés, mint a beavatkozás lehetőségeinek a számba vétele; másrészt pedig komplex módon kezelik az iskolai nyelvi tájképet, kevésbé differenciálva a különböző funkciójú iskolai nyelvi tereket (az összefüggésekért lásd: 1. táblázat).

1 Mindhárman a Selye János Egyetem Tanárképző Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének adjunktusai. E-mail: istokv@ujs.sk, lorinczg@ujs.sk, torokt@ujs.sk

Hangsúly	Eddigi munkák többsége	Jelen munka
1.	nyelvi tájkép (elemzés)	nyelvi tájképesítés (tervezés)
2.	(komplex) iskolai nyelvi tájkép	(differenciált) iskolai nyelvi tájképek

1. táblázat: Lehetséges súlypontok

Jelen munka az osztályterem mint jól körülhatárolható, a nyilvánosság számára a legkevésbé hozzáférhető (a legkevésbé látható)² iskolai funkcionális egység – az ún. *mikrostruktúra*³ – nyelvi tájképesítésének (tájképépítésének és -alakításának) a lehetőségeivel foglalkozik. Célja, hogy a Selye János Egyetem *Szociolingvisztika* nevű kurzusát látogató (szlovákiai és magyarországi) hallgatók közoktatásbeli tapasztalatai révén rámutasson az osztálytermi nyelvi tájképek jellegére, és a nyelvi tájképesítés mint reflektált nyelvi tevékenység bemutatásán keresztül részt vegyen a nemstandard elemek (pl. tájszavak, szlengszavak, idegen szavak) elfogadását segítő megoldások előterjesztésében; a BBB-módszerre (Lőrincz–Istók–Baka 2022: 71–74) mint referenciapontra hivatkozva („B” mint bővítés, „B” mint barátságos attitűd, „B” mint beszédhelyzet).

1. A részterület vizsgálatának alulreprezentáltsága

Afeliratok, képek, szimbólumok stb. nyelvi tájkép címszó alatt történő vizsgálata a 2010-es évek elején kezdődött Magyarországon és a határon túli magyarok lakta településeken (pl. Laihonen 2012, 2013; Satinská 2013, Szabó 2013). Egy évtized alatt több száz magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású publikáció született a témában, a legnépszerűbb érdeklődési területek egyikévé emelve ezzel a nyelvítájkép-kutatást (különösen többnyelvű környezetben). Már a diszciplína hazai adaptálására vállalkozó úttörő munkák egyike (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 21–22) is megjegyzi, hogy a számításba jövő vizsgálati terek közül „az iskolák nyelvi tájképének feltérképezése tűnik a legsürgetőbb feladatnak”, a diákokat körülvevő vizuális nyelvhasználat ugyanis értékközvetítő és ideológiaépítő erővel bír. Ezért is meglepő számunkra, hogy az elmúlt tíz év magyar nyelvű és vonatkozású nyelvítájkép-kutatásainak (pl. Biró 2017, Karmacs 2018, Tódor 2019, Lőrincz 2021) becslésünk szerint mindössze 10%-a iskolai vonatkozású (Istók–Lőrincz–Török 2024: 236–237).

2 Természetesen a reálisan számításba jövő és a diákok által látogatott tereket figyelembe véve (kizárva pl. az iskolák pincéjének és padlásának – pl. régi, porosodó tablók – nyelvi tájképét).

3 A *mikro-*, *mezo-*, *makro-* és *megastruktúra* fogalmak mint az iskolai nyelvi tájkép különböző szintjeinek jelölői egy olyan diplomadolgozatban jelentek meg először (Balog 2022), melynek elkészítését I. B. (mint témavezető) és L. G. (mint opponens) szorgalmazták.

2. A nyelvi tájképesítés mibenléte

Az Itagi és Sigh (eds. 2002) által megkülönböztetett *linguistic landscape* ('nyelvi tájkép') és *linguistic landscaping* ('nyelvi tájképesítés'⁴; saját fordításunk, a továbbiakban ezt használjuk) terminusok közül tudomásunk szerint csak az előbbi honosodott meg a magyar nyelvészeti szakterminológiában. Az utóbbira ugyan (részben) hasonló jelentésben, de csak elvétve használták már a *tájképalakítás* (Bíró 2018: 183), a *tájképformálás* (Besenyei 2019: 132), a *tájképtervezés* (Jancsó 2006: 115) és a *tájképépítés* (Kasza 2020: 87) kifejezéseket (az elsón kívül ráadásul egyiket sem nyelvészeti megközelítésben).⁵ Backhaus (2007: 10) nyelvi tájképesítésen egy adott terület nyelvi vonatkozású tevékenységeinek (beavatkozásainak) a megtervezését és megvalósítását érti, a nyelvi tájképre pedig e folyamatnak az eredményeként tekint. Fontosnak tartjuk ugyanakkor megjegyezni, hogy nem minden nyelvi tájkép reflektált, tudatos tájképesítés eredménye: számos tájképelem csak „mond” valamit, anélkül, hogy értéket, gesztust, tudást stb. akarna „közvetíteni”. Munkánkban ezért a nyelvi tájképesítésre nemcsak a nyelvi tájképet létrehozó (megelőző) cselekvésként, hanem reflektált, jól átgondolt folyamatként tekintünk. E szigorúbb meghatározás szerint a nyelvi tájképesítés egy adott terület tudatos, azaz meghatározott célú nyelvitájkép-építése, pl.: egy kétnyelvű táblával kifejezhetjük a nemzeti kisebbséggel szembeni megbecsülésünket, egy angol nyelvűvel a turisták felé való nyitottságunkat, egy osztálytermi poszterrel pedig a tudás- vagy értékközvetítés szándékát. Mivel valamennyi térbeavatkozás egy valós nyelvhasználati problémának a megoldására fókuszál, a (reflektált) nyelvi tájképesítés a nyelvtervező tevékenységek (vö. Lansztyák 2009a) közé sorolható.

3. Az iskolai nyelvi tájképesítés mibenléte

Ha az iskolára a nyelvi tájképesítés mint reflektált nyelvi tevékenység egyik színtereként tekintünk, Szabó (2016: 232) megállapításából kell kiindulnunk: „A nyelvi tájkép és az oktatás kapcsolatával foglalkozó tanulmányok egyik célja a tudatosítás”. Bármilyen más intézmény nyelvi tájképét vizsgálva is egyetérténénk a szerzővel, az iskola mint tudás- és értékközvetítő környezet esetében azonban ez hatványozottan igaz. Elég csak arra gondolunk – újra Szabót idézve –, hogy „Az iskolában található vizuális elemek fogyasztása (...) több ezer órás elfoglaltság egy diák számára az évek során – nem mindegy tehát, milyen egy iskola tárgyi kultúrája” (2013): különösen az osztályteremé.

Az *iskolai nyelvi tájképesítés* a tudatos nyelvitájkép-építés részeként csupán a nevében új fogalom, a jelenséggel korábban már mások is foglalkoztak. Szabó Tamás Péter (2016: 232) áttekintése nyomán most csak három, akár továbbgondolásra is alkalmas előzményt említünk

4 A *linguistic landscaping* ('nyelvi tájképesítés') terminust más ('nyelvi térképesítés, nyelvitájkép-gyűjtés') jelentésben is használják (erről bővebben lásd a *Lingscape* nevű kezdeményezést: W1).

5 Némelyik megnevezés szókapcsolatként is előfordul: *tájkép formálása* (Szabó 2016: 232), *tájkép felépítése* (Vitályos-Bartalis 2018: 66) stb.

példaként: az iskolaigazgatók számára meghirdetett, a nyelvi sokszínűségekre reflektáló érzékenyítő tréningeket (Shohamy 2014, majd 2019); a nyelvi tájképben rejlő lehetőségekre rámutató tanároknak szóló kézikönyvet (Wiese et al. 2014); valamint a tanárok és aktivisták szerepének hangsúlyozását a láthatatlan nyelv láthatóvá tételében (Brown 2012: 296). E három kezdeményezés közös pontja a pedagógus, aki megkerülhetetlen személye révén a nyelvi tájképesítés legfőbb szervezőjévé, kivitelezőjévé lép elő. Nem feledkezhetünk meg azonban a diákokról sem. Petteri Laihonen szavaival: „a tanulók szemszögéből nézve az iskolai tájkép legfontosabb elemei azok, amelyeket ők maguk készítettek el” (2023: 52). Mindez azt mutatja, hogy a folyamat elsősorban *bottom-up* (alulról jövő) – azaz dinamikus, szabad mozgásteret kínáló elemekre irányuló – kezdeményezésként képzelhető el. A kivitelezés színtere elsősorban az osztályterem (mikroszint), amely a legkevésbé van kitéve a *top-down* (felülről jövő, központi, ennél fogva pedig statikus, az egyéni szabadságot nélkülöző) vagy az intézményi (a kettő közötti átmenetiséget tükröző) befolyásnak.

A fentiek alapján megkülönböztetünk kötött (központi: törvényileg előírt), félig kötött (az intézmény által előírt) és nem kötött (nem előírt) nyelvitájkép-elemeket (ezek sajátosságairól lásd: 2. táblázat).

		Előírt	Szabványosított
1.	Kötött (<i>top-down</i>) elemek	igen (központi)	igen (törvény)
2.	Félig kötött elemek	igen (intézményi)	nem
3.	Nem kötött (<i>bottom-up</i>) elemek	nem	nem

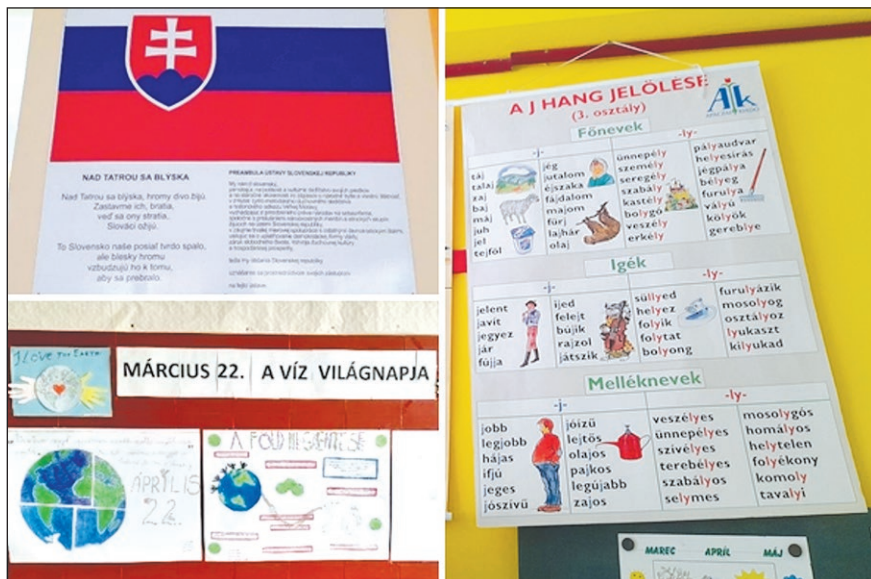
2. táblázat: A nyelvitájkép-elemek válfajai az előírtság és a szabványosítás tükrében

Kötött nyelvitájkép-elem például a szlovákiai magyar iskolák osztálytermeiben törvényi előírás (Zákon č. 63/1993: § 13a/2) értelmében kihelyezett szlovák címer, himnusz és (alkotmány) preambulum (lásd: 1. ábra bal felső képe). A törvény a kivitelezés módját is szabályozza, az elemek kihelyezésének ugyanis úgy kell megvalósulnia, „hogy a méltóságuk ne sérüljön” (magyar fordítás: 1993/63. sz. törvény: § 13a/2). Az egyéni kreatitásnak, illetve variativitásnak tehát ezen a ponton nincs helye.

Félig kötött nyelvitájkép-elemek például az iskola igazgatója által meghirdetett tematikus naphoz (pl. a víz világnapjához) kapcsolódó osztálytermi rajzok (lásd: 1. ábra bal alsó képe). A kivitelezés módja kötetlen, a diákok kreativitásának függvénye.⁶

6 Fontos megjegyeznünk, hogy a folyosókon (mezoszint) megjelenő félig kötött elemek (pl. helyettesítések, programkínálatok, felhívások szövegei) már közelebb állnak a *top-down* jelleghez, hiszen a variativitás lehetőségének az alacsonyabb foka jellemzi őket.

Nem kötött nyelvtájkép-elemek például a tanárok (gyakran az osztályfőnök) által készített vagy rendelt didaktikai eszközök (pl. a *j* hang jelölése) vagy a diákok által készített alkotások, illetve fotók. A kivitelezés módja ebben az esetben is egyénfüggő (nyomtatott és kézzel készített munkák is számításba jöhetnek).

1. ábra: Kötött (bal felső), félig kötött (bal alsó) és nem kötött (jobb oldali) nyelvtájkép-elemek egy dél-szlovákiai iskola nyelvi tájképében (Balog 2022 és a szerző rendelkezésünkre bocsátott korpusza alapján)

4. A BBB-módszer mibenléte

Már az iskolai nyelvi tájképet vizsgáló első magyar nyelvű munkák egyike is rámutat a nyelvi standardizmus és homogenizmus ideológiájára (a nyelvi ideológiákról lásd pl. Lanstyák 2009b, Jánk 2020): „Gyakori például, hogy a falra kihelyezett tablók kizárólag a magyar szten-derdet jelenítik meg” (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 21); „A nyelvtani táblázatok nem tartalmaznak nyelvjárási vagy szlengelemeket, így a diákok legbensőségesebb nyelvváltozatai csak korlátozottan kapnak felületet” (Uők. 26) (ezt igazolják a hallgatóink tapasztalati is, lásd: 5.2. fejezet). A probléma a szóbeli diskurzusok, azaz a *soundscape* (Pappenhagen–Scarvaglieri–Redder 2016) szintjén is megjelenik: egy magyar szakos egyetemisták körében végzett

kutatásunk (Lőrincz–Istók–Baka 2022: 66–69) adatközlőinek körülbelül a fele számolt be arról, hogy az általános iskola alsó és felső tagozatán, valamint a középiskolában a magyartanára rendszeresen kijavította azokat a diákokat, akik az órán nemstandard elemeket, illetve formákat (pl. tájszavakat, szlengszavakat, idegen szavakat) használtak. Ezzel magyarázható, hogy átlagosan három hallgatóból kettőben olyan kép alakult ki az általános iskola egyes tagozatain és a középiskolában, hogy a „valódi” nyelvészet preskriptív (előíró) szemléletű. E lesújtó eredmények összhangban vannak más, a nyelvi előítéletesség, megbélyegzés, illetve diszkrimináció magyar iskolákban való jelenlétére rámutató szociolingvisztikai kutatások eredményeivel (pl. Bilász 2017, Jánk 2019).

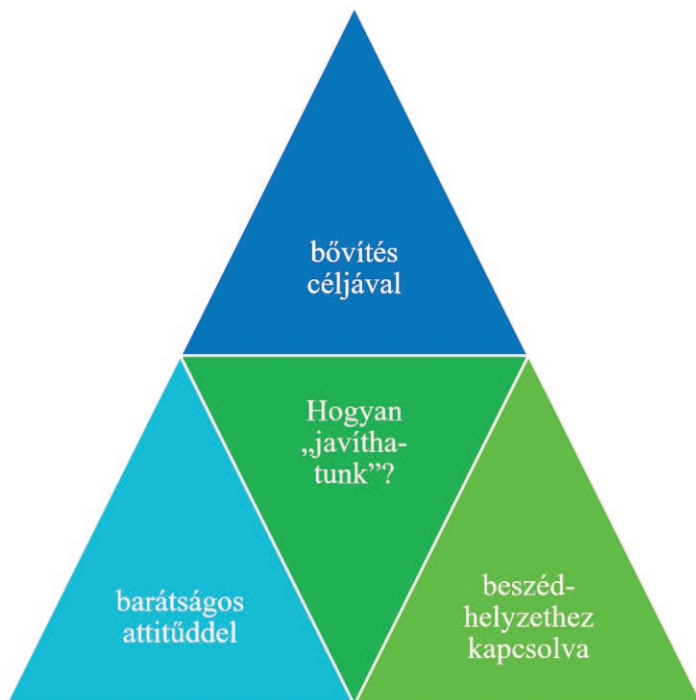
Fentebb utaltunk rá, hogy az osztályterem az iskola azon része, amely a legkevésbé van kitéve a fentről érkező befolyásnak, ezért a nyelvjárási vagy szlengelemek vizualizációjának elmaradása akár az öndiszkrimináció egy sajátos fajtájaként is értelmezhető. Ez elsősorban azon gyakorlópedagógusok nyelvszemléletének az eredménye, akik sok esetben maguk is nyelvjárási háttérrel rendelkeznek. Kétnyelvű környezetben azonban az öndiszkrimináció nemcsak a standard és a nyelvjárások, hanem a többségi és a kisebbségi nyelv viszonyában is tetten érhető, hiszen a szlovák, román, szerb stb. nyelvekből származó kölcsőnelemek „helytelenségére” sokszor a tankönyvek⁸ is felhívják a figyelmet. Ha pedig a fellapozott tankönyvre (vö. Lőrincz 2020) mint az iskolai nyelvi tájkép – azon belül a *bookscape*⁹ – fontos elemére tekintünk, akkor az öndiszkrimináció már nem csupán hiányként, hanem verbalizált tiltásként is manifesztálódik.

Mit tehetünk annak érdekében, hogy az új pedagógusnemzedék a preskriptív nyelvszemléleten alapuló rendkívül káros (a diákok önbizalmát leépítő) szubtraktív (felcserélő, vagyis az anyanyelvültozat helyébe köznyelvet állítani kívánó) pedagógiáról az additív (hozzáadó) pedagógiára térjen át? A nyelviileg toleráns pedagógusi attitűd kialakítására hoztuk létre a BBB-módszert (Lőrincz–Istók–Baka 2022: 71–74), amely a szociolingvisztikából jól ismert megoldásokat integrálja egyetlen, azonos elemeket tartalmazó betűszóba¹⁰ (lásd: 2. ábra). E memóriamankó funkciója, hogy emlékeztessen bennünket arra, hogy a tanulók által használt nemstandard elemekhez, illetve formákhoz csupán BŐVÍTÉS céljával, BARÁTSÁGOS hozzáállással és BESZÉDHELYZETHEZ kapcsolva érdemes megjegyzéseket fűznünk (ahelyett hogy indoklás nélkül a standard formákra cserélnénk azokat).

8 A *Magyar nyelv – Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák II. osztálya számára* című Szlovákiában használatos könyv pl. a *magyar nyelvbe keveredett kölcsönszavakról* beszél, illetve ezek elkerülését javasolja a tanulóknak (vö. Uzonyi Kiss – Csicsay 2012: 72).

9 *Bookscape*-en jelen esetben az iskolák könyvtárában, szertáiraiban, tantermeiben, tanterületi irodáiban található tankönyvek, iskolai dokumentumok, irodalmi alkotások stb. összességét értjük. E munkák közvetlenül (külső borító) vagy közvetve (tartalmilag) hordoznak információt a környezetről és az azt alakító közösségekről.

10 Példák hasonló didaktikai megoldásokra: a 4P mint a marketingmix tényezői = *Product* ('termék'), *Price* ('ár'), *Place* ('értékesítés helye'), *Promotion* ('promóció') (McCarthy 1960); 4D = *diskurzus* a *digitális didaktikai diverzitásról* (Molnár–Uricska 2021); a 6K mint a Jakobson-féle kommunikációs modell (1972: 229–276) „újrafordított” elemei = *küldő*, *kontextus/környezet*, *közlemény*, *kontaktus/kapcsolat*, *kód*, *kapó* (Balázs 2022: 63).

2. ábra: A BBB-módszer
(Forrás: Lőrincz-Istók-Baka 2022: 71)

Az iskolai (osztálytermi) nyelvi tájékesítés legsürgetőbb feladata a nemstandard elemek negatív megítélésének a javítása, azaz a nyelv(változatbeli) toleranciára való nevelés. A BBB-módszerrel történő tájékesítés legfőbb eszközei az érzékenyítő poszterek, faliújságelemek (pl. *„kezdetben vala a nyelvjárás”, a nyelvjárás maga volt a nyelv* – Péntek 2014; *A nyelvjárás kincs, szegényebb vagy, ha nincs!*) és vizuális didaktikai eszközök (pl. érzékenyítő társasjátékok¹¹) lehetnek.

11 Több ilyen játékot – pl. nyelvjárású memóriajáték (13. old.), történetmeseléshez készített nyelvjárású dobókocka (38–39. old.) – is találunk Parapatics Andrea *Nyelvjárástani munkafüzetében* (2018), de inspirálódhatunk a szerző *A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés* c. hiánypótló könyvének (2020) *A megoldáshoz vezető utakról* c. fejezetéből is (76–114. old.).

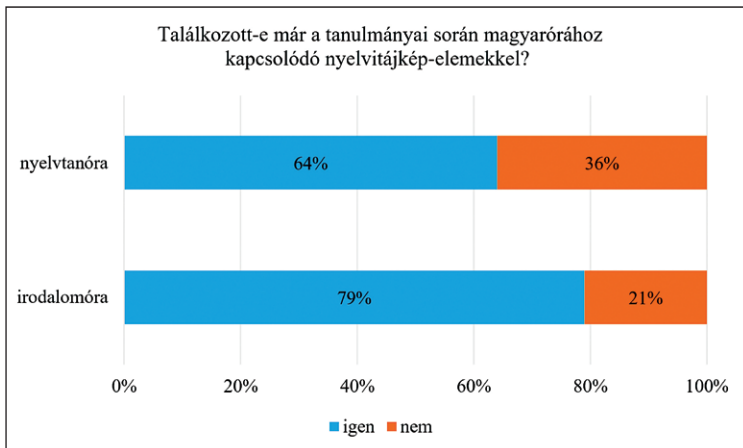
5. Felmérés és gyűjtés

5.1. Az adatgyűjtésről röviden

2024. február 17-e és március 6-a között Google-kérdőíves felmérést végeztünk a komáromi Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének *Szociolingvisztika* MA-kursusát tavaly és idén látogató hallgatók körében ($N=14$, ebből $N_{\text{elsőéves}}=8$; $N_{\text{másodéves}}=6$). Kíváncsiak voltunk az iskolai nyelvi tájékkal kapcsolatos tapasztalataikra, a nyelvi tájékoztatás mint a nyelvi érzékenyítés eszközéről szóló véleményükre, valamint a BBB-módszernek megfelelő érzéketnyítő poszterjavaslataikra.

5.2. A hallgatók tapasztalatai

Irodalomórával kapcsolatos nyelvitájkép-elemekkel (posztterekkel, faliújságelemekkel, vizuális didaktikai megoldásokkal stb.) az adatközlők megközelítőleg 4/5-e, nyelvtanórával kapcsolatos elemekkel pedig a 2/3-a találkozott eddigi tanulmányai során (lásd: 3. ábra). A felidézett irodalmi elemek kivétel nélkül magyar költők versei (pl. Kölcsey *Himnusza*, Vörösmarty *Szózata*). A nyelvtani elemek látszólag nagyobb változatosságot mutatnak: 1. helyesírás (j/ly, szám- és tulajdonnevek), 2. ragozás (általános, határozott, ikes igeragozás), 3. szófajok (főnevek, igenevek, névmások), 4. egyéb (szóelemek és mondatok osztályozása). Míg az első két kategória mögött egyértelműen azonosítható a nyelvi standardizmus ideológiája (a helyesírás és az ikes igeragozás paradigmájának a tanítása preskriptív szemléleten alapul), addig a másik két esetben legfeljebb implicit vagy verbalizálatlan módon következtethetünk ugyanerre (ismerve a korábbi kutatások eredményeit, pl. Bartha–Laihonon–Szabó 2013: 21 és 26).

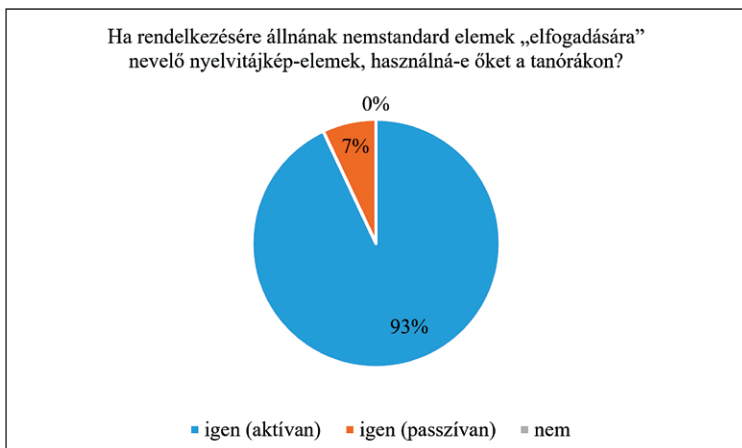
3. ábra: Nyelvitájkép-elemek a magyarórán

5.3. A hallgatók véleménye

A nyelvi tájékesítésre mint a nyelvi érzékenyítés lehetőségére pozitívan reagáltak a hallgatók (lásd: 4. ábra). Mindannyian használnának nemstandard elemek „elfogadására” nevelő nyelvtájkép-elemeket a tanórákon, amennyiben ilyenek a rendelkezésükre állnának: 93%-uk aktívan, azaz megbeszélve a látottakat, 7%-uk pedig passzívan, vagyis szóbeli megjegyzések nélkül („a fal nevel” alapon). A legtöbben a nyelvi toleranciára nevelés (*Fogadjuk el mások nyelvjárását!*) és az identitásőrzés (*Ne szégyelljük a saját nyelvjárásunkat!*) eszközét látják a nemstandard elemek vizualizálásában:

A vidékről származó gyerekek generációi nőttek fel úgy az oktatási intézményekben, hogy tájszólásukat (...) minden eszközzel igyekeztek elfeledtetni pedagógusaik. A nyelvjárás színesebbé, izgalmasabbá teszi nyelvünket; ha nyelvjárást beszélünk, van valamink, ami igazán a miénk a nyelvünkéből, amiben benne vannak hagyományaink, kultúránk és történelmünk. Így is egyre szegényebbek vagyunk azt illetően, amire még emlékszünk, amit még őrzünk nyelvünkéből. A nyelv átalakul (...), de ha van lehetőségünk arra, hogy a fiatalokat arra neveljük, szeressék és őrizzék nyelvjárásukat, megtartanak valami fontosat, értékeset is nyelvükkel kapcsolatban. Szókincset, lexikális tudást gyarapítani egy dolog, hagyományainkat és régióinkra jellemző sajátosságainkat, melyek egyedivé tesznek bennünket, megtartani pedig egy teljesen más dolog. Mindkettő fontos, mindkettő értékes. Minden dialektusban beszélő és nem beszélő gyerekeknek tudnia kellene, hogy elfogadja, szeresse, és ne gúnyt űzzön belőle.

(anonimizált hallgatói vélemény)

4. ábra: A hallgatók reakciói a nyelvi tájékesítésre mint érzékenyítő tevékenységre

5.4. A hallgatók poszterjavaslatai

A hallgatóktól néhány érzékenyítő, a BBB-módszer szellemiségét követő poszterjavaslatot is kaptunk.¹² Ezek többsége lényegretörő (1-2 mondatos) és frappáns (humoros, játékos, rímelő) megoldásokat kínál. Gyakori a nyelvjárás értékes identitáshordozó lektusként való szemléltetése:

- (1) *A nyelvjárás kincs, használjátok bátran mind.* (anonimizált)
 (2) *Az ízes beszéd olyan, mint az ízes leves. Jobban szeretjük a sótlannál.* (anonimizált)

Találunk példát a szlengszavak és a közvetlen kölcsönszavak (anglicizmusok és szlovakizmusok) elfogadását előterjesztő javaslatokra is:

- (3) *A szlengszavak használata nem cringe!* (ang. *cringe* 'kínos, ciki')
 [a mondat körül angolból vett szlengszavakat szórunk szét: szükség esetén jelentésmeghatározással] (anonimizált)
 (4) *Szituációk vizualizálása négy ábrán (Mikor adekvát, mikor inadekvát a szóhasználat?)*

	Egy magyarországi büfében kérem.	A „párkievő” szlovákiai magyar nagymamámtól kérem.
<i>Virslit kérek mustárral!</i>	☺	☹
<i>Párkit kérek horcsicával!</i>	☹	☺

(Cséfalvay Fanni vizualizációs ötlete nyomán, vö. Lőrincz-Istók-Baka 2022: 74)

Külön kiemelendő a *Tanulj meg (rendesen, szépen stb.) beszélni (magyarul)!* gúnyos intelmet karikírozó poszterjavaslat:

- (5) *Beszélj meg tanulni!* (Bálint Dániel)

Összegzés

Tanulmányunkban a reflektált (tudatos, jól átgondolt) nyelvi tájépesítés (< ang. *linguistic landscaping*) mint nyelvetervező tevékenység osztálytermi lehetőségeivel foglalkoztunk. A folyamat főszereplőjeként a pedagógust neveztük meg, aki a nyelvitájkép-építés mint *bot-tom-up* (alulról felfelé történő) tevékenység (pl. posztterek, faliújságelemek, vizuális társasjátékok létrehozása, illetve használata) révén formálni tudja a diákok világról alkotott képét (a nyelvi tájépesítés mint tudás- és értékközvetítő tevékenység). Munkánkban az osztályter-

¹² Mivel kreatív ötletekről van szó, néhányan kérték a nevük feltüntetését is; a többiek nevét természetesen anonimizáltuk).

mi nyelvi tájékesítésre a nemstandard elemekkel és formákkal (pl. a tájszavakkal, a szlengszavakkal, az idegen szavakkal) szembeni pozitív nyelvi attitűd kialakításának az eszközöként mutattunk rá: egyrészt a hallgatóink körében végzett felmérés, másrészt pedig a BBB-módszer (Lőrincz–Istók–Baka 2022: 71–74) segítségével.

Felhasznált szakirodalom

- Backhaus, Peter 2007. *Linguistic Landscapes. A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Multilingual Matters. Clevedon.
- Balázs Géza 2022. *Folklór és nyelv*. IKU. Budapest.
- Balog Friderika 2022. *Két magyar tan nyelvű iskola nyelvi tájképe a Rimaszombati járásban*. Diplomamunka. Selye János Egyetem. Komárom.
- Bartha Csilla – Petter Laihonen – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*. 23. évf. 3. sz. 13–28.
- Besenyi Mónika 2019. *Egyetemi fenntarthatósági kezdeményezések összehasonlító elemzése*. Doktori disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest.
- Bilász Boglárka 2017. *Nyelv és ideológia. Iskolai metanyelvi diskurzus szlovákiai magyar középiskolákban*. Univerzita Komenského v Bratislave. Pozsony.
- Biró Enikő 2017. Nyelvek, iskolai nyelvi tájképek kisebbségi környezetben. In Benő Attila – Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 61–70.
- Biró Enikő 2018. Nyelvoktatás, ideológiák – székefyöldi magyar iskolák nyelvítájképelemzése. In Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség* (II. kötet). *Nyelvhasználati terek és nyelvi sokszínűség*. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 175–190.
- Brown, Kara D. 2012. The Linguistic Landscape of Educational Spaces: Language Revitalization and Schools in Southeastern Estonia. In Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk (eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Palgrave Macmillan. London. 281–298. https://doi.org/10.1057/9780230360235_16
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Török Tamás 2024. Módszertani megfontolások az óvodai és iskolai nyelvi tájkép kutatásához. In H. Nagy Péter – Keserű József – Lőrincz Gábor – Polgár Anikó (szerk.): *Didicisse fideliter artes. Köszöntő kötet Szabó András tiszteletére*. Selye János Egyetem. Komárom. 235–261.
- Itagi, N. H. – Singh, Shailendra Kumar (eds.) 2002. *Linguistic Landscaping in India with Particular Reference to the New States. Proceedings of a Seminar*. Central Institute of Indian Languages and Mahatma Gandhi International Hindi University. Mysore.

- Jakobson, Roman 1972. *Hang – Jel – Vers*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Jancsó Tamás 2006. *Nemlineáris modellek fotogrammetriai alkalmazása a geokörnyezettudományban*. Doktori értekezés. Nyugat-magyarországi Egyetem. Sopron.
- Jánk István 2019. *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra.
- Jánk István 2020. Magyarországi és határon túli magyartanárok és tanítók nyelvi ideológiái. In Ludányi Zsófia – Jánk István – Domonkosi Ágnes (szerk.): *A nyelv perspektívája az oktatásban. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból*. EKE Líceum Kiadó. Eger. 137–146.
- Karmacsi Zoltán 2018. Kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák nyelvi tájképe. In Karmacsi Zoltán – Máté Réka (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV*. RIK-U. Ungvár. 174–182.
- Kasza Zsolt 2020. Településkép – Tájkép – Országkép. *Pro Publico Bono. Magyar Közigazgatás*. 8. évf. 4. sz. 68–93. <https://doi.org/10.32575/ppb.2020.4.6>
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 14. évf. 3. sz. 27–49.
- Laihonen, Petteri 2013. Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székelőföld*. 17. évf. 7. sz. 157–177.
- Laihonen, Petteri 2023. Nyelvideológiák és iskolai tájképek a határon túli magyar tannyelvű iskolákban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 25. évf. 1. sz. 37–57.
- Lanstyák István 2009a. *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. STIMUL. Pozsony.
- Lanstyák István 2009b. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 11. évf. 1. sz. 27–44.
- Lőrincz Gábor 2020. Fordított tankönyvek az iskolai nyelvi tájképben. In Istók Béla – Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs (szerk.): *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség. A Variológiai Kutatócsoport 9. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Selye János Egyetem. Komárom. 75–98.
- Lőrincz Gábor 2021. Identitásjelölő elemek egy délnyugat-szlovákiai kisváros oktatási intézményeinek nyelvi tájképében. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica*. 47. évf. 61–71.
- Lőrincz Gábor – Istók Béla – Baka L. Patrik 2022. Nyelvi diszkrimináció vagy nyelvi tolerancia? A BBB-módszer alkalmazásának lehetőségei a (kisebbségi) pedagógiai gyakorlatban. *Civil Szemle*. 19. évf. 2. sz. 61–80.
- McCarthy, E. Jerome 1960. *Basic Marketing. A Managerial Approach*. Richard D. Irwin. Homewood.

- Molnár Katalin – Uricska Erna 2021. Tanulás 4D-ben. Diskurzus a digitális didaktikai diverzításról. In Istók Béla – Simon Szabolcs (szerk.): *Online oktatás – kontaktoktatás. Edukációs folyamatok és a Covid19*. Selye János Egyetem. Komárom. 124–138.
- Pappenhamen, Ruth – Scarvaglieri, Claudio – Redder, Angelica 2016. Expanding the Linguistic Landscape Scenery? Action Theory and ‘Linguistic Soundscaping’. In Blackwood, Robert – Lanza, Elizabeth – Woldemariam, Hirut (eds.): *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. Bloomsbury Academic. London. 147–162. <https://doi.org/10.5040/9781474295352.ch-010>
- Parapatics Andrea 2018. *Nyeljárastani munkafüzet. Feladatok a magyar nyelv területi változatosságának megismeréséhez*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Parapatics Andrea 2020. *A magyar nyelv regionalitás és a köznevelés. Tények, problémák, javaslatok*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Péntek János 2014. Nyelvünk táji változatosságának dicsérete. *Anyanyelvapolók Szövetsége*. <https://anyanyelvapolo.hu/nyelvunk-taji-valtozatossaganak-dicserete-pentek-janos-eloadasa/> (2024. 04. 08.)
- Shohamy, Elana 2014. School principals as language policy makers. *Multicultural Education Committee Lecture Series* 3. August 20.
- Shohamy, Elana 2019. School principals as language policy makers. In Thurlow, Crispin (ed.): *The Business of Words*. Routledge. London. <https://doi.org/10.4324/9781351041782-12>
- Satinská, Lucia 2013. Bratislivos Prešburg: Napjaink Pozsonya nyelvi tájékének többnyelvűsége. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 15. évf. 2. sz. 89–108.
- Szabó Tamás Péter 2013. Iskolák nyelvi tájéké 1. Térkép e táj... *Nyelv és Tudomány*. 2013. március 22. <https://www.nyest.hu/hirek/terkep-e-taj> (2024. 03. 16.)
- Szabó Tamás Péter 2016. Ágencia és a változatosság kezelése Magyarországi iskolák nyelvi tájékében. In Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.): *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira*. Antológia Kiadó. Lakitelek. 231–242.
- Tódor Erika-Mária 2019. *Hétköznapi kétnyelvűség. Nyelvhasználat, iskolai nyelvi tájéké és nyelvi én a romániai magyar iskolákban*. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. Budapest.
- Uzonyi Kiss Judit – Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv – Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák II. osztálya számára*. TERRA. Bratislava.
- Vitályos-Bartalis Réka 2018. Betekintés néhány romániai kisebbségi iskola virtuális nyelvi tájékébe. In Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájéké, nyelvi sokszínűség* (II. kötet). *Nyelvhasználati terek és nyelvi sokszínűség*. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 65–81.

Wiese, Heike – Mayr, Katharina – Krämer, Philipp – Seeger, Patrick – Müller, Hans-Georg – Freywald, Ulrike 2014. Sprachlandschaften: Handbuch für Fortbilder/innen. In Ebd. (eds.): *Deutsch ist vielseitig*. Universität Potsdam. Potsdam. www.deutsch-ist-vielseitig.de (2024. 03. 06.)

Források

Tt. 63/1993. *Törvény a Szlovák Köztársaság állami jelképeiről és azok használatáról*. <https://torvenytar.sk/zakon-106> (2024. 03. 14.)

W1 = <https://lingscape.uni.lu/> (2024. 03. 18.)

Zákon č. 63/1993 Z. z. *Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnych symboloch Slovenskej republiky a ich používaní*. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1993-63> (2024. 03. 14.)

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium, illetve a Tempus Közalapítvány 2023/2024-es tanévre szóló szülőföldi fiatal határon túli oktatói ösztöndíjpályázatának (I. B. és L. G.), illetve L. G. #52310448 számú Visegrad Scholarship Program szerződésének a keretében készült.

Kecskés Judit – Illésné Kovács Mária¹

Részletek Edelény nyelvi tájképéből. A Borsodi Általános Iskola nyelvi tájképe

Details from the linguistic landscape of Edelény The schoolscape of the Borsodi Elementary School

This study examines the schoolscape of a state-funded institution in Edelény, the Borsodi Elementary School. The research seeks to answer whether the diverse cultural (linguistic, ethnic, denominational, religious) characteristics of the settlement appear in the schoolspace, and what linguistic-cultural values and communication expectations are conveyed within the walls. The first part of the study introduces the Creative Region Project, which provides the background for the research, and highlights the connection between schoolscape research and the social innovation targeted by the project. The second part describes the aspects and location of the synchronous research, highlighting the importance of studying the linguistic landscape of settlements and schools in communities considered monolingual. The third part analyses the institution's Pedagogical Program, then describes the external and internal visual elements of the school, including the signs on the walls, through photographs. The conclusion not only aims to answer the questions raised in the introduction but also draws attention to best practices of similar types of school based on previous schoolscape analyses conducted within the Creative Region Project.

Keywords: linguistic landscape, schoolscape, signs, monolingual education, social innovation

Bevezetés

Jelen tanulmány az Edelényi kistérség központi településének, Edelény városának egyik iskolájában, a Borsodi Általános Iskolában végzett szinkrón nyelvtájkép-kutatást írja le. A címválasztás utal arra, hogy az iskolai nyelvi tájkép (*schoolscape*) kutatását egy területi egység komplex nyelvi tájképének (*Linguistic Landscape*) részeként értelmezik a cikkírók. Felfogásukban az iskola mint „a vizuális nyelvhasználat sajátos tere” (Tódor 2014: 41) önál-

¹ Mindketten a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet docensei. E-mail: maria.illesne.kovacs@uni-miskolc.hu, judit.kecskes@uni-miskolc.hu. A cikkhez felhasznált fotókat R. Nagy József készítette.

ló egységként elemezhető, amely hozzájárul a település egészéről alkotott nyelvi tájkép meghatározásához. Ez a megközelítésmód azért is fontos, mert a kutatás a Creative Region (továbbiakban: CR) projektsorozat részeként valósult meg, amelynek fő célja, hogy komplex erőforrás-felmérés révén átfogó képet adjon a térség gazdasági, társadalmi, szociális, kulturális és oktatási helyzetéről, növelje a térségben a társadalmi innovációs potenciált. Az iskolai nyelvtájkép-kutatás a projekten belül az oktatási helyzetkép megrajzolásának egyik eszköze, melynek célja a szűkebb értelemben vett oktatási, tágabb értelemben vett társadalmi innovációk serkentése.

A nyelvtájkép-kutatás (*Linguistic Landscape*) fejlődésének eredményeképpen a kezdeti Landry–Bourhis (1997) által meghatározott leíró szemléletetű elemzést egyre inkább felváltja a *Linguistic Landscaping* (Itagi–Singh 2002), amely a beavatkozásra, a nyelvi tájkép formálására helyezi át a hangsúlyt, ahogyan ez a szemléletváltás az iskolai nyelvi tájkép definícióját megalkotó Brown (2005, 2012, 2018) cikkein keresztül is megfigyelhető. Jelen tanulmány azon cikkek (Bartha–Laihonen–Szabó 2013, Szabó 2013, Tódor 2014, Lőrincz – Istók – N. Vargya 2021) sorába tartozik, amelyek leíró fókuszúak, s céljuk, hogy az oktatási intézmények önelemzését támogassák. A CR-ben készített tanulmányok szinkrón szempontúak, egy-egy intézményt mutatnak be, de a kontrasztív szemlélet is tetten érhető bennük, mivel a projektbe bevont iskolák számára megismerhetővé válnak az elemzések, ami elősegíti egymástól a „jó gyakorlatok” adaptálását, s ezáltal belülről – és nem külső vagy felülről jövő beavatkozással – teszik lehetővé az innovatív megoldások irányába való továbblépést.

1. A „Creativ Region” projektek és a nyelvtájkép-kutatás

A Felsőoktatási Kiválósági Intézményi Program nyertes projektje a Miskolci Egyetem Creative Region elnevezésű projektsorozata, amely 2017-ben indult, és harmadik szakasza jelenleg is tart. A projekt fő célkitűzése, hogy „komplex erőforrás-felmérés révén átfogó képet adjon a térség gazdasági, társadalmi, szociális, kulturális és oktatási helyzetéről, az alkalmazott innovációkról, feltérképezze mindazon értékeket, amelyek vonzóbbá tehetik a turizmus számára, hozzájáruljon a lehetséges kitörési pontok megtalálásához, segítse a társadalmi, gazdasági, szociális, kulturális innovációk elterjedését, az oktatás eredményességét” (K. Nagy – Illésné Kovács 2022: 49). A projektsorozat fő koordinátora a Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar volt, de a kutatás interdiszciplináris teamekben folyt, amelyekben részt vettek a Miskolci Egyetem más karainak oktatói is. A projektek főbb elemeit a projektvezető, Illésné Kovács Mária (2020: 55) tanulmányában az alábbi pontokban foglalta össze:

- (1) az erőforrások komplex felmérése a településeken: gazdasági, társadalmi, szociális, kulturális, oktatási, egészségügyi állapot rögzítése;
- (2) települési és kistérségi fejlődési pályák felvázolása, lokális innovációs potenciál mérése;

- (3) Kulturális Értéktár koncepció kialakítása, tartalmi elemek lehatárolása, forgatókönyv, adatbázis létrehozása;
- (4) Abaúji Mutató néven mobil applikáció megalkotása, és alkalmazása révén a kistérség népszerűsítése;
- (5) Társadalmi Innovációs Modell megalkotása.

A kutatásban érintett kistérségek számos kihívással küzdenek a munkahelyteremtés, jólét, népességmegtartás, szociális és egészségügyi ellátás, oktatás terén, ezért a megvalósítás során kiemelt jelentőségű az innovációk feltérképezése valamennyi érintett területen azzal a céllal, hogy azok támogatása, bővítése révén is hozzájáruljon a települések felemelkedéséhez. A projekt egyik nívója az ún. kulturális innováció, amely a felkutatott és a Kulturális Értéktárban megtalálható materiális és immateriális értékek turizmusba való becsatornázását jelenti, hozzájárulva ezáltal a gazdasági fellendüléshez.

Az első projektre épülő Creative Region II. szintén az Abaúji kistérség (földrajzi egységként a Kelet Cserháti Kistáj) 25 településére fókuszált: Abaújdevecser, Alsógagy, Baktakék, Beret, Büttös, Csenyéte, Detek, Fáj, Fancsal, Felsőgagy, Forró, Fulókércs, Gagyapáti, Hernádpetri, Hernádvécse, Kány, Keresztéte, Krasznokvajda, Litka, Pamlény, Perecse, Pusztaradvány, Szalaszend, Szászfá, Szemere településekre.

Az első két projekt sikeres megvalósítása hozzájárult az Abaúji kistérség adottságainak alaposabb megismeréséhez, olyan új kutatási eredmények születtek, amelyek számos területen, így az oktatásban is innovációkhoz vezettek (Illésné Kovács – Kecskés 2023). A Kulturális Értéktárhoz kapcsolódó településtörténeti és a felekezeti kutatások eredményeit forgatja be az oktatásba a *Nevedben a sorsod* főcímmel több településen meghirdetett rendhagyó magyarnyelvtan-óra, amely az élménypedagógiai módszerekkel kapcsolta össze a helyi kulturális értékek szerves részét képező tulajdonnevek bemutatását az 5–6. évfolyamos szófajtani tananyaggal. Az adott településre jellemző történeti és jelenkori névanyag bemutatása nemcsak a névtani ismeretterjesztést szolgálta, hanem a helyi, regionális identitás megerősítését is. Az iskolákban tapasztalt módszertani innovációkra való nyitottság tette lehetővé, hogy a projektsorozat harmadik elemében már olyan helyi értékekre épített oktatástámogatás (Kecskés 2022, 2023) valósuljon meg, amelyben új elemként helyet kapott az iskolai nyelvi-tájkép-kutatás.

A Creative Region III. projekt az Edelényi kistérség 25 településére fókuszál, az Abaúji kistérségben pedig a disszeminációs tevékenység keretében főként iskolai programok zajlanak. A cikk szerzői az oktatáskiegyenlítő munkacsoport tagjaiként azt a feladatot vállalták, hogy feltérképezik a települések köznevelési intézményeinek módszertani sokféleségét, különös tekintettel a HH-s, SNI-s és más nehézségekkel küzdő tanulók eredményes tanulását támogató módszerek alkalmazására, pontos képet kapnak az ezekben az iskolákban folyó idegennyelv-oktatás helyzetéről és eredményességéről, az anyanyelvi kompetenciák fejlesztését támogató, anyanyelvoktatást segítő módszereket adnak át, amelyek sorába illeszkedik a nyelvitájkép-kutatás is.

2. Az iskolai nyelvitájkép-kutatás szempontrendszere egynyelvűnek gondolt környezetben

Bár a nyelvitájkép-kutatás origójának tekintett Lanrdy-Bourhis (1997) tanulmány és a kezdeti kutatások többnyelvű környezetben születtek, s „a nyelvválasztás, a nyelvi hierarchia, a szabályozások, az indexikusság és az írástudás középpontba helyezésével kívánnak a többnyelvűségről a korábbiakhoz képest árnyaltabb képet nyújtani” (Gorter 2017: 32), az elmúlt tíz évben a nemzetközi és a hazai szakirodalom is egyre inkább hangsúlyozza (Gorter 2013, Bartha–Laihonen–Szabó 2013, Biró 2017, Lőrincz – Istók – N. Varagya 2021) az egynyelvű környezetben végzett vizsgálatokat. Bartha–Laihonen–Szabó megjegyzi, hogy a „nyelvi tájkép koncepcióját leggyakrabban olyan térségek elemzésekor használják, ahol különböző nyelvi-kulturális hátterű közösségek élnek együtt” (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 15), s ennek megfelelően az elemzések a közösségi terek felirataira és szimbólumaira fókuszálnak. Velük párhuzamosan Biró Enikő is kiemeli, hogy „a nyelvi tájkép vizsgálata különösen fontos olyan régiókban, ahol különböző nyelvi/kulturális háttérrel rendelkező közösségek élnek együtt” (Biró 2017: 61). A CR-projektek a Csereháthoz kötődnek, amelyről a történészek megjegyzik, hogy „a 18. századi vallási és felekezeti változások a Csereháton is összefüggnek a vidék török kori elnéptelenedésével és benépesítésének szükségességével, görög-katolikus és római katolikus vallású, ruszin, illetve kisebb részben szlovák telepések megjelenésével, majd a rekatolizációs folyamatok felgyorsulásával” (Gyulai 2021: 19). A történetileg többnyelvű közösségekben – amelyek gyakorta nem természetes településfejlődéssel jöttek létre, hanem az eltérő nyelvű és vallású kistelepülések összevonásával – a nyelvi asszimiláció nem szükségszerűen egyidejű folyamatként zajlott le az etnikai, vallási asszimilációval. Erre mutatott példát az Abaúji kistérségből iskolai nyelvitájkép-kutatásra kiemelt Baktakék is. A település a magyar és szlovák lakosságú, református felekezetű Bakta és a görög katolikus ruszinokkal betelepített Kéty települések egyesítésével jött létre 1950-ben. A magyar nyelv 19. század végére kialakuló dominanciája mögött a vallás azonban még a 20. században is fenntartotta a kulturális szokásokat és névadásban a szláv szentek hatását (Kecskés 2021). S miközben a történeti kisebbségek létszáma csökkent, egyre növekedett a magyar nyelvű cigány nemzetiségű lakosság aránya. A magyar nyelvhasználat dominanciája az oktatásban megmutatkozik, magyar tannyelvű körzeti általános iskola működik a településen. A közösség nyelvi-kulturális sokszínűsége ugyanakkor az egyéni identitásválasztást is befolyásolja, így Baktakéken is a KSH 2022-es népszámlálási adatai szerint a lakosság 36,2%-a kettős identitású (W1).

E településen végzett kutatás alapján alakították ki a szerzők a CR-települések iskolai nyelvitájkép-kutatásának szempontrendszerét. Olyan állami vagy önkormányzati fenntartású iskolák kerülnek kijelölésre, ahol a településtörténeti kutatások többnyelvűséget, etnikai és felekezeti sokszínűséget tártak fel, s ennek hozadéaként a településen a 20–21. században kisebbségi önkormányzatok működnek, vagy a felekezeti különállás konzerválja, támogatja az eltérő etnikai csoportok identitását. A népszámlálási adatok az etnikai hovatartozás

tekintetében a település összlakosságára vetítve 100% feletti statisztikát mutatnak, azaz jelen van a kettős identitás, tehát egy személy több etnikai csoporthoz tartozónak vallja magát. Ugyanakkor az általános iskola egynyelvű, magyar tannyelvű.

Szintén Bartha–Laihonen–Szabó (2013) terminológiáját követve az *egynyelvűnek gondolt* meghatározás illeszkedik leginkább e településekre, s mutat rá a történeti okokban gyökerező és jelenleg fennálló nyelvi problémára, miszerint „bár a magyarországi magyarság esetében szokás egynyelvűséget feltételezni, teljes egynyelvűségről sosem beszélhetünk” (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 25), s ezért is egyetértenek a CR kutatói azzal, hogy „a nyelvi-kulturális választások megfigyelése nem csak a kisebbség által használt iskolákban érdekesek” (im. 25).

A nyelvi-kulturális választások feltérképezése mellett az iskolai nyelvtájkép-kutatás segítségével vizsgálható a helyi, nemzetiségi és globális identitások közötti kapcsolat is, amely cél szintén illeszkedik a *schoolscape* újabb kutatási irányvonalába (l. összefoglalóan Gorter 2018: 44). Az egynyelvűnek gondolt környezet, a nyelvi-kulturális választások és az identitások közötti kapcsolatok feltérképezése határozta meg a CR-ben végzett iskolai nyelvtájkép-kutatás alapvető kérdéseit:

- (1) Megjelennek-e az iskolában a sokszínű kulturális (nyelvi, etnikai, felekezeti) jellemzők?
- (2) Milyen nyelvi-kulturális értékeket közvetít az iskola?
- (3) Milyen kommunikációs elvárásokat, értékeket közvetít az iskola belső tere?

A kérdések mellett azonos szempontrendszert követnek a vizsgálatok, amelyet szintén Brown (2012), Bartha–Laihonen–Szabó (2013) és Tódor (2014) kutatásai alapján alakítottak ki a szerzők:

- (1) oktatásirányítási dokumentumok (Pedagógiai Program) elemzése;
- (2) az épület külső megjelenése, homlokzati látványelemek;
- (3) az iskola belső tere (aula, folyosók, ajtók, osztálytermek);
 - (3.1) állandó üzenetek;
 - (3.2) frissített tudnivalók.

Az így készült tanulmányok párhuzamos címet viselnek, lásd az Abaúji kistérségben készült *Részletek Baktakék nyelvi tájképéből – a Baktakéi Körzeti Általános Iskola feliratai* (Kecskés – Illésné Kovács 2023).

Az alábbiakban a jelen kutatás helyszínét mutatjuk be röviden. Edelény Észak-Magyarországon a Bódva patak völgyében elterülő város, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye Edelényi járásának székhelye. A településhez 1950-ben csatolták az egykor önálló Borsod nagyközséget, majd 1963-ban Finke kistelepülést. 1984-ben újabb közeli kistelepüléseket (Abod²,

2 Abod településre a 17–18. században több hullámban érkeztek ruszinok a településtörténeti kutatások szerint, és ezt tükrözi a falu jelenlegi etnikai megoszlása is (W2).

Damak, Balajt, Ládbesenyő) voltak közigazgatásilag Edelénnyel össze, s részint ennek köszönhetően a település 1986-ban városi rangra emelkedett. A '90-es években azonban e kis-települések újból önállósodtak. A város lakossága 2023-ban 9259 fő, az elmúlt húsz évben a lakosság enyhén csökkenő tendenciát mutatott, a településen cigány, lengyel és ruszin nemzetiségi önkormányzat működik (W3).

A településen a kettős identitás hosszabb távú fennállását, állandósulását mutatják a 2011-es 2022-es népszámlálási adatok (lásd: 1. táblázat), amelyekben a nemzetiségi hovatartozás az összlakosságra vetítve 100% feletti arányú.

	2011	2022
összlakosság	10108 fő	9282 fő
magyar	85,4%	88,2%
cigány (roma)	6,1%	6,1%
ruszin	0,7%	1%
lengyel	0,6%	0,8%
német	0,3%	0,3%
bolgár	–	0,1%
román	–	0,1%
ukrán	–	0,1%
egyéb, nem hazai nemzetiség	–	1,7%
nem nyilatkozott	14,1%	11,7%
kettős identitás aránya	6,9%	10,1%

1. táblázat: Edelény lakosságának kettős identitása a népszámlálási adatok tükrében (W4)

A fenti táblázatból megállapítható, hogy a településen a cigány nemzetiség alkotja a legnagyobb számú kisebbséget. A nemzetiségi öntudat és a nyelvhasználat azonban már a 20. század elején is éles eltérést mutatott: a nemzetiséghez tartozónak tekintette önmagát 2001-ben 906 fő, 2022-ben 565 fő, a cigány (roma) kulturális értékekhez, hagyományokhoz már csak kisebb arányuk kötődött (2001-ben 236 fő, 2022-ből nincs adat), ugyanakkor a romani vagy beás nyelvet családi vagy baráti körben használók száma elenyésző volt, 2001-ben mindössze 6 fő, 2022-ben 7 fő (W5).

A Borsodi Általános Iskola Edelény borsodi részén található, a település egyetlen állami fenntartású általános iskolája. Tanulói közt vannak a közeli Abodról, Balajtról, Ládbesenyőről, Szendrőladról, Lakról, Irotáról és Damakról bejárók is, utóbbi településről fontos megjegyezni,

hogya a KSH 2011-es és 2022-es adatai szerint is lakosságában 50%-nál nagyobb arányú a cigány (roma) nemzetiséghez tartozók aránya. Az intézménynek jelenleg alsó és felső tagozaton összesen 187 tanulója van, akiknek az oktatását 17 pedagógus látja el (W6).

3. Empirikus kutatás

3.1. Az oktatásirányítási dokumentumok

Az intézmény magyar tannyelvű. A Pedagógiai Program (továbbiakban: PP) a domináns közösség oktatásfejlesztéséhez készült, továbbá rendelkezik nemzetiségi nevelés-oktatási fejlesztéssel (I. magyar nyelvű roma/cigány nemzetiségi nevelés-oktatás (magyar) W7). S ennek megfelelően tárgyalja a kisebbség (cigányság) oktatásával kapcsolatos célokat és feladatokat. A nemzetiségek közötti kapcsolatépítés és a cigány hagyományok ápolása, értékként való felmutatása köré rendeződnek e célok:

- (1) cigányok és magyarok együtt ismerjék meg a cigány műveltség alapelemeit;
- (2) a megismerés révén becsülik egymást, illetve Európa és a világ más részein élők kultúráját, tisztelik az eltéréseket;
- (3) cigányok és magyarok becsülik saját maguk és kultúrájuk értékeit, és ezt fogadják el a másik emberben is;
- (4) [támogatni] az elveszett értékek újjáélesztését;
- (5) [támogatni] a hátrányok leküzdését, a társadalomba való beilleszkedésüket (PP: 49).

További fejlesztési célokat fogalmaz meg a szociális nevelés, kommunikációs nevelés, tolerancia, tudás, testi-lelki egyensúly, jövőkép, identitástudat és hagyományokhoz kötődően. Ez utóbbinak 1–4. évfolyamon az ünnepekhez kötődő cigány szokások, a családi hagyományok, cigánymesterségek, a cigányság Magyarországon, eredetmondák, cigány nemzeti jelképek, híres cigányok életútjának ismerete a cél, míg 5–8. évfolyamon a családi életre és a férfi-nő kapcsolatra helyeződik a hangsúly, továbbá a globális ismeretekre (a cigányság kapcsolata a kereszténységgel, a cigányság élettere Kelet-Közép-Európában). A nemzetiségi oktatás cigánynépismeret-óra keretében folyik, amelynek ismertanyagát a kerettanterveknek megfelelő két évfolyamos bontásban ismerteti a PP.

Az 1–2. évfolyamon az ismertanyag részét képezi a kisebbség nyelve, kultúrája, hagyományai, amelyet elsősorban a cigány népmeséken, népdalszövegeken, verseken keresztül dolgoznak fel. A *szalonna* cigány meséket és Szegő László *Cigány bölcsődal* c. versét nevezi a PP. A 3–4. évfolyamon a mesterségek jelennek meg új tematikai elemként, továbbá a cigány művésék (lásd: Szécsi Magda meséi), szólások-közhiedelmek és a cigány himnusz. Az 5–6. évfolyamra került a kisebbség nyelve és a nyelvjárás közötti összefüggés megfigyeltetése, az irodalmi alkotások közül Orsós Jakab *Gyökerezés* című kötetéből egy-egy elbeszélés

és Lakatos Menyhért *Csandra szekere* című novellás kötetéből egy novella az ismertanyag. A 7–8. évfolyamon az irodalmi fókusz helyett a történelem veszi át a tudástartalom fő szervező elvét, így a cigányság történelme, a kisebbségek joga és intézményrendszerei képezik a tananyagot.

3.2. Az épület külső megjelenése, homlokzati elemek

Az iskolaépület külső megjelenése azért fontos a kutatás szempontjából, mert ez „orientálja először az odalátogatót az adott intézménnyel kapcsolatban, a homlokzati látványelemek tehát meghatározóak az ott működő közösség identitásformálása szempontjából” (Bartha–Laihonon–Szabó 2013: 22). Az épület nem utcafronti, hanem egy rendezett parkban helyezkedik el, amelynek központi ösvénye felvezet a bejáráshoz. A rendkívül ápoltságban álló felújított épületen a 2011. évi CCII. törvény szerint magyar és uniós zászló jelzi annak közintézményi funkcióját (1. ábra).

Az iskola címere a bejáratí üvegzetű felett található, központi elhelyezésű ugyan, de az épület arányaihoz képest mérete oly kicsi, hogy a felirat rajta (*Borsodi Általános Iskola, Edelény*), amely körbeöleli a magyar címet, alig olvasható. Az iskola neve, nyelvi vizualizációja nem hangsúlyos. Az intézménynek otthont adó épület az 1903 körül épült Bárczay-kastély, amelyben az államosítást követően 1948-ban rendezték be Borsod település iskoláját. A település Edelényhez csatolásával a 2. számú állami általános iskolává vált, majd 2000-ben vette fel a Borsodi Általános Iskola nevet (Hadobás 2015: 19). Az épület külső látképelemei közül a kastély jelleget őrző ívelt ablakok, díszített oszlopvégek és a modern üveg elötető a hangsúlyos, azaz a nem nyelvi vizuális elemek.

1. ábra: A Borsodi Általános Iskola főbejárata

3.3. Az iskola belső tere

Amennyire nem hangsúlyos a külső térben az intézmény neve, úgy a belső térben pont a névadó szimbólumai a központi látványelemek. Az aula teljes szélességét kitöltő festmény fogadja a belépőt, amelynek témája a borsodi földvár. A földvár építését Anonymus Gesta Hungaroruma is tartalmazza, e szerint Árpád vezér megbízta Borsot az építéssel, aki a nagy számban összegyűjtött parasztsággal Boldva vize mellett várat emelt. A vár első okleveles említése 1219-ből való, s a régészetileg feltárt maradványai az iskola épületétől néhány száz méterre találhatók. A festményt övező felső díszítőelem középpontjában a honfoglaláskori leleteket imitáló motívum, növényi ornamentika látható, míg a kép alsó keretének hangsúlyos látványeleme Borsod – és nem Edelény – címere, amely az egykori település és Borsod megye szimbóluma is egyben. Az aula állandó látképeleme (2. ábra) tehát a helyi értéktudatot erősíti.

Az aulaiban nincsenek a fenntartó vagy az intézmény által közvetített szöveges állandó üzenetek. A frissített látképelemek egy-egy tematikus eseményhez kötődő tanulói produktumok, amelyeken alig találunk nyelvi elemeket, lásd az aula látképelemei (3. ábra) a tavaszhoz kötődnek, magyar nyelvű a képfelirat: *Tavaszi*, indexikus a kapcsolat a lexéma és a fakadó rügyekkel ábrázolt fa között, míg más képeken csak a készítőinek neve szerepel.

A folyosók falain keverednek a tanulás-tanítás és értékelés szervezését segítő vizuális nyelvhasználati elemek, az értékközvetítő elemekkel (pl. végzős diákok tablói, ismert történelmi személyiségek, írók, költők fotói). Az elrendezésben nem rajzolódik ki egységes koncepció. Az alábbi példán (4. ábra) a folyosói látképelemek között szerepel ismert történelmi és irodalmi

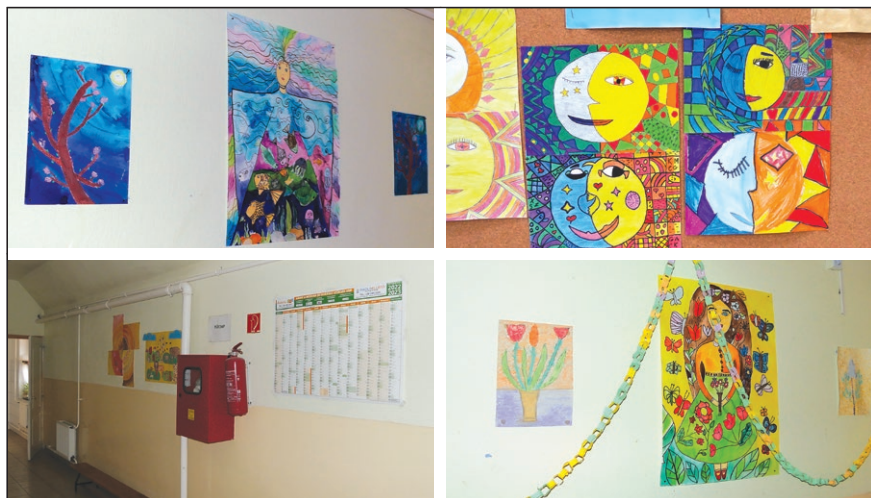
2. ábra: Az aula állandó látképeleme

3. ábra: Az aula frissített látképelemei

4. ábra: Globális és helyi értékek közvetítése

5. ábra: A folyosók frissített tudnivalói, látképelemei

személy, akik a tananyaghoz kötődnek és a nemzeti értéket képviselik, nincs regionális vagy helyi kötődésük, s köztük helyezkedik el egy tabló, az iskola végzős diákjait mutatja, azaz helyi értékeket közvetít.

A pedagógusok által kihelyezett frissített tudnivalók, kommunikátumok magyar nyelvűek, oktatásszervezési információkat tartalmaznak, míg a tanulók által készített vizuális látképelemek (5. ábra) az aulában látottakhoz hasonlóan alig tartalmaznak szöveget, képi megjelenítései egy-egy oktatási témának vagy az iskolai élet valamely eseményének. Így például a *Február* tabló – amely egy *szájn*nak tekinthető³ – 14 színes rajzolt elemet, 3 lexémát (*Február, Hurrá, Farsang*) és egy szöveget (Petőfi Sándor: *Jövendölés*) tartalmaz. A rajzolt elemek (maszk, bohóc, hópihe) indexikus kapcsolatban állnak a farsanggal, ugyanakkor a szöveg kapcsolata nem egyértelmű.

A nemzetiségi önreprezentáció nyelv nélkül kerül ki a falakra, ahogyan azt az 5. ábra alsó képen látható leányábrázolás is mutatja (kék szemű, barna hosszú hajú lány, narancssárga felsőben, zöld virágos szoknyában, piros cipőben, hajában és kezében virágokkal, a kép háttere pillangókkal, falevelekkel rendkívül díszített). S jellemzően nem a témakörök, hanem a vizuális elemek színvilága közvetíti a cigány kultúrát. Egyes képek hasonlóságot mutatnak például Szécsi Magda ábrázolásmódjával (5. ábra jobb felső kép).

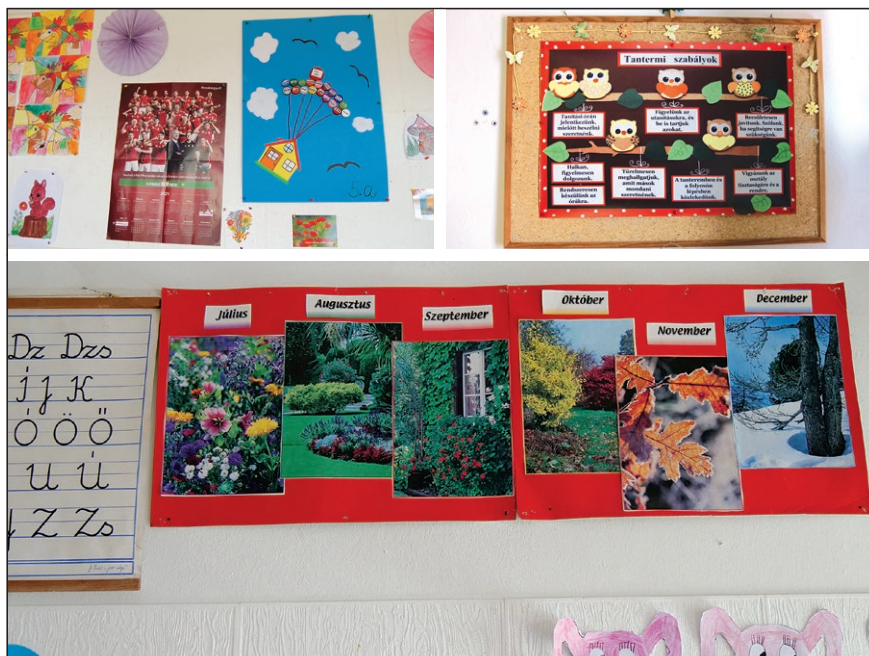
3 Egy szájnak tekintünk Istók–Lőrincz–Tóth alapján „minden olyan nyelvi, képi vagy képi-nyelvi egységet, amely tartalmi-logikai szempontból önálló egésznek tekinthető, azaz jól lehatárolható (pl. kerettel, betűmérettel, térközzel) más hasonló egységektől” (Istók–Lőrincz–Tóth 2023: 40).

Az ajtó a folyosóról az osztályterembe való „átzilipelés” eszköze, amelyet a korábbi kutatóponton (Baktakéken) sajátos multimodális jelekkel láttak el, az ajtóra egyedi színezésű léggömböket ragasztottak, amelyeken a tanulók hivatalos neve szerepelt. A kommunikátum információközlő szerepe mellett pozitív hangulatot teremtett, közvetítette a tanulók saját kultúrájának színvilágát, s már „az ajtóban elfoglalta” ezáltal a közösség a teret. Ezért vált külön vizsgálati elemmé a CR-projektben vizsgált iskolákban az ajtó. Edényben alig használja a közösség kommunikációs célokra az ajtót. A terem és az osztályjelzések (lásd: *B/4., 8. a. osztály*) nem egyénekre, hanem csoportra vonatkozó jelzések. Néhány multimodális jel is található, amelyekben magyar nyelvű felirat van: a) *Üdvözöllek*, amely közvetíti az általános erkölcsi kommunikációs mintákat, b) *Ki itt belépsz hozd ki magadból a legtöbbet*, amely az iskola által elvárt értékpromóciót közvetíti, c) de legtöbbször az üres ajtó mellett csak képi megnyilvánulások találhatók azonos témára (6. ábra).

Az osztályterekben az állami fenntartású intézményekre jellemző módon hangsúlyos helyen, a tábla mellett vagy felett található a legfőbb nemzeti attribútum, az országcímer. Szintén a tábla mellett – a PP-vel összhangban, amely a cigányság és a kereszténység kapcsolát tananyagként határozta meg – néhány teremben *Házi áldás* olvasható. Szintén a PP-ben megfogalmazott értékpromóciót közvetítenek a falírásként is (pl. Benjamin Shildtől idézet a szeretetről), vagy olyan kommunikátumokat, amelyek az osztálytermi elvárt viselkedési normákat rögzítik szöveges formában (7. ábra jobb felső kép). A kizárólag magyar nyelvű és kulturális sajátosságokat nem mutató nyelvtani összefoglalók, oktatási segédletek, a díszítő funkciójú gyermekrajzok környezetében jelennek meg a falakon (7. ábra alsó kép). A tanterekben eltérő módon vizualizált a tanulók névsora, az egyszerű szöveges névsortól a szimbólumig terjed, lásd 7. ábra bal felső oldali képe, amely házikót repítő léggömbökben a gyerekek és az osztályfőnök szólító nevét ábrázolja.

6. ábra: Az osztálytermi ajtók (a, b, c)

7. ábra: Az osztályterem látképelemei

3.4. Kifelé menet bezárjuk az ajtót

Ha meghatározott céllal érkezünk egy intézménybe, befelé menet kevésbé figyelünk az ajtóra, de kifelé menet – az elvárt magatartási formának megfelelően – bezárjuk az ajtót. Ekkor szembesültek a cikkírók is a főbejárat sokszínű kommunikátumaival (8. ábra). Ikonikus módon teszik nyilvánvalóvá, hogy a teret kamera figyeli meg, szimbolikus kommunikátum mutatja, hogy tilos az épületben a dohányzás, szintén szimbolikus multimodális jel hívja fel a figyelmet arra, hogy az épület tetején elhelyezett napelemek veszélyforrások. Egy önálló szájn (szöveg + emotikonok kombinációjával) tájékoztat arról, hogy bántalmazás esetén hová fordulhatnak a diákok. Egy másik kommunikátum az iskola belső terében feldolgozott *Tavaszi szél* témakörét „viszi ki” (virágok, állatrajzok, *Tavaszi szél...* népdal sorai), s a magyar népdallal a nemzeti értékeket hangsúlyozza. Az évszakok tematikához kapcsolódik egy másik (csak szöveges) kommunikátum, Cecilia Ahern ír származású, kortárs írónőtől származó idézet, amely pedig a globális értékközvetítés eszköze. Az idézetbe beékelődik egy frissített információ az adott tanévet jelölő évszámokkal. Mintha minden közvetíteni kívánt fontos információt, általános érkéket, aktuális témakört „kiköltöztetett” volna az ajtóra az iskola.

8. ábra: A bejárati ajtó

Összegzés

Az első kutatási kérdésre adott válasz úgy összegezhető, hogy az iskola tereiben vannak különböző típusú jelei a történetéből fakadó kulturális jellemzőknek, a lakosságra jellemző nyelvi dominanciát közvetítik az iskola látképelemei, a nemzetiségi jellemzők pedig szavak nélkül vannak jelen a folyosókon és az osztálytermekben, jóllehet a nemzetiségi oktatási-nevelési program lehetőséget és támpontot is adna például a cigány népmesék, novellák, szólások-mondások megjelenítésére. A második kérdésre elmondható, hogy a nemzeti kulturális értékek közvetítésén túl a helyi értékek dominálják a belső közösségi tereket (aula festménye, tablók, gyermekrajzok), de a PP-ben meghatározott cigány nyelvi-kulturális ismeretanyagok nem vizualizálódnak a falakon. Kiegészíthetné a nemzeti értékeket tükröző híres írók, történelmi személyek képsorozátát, a helyi kötődésű vagy híres nemzetiségi személyek képsora. Jól tetten érhetők viszont a PP általános céljai, hogy az iskola „külső képével, rendezettségével, tisztaságával, otthonosságával és célszerűségével példaként hasson a gyermekek későbbi életében is” (PP: 10). A különböző terekben megjelenő kommunikációs elvárások jellemzően szövegesek, összhangban vannak a PP-vel, de érdekesebb lenne nagyobb arányban multimodális jeleket alkalmazni. Helyet kaphatnának a falakon az ún. *varázsszavak* is (pl. *Kérem, Köszönöm, Légy szíves*), amelyek nyelvi revitalizációs szempontból roma/beás nyelven, valamint a kötelezően tanított idegen nyelven is hasznosak lehetnének.

Felhasznált szakirodalom

- Bartha Csilla – Petteri Laihonen – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*. 23. évf. 3. sz. 13–28.
- Biró Enikő 2017. Nyelvek, iskolai nyelvi tájképek kisebbségi környezetben. In Benő Attila – Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 61–70.
- Brown, Kara D. 2005. Estonian schoolscapes and the marginalization of regional identity in education. *European Education*. Vol. 37. No. 3. 78–98.
- Brown, Kara D. 2018. Shift and stability in schoolscapes: Diachronic considerations of southern Estonian schools. *Linguistics and Education*. 44. 12–19. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2017.10.007>
- Brown, Kara D. 2012. The Linguistic Landscape of Educational Spaces: Language Revitalization and Schools in Southeastern Estonia. In Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk (eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Palgrave Macmillan. London. 281–298. https://doi.org/10.1057/9780230360235_16
- Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio*. 25. évf. 3. sz. 31–49. <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i3.171>
- Gorter, Durk 2018. Linguistic landscapes and trends in the study of schoolscapes. *Linguistic and Education*. Vol. 44. 80–85.
- Gyulai Éva 2021. Felekezetek az abaúji Csereháton a 18. században. *Miskolci Keresztény Szemle*. 17. évf. 4. sz. 19–29.
- Hadobás Pál 2015. Mi, mikor épült Edelényben. *A Borsodi Tájház Közleményei*. 19. évf. 37–38. sz. 18–42.
- Illésné Kovács Mária 2020. A Miskolci Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programja: A Kreatív Abaúj. *Szellem és Tudomány*. 11. évf. 1 sz. 56–62.
- Illésné Kovács Mária – Kecskés Judit 2023. Social innovation, regional development and sustainability in the Abaúj Region. *Eruditio – Educatio* 18. évf. 4. sz. 67–77. <https://doi.org/10.36007/eruedu.2023.4.067-077>
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Tóth Sándor János 2023. A szlovákiai és a magyarországi Komárom nyelvi tájképének kvantitatív vonatkozásai. *Eruditio – Educatio*. 18. évf. 1. sz. 38–63. <https://doi.org/10.36007/eruedu.2023.1.038-063>
- Itagi, N. H. – Singh, Shailendra Kumar (eds.) 2002. *Linguistic Landscaping in India with Particular Reference to the New States. Proceedings of a Seminar*. Central Institute of Indian Languages and Mahatma Gandhi International Hindi University. Mysore.

- Kecskés Judit 2021. A baktakéki görögkatolikus közösség keresztnéveinek nyomában. *Miskolci Keresztény Szemle*. 17. évf. 4. sz. 11–18.
- Kecskés Judit 2022. Alkalmazott névtan a pedagógia gyógypedagógia szolgálatában. In K. Nagy Emese – Egri Tímea – Jaskóné Gácsi Mária (szerk.): *„Értékkeremtés – kihívások a Pedagógiában, Gyógypedagógiában és a Tanárképzésben”*. Tanulmánykötet a XIII. Országos Tanít-tanít Konferenciáról. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc. 206–218.
- Kecskés Judit 2023. Helyi értékekre épített oktatástámogatás a CR programban. In Szabó-Tóth Kinga (szerk.): *Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus*. Miskolci Egyetem BTK. Miskolc. 50–56.
- Kecskés Judit – Illésné Kovács Mária 2022. Részletek Baktakék nyelvi tájképéből – a Baktakéki Körzeti Általános Iskola feliratai. In Fazekas Csaba (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Gyulai Éva 70. születésnapjára*. Miskolci Egyetem BTK. Miskolc. 183–197.
- K. Nagy Emese – Illésné Kovács Mária 2022. Az Abaúji Kistérség iskoláiban végzett kérdőíves vizsgálat bemutatása. In Bíró Rita Zsófia – Egri Tímea – Farkasné Gönczi Rita – Reményi Tamás (szerk.): *Együtt vagyunk erősek! – esélyegyenlőség, integráció és inklúzió a köznevelésben és a társadalomban: Az 50 éves Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete jubileumi Országos Szakmai Konferenciája – Tanulmánykötet*. Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete – ELTE BGGyK. Budapest. 49–60.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*. Vol. 16. No. 1. 23–49.
- Lőrincz Gábor – Istók Béla – N. Varagya Szilvia 2021. A weboldalak szerepe a virtuális iskolai nyelvi tájképben. *Hungarológiai Közlemények*. 22. évf. 1. sz. 84–95. <https://doi.org/10.19090/hk.2021.1.84-95>
- Szabó Tamás Péter 2013. Iskolák nyelvi tájképe 1. Térkép e táj... *Nyelv és Tudomány*. 2013. március 22. <https://www.nyest.hu/hirek/terkep-e-taj> (2024. 06. 16.)
- Tódor Erika-Mária 2014. Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában. *Magiszter*. 12. évf. 4. sz. 40–51.

Források

- W1 = https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=18184 (2024. 06. 16.)
- W2 = <https://abod.hu/kozseg/telepules-statisztika/> (2024. 06. 16.)
- W3 = <https://edeleny.hu/varos/> (2024. 06. 16.)
- W4 = https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=10728 (2024. 06. 16.)
- W5 = <https://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/04/tabhun/tabl11/load11005.html>,

W6 = <https://kir2info.kir.hu//pub/Index/201563> (2024. 06. 16.)

W7 = (PP) <https://borsodi.edu.hu/wp-content/uploads/2022/05/Borsodi-Altalanos-Iskola-Pedagogiai-Programja.pdf> (2024. 06. 16.)

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

Oszkó Beatrix¹

Óvodai nyelvi tájkép. Esettanulmány a vajdasági Bambi Óvodáról

Preschoolscape

Case Study on the Bambi Kindergarten in Vojvodina

The paper examines the linguistic landscape of a kindergarten in Szenttamás, Vojvodina, the Bambi kindergarten. After a theoretical overview, it presents how the model of functional levelling is manifested in the kindergarten of the study. In the description of the each level, the presence and role of Hungarian and Serbian language elements are discussed.

Keywords: preschoolscape, Vojvodina, Hungarian minority, model of functional levelling, kindergarten

Bevezetés

Jelen dolgozat a nyelvi tájképnek egy eddig még kevésbé kutatott részével, az óvodai nyelvi tájképpel foglalkozik. A rövid tudománytörténeti áttekintés elhelyezi az új részterületet az eddigi irányzatok között, majd a leírás során követett módszertani elveket mutatja be. A dolgozat második fele a terület demográfiai, nyelvi és nyelvpolitikai jellemzőinek leírása után a választott intézmény, Szenttamás egyik óvodájának, ezen belül is elsősorban a magyar nyelvű csoporthoz tartozó terekben található jelek leírására alkalmazza a már említett módszert. Ez a munka egy több részből álló, összehasonlító vizsgálat első állomása, a későbbiek során két magyarországi intézménnyel kívánom összevetni az itt leírtakat.

1 Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszék, Újvidék – HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest. E-mail: oszko.beatrix@hun-ren.nytud.hu

1. Elméleti áttekintés

1.1. A kezdetektől az óvodáig

A ma már közkeletű *nyelvi tájkép* (ang. *linguistic landscape*) vizsgálata a szociolingvisztika berkein belül kezdődött, kultéri feliratok elemzésével (Fishman–Cooper–Conrad 1977). Az egyre inkább önállóvá váló kutatási terület eleinte elsősorban kvantitatív alapon igyekezett leírni az egy területen élő, különböző nyelveket beszélő közösségekhez tartozó szimbolikus és kommunikatív jeleket és arányukat, az ezen keresztül megnyilvánuló nyelvi hierarchiát és a hatalmi viszonyok tükröződését (pl. Landry–és Bourhis 1997, Scollon–Scollon 2003, Gorter 2006). A vizsgálatokba hamarosan a kültéren elhelyezett vizuális információ (hivatalos útjelző és reklámtáblák, utca- és helynevek stb.) mellett az épületek belső tereit is bevonták (pl. Ben-Rafael et al. 2006, Shohamy–Gorter 2009), s az intézmények sorában az iskola mint a (nyelvi) szocializáció jelentős színtere is megjelent (pl. Johnson 1980, Brown 2005, Gorter–Cenoz 2015.). A *schoolscape* kifejezés megalkotója Brown, aki arra a kutatási kérdésre kereste a választ, hogyan írható le az a fizikai és társadalmi környezet, amelyben a tanulás és ezen belül az oktatás zajlik (2005: 79). A rohamosan fejlődő tudományterület művelői rövid időn belül egyéb közegekre is kiterjesztették a kutatást, Shohamy konceptualizációjában a *nyelvi tájkép* már ernyőfogalomként jelenik meg, magába foglalva a legkülönbözőbb szemiotikai erőforrásokat a fényképtől kezdve a hangokon keresztül az illatokig, amikor az egyén maga is a kép részévé válik téralakító tevékenységével, de akár öltözetével, mozdulataival is (Shohamy 2015: 153–154).

A magyar nyelvvel kapcsolatban először a nyelvközösség anyaországon kívüli területeiről születtek dolgozatok (Zalabai 1995, Beregszászi 2005) vizsgálva a „látható” magyar nyelvet a szimbolikus térben. A Fórum Kisebbségkutató Intézet 2011-ben már egy elvégzett, fotódokumentációt is magába foglaló gyűjtésről (W1) számol be, a projekt neve még „Vizuális kétnyelvűség”, de hamarosan megjelenik a *nyelvi tájkép* elnevezés is (Szabó Mihály 2011, Laihonen 2012). Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2013-ban rendezett konferencia (W2) nem egyszerűen diszciplinátermető volt, hanem feladatának érezte, hogy a vizsgálatok a magyar nyelvterület egészére kiterjedjenek, bevonva a kutatássorozatba Magyarországon élő nemzetiségek mellett a magyar nyelvközösség országhatáron túl élő tagjait is.

Az *iskolai nyelvi tájképről* magyarul 2013-ban olvashattunk először. A Nyest oldalain Szabó Tamás Péter többrészes sorozatot publikált (Szabó 2013a–h), majd az első magyar nyelvű, átfogó igénytel megírt áttekintő dolgozatban is helyet kapott a téma (Bartha–Laihonen–Szabó 2013). Ebben nem szerepel az óvoda mint a köznevelés helyszíne, bár az intézménynek a nyelvi szocializációban betöltött kulcsszerepét nem lehet kétségbe vonni. A hiány egyik oka az lehet, hogy az óvodák közösségi tereiben feltűnő tájképelemeknek csak kis részén látható nyelvhez köthető, írott tartalom, az elsősorban a kisgyerekeknek szóló vizuális elemek jellemzően képek vagy más kulturális szimbólumok formájában jelennek meg.

Az óvoda mint szimbolikus tér Lőrincz Gábor dolgozatában tűnik fel (2021), aki egy szlovákiai kisváros oktatási intézményeinek nyelvi tájképét mutatja be. Az *óvodai nyelvi tájkép* mint szakkifejezés első publikálása is részben az ő nevéhez köthető, a kollégáival jegyzett,

a témáról részletes összefoglalót nyújtó dolgozatban (Istók–Lőrincz–Török 2024) az iskolai tájképpel foglalkozó kutatások áttekintése mellett szó esik az óvodákról is, bár erről a területről ekkor még alig van miről számot adni. Ezt megelőzően a „Nyelvi diszkrimináció a nyelvi tájképben” konferencia (W3) programjában tűnt fel a terminus, ezzel együtt a téma a nemzetközi irodalomban is újkeletűnek mondható.

1.2. Az óvoda mint a nyelvi tájkép színtere

Az óvoda annyiban tekinthető speciális helynek, hogy e közösségi tér használója elsősorban a legfiatalabb nemzedék. Mivel ebben a korban az írás nem töltheti be az érték- és tudásközvetítés szerepét, a vizualításra helyeződik a hangsúly, azaz a képek és más kulturális szimbólumok közvetítik azokat az információkat, amelyek befolyással vannak a nyelvi-kulturális értékek választására is. A vizuális kommunikáció ebben a korban nemcsak azért fontos, mert a szemünkkel befogadott információ jelentős szerepet játszik a környezetünk meg- és felismerésében, az itt látott üzenetek dekódolásában, hanem azért is, mert az, ahogy a vizuális információt a már meglévő kognitív ismereteinkhez kapcsoljuk, megerősítheti az adott közösséghez tartozást is. Egy kétnyelvű környezetben felnövő gyerekek nemcsak a verbális, hanem a vizuális ingereket is meg kell tudnia különböztetni, s ennek a tanulási folyamatnak jelentős helyszíne az óvoda. Itt érdemes megemlíteni, hogy a gyermekek nem pusztán befogadókként szerepelnek ezekben a terekben, hanem a foglalkozásokon készített alkotások segítségével önmaguk is téralakítók válnak (Borbély 2020).

Az óvodákra is alkalmazható a funkcionális színteződés modellje (Balog 2023 fogalomrendszerét továbbgondolva: Istók–Lőrincz–Török 2024), mely az intézmények mikro-, mezo-, makro- és megastruktúráját írja le, a gyermekekhez legközelebb álló csoportszobától a folyosón keresztül az intézmény külső tereiig. A megastruktúra alkotórésze, az óvoda interneten való megjelenése nem a kicsikhez, hanem a szülőkhöz, illetve a kisebbségi vagy többségi közösséghez szól.

Az 1. táblázat azt tekinti át, hogy az óvodában a funkcionális színteződés modelljében meghatározott helyszínek hogy jelenhetnek meg, illetve milyen az egyes tájképelemek és a kommunikációban részt vevő szereplő viszonya. Ez utóbbi az egyén mellett csoportokat is jelöl, s mindegyikükre két szerepben is tekinthetünk: egyrészt a tájképelem létrehozójaként (A = aktor), másrészt az üzenet címzettjeként (B = befogadó). A cellákban a „v” a nyelvhöz nem köthető, vizuális tájképelemeket jelöli, míg a többiben megjelenhet a vizuális elemek mellett nyelvi tájképelem is, azaz a többségi vagy kisebbségi közösség nyelvén szóló üzenet. A szürke cellák a kapcsolat meglétét, míg a fehérek a hiányát jelölik.

		mikro	mezo	makro	mega
gyerek	B	v	v	v	
	A	v			
szülő	B				
	A				
intézmény	B				
	A				
helyi közösség	B				
	A				

1. táblázat: Az óvodai nyelvi tájkép elemei

1.3. Nyelvi tájkép vizsgálata Szerbiában, különös tekintettel a vajdasági településekre

A határon túli magyar nyelvterület nyelvi tájképe minden szomszédos országban jelentős szerepet foglal el a kutatások sorában. A lakosok számát illetően bár még napjainkban is a Vajdaság a második legnagyobb magyar közösséget magáénak valló terület, ebben a témában – összevetve a Felvidéken (pl. Bilász 2017, Lőrincz 2021, Lőrincz–Istók–N. Varagya 2021, Istók–Lőrincz–Török 2024), Kárpátalján (pl. Beregszászi 2005, Márku–Hires-László 2015) vagy a romániai magyar területeken (pl. Biró 2016a, 2016b, 2017, 2018; Tódor 2014, 2015, 2019) készült dolgozatokkal – alulreprezentálnak mondható. Bár a fent említett 2013-as konferencián több előadó is beszélt Szerbia nyelvi tájképéről², ezek közül csak néhány érhető el publikáció formájában (Lulić 2013, Vukov Raffai 2019). Az azóta eltelt idő alatt is születtek a területről szóló dolgozatok (pl. Ivković 2015a, 2015b; G. Bogár 2021, Zentai 2023, de ezek közel sem tükrözik azokat a lehetőségeket, amelyeket ez a terület magában rejt.

2 A következő előadások hangzottak el: Marija Ilić – Sandra Buljanović: *Hungarian in the linguistic landscape of Serbia: A comparison between Belgrade, Pančevo and Debeljača*; Lulić Emil: *Újvidék sétálóutcájának nyelvi tájképe*; Takács Izabella – Vukov Raffai Éva: *A nyelvi tájkép kutatásának témái Szabadkán*.

2. A magyar közösség Szerbiában

2.1. Demográfiai adatok, nyelvi jogok

A Köztársasági Statisztikai Intézet adatai szerint a 2022-es népszámláláskor Szerbia lakosságának 2,77%-a (184 442 fő) vallotta magát magyarnak. A Vajdaságra vetítve ez az arány 10,47%-ra változik, a vizsgálat helyszínéül választott településen, az Újvidéktől 30 km-re északra fekvő Szenttamáson pedig jelenleg 18,17%. Az arányszámoknak azért van jelentősége, mert a szerb nyelvtörvény (W4) az államnyelv és a használandó írásrendszerek megadása mellett az egyes népcsoportok nyelvi jogait az összlakosság létszámához viszonyítva határozza meg. A „Törvény a hivatalos nyelv- és íráshasználatról” 1. szakasza³ így szól: „A Szerb Köztársaságban a szerb nyelv van hivatalos használatban. / A Szerb Köztársaságban a cirill betűs írásmód van hivatalos használatban, a latin betűs írásmód pedig a jelen törvénnyel meghatározott módon. / A Szerb Köztársaság azon területein, ahol a nemzeti kisebbségek tagjai élnek, a szerb nyelvvel egyidejűleg a nemzeti kisebbségek nyelvei és írásmódjai is hivatalos használatban vannak, jelen törvénnyel meghatározott módon”. Jelen dolgozat szempontjából két szakaszt érdemes idézni még. A 11-ben található információ arról, hogy az egyes nyelvi jogok használati lehetőségének biztosítását milyen létszámhoz kötik: „A helyi önkormányzat területén, ahol a nemzeti kisebbségek hagyományosan élnek, nyelvük és írásmódjuk egyenrangú hivatalos használatban lehet. / A helyi önkormányzat köteles alapszabályával hivatalos használatba bevezetni a nemzeti kisebbség nyelvét és írásmódját, ha a területén az adott nemzeti kisebbségnek a teljes lakosságban való részaránya a legutóbbi népszámlálási adatok szerint eléri a 15%-ot”. A 7. szakasz pedig az államnyelv és a kisebbségek, illetve ez utóbbiaknak a hivatalos dokumentumokban (ebbe a különböző tájképelemeket is beleértve) az egymáshoz való viszonyát határozza meg: „A hivatalos használatban lévő nemzeti kisebbségi nyelveken és írással (a továbbiakban: nemzeti kisebbségi nyelv) készült szöveget a szerb nyelvű szöveg után, az alatt vagy attól jobbra ugyanolyan formájú és nagyságú betűkkel kell feltüntetni. / Ha több nemzeti kisebbségi nyelv van hivatalos használatban, az ezen nyelvű szövegeket a szerb nyelvű szöveg után betűrendi sorrendben kell feltüntetni.”

A 2. táblázat a 2011-es (W5) és 2022-es (W6) népszámlálás Szerbiára, a Vajdaságra és Szenttamásra vonatkozó adatait tartalmazza, feltüntetve az egyes területeken a magyarság létszámát és annak az összlakossághoz számított arányát is.

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a törvényi háttér biztosítja a magyar nyelv használatát hivatalos helyeken, így az oktatási intézményekben is.

3 A / a törvény szövegében szereplő bekezdéseket jelöli.

	2011	2022
Szerbia lakossága	7186862	6647003
magyarok Szerbiában	253899	184442
magyar lakosság aránya	3,53%	2,77%
Vajdaság lakossága	1931809	1740230
magyarok a Vajdaságban	251136	182321
magyar lakosság aránya	13%	10,47%
Szenttamás lakosai	16317	14357
magyarok Szenttamáson	3387	2609
magyar lakosság aránya	20,75%	18,17%

2. táblázat: Az egyes területek összlakossága és a magyar nemzetiségűek száma

2.2. Az óvoda és helye a szerb oktatási rendszerben

A szerbiai közoktatás az életkornak megfelelően a következő intézményekben biztosítja a foglalkozásokat, illetve az oktatást: iskola előtti intézmény, általános iskola, középiskola. Ezek közül az első tér el jelentősebben az európai gyakorlattól, azaz ez igényelhet némi magyarizációt. „Iskola Előtti Intézmény” a hivatalos megnevezése annak a köznevelési formának, ahol hat hónapos kortól az iskolakezdésig foglalkoznak a gyerekekkel. Ebből az életkori besorolásból sejthető, hogy nem csupán egyetlen feladatot ellátó egységről, hanem egy többlépcsős intézményhálózatról van szó, melynek belső tagolása háromosztatú. Magába foglalja a bölcsődei, az óvodai és – a korábban intézményes ellátásban nem részesültek számára – az iskola-előkészítő szakaszt. Az oktatási törvény 15. szakasza ezt így határozza meg: „Az iskoláskor előtti nevelési-oktatási tevékenység programjának alapjai a következőket tartalmazzák: a hat hónapostól háromévesig terjedő korosztály gondozási-nevelési programjának alapjai, és a háromévestől a beiskolázásig terjedő korosztály iskoláskor előtti nevelési-oktatási programjának alapjai, beleértve az iskola-előkészítő program alapjait is.”

2.3. Szenttamás oktatási intézményei – nyelvválasztási lehetőségek

Az ország oktatási rendszerében az életkor szerinti első három intézménynek van képviselője Szenttamáson. A városban egy középiskola, két általános iskola és egy iskola előtti intézmény működik. Az oktatás nyelvéről a már idézett törvény 5. szakasza így rendelkezik: „A nemzeti kisebbségek tagjai számára a nevelés és oktatás anyanyelven történik, de lehet kétnyelvű vagy történhet szerb nyelven is, ha a szülők és gyámok legalább 50%-a úgy dönt”. Ezzel szemben a településen a középiskolásoknak magyar nyelvű oktatás nem biztosított, az csak az egyik alapfokú oktatási intézményben, a Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskolában van.

A legkisebbeket az „Öröm Iskola Előtti Intézmény” fogadja. Ez gyakorlatilag egy ernyőintézmény, mely alá több, összesen kilenc telephely tartozik. Ezek közül háromban van lehetősége a szülőknek magyar nyelvű csoportot választani, ezek a „Piroska és a Farkas Óvoda”, a „Barbie Óvoda” és a „Bambi Óvoda”⁴. A dolgozatban ez utóbbit mutatom be. A három intézmény közül ki kell emelni a Barbie Óvodát, ezt az különbözteti meg a többi tagóvodától, hogy ebben az épületben csak magyar csoportok vannak, míg a másik kettőben a magyar mellett szerb tannyelvűek is. A csoportokat megkülönböztetik a foglalkozások típusa, illetve az intézményben egy nap eltöltött idő alapján is, azaz van csak a délelőtti foglalkozást biztosító, a délutáni felügyeletet is magában foglaló napközis és iskola-előkészítő egység.

A Bambi óvoda tehát az „Öröm Iskoláskor Előtti Intézmény”-hez tartozik, az épületben 2024 tavaszán négy csoport található: egy bölcsődei, egy óvodai kis- és egy nagycsoport, ezekben szerb nyelven folynak a mindennapok és a foglalkozások, és itt kap helyet a korosztály szempontjából vegyes, magyar „tannyelvű” csoport is, ahol magyar anyanyelvű óvónő dolgozik. Mivel ebben a tagintézményben ő az egyedüli magyar dolgozó, ez azt jelenti, hogy amikor ő valamilyen okból kifolyólag (pl. mert lejárt a napi munkaideje vagy egy betegség miatt) nincs az intézményben, a gyerekek felügyeletét csak a többségi nyelvet beszélő óvónő vagy dadus tudja ellátni.⁵

Az interetnikus közeg Szenttamáson is folyamatosan változik a hatalmi rendszerek erőviszonyainak alakulása folytán. Az utóbbi években a Magyarország és Szerbia kormányai között kialakult jó kapcsolat ha kis mértékben is, de lassan leszivárog a mindennapokba, egyre többször lehet hallani a magyar kisebbséget a korábbinál inkább elfogadó megnyilvánulásokról. A törvényi szabályozás természetesen több szabadságot biztosítana még a mai helyzetnél is, azonban a jogszabályokban és rendeletekben foglaltakat nem sikerül minden esetben átültetni a gyakorlatba.

3. Az anyaggyűjtésről

3.1. A módszer

A terepmunka során az iskolai nyelvi tájkép gyűjtésekor legtöbbször követett két alapvető módszert alkalmaztam. Első lépésként az idegenvezető technikát (Szabó 2015), melyet az intézmény munkatársával kialakított jó kapcsolatnak köszönhetően a kétlépcsős módszerrel (Istók–Lőrincz–Török 2024: 247) ötvözhettem. Ez biztosítja, hogy a tájképelemek leírása mellett a használatukat befolyásol(hat)ó ideológiai mozgatórugókra és a motiváció gyökerére is

4 További, csak szerb oktatási nyelvű intézmények: Katica Óvoda, Hamupipőke Óvoda, Hófehérke Óvoda, Méhecske Óvoda, Hüvelyk Matyi Óvoda, Aranyhaj Óvoda. A bölcsődés korosztálynak jelenleg csak többségi nyelven biztosítanak felügyeletet.

5 A település nyelvi helyzetéről, a magyar lakosság kisebbségi jogairól, ezen belül a számukra elérhető oktatási lehetőségekről Berecz-Gál Brigitta tanulmányában olvasható részletesebb leírás (2020: 54–58).

sikerüljön fényt deríteni. Az óvodai bejárás 2024. tavaszán történt, az egyik ott dolgozó pedagógus vezetésével. Ekkor szándékoltan nem félig strukturált interjú készült, de a beszélgetés közben bizonyos, a nyelvi tájkép szempontjából fontos elemekre rákérdeztem. Az anyag feldolgozása közben lehetőségem volt személyes beszélgetés keretében további részleteket megtudni, így a rendszerezés során felmerülő kérdésekre is választ kaptam. Jelenleg csak a megastruktúrát érintőek maradtak nyitottak, ezeknek a megválaszolására a terepmunka egy következő szakaszában kerülhet sor.

Ami a technikai feltételeket illeti, ezúttal egy okostelefon szolgált a képek rögzítésére, a kiegészítő interjú pedig Zoom platformon zajlott, ezt egészítette ki a további személyes beszélgetés.⁶

3.2. A gyűjtött anyag és elemzése

A nyelvi tájkép vizsgálatának most a kvalitatív elemzést követő ágát választom. Kvantitatív vizsgálata a kutatás folytatásaként, több helyszín bevonása után lesz érdemes áttérni.

A leírás alapegységeit Tódor Erika-Máriával megegyezően *tájképelem*nek nevezem (2015: 257) szemben az Istókék által használt *szájn* kifejezéssel (pl. Istók–Lőrincz–Török 2024: 244 kk.), mivel az előző bár hosszabb, de megítélesem szerint transzparenciája révén könnyebben befogadható, mint az idegen eredetű új kifejezés.

3.2.1. A mikrostruktúra: a csoportterem

Az óvodában eltöltött idő jelentős részét a csoportteremben töltik a gyerekek, ide a szülők csak kivételes esetben, például a nyilvános ünnepek idején lépnek be. A helyiségben különül a játékra és a foglalkozásra szánt terület, ez utóbbin a gyermekek igényeinek megfelelő, színes asztalok és székek találhatók. A falak mentén a színes polcokon magyar nyelvű könyvek és játékok vannak, és itt találhatóak a foglalkozások során az óvodások által készített, a falra nem kithető alkotások is. Ottjártamkor a tematikus foglalkozások témája a dinók világa volt, ezért a játékospolc tetején az óvónő által előre elkészített elemekből összerakott és a gyerekek által kifestett öslények sorakoztak. A faliújság egy részét is a témahéten készült színezések foglalták el, mellettük a korábbi, az érzelmekhez kapcsolódó foglalkozásokon készült rajzok. Az óvoda bejárásakor megtudtam: fontos elv, hogy a gyerekek által készített alkotásokat úgy helyezzék el a teremben, hogy azok a kicsik szemmagasságában, és lehe-

⁶ Az anyaggyűjtéshez az engedélyt az intézményhálózat helyi vezetőjétől kértem. Itt kell megemlíteni, hogy a helyi kisebbségi képviselő személyes közbenjárása nélkül valószínűleg nem kaptam volna meg a hozzájárulást. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Szabados Fodor Beátának a közvetítésért, Horváth-Futó Hargitának a szerb nyelvi segítségért. Köszönet illeti Berecz-Gál Brigitta óvónőt is, aki az óvodában vezetőm volt, s aki nemcsak az épületben volt kalauzom, hanem készségesen válaszolt a később feltett kérdéseimre is. Segítsége nélkül a mostaninál csak egy sokkal felületesebb képet tudtam volna alkotni a szenttamási óvodai helyzetről.

1. ábra: A csoportterem díszé a gyerekek munkáit tartó bohóc

tőleg számukra fizikailag is elérhető helyen legyenek. Ez a térszervezés a foglalkozásokon elhangzottak felidőzésén túl a saját munka eredményének látványával is pozitív érzelmeket kelt a kicsikben. Ilyen az a bohóc is, aki a gyerekek által festett lufikat tart a kezében. A bohóc pulóvere piros, gallérja fehér, nadrágja pedig zöld. A színválasztás nem véletlen. Az óvónővel folytatott beszélgetés során megtudtam, hogy amikor alkalom adódik, igyekszik megjeleníteni a magyar nemzeti színeket, többször a bemutatotthoz hasonlóan burkolt módon.

A fent említett, a magyar nyelvű foglalkozásokat segítő könyvek és játékok az ún. „Magyar Sarok”-ban található. Mint ahogy azt a falon elhelyezett fatábla is hirdeti, ezek az eszközök a „Kárpát-medencei Óvodafejlesztési Program” keretében jutottak az intézménybe. A táblán a program elnevezése fölött tancoló tulipánok, alatta pedig a támogató szervezetek emblémái kaptak helyet, így a magyar címer is. A magyar beszélőközösséget nemcsak ez a tábla idézi meg, ettől alig egy méterre kapott helyet a „Csodálatos Kárpát-medence” című színes falinaptár is, mely évente érkezik az óvodába, s amely fotói anyaországi és határon túli helyeken készültek.

A Magyarországról érkezett tájképelemeken – és természetesen a mesekönyveken – kívül más felirat nem található a teremben.

3.2.2. A mezostruktúra: a bejáratról a csoportteremig – a folyosó

Az épület folyosója a csoportterem és a bejárat közötti teret foglalja el. A folyosókon helyezték el a fogasokat, mindegyik fölött egy-egy gyerek jele látható. Ezek természetesen nem nyelvi, hanem vizuális tájképelemek, hiszen csak az óvodába érkezéskor és az onnan való távozáskor segíthet a szülő, napközben a kinti játékhoz már önállóan keresik meg kabátjukat a kicsik, azaz fontos, hogy csupán a vizuális inger, a jelük alapján is megtalálják. A fogasok felett egy nagy tabló látható, ezen a napi rutint felidéző, a tisztálkodással és az egészséges életmóddal kapcsolatos nyomtatott lapok vannak. Ezek az információk már nemcsak a gyerekeket szólítják meg, a kedves színes rajzok mellett felirat is van, szerb nyelvű, cirill betűs. A feltehetően minden óvodában megtalálható egynyelvű oktatófal mellett – a bejárat és a csoportterem közötti falakon – az óvónők által készített felhőket formáló tájképelemek is helyet kaptak. Ezek az óvodai nevelés alapelvei jelennek meg, mint például „A kapcsolatokra helyezett hangsúly elve” vagy „A hitelesség elve”. Minden felhőn felül kapott helyet a cirill betűs cím, majd alatta az „elv” rövid definíciója szintén cirill betűkkel. A magyar szöveg ezek alatt, a szerbbel megegyező tartalommal, azonos elhelyezéssel és betűnagysággal szerepel.

Ugyancsak a folyosókon, a csoportterem mellett látható az a hirdetőtábla, ami a szülőkkel való kommunikációt szolgálja. Ide került a tűzvédelmi terv, az óvoda szervezeti felépítését bemutató ábra (mindkettő szerb nyelvű), az iskolaévre vonatkozó naptár. Ide helyezik ki az éppen aktuális tudnivalókat is. Az anyaggyűjtés idején egy szerb nyelvű cirill betűs utasítás 2022-ből és egy COVID-dal kapcsolatos, kétnyelvű értesítés volt kitéve. Ez utóbbi a törvényben is foglaltaknak megfelelően előbb a szerb szöveget, majd a magyar megfelelőjét hozta. A fekete-fehér iratok mellett üdítő színfolt az az éves falinaptár, amit az óvoda dolgozói készítettek, s amely felső részén az óvónők és segítők mosolyognak ránk a színes fotóról. A térszervezésbe, a tér alakításába tehát nemcsak a gyerekeket vonják be, hanem saját maguk is aktív szerepet vállalnak benne.

Fizikailag a bejáraton belül helyezkednek el azok a hirdetések, amelyek valójában a belépés előtt, kintről olvashatók. Ezek között találjuk az „Öröm Iskola Előtti Intézmény” alapelveit – az eddigiektől nem különbözően – előbb a szerb, majd a magyar szöveget, de itt kapott helyet a háromhetente ismétlődő menü is. Ez utóbbi azóta olvasható magyarul is, amióta a magyar óvónő elkészítette a szerb étlap fordítását.

3.2.3. A makrostruktúra: az óvoda udvara és környezete

Az utcáról érkezve már messziről gondolhatjuk, hogy egy gyermekeket befogadó intézményhez közelítünk. A kerítés élénk színei, az udvaron található egyszerű, vidám színűre festett terrepjátékok is ezt az érzést erősítik. Biztosak csak akkor lehetünk ebben, ha a kerten át eljutunk az épülethez. A bejárat fölött ez olvasható három sorban: *DEČJI VRTIĆ / BAMBI / ÓVODA*. A *dečji vrtić* és az *óvoda* sárga, azonos méretű betűvel, míg a *Bambi* név középtűt nagyobb piros betűkkel szerepel. Ez a megoldás nemcsak a törvényi előírásoknak felel meg, hanem a két nyelv

eltérő szórendjének köszönhetően egyetlen közös feliratot formáz. Az itt belépő még nem tudhatja, hogy a későbbiekben az épületben latinbetűs szerb szöveggel nem fog találkozni. A bejáratnál balra a szerb nemzeti zászló lobog, ez egész évben kint található. Az óvodában más, az állam által meghatározott kötelező tájképelem nem található.

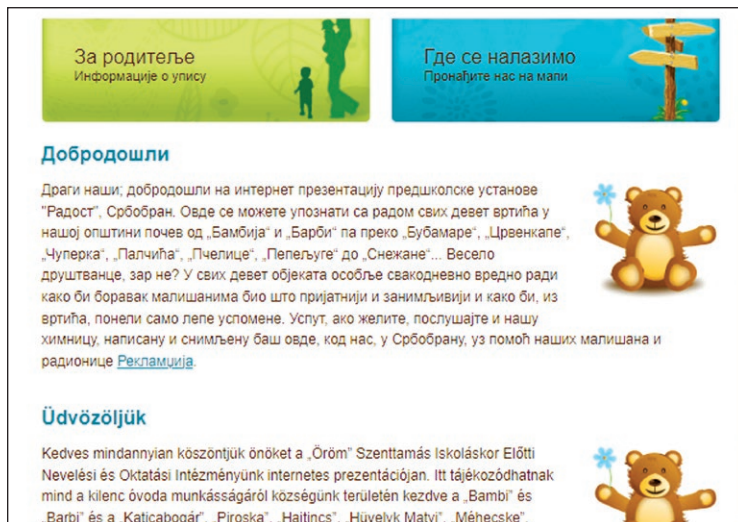
3.2.4. A makrostruktúra: a honlap (W7)

Ez az a közeg, ahol az intézmény nemcsak azokkal kerül kapcsolatba, akik a szolgáltatásait igénybe veszik. A világhálón bárki rákereshet az óvodákra, s feltehetően ezt meg is teszik – többek között – a település szerb- és magyarajkú lakói is. Hosszú ideig csak szerb nyelven voltak elérhetőek a honlapon közzétett információk, s mind a mai napig így van ez az időről időre változó, azaz az aktuális tudnivalókkal (mint például tavasszal az óvodába felvett gyerekek névsora).

Az állandó szövegrészek ma már elérhetők magyarul is. Ezek száma nem jelentős: a hét lehetséges fülből három található magyar szöveg, de ez valójában csak kettő, mert a harmadikat a kapcsolatfelvétellel vonatkozó információk alkotják. Érdekes néhány szót szentelni a két hosszabb magyar szöveget is tartalmazó oldalnak: a címloldalon a „Насловна” ’címlap’ fülön olvasható köszöntő szöveg és az, „О нама” ’rólunk’ fülön látható egy, az intézmény működéséről szóló rövid szöveg. Mindkét esetben a szerb nyelvű, cirill betűs változat áll az első helyen, ezt követi a magyar szöveg. Ahogy már korábban is említettem, örömtelinek lenne mondható ez a változás, hiszen megjelenik a kisebbségi nyelv ezen a struktúraszinten is. A gond azzal van, hogy a honlap szerkesztői úgy gondolták, hogy elegendő a szerb nyelvű szöveget egy fordítóautomatába betenni. Így most mind grammatikalitási, mind központozási szempontból nagy kívánnivalót maga után a honlap.

2. ábra: Az „Örsm Iskola Elotti Intezmeny” honlapjának nyitóoldala

3. ábra: Az „Öröm Iskola Előtti Intézmény” honlap nyitóoldalának részlete

Összegzés

A dolgozat azt mutatta be, hogy jelenik meg a nyelvi tájkép egy szerbiai oktatási intézményben, a Bambi Óvodában. A gyűjtés 2024. tavaszán történt, az elemzéshez szükséges kiegészítő információkhoz későbbi személyes beszélgetés során jutottam. A leíráshoz a funkcionális szinteződés modelljét használtam, kitérve az egyes szinteken megjelenő, a vizuális kommunikációban részt vevőkre és ezek befogadó- vagy alkotószerepére.

Az intézmény magyar csoportjához tartozó terekben a kisebbségi közösséghez kapcsolható tájképelemek a csoportszobában találhatók. Az intézmény egyéb tereiben a szerb nyelv a törvényben is megfogalmazottaknak megfelelően dominánsan van jelen. Az intézmény egészére elmondható, hogy a térszervezésben figyelembe veszik és előtérbe helyezik a gyermekek igényeit.

A dolgozat alapjául szolgáló gyűjtés a vizsgálat első szakaszának tekinthető, folytatásával az óvodai nyelvi tájkép leírásának módszere tovább finomítható, és a vajdasági magyarok nyelvpolitikai helyzetéről pontosabb kép alkotható.

Felhasznált szakirodalom

- Balog Friderika 2023. *Két magyar tannyelvű iskola nyelvi tájképe a Rimaszombati járásban*. Diplomamunka. Selye János Egyetem. Komárom.
- Bartha Csilla – Laihonen, Petteri – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*. 23. évf. 3. sz. 13–28.
- Ben-Rafael, Eliezer – Shohamy, Elana – Amara, Muhammad Hasan – Trumper-Hecht, Nira 2006. Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space. The Case of Israel. *International Journal of Multilingualism*. Vol. 3. No. 1. 7–30. <https://doi.org/10.1080/14790710608668383>
- Berez-Gál Brigitta 2020. Kisebbségi szórványközösségek nyelvi revitalizációja. In Dabis Attila (szerk.): *Magyarok jogvédelme a Kárpát-medencében*. Kisebbségi Jogvédő Intézet. Budapest. 49–70.
- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In Beregszászi Anikó – Papp Richárd (szerk.): *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Budapest – Beregszász.
- Bilász Boglárka 2017. Egy fedél alatt – iskolai nyelvi tájkép kétnyelvű környezetben. In Misad Katalin (szerk.): *Kétnyelvűség térben és időben*. Szenczi Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 93–105.
- Biró, Enikő 2016a. Marketing-mix and Schoolscape-mix – the Common Features. *Lingua. Language and Culture*. Vol. 15. No. 1. 65–73.
- Biró Enikő 2016b. Learning Schoolscapes in a Minority Setting. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. Vol. 8. No. 2. 109–121. <https://doi.org/10.1515/ausp-2016-0021>
- Biró Enikő 2017. Nyelvek, iskolai nyelvi tájképek kisebbségi környezetben. In Benő Attila – Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 61–70.
- Biró Enikő 2018. Nyelvoktatás, ideológiák – székelyföldi magyar iskolák nyelvitájkép-elemzése. In Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség* (I. kötet). *Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 175–190.
- Borbély Anna 2020. A nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás a méhkeréki román nemzetiségi kétnyelvű általános iskolában. In Uő (szerk.): *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 61–88.
- Brown, Kara D. 2005. Estonian Schoolscapes and the Marginalization of Regional Identity in Education. *European Education*. Vol. 37. No. 3. 78–89.

- Fishman, Joshua – Cooper, Robert Leon – Conrad, Anrew W. 1977, *The Spread of English: The Sociology of English as an Additional Language*. Newbury House Publishers. Rowley, Mass.
- G. Bogár Edit 2021. Egy, kettő, sok – vajdasági nyelvi tájképek. Az egy-, két- és többnyelvűség látható jeleinek nyomában. In Čudić, Marko – Bogár, Edit – Vermeki, Boglárka (szerk.): *Četvrt veka beogradske hungarologije zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije 25 godina beogradske hungarologije održane 29. i 30. novembra 2019. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu*. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Belgrád. 34–54.
- Gorter Durk 2006. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Multilingual Matters. Clevedon.
- Gorter, Durk – Cenoz, Jasone 2015. Linguistic Landscapes Inside Multilingual Schools. In Spolsky, Bernard – Inbar-Lourie, Ofra – Tannenbaum, Michael (eds.): *Challenges for Language Education and Policy. Making Space for People*. Routledge. New York. 151–169.
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Török Tamás 2024. Módszertani megfontolások az iskolai és óvodai nyelvi tájkép kutatásához. In Polgár Anikó – Keserű József – Lőrincz Gábor – H. Nagy Péter (szerk.): *Didicisse fideliter artes. Köszöntő kötet Szabó András tiszteletére*. Selye János Egyetem. Révkomárom. 235–262.
- Ivković, D. 2015a. The linguistic landscape of Serbia I. Perceptions of alphabet presence in the public sphere. *Anthropology*. Vol. 15. No. 2. 87–110.
- Ivković, D. 2015b. The linguistic landscape of Serbia II. Genre digraphia and script semiotization. *Anthropology*. Vol. 15. No. 3. 69–99.
- Johnson, Norris Brock 1980. The Material Culture of Public School Classrooms. The Symbolic Integration of Local Schools and National Culture. *Anthropology and Education Quarterly*. Vol. 11. No. 3. 173–190.
- Lulić Emil 2013. Újvidék sétálóutcájának nyelvi tájképe. In Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (szerk.): *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. Budapest. 177–199.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 14. évf. 3. sz. 27–49.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*. Vol. 16. No. 1. 23–49.
- Lőrincz Gábor 2021. Identitásjelölő elemek egy délnyugat-szlovákiai kisváros oktatási intézményeinek nyelvi tájképében. *Acta Universitatis de Carolo Eszterhazy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica*. 47. évf. 61–71.
- Lőrincz Gábor – Istók Béla – N. Varagya Szilvia 2021. A weboldalak szerepe a virtuális iskolai nyelvi tájképben. *Hungarológiai Közlemények*. 22. évf. 1. sz. 84–95. <https://doi.org/10.19090/hk.2021.1.84-95>

- Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.) 2015. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Autdor-Shark. Ungvár.
- Scollon, Ron, – Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourses in Place: Language in the Material World*. Routledge. London.
- Shohamy, Elana 2015. LL research as expanding language and language policy. *Linguistic Landscape*. Vol. 1. No. 1/2. 152–171. <https://doi.org/10.1075/LL.1.1-2.09sho>
- Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.) 2009. *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Routledge. London.
- Szabó Mihály Gizella 2011. *Milyen a dél-szlovákiai nyelvi tájkép? Egy- és kétnyelvű feliratok típusai a magyarlakta területeken*. Előadás a 43. Kazinczy Napok programjában. 2011. október 28–29. Kassa.
- Szabó Tamás Péter 2013a. Iskolák nyelvi tájképe 1. Térkép e táj... *Nyelv és Tudomány*. 2013. március 22. <https://www.nyest.hu/hirek/terkep-e-taj> (2024. 07. 08.)
- Szabó Tamás Péter 2013b. Iskolák nyelvi tájképe 2. Hős honvédek nyomában. *Nyelv és Tudomány*. 2013. március 28. <https://m.nyest.hu/hirek/hos-honvedek-nyomaban> (2024. 07. 08.)
- Szabó Tamás Péter 2013c. Iskolák nyelvi tájképe 3. Táblák és ünnepek. *Nyelv és Tudomány*. 2013. április 19. <https://m.nyest.hu/hirek/tablak-es-unnepek> (2024. 07. 28.)
- Szabó Tamás Péter 2013d. Iskolák nyelvi tájképe 4. Dicsőség és vidámság. *Nyelv és Tudomány*. 2013. április 29. <https://www.nyest.hu/hirek/dicsoseg-es-vidamsag> (2024. 07. 28.)
- Szabó Tamás Péter 2013e. Iskolák nyelvi tájképe 5. Történetek a falon. *Nyelv és Tudomány*. 2013. május 29. <https://www.nyest.hu/hirek/tortenetek-a-falon> (2024. 07. 08.)
- Szabó Tamás Péter 2013f. Iskolák nyelvi tájképe 6. Zászlók és táblázatok erdejében. *Nyelv és Tudomány*. 2013. június 28. <https://www.nyest.hu/hirek/zaszlok-es-tablazatok-erdejeben> (2024. 07. 08.)
- Szabó Tamás Péter 2013g. Iskolák nyelvi tájképe 7. A tápláló betűtészta. *Nyelv és Tudomány*. 2013. július 31. <https://www.nyest.hu/hirek/a-taplalo-betuteszta> (2024. 07. 08.)
- Szabó Tamás Péter 2013h. Iskolák nyelvi tájképe 8. Nézzünk, mint a moziban? *Nyelv és Tudomány*. 2013. augusztus 28. <https://www.nyest.hu/hirek/nezunk-mint-a-moziban> (2024. 07. 08.)
- Szabó, Tamás Péter 2015. The management of diversity in schools: an analysis of Hungarian practices. *Apples – Journal of Applied Language Studies*. Vol. 9. No. 1. 23–51. <https://doi.org/10.17011/apples/2015090102>
- Tótor Erika-Mária 2014. Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában. *Magiszter*. 12. évf. 4. sz. 40–51.

- Tódor Erika-Mária 2015. Kié az iskola? Nyelvi tájkép és nyelvhasználati szokások erdélyi magyar tan nyelvű iskolákban. In Benő Attila – Fazakas Emese – Zsemlyei Borbála (szerk.): *Többs nyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 256–266.
- Tódor Erika-Mária 2019. *Hétköznapi kétnyelvűség. Nyelvhasználat, iskolai nyelvi tájkép és nyelvi én a romániai magyar iskolákban*. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. Budapest.
- Vukov Raffai Éva 2019. A szabadkai Strossmayer utca nyelvi tájképe. In Uő (szerk.): *A nyelvi lokáldinamika. A magyar nyelv vajdasági kontextusai*. Verbi Nyelvi Kutatóműhely. Szabadka.
- Zalabai Zsigmond 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Kalligram. Pozsony.
- Zentai Péter 2021. A látható nyelv Zentán. Szociolingvisztikai és nyelvpolitikai megfigyelések egy vajdasági kisváros nyelvi tájképéről. *Hungarológiai Közlemények*. 32. évf. 1. sz. 91–108.

Források

- W1 = <https://foruminst.sk/portfolio/vizualis-ketnyelvuseg/> (2024. 11. 04.)
- W2 = <https://kisebbsegkutato.tk.hun-ren.hu/hirek/2013/05/a-nyelvi-tajkep-elmelete-es-gyakorlata-karpat-medencei-1> (2024. 11. 04.)
- W3 = <https://pf.ujs.sk/hu/felepites-selyejanosegyetem/tanszekek/magyar-nyelv-es-irodalom-tanszek.html#aktu%C3%A1lis> (2024. 11. 04.)
- W4 = <https://www.mnt.org.rs/dokumentum/torvenyek-es-egyeb-jogi-dokumentumok-magyar-nyelven> (2024. 11. 04.)
- W5 = <https://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf> (2024. 11. 04.)
- W6 = <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234001.pdf> (2024. 11. 04.)
- W7 = <https://www.radost.rs/index.html> (2024. 11. 04.)

II.

Cityscape

Dőryné Zábrádi Orsolya¹

Nyelvi tájképek Győr belvárosában

Linguistic landscapes in downtown Győr

The linguistic landscape belongs to the scope of visible language. Inscriptions that can be found in the communication space of a specific village or facility, or that reflect the linguistic needs of the community living in that space and exerting an influence on it. The examination of linguistic landscapes accelerated and broadened its subject matter. The subject of the research was the linguistic landscape of educational institutions, churches, the examination of grave monuments, and even the language of business cards and the Internet became a research topic. From the arrangement and linguistic presentation of the inscriptions, we can infer many things about the coexistence of the people living in the defined area, since when we arrive in a certain area, the signs, notices and signs that welcome us reflect the habits of language use, the way the language registers meet, the status of the languages, and the local value systems. In my study, I present the linguistic landscape of downtown Győr. I investigated the language and purpose of inscriptions in the historic old town.

Keywords: linguistic landscape, Győr, historic old town, languages, signs

Bevezetés

„A szociolingvisták ma már nemcsak jegyzetfüzettel és diktafonnal járnak a világot, digitális fényképezőgép is van náluk, amivel pillanatképeket rögzítenek arról, ami időközben ’nyelvi tájképként’ vált ismeretessé” (Blommaert 2012: 5, ford. Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 1). A „nyelvi tájkép” egy viszonylag új, ám manapság annál népszerűbb kutatási területét képezi a nyelvtudománynak, azon belül is a szociolingvisztikának és a nyelvpolitikának. A nyelvhasználat vizualizálásának különféle módjai a nemzetközi kutatások számára széleskörű és szinte kiapadhatatlan forrást biztosítanak a 21. század elejétől (pl. Shohamy–Gorter 2009). A nyelvi tájkép (linguistic landscape) elnevezést eredetileg a quebeci franciák etnolingvisztikai vitalitásának kutatásakor vezették be (Landry–Bourhis 1997). Scollon és Scollon (2003) könyve

1 A Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar Neveléstudományi és Pszichológia Tanszékének adjunktusa. E-mail: zabradi.orsolya@sze.hu

pedig kvalitatív szempontból továbbfejlesztette a feliratok, táblák stb. vizsgálatát. A nyelvi tájképek egyre aprólekosabb elemző jellegű feltérképezése ezt követően terjedt el széles körben (Laihonen 2013).

1. A nyelvi tájkép fogalma, története

A nyelvi tájkép (*linguistic landscape*) szókapcsolat Landry és Bourhis nevéhez fűződik, ezt a meghatározást ők használták először a környezetünkben megtalálható táblákra és feliratokra (Szoták 2016: 2). „A hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét” (Laihonen 2012: 27).

A nyelvi tájképek tehát a nyilvános térben található írott verbális elemek összességét jelentik. Ezek magukban foglalják a hivatalos feliratokat (például közlekedési táblák, középületek feliratai) és a nem hivatalos feliratokat (például graffitik, üzletek kirakatai). A nyelvi tájképek kutatása során az elemzők azt vizsgálják, hogy milyen nyelvek jelennek meg a nyilvános térben, milyen kontextusban és milyen gyakorisággal (Magyari 2018).

A vizualizáció e fontos elemeivel kapcsolatos vizsgálati folyamatok megkezdése után szinte azonnal jelentőséget kezdtek tulajdonítani a feliratok térbeli elrendezésének is. Megfigyelték, hogy legtöbb esetben a többségi nyelvet beszélők feliratai felül találhatók, illetve nagyobb betűmérettel írták őket, valamint általában mutatósabbak is (Bartha–Laihonen–Szabó 2013).

2. A nyelvi tájképek jelentősége a Kárpát-medencében

Ebből következően a nyelvi tájképek vizsgálata főként azokon a területeken terjedt el, ahol nem egynyelvű a környezet, hanem több, egymástól eltérő nyelvet beszélő nemzetiség él együtt, akár egyenrangú, akár némileg kiegyensúlyozatlan hatalmi viszonyok között. Ezért kiapadhatatlan kutatási terület a Kárpát-medence, különös tekintettel a Magyarországon kívül eső, ám magyarlakta vidékekre.

A köztereken elhelyezett nyelvi elemek (feliratok, hirdetések, táblák stb.) ugyanis nem csupán információkat közvetítenek, hanem szimbolikus jelentést is hordoznak. Ezek az elemek tükrözik a nyelvi sokszínűséget, a hatalmi viszonyokat és a társadalmi csoportok közötti kapcsolatokat (Tódor 2019).

A nyelvi tájképek sokat elárulnak a társadalmi struktúráról és a nyelvi hierarchiákról. A domináns, többségi nyelv jelenléte a köztereken sok esetben a nyelvi hatalom és a társadalmi dominancia jele. A kisebbségi nyelvek jelenléte pedig a társadalmi inklúzió és a kulturális sokszínűség jele lehet. A nyelvi tájképek elemzése segít feltárni, hogyan viszonyulnak egymáshoz különböző nyelvi közösségek, és hogyan jelenik meg a nyelvpolitika a nyilvános térben (Magyari 2018).

Ha a nyelvi tájképek vizsgálatát megtoldjuk a környezetükben található nem nyelvi elemek feltérképezésével is, akkor a kutatott jelenségek szemiotikai tájképpé bővülnek. Így ma már gyakori a verbális elemzéseknek például vallásszemiotikai szempontokkal történő kiértékelése is (Istók 2022).

Az utóbbi években tehát a nyelvitájkép-vizsgálatok jelentősen kibővültek. Sokféle, új szempontú megközelítés létezik. Megjelentek például az oktatási környezetben, különösen az iskolákban, a kétnyelvű oktatással kapcsolatban végzett kutatások, az iskola nyelvi tájképének, azaz a „schoolscape”-nek (Brown 2005) a vizsgálata. Tódor (2014: 41) meghatározása szerint az iskolai nyelvi tájkép „felirattípusok összessége egy sajátos oktatási környezetben, ezáltal a hivatalos nyelvi ideológiák helyi értelmezéseinek vizuális nyelvi megnyilvánulásai. Az iskolai nyelvi tájkép elemzése egyben egy adott oktatási intézmény önelemzésére is lehetőséget nyújt, hiszen az intézmény rejtett tantervét tartalmazza és a szervezeti kultúra explicit tükörképe”. Ma már a középiskolai és az egyetemi terek (Makkos–Csapóné 2023) nyelvi tájképét is kezdik feltérképezni (Lőrincz – Istók – N. Varagya 2021).

A „schoolscape” mellett a kutatott részterületek kiterjednek a „graffscape”-re, amely a falfrkákat elemzi (Rozenholc 2010), a „ruralscape”-re, amely a falvak vizuális nyelvhasználatát tárja fel (Banda–Jimaima 2015), és a városok nyelvi tájképével foglalkozó „cityscape”-re is (Muty 2016). Bár alapvetően nem két-, hanem egynyelvű környezetben, ám egy városrész nyelvi tájképének bemutatását kísérem meg ebben a tanulmányban.

3. Győr belvárosa

A Belváros Győr egyik legkisebb területű, de annál nagyobb jelentőségű városrésze. Három kisebb egységre tagolódik. A történelmi városmag, az Óváros a Duna és a Rába találkozásánál fekvő egykor várfallal körülvett terület. Az ettől délre, illetve keletre elterülő részek a 19. század során az Óvárost körülvevő bástyák ledöntése után épültek ki. Az Óváros turisztikai szempontból a legjelentékenyebb terület, hiszen rengeteg műemléképület található itt (W1).

Győr jelentős gazdasági, kulturális és sportközpont, az ország egyik legdinamikusabban fejlődő városa. A Bécs–Pozsony–Budapest innovatív tengelyen fekszik, kiváló közlekedési adottságokkal rendelkezik.

Népességét tekintve a 2011-es népszámlálás során a lakosok 84,5%-a magyarnak, 0,8% cigánynak, 0,2% horvátnak, 1,5% németnek, 0,2% románnak, 0,2% szlováknak mondta magát (W1). Vagyis a két-, illetve többnyelvűség egyáltalán nem jellemző, viszont turistaként annál több nem magyar nemzetiségű jelenik meg a városban, központi elhelyezkedése, illetve a szlovák és az osztrák határ közelsége miatt. Joggal elvárható tehát, hogy az idegenforgalmi jelentőségű belvárosi utcákban többnyelvű feliratokat, nyelvi tájképeket is találhatunk. Kutatásom tárgyául ezért választottam a győri belváros (Óváros) nyelvi tájképeit. A történelmi jelentőségű Széchenyi teret, illetve az azt körülvevő utcákat vizsgáltam.

Győr hagyományos főtere a 14. század óta piactérként használt központi fekvésű Széchenyi tér, amely helyén valaha a római kori polgárváros állt. A török időkben föld alatti börtönként szolgált. Később itt volt a pellengér. Rengeteg műemléképület található a téren és

az azt körülvevő utcákban, ezért egyértelműen vonzza az idelátogató turistákat. A Széchenyi téren helyezkedik el a Loyolai Szent Ignác bencés templom és rendház, valamint a Czuczor Gergely Bencés Gimnázium és a múzeumpatika, a régi városháza épülete, az Apátúr-ház, és még sorolhatnám (W1).

Mivel idegenforgalmi szempontból a tér és környéke fontos szerepet tölt be a városban, joggal gondolhatja azt bárki, hogy a többnyelvű feliratok mindenütt jelen vannak.

4. A kutatás eredményei

Körbefényképeztem az Óváros egy jelentős részét: utcanévtáblákat, boltok/kirakatok, szobrok feliratait, éttermek étlapjait, színházi műsort, iránymutató táblákat stb. Kiindulásként elmondható, hogy a magyar mellett angol, német, latin, szlovák és olasz nyelvű feliratot találtam.

4.1. Az angol nyelvű feliratok

Bár Győr elhelyezkedése, illetve a német Audi-gyár jelenléte nem feltétlenül indokolná, talán nem meglepő, hogy mégis egyértelmű az angol nyelvű feliratok túlnyomó és sokszor kizárólagos többsége.

1. ábra: Útjelző tábla

Az útjelző táblákon a magyar mellett kizárólag angol feliratokat olvashatunk. Az 1. ábrán látható táblán turisztikai nevezetességeket láthatunk. Minden esetben felül helyezkedik el a magyar megnevezés, alatta pedig dőlt és egy kicsit kisebb betűtípussal az angol nyelvű. Megjegyzendő és furcsa, hogy a négy látványosság közül (egyedül) a *Dunakapu tér* nincsen lefordítva angolra.

Vannak az Óvárosban olyan objektumok is, amelyeknek kizárólag angol felirata van, még magyar megnevezés sem található rajtuk. Ezeknek azonban mindegyike vendéglátóipari egység, feltehetően a külföldi vendégekre berendezkedve. A 2. ábrát szemlélve azonban felmerül az öndiszkrimináció gondolata is, hiszen a többségi nyelvű felirat hiányzik róla.

2. ábra: Étlap 1.

4.2. A német nyelvű feliratok

Bár az Audi-gyárban dolgozók között is a legtöbb külföldi német anyanyelvű és a Győrbe érkező turisták nagy része is német nyelvtérületről jön, német nyelvű feliratok mégis kizárólag olyan táblákon fordulnak elő, ahol található magyar és angol nyelvű is.

A Tourinform iroda alábbi plakátja meglepő: a magyar nyelvű szöveg sokkal nagyobb betűvel íródott, mint az angol és a német, messziről az idegen nyelvű kiírások alig olvashatóak. Csak a plakát alján található nyitvatartási idő megjelölése történt azonos méretű szimbólumokkal. A nyelvek sorrendje: 1. magyar, 2. angol, 3. német; más nyelvű feliratot a kifejezetten turizmussal foglalkozó cég táblája nem is tartalmaz.

3. ábra: Információs plakát

Az egyik látványosság (úszó szökőkút) viszont a németül tudó turistákat részesíti előnyben, hiszen a magyar felirat után a német következik, és csak azután az angol. Emellett a szövegek betűmérete és betűtípusa is megegyezik.

4. ábra: Úszó szökőkút

4.3. A latin nyelvű felirat

Győr Óvárosában a Frigyláda-szobor felirata latin nyelvű. Emellett azonban sem magyar, sem más, idegen nyelvű fordítás nem található.

5. ábra: Frigyláda

4.4. A más idegen nyelvet is tartalmazó feliratok

Győr Óvárosában még a német nyelvű feliratok sem elterjedtek, a többi idegen nyelv pedig szinte hiányzik. Bár a város a szlovák határhoz fekszik a legközelebb, csak egy – ezt a nyelvet is tartalmazó – feliratot találtam. Természetesen turisztikai látványosság. A nyelvek sorrendje: 1. magyar, 2. angol, 3. német, 4. szlovák, viszont a betűméretben, betűtípusban, elrendezésben nincs különbség a szövegek között.

6. ábra: Plakát 2.

Ezen a négynyelvű feliraton kívül csak egy pénzváltó hely volt a belváros közepén, ahol a pénzváltás mint információ a magyar, angol, német, szlovák mellett még olaszul is szerepel.

7. ábra: Pénzváltóhely

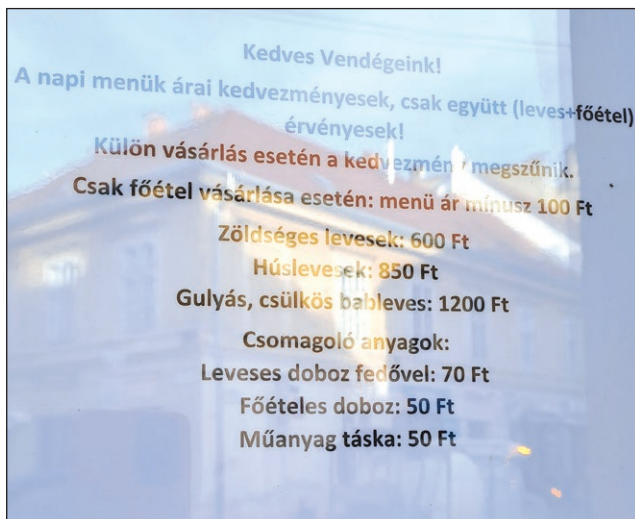
4.5. A csak magyar nyelvű feliratok

Mivel Győr belvárosa idegenforgalmi célpontokban bővelkedik, ezért elvárható lenne, hogy legalább azokon a plakátokon, táblákon, amely helyekre külföldi turistákat is várnak, szerepeljen a felirat legalább egy idegen nyelven. Ezzel szemben az egynyelvű feliratok vannak abszolút többségben. Nincs más nyelvű jelzés például a színházi plakátokon sem.

8. ábra: Színházi plakát

Ugyanígy csak magyar nyelvű írás található bizonyos éttermek étlapjain, múzeumok feliratain, az utcanevtáblákon és az idegenforgalmi plakátokon is.

9. ábra: Étlap 2.

Összegzés

Tanulmányomban Győr belvárosának nyelvi tájképeit vizsgáltam. Mivel ez a vármegyeszékhely két országhatárhoz is közel, a „nyugat kapujában” helyezkedik el, joggal gondolná azt bárki, hogy bővelkedik idegen nyelvű feliratokban. A valóság azonban mást takar. Az egyértelmű, hogy ha találhatók is, csak idegenforgalmi célzattal fordulnak el többnyelvű feliratok. Ám ezekből is csak kevés van, és turisztikai látványosságokon is sok esetben csak magyar nyelvű megnevezés található. Az angol nyelvű feliratok nyilvánvaló többségben vannak, pedig a német, sőt sok esetben a szlovák is elvárható lenne.

Felhasznált szakirodalom

- Banda, Felix – Jimaima, Hambaba. 2015. The semiotic ecology of linguistic landscapes in rural Zambia. *Journal of Sociolinguistics*. Vol. 19. No. 5. 643–670.
- Bartha Csilla – Laihonen, Petteri – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*. 23. évf. 3. sz. 13–28.
- Blommaert, Jan 2012. *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes. Chronicles of Complexity*. Draft, Tilburg Papers in Culture Studies. Tilburg University. Tilburg.
- Brown, Kara 2005. Estonian Schoolscapes and the Marginalization of Regional Identity in Education. *European Education*. Vol. 37. No. 3. 78–89.
- Istók Béla 2022. A gömörpányiti temető nyelvi és vallásszemiotikai tájképe. In Simon Szabolcs (ed.): *13th International Conference of J. Selye University. Language and Literacy Section*. Conference Proceedings. J. Selye University. Komárno. 49–57. <https://doi.org/10.36007/4126.2022.49>
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 14. évf. 3. sz. 27–49.
- Laihonen, Petteri 2013. Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székelyföld*. 17. évf. 7. sz. 157–177.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality – An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*. Vol. 16. No. 1. 23–49.
- Lőrincz Gábor – Istók Béla – N. Varagya Szilvia 2021. A weboldalak szerepe a virtuális iskolai nyelvi tájképben. *Hungarológiai Közlemények*. 22. évf. 1. sz. 84–95. <https://doi.org/10.19090/hk.2021.1.84-95>
- Magyari Sára 2018. A multikulturális Temesvár nyelvi tájképe. In Pásztor-Kicsi Mária (szerk.): *Kétnyelvűség – hátrány vagy esély? Újvidéki Egyetem*. Újvidék. 73–88.
- Makkos Anikó – Csapóné Horváth Andrea 2023. A nyelvi tájkép vizsgálata a Széchenyi István Egyetemen. In Döryné Zábrádi Orsolya – Kurucz Anikó – Varga Balázs (szerk.): *Új irányok és lehetőségek a nevelés-, humán- és társadalomtudományok területén*. Széchenyi István Egyetem. Győr. 266–279.

- Muth, Sebastian. 2016. Street Art as Commercial Discourse: Commercialization and a New Typology of Signs in the Cityscape of Chisinau and Minsk. In Blackwood, Robert – Lanza, Elizabeth – Woldemariam, Hirut (eds.): *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. Bloomsbury Academic. London 19–36.
- Rozenholc, Caroline. 2010. The neighborhood of Florentin: A window to the globalization of Tel Aviv. *Journal of Urban and Regional Analysis*. Vol. 2. No. 2. 81–95.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourses in Place: Language in the Material World*. Routledge. London.
- Shohamy, Elana – Gorter, Durk 2009. (eds.): *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. Routledge. New York.
- Szoták Szilvia 2016. *Magyar nyelv és magyar népcsoport Burgenlandban. Nyelvi tájképek vizsgálata a többnyelvűség kontextusában*. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészet Program. Pécs.
- Tódor Erika Mária 2014. Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában. *Magiszter*. 12. évf. 4. sz. 40–51.
- Tódor Erika Mária 2019. *Hétköznapi kétnyelvűség: Nyelvhasználat, iskolai nyelvi tájkép és nyelvi én a romániai magyar iskolákban*. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. Budapest.

Források

W1 = <https://www.gyor.hu/> (2024. 03. 04.)

Pethő József¹

Adalékok Nagykároly nyelvi tájképéhez

Contributions to the linguistic landscape of Nagykároly

Linguistic landscape research focuses on analysing multilingualism in multiethnic areas. The present paper presents a research of this kind by describing the linguistic landscape of Nagykároly (Carei, Romania), thereby offering the possibility of drawing generalizable conclusions. This means answering the following basic questions based on data: Which language, Hungarian or Romanian, is dominant in Nagykároly? In more detail, which language is dominant in each language use area and type of linguistic landscape element? The paper analyses the following areas of language use: toponymic use, personal name use, institution name use, other linguistic landscape elements: billboards, (longer) text of announcements, advertising boards, inscriptions, websites, statue inscriptions. As a conclusion, it can be stated that there are many positive examples, but at the same time the suspicion and potential presence of discrimination arises several times.

Keywords: Linguistic landscape, Nagykároly (Carei), use of Hungarian and Romanian, discrimination

Bevezetés

Elvi-elméleti kiindulópontom jelen esetben a nyelvitájkép-kutatás tágabb értelmezése, amely szerint az idetartozó kutatások igen széles témaköröket ölelnek fel: „Ma már egyértelmű, hogy a kutatásoknak nem csupán a közterületi feliratokat, kiírásokat, táblákat, reklámokat és graffitiket célszerű elemezniük.² A tágabb értelmezés szerint a kutatások magukban foglalják az olyan kiegészítő elemek, mint például a fotók, dokumentumok, névjegyek vagy épp a termékek címkézésének vizsgálatát, valamint akár az öltözködésben, táplálkozásban,

1 Miskolci Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék. E-mail: jozsef.petho@uni-miskolc.hu

2 Vö. ezzel a megközelítéssel: „az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét a hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanévek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják” (Landry–Bourhis 1997: 25).

zenében, építészetben megjelenő azon szimbólumokét, amelyek az adott nyilvános térben élő emberek révén formálják a nyelvi tájképet” (Csernicskó 2016: 91, vö. még pl. Shohamy–Gorter eds. 2009; Lőrincz 2019).

A vizsgálat konkrét céljainak meghatározásában azt a tényt vettem alapul, hogy a nyelvitájkép-kutatások elsősorban a multietnikus területek többnyelvűségének elemzésére irányulnak, mégpedig azért, hogy „bemutassák a nyelvek együttélésének tulajdonságait, jellemzőit, az egyes nyelvek dominanciáját, disszonanciáját vagy harmonikus együttélését; kisebbségi, államnyelvek, valamint az angol világnyelv megjelenési formáit” (Hires-László 2018: 193, vö. még pl. Barni–Bagna 2015). Jelen esetben magam is ilyen irányú, jellegű elemzésre vállalkozom, adalékokkal kívánván hozzájárulni Nagykároly nyelvi tájképének leírásához – ezzel egyben remélhetőleg bizonyos általánosítható jellegű tanulságok levonásának lehetőségét is szolgálva. Mindez a következő alapvető kérdések adatok alapján történő megválaszolását jelenti:

(1) Nagykárolyban melyik nyelv, a magyar vagy a román tekinthető dominánsnak?

(2) Árnyaltabban, részletesebben: az egyes, itt vizsgált nyelvhasználati területeken, illetve nyelvitájképelem-típusokban melyik nyelv domináns?

Fontos és izgalmas szempontként, témaként jelentkezik mindezzel összefüggésben a dominanciaváltás kérdésköre – már amennyiben beszélhetünk dominanciaváltásról –, mindennek alapos, tudományos igényű vizsgálatához viszont az itt bemutatottnál jóval kiterjedtebb, alapvetően kvantitatív módszerekre épülő, a diakrón módszert következetesen érvényesítő vizsgálatra lenne szükség, ez pedig meghaladja jelen munka kereteit, így ezt itt csak jövőbeli kutatási feladatként és a jelen kutatás folytatását jelentő tervként van módom említeni.

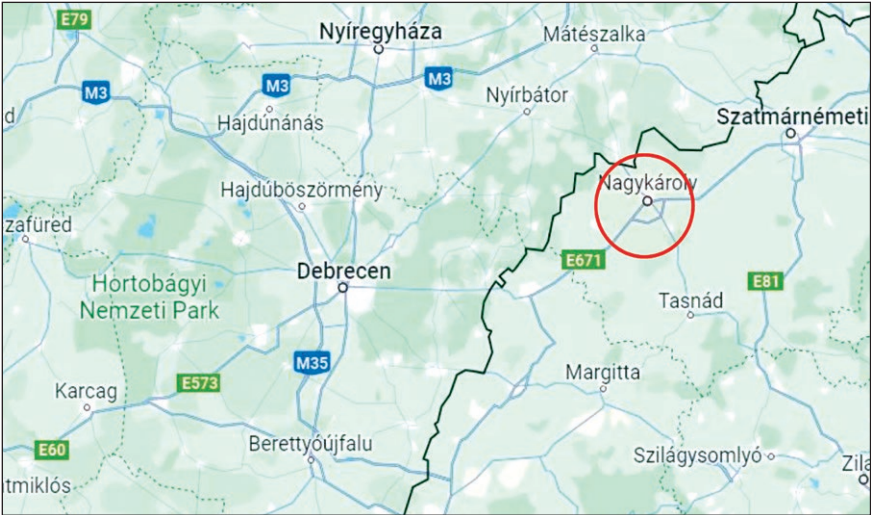
A kutatás módszertanáról szólva elsőként az említendő, hogy abban az ún. külső perspektíva érvényesül. Ezen azt a megközelítési módot értjük, ahol is a kívülről, új helyszínre érkező elemző meglátásai képezik a rendszerezői elvet, „ennek a szemléletnek egyik hozadéka, hogy olyan elemek kiemelésére is lehetőséget ad, amelyek egy belső elemzési perspektívában természetesen lehetnek, bár jelentésük fontos, meghatározó” (Tódor 2018: 117). Továbbá kiemelendő, hogy kvalitatív kutatásra vállalkoztam, statisztikákat a nyelvitájkép-elemek vonatkozásában nem alkalmaztam, így legfeljebb arányokról, ezekről is csak nagy vonalakban tudok szólni. Emellett azt is szükséges még itt rögzíteni, hogy – mint erre már korábban is utaltam – megközelítem alapvetően szinkronikus, a diakrónia csak érintőlegesen jelenik meg.

Az adatgyűjtést 2023 tavaszán végeztem el. Ezen belül első lépésként internetes adatgyűjtésbe kezdtem, a város honlapján, socialmedia-felületeken és egyéb helyeken (hírlapportálok, e-bookok stb.) olyan adatokat, fotókat keresve, amelyek a nyelvi tájkép kutatása szempontjából relevánsak lehetnek, majd Nagykárolyba utaztam, ahol egy napon át, főként a belvárosban, több száz fotót készítettem, ezeket szelektáltam, most természetesen csak néhányat mutatok be az így szerzett adatokból.

A kutatás elején megfogalmazott (gyenge) hipotézisem a következő volt: a magyar nyelv erős, markáns jelenléte várható minden területen (az ehhez szorosan idetartozó nemzetiségi adatokat l. alább).

1. Nagykároly bemutatása

Nagykároly (románul Carei) megyei jogú város (municípium) Romániában, Szatmár megyében. A legközelebbi nagyvárosok Szatmárnémeti (közúton 38 km) és Debrecen (közúton 70 km).

1. ábra: Nagykároly a Google-térképen (Forrás: W1)

Az utóbbi két évtized népességre, etnikumokra vonatkozó adatait az alábbi táblázat tartalmazza:

Év	Össz- kosság	Román etnikum	Magyar etnikum	Roma etnikum	Német etnikum	Egyéb etnikum	Nincs adat
2002	23 182	9 634 (41,6%)	12 596 (54,3%)	385 (1,7%)	524 (2,3%)	37 (0,2%)	6
2011	21 112	8 077 (40,4%)	10 950 (54,8%)	462 (2,3%)	479 (2,4%)	30 (0,2%)	1 114
2021	18 957	7 085 (37,3 %)	8 714 (45,9 %)	562 (2,9 %)	320 (1,6%)	–	2 245

1. táblázat: Népesség, etnikumok, 2002–2021 (A táblázat saját munka: P. J. Források: W2, W3)

A jelen helyzet árnyaltabb értékelése, a teljesebb és pontosabb kép érdekében érdemes a fenti adatokat összevetni korábbi, ma már történetinek minősülő statisztikákkal:

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Zsidó, jiddis	Cigány	Ukrán	Szerb	Szlovák
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Carei - Nagykároly										
1880a	12523	337	11585	140	48+413	.	.	18	1	9
1880b	12523	348	11980	145	50	.	.	19	1	9
1890a	13475	569	12709	133	64	.	[291]	23	-	15
1900a	15382	297	14885	149	51	.	.	7	-	7
1910a	16078	216	15772	63	27	.	.	2	-	7
1920n	15294	2938	3337	5932	3087	2571	.	.	.	.
1930a	16042 ^(a)	4434	9912	285	1411	1173	89	43	8	16
1930n	16042 ^(a)	5603	5637	1719	3083	2329	186	345	10	43
1941a	15850	488	15005	198	159	99	26	9	2	11
1941n	15850	485	14927	192	246	162	53	12	-	7
1948a	15425	4799	10332	16	278	253	.	.	.	.
1956a	16780 ^(b)	4720	11948	25	87	64	2	1	1	3
1956n	16780 ^(b)	5386	10894	25	475	361	66	17	2	4
1966a	19042	6712	12273	23	34	13	-	4	1	3
1966n	19042	7174	11721	27	120	73	8	14	1	4
1977n	23384	12082	10495	407	400	43	313	22	-	9
1992n	25911	10408	13830	753+431*	489	12	395	72	-	3

2. táblázat: Etnikai statisztikák: 1880–1992³ (W4)

Úgyssintén árnyalja, pontosítja a város népességére, etnikai viszonyaira vonatkozó összképet, ha figyelembe vesszük az anyanyelvi megoszlást is:

	Személy	Arány (%)
Román anyanyelvű	7 946	39,7%
Magyar anyanyelvű	11 948	59,7%
Roma anyanyelvű	23	0,1%
Német anyanyelvű	73	0,4%
Egyéb anyanyelvű	13	0,1%
<i>nincs adat</i>	1 100	

3. táblázat. Nagykároly, anyanyelvi megoszlás: népszámlálási adatok, 2011 (W5)

Mint láthatjuk, a magukat magyar anyanyelvűnek vallók száma, aránya (11 948; 59,7%) jóval magasabb a vizsgált évben,⁴ mint a magukat magyar nemzetiségűnek vallóké (10 950; 54,8%).

3 (a) Telepítések (Szentjánosmajor) növelték a népességet; (b) A várostól különvált Szentjánosmajor (Ianculești) adataival.

4 Ebben a vonatkozásban ez az utolsó rendelkezésre álló adat.

2. Adatok és elemzések

Az egyes nyelvhasználati területek kategorizálásában Bauko (2018) tanulmányából indultam ki, amely Komárom/Komárno névszemiotikai tájképét mutatja be. Ennek a legfontosabb oka a szempontok relevanciája, amely mellett további indokokat is említhetnék, például azt, hogy Komárom és Nagykároly nagyjából hasonló nagyságú város, hasonlóan közel az anyaországi határhoz, továbbá a nemzetiségi arányokban is érdemi hasonlóság van stb., így a szempontrendszerbeli egyezés is további tanulságok, következtetések levonására jelenthet alapot. Eszerint a következő területeket mutatom be, vizsgálok meg közelebbről:

- (1) helynévhasználat
- (2) személynévhasználat
- (3) intézménynév-használat
- (4) egyéb nyelvítájkép-elemek
 - (a) hirdetőtáblák, hirdetmények (hosszabb) szövege
 - (b) reklámtáblák, -feliratok
 - (c) honlapok
 - (d) szoborfeliratok

2.1. Helynévhasználat

A városhatáron, a legközelebbi magyarországi, azaz a Vállaj–Csanáros (Urziceni) határátkelőhely felől bevezető úton (Strada Uzinei) álló városjelző tábla háromnyelvű, ezzel lényegében adekvát módon tükrözve mind a város jelenbeli, mind történelmi etnikai arculatát.

2. ábra: Nagykároly városjelző táblája

A városba érkezve két- vagy egynyelvű, azaz csak román nyelvű utcanévtáblákkal találkozunk. Ugyanakkor különleges egybeesés, érdekesség, hogy a *Str.* rövidítés értelmezhető akár két-nyelvűként is: ti. a román *stradă* ('utca') és a német *Strasse* ('utca') rövidítéseként is olvasható. Viszont vegyük észre, hogy az utca neve a 3. ábrán látható újabb utcanévtáblákon csak román alakban szerepel: csak *Gheorghe Doja*, a magyar név, a *Dózsa György* nem jelenik meg, ugyanígy az 1918. december 1. sem szerepel a táblán, csak a román dátum: *1 Decembrie 1918*.

3. ábra: Utcanévtáblák, Str. 1 Decembrie 1918 / 1918. december 1. utca

4. ábra: Kétnyelvű utcanévtábla

5. ábra: Egynyelvű utcanévtábla

A buszmegállókban kihelyezett menetrendeken szintén csak a román utcanévek, helynév-megjelölések olvashatók:

Carei Trans Bus SRL

Strand 1	5:30	6:00	6:30	7:00
25 oct. "Roth"	5:32	6:02	6:32	7:02
25 oct. Membau	5:35	6:05	6:35	7:05
25 oct. 63	5:37	6:07	6:37	7:07
Jysk	5:38	6:08	6:38	7:08
Spital 1	5:40	6:10	6:40	7:10
1 dec. 1918; 10 etaje	5:42	6:12	6:42	7:12
Scoala nr. 1	5:45	6:15	6:45	7:15
Independentei 1	5:46	6:16	6:46	7:16

6. ábra: Buszmegállókban kihelyezett menetrend

2.2. Személynévhasználat

A személynévhasználat vegyes képet mutat: olykor a magyarban szokásos családnév-kereszt-név, máskor a román nyelvhasználati szabályoknak megfelelő keresztnév-családnév sorrendet használják. Külön érdekesség, hogy egyértelműen román nevek esetében is gyakori a magyaros sorrend:

7. ábra: Személynevek egy plakáton vegyesen: magyaros és romános névsorrenddel

8. ábra: Román személynevek magyaros sorrenddel egy ügyvédi iroda feliratain

9. ábra: Román személynév magyaros sorrenddel egy fogászati rendelő tábláján

2.3. Intézménynév-használat

Az intézménynevek használatában a város történelmi hagyományaihoz és jelenéhez igazodóan három- vagy kétnyelvű feliratokkal találkozunk:

10. ábra: A nagykárolyi önkormányzat (helyi tanács) épületének háromnyelvű táblája a bejáratnál

11. ábra: Az 1-es számú Általános Iskola háromnyelvű felirata a bejáratnál

12. ábra: A Szatmár megyei adó- és illetékhivatal épületének kétnyelvű felirata Nagyvárolyban

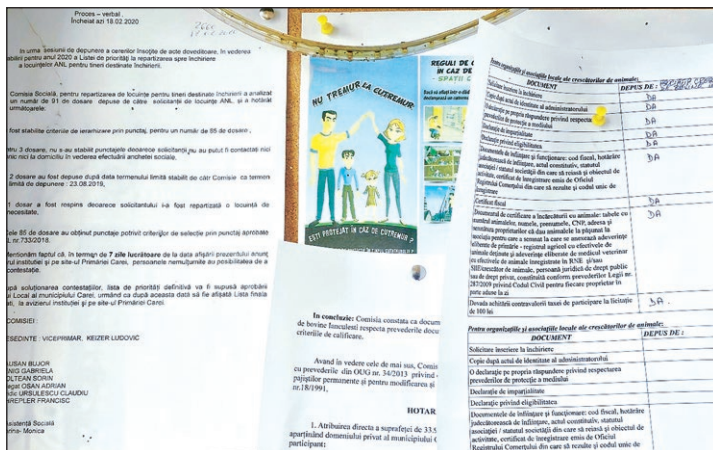
2.4. Egyéb nyelvitájkép-elemek

2.4.1. Hirdetőtáblák, hirdetmények (hosszabb) szövege

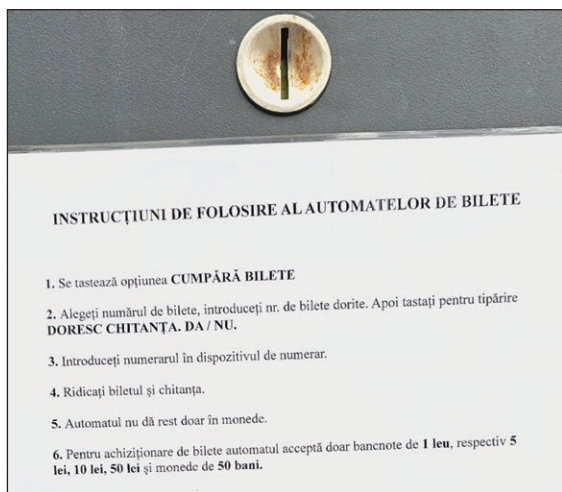
A település jelenlegi nemzetiségi viszonyainak, arányainak, illetve az előzőekben látott többnyelvű megoldásoknak is ellentmondóan a nyelvhasználatnak ezen, a korábban vizsgáltakhoz hasonlóan sok szempontból igen fontos területén kizárólag egynyelvű, román szövegekkel találkoztam az adatgyűjtés során.

13. ábra: Egy EU-támogatású projekt hirdetőtáblája csak román nyelven

14. ábra: A nagykárolyi városházi hirdetőtáblán lévő hirdetmények, csak román nyelven

15. ábra: Buszjegyautomata tájékoztató szövege, csak román nyelven

2.4.2. Reklámtáblák, -feliratok

A különböző reklámcélú feliratokra, nyilvánvalóan praktikus, üzleti okokból is, a román és a magyar együttes használata a jellemző:

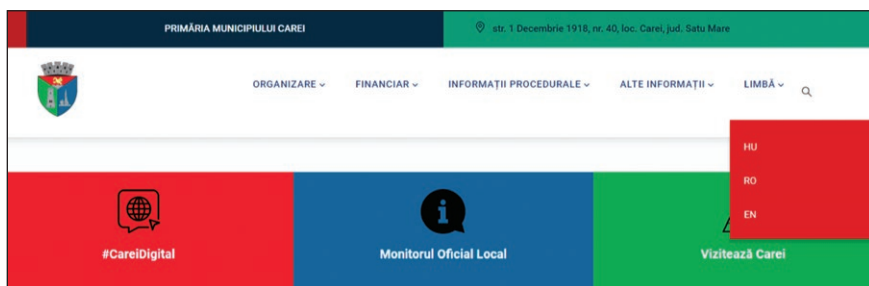
16. ábra: Németországi munkahelyeket közvetítő cég kétnyelvű reklámfelirata

17. ábra: Kaufland-reklámtábla

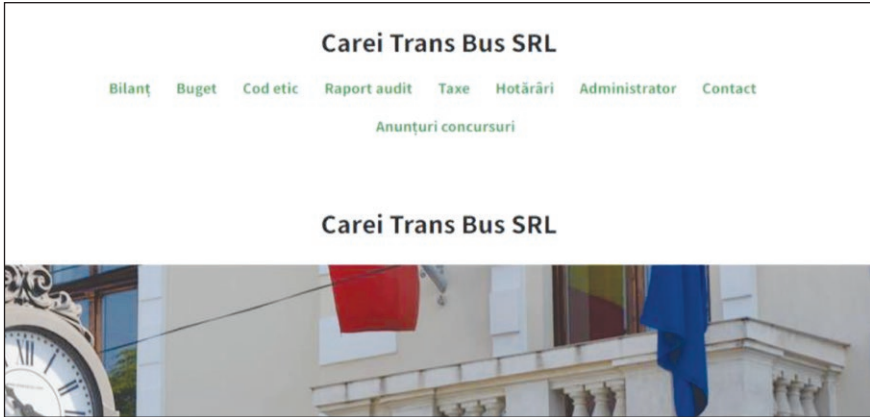
2.4.3. Honlapok

A város polgármesteri hivatalának honlapja három nyelvválasztási lehetőséget kínál föl, a román és a magyar mellett – korunk nyelvhasználati tendenciáihoz igazodva – az angolt is választhatja a honlap látogatója.

18. ábra: Nagykároly polgármesteri hivatalának honlapja (Forrás: W6)

Viszont van olyan a város élete, az ott élők számára különösen fontos honlap is, amely csak román nyelven kínál információkat, mint a helyi busztársaságé:

19. ábra: A nagykárolyi helyi busztársaság honlapja (Forrás: W7)

2.4.4. Szoborfeliratok

A szoborfeliratok kérdésköre kiemelkedő érdekessége, az idetartozó nyelvpolitikai és kultúr-történeti kontextus kiterjedtsége miatt bizonyára megérdemelne egy vagy akár több külön tanulmányt is (remélem, a jövőben egyszer sort tudok majd erre keríteni), most azonban csak néhány alapvető idevonatkozó tényre van módom kitérni. A szoborfeliratokon jellemző módon megjelenik mind a három-, mind a kétnyelvűség:

20. ábra: Károlyi Gáspár emlékművének háromnyelvű felirata (Forrás: W8)

21. ábra: Kétnyelvű felirat Ady Endre és Otilia Marchis (Böloni Györgyné, Itóka) szobrán (Forrás: W8)

2024. április 12-én avatták fel Kölcsey új szobrát a városban; az új hangsúlyozandó, mert korábban is volt már Nagykárolyban egy impozáns, 5 méteres magasságú Kölcsey-szobor, azt azonban az 1930-as években előbb megrongálták, majd elbontották. A 2024-ben avatott szobor története is viharosan indult: román nacionalista ellentüntetéssel, azután a Szatmárnémeti Kulturális Igazgatóság előbb megbírságolta a nagykárolyi önkormányzatot a szobor miatt, majd egyenesen az emlékmű lebontására szólította fel a város vezetését, részint azért, mert az alkotásról hiányzik a román felirat, részint, mert az eredeti, jóváhagyott hivatalos terv szerint a szobrot eredetileg a járószintre helyezték volna, és nem talapzatra (W9, W10).

22. ábra: Kölcsey szobra a Himnusz harmadik sorával (Forrás: W9)

Összegzés

A legáltalánosabb konklúziók levonásában a diszkrimináció következő meghatározásából indulok ki, eszerint diszkrimináció „bármilyen aktív vagy passzív viselkedés, amely hatásában alaptalanul előnyben részesít vagy hátrányos helyzetbe hoz, vagy pedig igazságtalan vagy megalázó bánásmódban részesít egy személyt, csoportot vagy közösséget más személy, csoport vagy közösség vonatkozásában...” (Péntek–Benő 2003: 132).⁵ E definíciót alapul véve azt kell mondanunk, hogy a fentiekben bemutatott vizsgálat anyagában egyfelől előfordul számos olyan nyelvitájkép-elem, gyakran megjelenik olyan nyelvitájkép-szelet, amely egyértelműen pozitív példaként értékelhető, ugyanakkor nem egy esetben fölmerül a diszkrimináció gyanúja, potenciális jelenléte: ilyen például a csak román nyelvű városházi hirdetőtáblák esete, a helyi közlekedési vállalat honlapja, és idesorolható a Kölcsény-szobor felirata ellen intézett támadás is. Egy pontosabb, árnyaltabb mérleg megvonása újabb példák feltárását és elemzését, további részletes vizsgálatokat igényel – amelyek, úgy gondolom, sok szempontból hasznos és ígéretes hozzájárulást jelenthetnek a jövőbeli nyelvitájkép-kutatásokhoz.

Felhasznált szakirodalom

- Bauko János 2018. Komárom/Komárno névszemiotikai tájképe. In Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség. I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 55–70.
- Barni, Monica – Bagna, Carla 2015. The critical turn in LL. New methodologies and new items in LL. *Linguistic Landscape*. Vol. 1. No. 1–2. 6–18.
- Csernicskó István 2016. A dinamikus változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana. Emberi Jogi Közlemények*. 3. évf. 3. sz. 91–105.
- Hires-László Kornélia 2018. Nyelvi tájkép és turizmus Beregszászon. In Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség. I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 193–209.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*. Vol. 16. No. 1. 23–49.
- Lőrincz Gábor 2019. Identitásjelölő elemek egy délnyugat-szlovákiai kisváros nyelvi tájképeiben. *ACTA Universitatis, Sectio Linguistica Hungarica*. 45. évf. 39–52.
- Péntek János – Benő Attila 2003. Nyelvi jogok Romániában. In Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép Európában*. Magyar kisebbségi könyvtár. Akadémiai Kiadó. Budapest.

5 A szerzők a 2002. január 16-án megszavazott romániai diszkrimináció-ellenes törvényből idézik ezt a definíciót.

Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.) 2009. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. Routledge. New York and London.

Tódor Erika-Mária 2018. A vizuális nyelvhasználat vizsgálata magyar nyelvterületeken. In Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 111–124.

Források

W1 = <https://www.google.com/maps> (2024. 02. 04.)

W2 = <http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/nagykaroly/2274> (2024. 02. 05)

W3 = <https://www.szatmar.ro/megszamlaltattunk-2-tobb-mint-32-ezer-szatmar-megyei-lakonak-nem-ismerik-a-nemzetiseget/> (2024. 02. 05)

W4 = Varga E. Árpád (é. n.) Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, 1850–1992. <https://varga.adatbank.ro/?pg=3&action=etnik&id=2127> (2024. 02. 05)

W5 = <http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/nagykaroly/2274> (2024. 03. 06)

W6 = <https://www.municipiulcarei.ro/ro> (2024. 05. 05)

W7 = <https://careitransbus.com/> (2024. 07. 29.)

W8 = <https://www.kozterkep.hu/37656/ady-endre-es-otilia-marchis#vetito=353715> (2024. 05. 12)

W9 = <https://maszol.ro/belfold/Dagad-a-botrany-Nagykarolyban-a-muvelodesi-igazgatosag-a-Kolcsey-szobor-lebontasat-keri> (2024. 05. 05)

W10 = <https://transtelex.ro/kozelet/2023/04/28/panaszt-tett-a-diszkriminacioellenes-tanacsna-a-nagykarolyi-roman-ellentuntetes-szervezore-a-szekely-figyelo-alapitvany> (2024. 07. 29.)

Tóth Sándor János¹ – Nagy Melinda² –
Pólin Irén³ – Vaňko, Juraj⁴

Az élő természet Beregszász nyelvi tájképében

The Living World in the Linguistic Landscape of Berehovo

The paper addresses the biological aspects of the linguistic landscape in the centre of the town Berehovo, western Ukraine, situated near the border with Hungary. Based on the fact that linguistic landscape is a matter of multimodal research, with several linguistic and non-linguistic aspects open to comparison, the presented study focuses on the living nature with its graphic and linguistic implications. The interdisciplinary research outputs are presented by a team of authors comprising a biologist, an anthropologist and linguists.

Keywords: linguistic landscape, multilingualism, multimodality, living word, Hungarian, Ukrainian

Bevezetés

A városközpontok nyelvi tájképét vizsgáló munkák általában a kisebbségi, a többségi és globalizált nyelvhasználat síkján mozognak (Szabó Mihály 2020, Baukó 2019, Misad 2014, Bartha–Laihonen–Szabó 2013, Csernicskó 2016, Laihonen–Csernicskó 2017, Csernicskó 2019), egyes nyelvek versengését térképezik fel a nyelvi dominancia kvalitatív és kvantitatív mutatói alapján. Szélesebb grafikai, formális, színek és egyes szolgáltatási szférák szerinti és egyéb összefüggések bevonása is járható kutatási út (Lauková–Štefaňáková 2022, Gašová 2022), ám a multimodalitás összetett rendszeréből végül néhány releváns vonás kerül ki szignifikáns adatokkal, a többi irreleváns vagy marginális (Istók–Lőrincz–Tóth 2022). A T. S. J. vezetésével

-
- 1 Comenius Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szlovák Nyelv és Kommunikációelmélet Tanszék. E-mail: sandor.janos.toth@uniba.sk
 - 2 Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Biológia Tanszék. E-mail: nagym@ujs.sk
 - 3 II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia és Kémia Tanszék. E-mail: iren.polin@gmail.com
 - 4 Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszék. E-mail: vankoj@ujs.sk

megvalósult kutatásunk interdiszciplináris, két biológus-antropológus (N. M. és P. I.) a helyszíni adatgyűjtést és az élő környezet szempontja szerinti válogatást, V. J. ukrán szakos nyelvész pedig az ukrán feliratok értelmezését végezte.

1. A vizsgálati módszer

Beregszász nyelvi-etnikai összetételéről egzakt népszámlálási adatok sajnos nem állnak rendelkezésre, kiindulási alapunk az ukrán–magyar kétnyelvűség nyelvi helyzete. A beregszászi nyelvi tájkép fotódokumentációja 2023 novemberében valósult meg az 1. ábrán kijelölt területen. Teljes adatgyűjtés készült, a nyelvi tájkép minden eleme (szájn) felvételre került.

1. ábra: A nyelvitájkép-elemek vizsgálatának területe Beregszászon

(Forrás: Google Maps – saját szerkesztés)

Ezt követte a csoportosítás, értelmezés (ukrán vonatkozásban) és a szelekció fázisa 2023 végén, 2024 elején. A kutatás fókuszja az adatbázis többszöri áttekintése során formálódott. A szelekció során meg kellett határozni, mi nem része az élő környezetnek: az eredetileg a természet részét képező anyagokból készült termékek (pl. cipő, fagylalt, forralt bor) és az

ékszerüzleteknél, zálogházaknál előforduló ásványok, kristályok sem kerültek be a leszűkített vizsgálati anyagba, mivel a természet részei ugyan, de nem az élő környezethez tartoznak. Különleges példaként hozható egy emléktáblán látható honfoglaláskori süveg, mely természetes anyagból, nemezből készült ugyan, de nem soroltuk az élő környezethez, ugyanakkor említésre méltó, mert ruhadarabok ritkán jelennek meg a *top-down* szféra szűkebb részében, az emléktáblákon (2. ábra).

2. ábra: Nem élő környezet részét képező nyelvitájkép-elem

Határesetet képeztek a felismerhetően növényből készült ételek, ahol a logó is ráerősített a biológiai vonatkozásra, pl. a *nature food* felirat és egy kis zöld levél rajza, alatta pedig a termékek fotói. Ezt és az ehhez hasonló szájnokat felvettük a meritésbe. Az élő környezet szempontjából is előkerült az idő tényezője, vannak állandó elemek, pl. a magyar címer melletti növényi ornamentika és angyalok a *M. Kir. Törvényház* felirattal ellátott homlokzaton, ennek ellentétét a múlandó papír alapú plakátok élőlény-ábrázolásai képezik, pl. a cirkusz esetében. A vizsgálati keretek meghatározása után a további csoportosítás következett (lásd: következő fejezet), majd a nyelvi és nyelven kívüli összefüggések megállapítása.

A nyelvi tájképet a feliratozás antropológiájának szempontjából Balázs és Takács (2009: 226–228) elemzi az ember jelhagyási, emlékállítási ösztönétől a művészi szépségen át a gyakorlatiinformáció-átadásig terjedő spektrumon. A nyelvi tájkép elemeit a fenti szerzőkkel

összhangban kutatásunk is kordépként kezeli, mely a kereskedelmi funkció mellett a nyelvpolitika és a nyelvi kultúra lenyomata is egyben (a kárpátaljai nyelvpolitikáról bővebben lásd: Csernicskó 2018).

2. Az élő környezet nyelvi tájképi elemeinek csoportosítása

A biológiával összefüggésbe hozható szájnokat a természettudományos osztályozást követve csoportosítottuk (növények / állatok), miközben nyelvi, nyelvtudományi megjegyzésekkel láttuk el azokat. Vannak ugyanis tisztán képi előfordulások, ill. az absztrakció fokozatai, pl. logók vagy állatok nevei leírva. Az emberábrázolás tovább osztható: egyéni, csoportos, testrész és azon belül kiemelt testrészek speciális összefüggései. Az állatok és növények megjelenítése esetén is a motivációt kutattuk, hogyan függ össze az adott élő környezetre utaló száj azzal a nyelvi vagy akár üzleti tartalommal, amelynek közvetítőjéül, szimbólumául a biológiai elemet választották.

3. ábra: Növényi eredetű étel és egéshalakos emberábrázolás kombinációja

Az ember és az általa felhasznált jel, ill. az ember megjelenése a nyelvben – pl. testrészek és számnevek (Pokorný 2010: 242–246) – az antropológia diszciplinájához tartoznak. Beregszászon az alábbi antropológiai elemeket fedeztük fel a nyelvi tájképben:

2.1. emberalak (3. ábra): ételt, bundát, egészségügyi szolgáltatást reklámoz, ezen belül az elégedett, mosolygó ügyfél toposza jelenik meg bankok és patikák esetében. Ide tartoznak az emléktáblákon látható konkrét emberek is, kiírt névvel.

2.2. emberek csoportja régi képeslapon látható tömegetől a táncscsoport reklámján át a különféle ruhákat viselő modellekig terjed.

2.3. emberi testrészek (4. ábra) ugyanúgy megjelennek, mint növényi részek (leggyakrabban levelek), így külön értelmezhető a rész-egész szempontjából a kéz (manikűr, műköröm, ugyanakkor bankkártya és ételek kézben tartása is ábrázolva van), láb (cipő), szem, haj (a vonatkozó szépségipari szolgáltatással). A szív speciális eset (vö. Balázs 2015: 64, Molnárová 2023: 25), mely a Kálvin-emléktáblán megjelenő egyházi szimbólumtól az ukrán zászló színeit viselő szíven át terjed a szokásos *I love...* kombinációig.

4. ábra: Ételt tartó / kínáló kezek mellett ciril és latin grafémák a globalizálódó kereskedelmi szférában

5. ábra: Virágokból kirakott szív és népi növényi motívumok

2.4. állatnév leírva 3 esetben fordult elő (bika, oroszlán, bogár). Az állat képi ábrázolása sem sokkal gyakoribb (dinoszaurusz, sárkány, majom, kutya, galamb, összesen 5).

2.5. a növényvilág (5. ábra) 19 szájjal képviseli magát, ebben az esetben a legmagasabb az absztrakció foka: növényi ornamentika, levelek, gyökök, virágok képviselik a szimbolikát.

A továbbiakban a fenti csoportokkal dolgoztunk, azonban a 3. és 4. ábra jó példa arra, hogy ezek kombinálódhatnak. Ez a közös, átfedéses megjelenés azonban csak a csoportosításnál zavaró, szemantikai szempontból logikus. A következő fejezet részletesebben vizsgálja e jelentéstani-nyelvi összefüggéseket.

3. A nyelvi tájkép biológiai elemeinek motivációja

A *bottom-up* szféra legáltalánosabb nyelvitájkép-elemei a divattal és szépségápolással függnek össze. Akár csoportosan, akár testrészenként, mindenképpen fiatal, dekoratív emberek ábrázolásával találkozunk (6a. ábra), kivéve egy nyugdíjaskedvezményt hirdető szájjon (6b. ábra).

6a. ábra: Fiatal reklámmodellek

6b. ábra: Az ember kora különböző célcsoportokat szólít meg

A kor mint szociolingvisztikai faktor (lásd: Bartalošová 2018) megjelenik tehát az emberábrázolásban.

Az absztrakció magasabb fokozatát képezi a kerekesszékes logó, a gyógyszerészet kígyós jelképe, ill. sárkányölő Szent György (7. ábra).

7. ábra: Az élőlény-ábrázolás absztrakt formái

Növény (almatermés) és szív kombinációja látható egy multinacionális cég cirill átírású portáldizájnján, egy másik számítástechnikai apróságokat áruló bolt bogárra asszociál (8. ábra), a dinoszaurusz pedig a régi, lecserélendő készülékek szimbóluma. Meglepően nagy az élőlények gyakorisága a „kütyük” kereskedelmét űző *bottom-up* szférában.

8. ábra: A cirill zs betű és a telefon csillag nyomógombjának kreatív kombinációja a *zsuk* 'bogár' szóban

A magyar népmesék főcíméből ismert magyar népi motívumok (melyek visszavezethetők a falvédőig, vö. Balázs 2015: 194) ukrán és angol felirattal (9. ábra) csalogatják az emléktárgyak vásárlóit. A turisztikai szegmensben Komáromban is gyakori a nyelvek és szimbólumok keveredése (Tóth 2024). Magyar népi növényi ornamentika figyelhető meg továbbá a református hirdetőtáblán.

9. ábra: A szimbólumok keveredése

Összegzés

A tanulmányunkban feldolgozott nyelvitájkép-elemek erős antropocentrizmust mutatnak, melyet az emberi nyelvvel párhuzamos jelenséggént értelmezünk. Szintén nyelvi jelenség a rész-egész szimbolika (a metonímia *pars pro toto* esete), melyhez reklámérték vagy szimbolikus erő társul. Az egészalakos ábrázolás csak bizonyos ruházat (pl. bunda) vagy az állat nagyságának hangsúlyozása (pl. dinó) esetében indokolt. Emléktáblán elegendő a fej, műkörmösnél a kéz, bioboltnál egy levél. Egy dinoszaurusz arcképe kevésbé volna hatásos, ugyanakkor Fedák Sári kivételével nincs egész alakos szobor a vizsgált területen.

Nyelviség szempontjából a kereskedelmi szféra ukrán és angol globalizálódó tendenciáját figyelhetjük meg, kiegyensúlyozott ukrán–magyar kétnyelvűség az emléktáblákon jelenik meg – ez jobban szabályozott, átgondoltabb, erre másutt, pl. Békéscsabán és Komáromban is ügyelnek magyar–szlovák viszonylatban (Tóth 2021).

A 12 növényi és 9 állati szájjal 33 emberábrázolás áll szemben, ami erős antropocentrizmust mutat.

A képeken látottak explicit verbális nyelvi megjelenése 16 alkalommal fordul elő, jelentéstanai összefüggés 34 esetben társítható hozzájuk. A színekkel kapcsolatban megállapítható, hogy Beregszászon az arany bika barna, a szív nem mindig piros, az alma ezüst, ellenben a levél szisztematikusan zöld. Komáromban egyértelműbb összefüggéseket találtunk szín és szájn között (Istók–Lőrincz–Tóth 2023).

Felhasznált szakirodalom

- Balázs Géza 2015. *Antroposzemiotika. Életünk feltűnő jelei*. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest.
- Balázs Géza – Takács Szilvia 2009. *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Pautz Westerheim – Inter – PRAE.HU. Celldömölk – Budapest.
- Bartha Csilla – Laihonon, Petteri – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*. 23. évf. 3. sz. 13–28.
- Bartalošová, Perla 2018. Postoje seniorov k anglicizmom v slovenčine (Na základe sociolingvistickej sondy z oblasti Trenčína). *Slovenská reč*. Vol. 83. No. 3. 292–310.
- Bauko János 2019. Kisebbségi nyelvpolitika és névszemiotikai tájkép. In Vörös Ferenc (ed.): *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben*. Savaria University Press. Szombathely. 89–104.
- Csernicskó István 2016. A dinamikusán változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana: Hungarian Centre for Human Rights Publications*. Vol. 3. No. 3. 91–105.
- Csernicskó, István 2018. *Nyelvpolitika és nyelvi tájkép többnyelvű környezetben: Kárpátalja példája*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai magyar Főiskola. Beregszász.
- Csernicskó István 2019. *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Autdor-Shark. Ungvár.
- Gašová, Zuzana 2022. Jazyková krajina Bratislavy – Ako jej rozumieme? Analýza vybraných aspektov na príklade nosičov z Michalskej ulice v Bratislave. In Ďuricová, Alena – Molnárová, Eva (eds.): *Od textu k prekladu XVI. 2. časť. Linguistic Landscape*. Jednota tlumočníkú a prekladateľu. Praha. 15–23.
- Istók Béla – Tóth Sándor János – Lőrincz Gábor 2023. A szlovákiai és a magyarországi Komárom nyelvi tájképének kvantitatív vonatkozásai. *Eruditio – Educatio*. 18. évf. 1. sz. 38–63. <https://doi.org/10.36007/eruedu.2023.1.038-063>
- Istók, Vojtech – Lőrincz, Gábor – Tóth, Sándor János 2022. Vybrané aspekty porovnania jazykovej krajiny dvoch obchodných ulíc miest Komárno a Komárom. In Ďuricová, Alena – Molnárová, Eva (eds.): *Od textu k prekladu XVI. 2. časť. Linguistic Landscape*. Jednota tlumočníkú a prekladateľu. Praha. 57–66.

- Laihonen, Petteri – Csernicskó István 2017. Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *Regio: Kisebbség Kultúra Politika Társadalom*. 25. évf. 3. sz. 50–81.
- Lauková, Jana – Štefaňáková, Jana 2023. Diversität der Sprachlandschaft des Stadtzentrums in Banská Bystrica. In Ďuricová, Alena – Molnárová, Eva (eds.): *Od textu k prekladu XVII. Linguistic Landscape*. Jednota tlumočníků a překladatelů. Praha. 86–97.
- Misad Katalin 2014. Mutatvány Dunaszerdahely intézményeinek vizuális nyelvhasználatából. In Gróf Annamária – N. Császi Ildikó – Szoták Szilvia (szerk.): *Sokszerű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet. Budapest–Alsóór. 243–253.
- Molnárová, Eva 2023. Vizuálne stvárnenie srdca ako súčasť vizuálneho textu v jazykovej krajine. In Dobřík, Zdenko – Tóth, Sándor János (eds.): *Aktuálne trendy výskumu jazykovej krajiny*. Univerzita J. Selyeho. Komárno. 25–26.
- Pokorný, Jan 2010. *Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl a kultura*. Grada. Praha.
- Szabómihály Gizella 2020. Jazyky a aktéri v jazykovej krajine obcí na slovensko-maďarskom etnicky zmiešanom území na Slovensku. *Jazykovedný časopis*. Vol. 71. No. 3. 279–320.
- Tóth, Sándor János 2021. Teoretické a metodologické východiská triedenia a spracovania jazykovej krajiny na príklade Békešskej Čaby a Komárna. In Demmel, József – Szudová, Kristína Estera – Tušková, Tünde – Uhrinová, Alžbeta (eds.): *Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte. Na počesť Anny Divičanovej a k 30. výročiu VÚSM*. Acta Partis Minoris Slovacae Békešská Čaba: VÚSM. Békešská Čaba. 375–391.
- Tóth, Sándor János 2024. Grenzbrücke als Spezialfall von Sprachlandschaft. *GeSuS Sammelband*, 29. Université Sorbonne Nouvelle – Université Paris-Est-Creteil – Gesellschaft für Sprache und Sprachen. Paris. In print.

Források

Google Maps. <https://maps.app.goo.gl/DUMoG1n6mRqhLWzs8> (2024. 03. 10.)

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány megjelenését az Agentúra na podporu výskumu a vývoja által támogatott 18-0115. számú APVV-projekt (*Jazyk v meste – dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku z komparatívnej perspektívy* [Nyelv a városban – A nyelvi tájkép multimodális szemoszférájának a dokumentálása Szlovákiában komparatív szempontból]) tette lehetővé.

A tanulmány elkészítését a felsőoktatási intézményekben dolgozók számára meghirdetett Erasmus+ mobilitási program is segítette.

Hires-László Kornélia¹ – Máté Réka²

Nyelvi tájkép Kárpátalján az ukrán-orosz háború kitörése után

Linguistic Landscape in Transcarpathia after the Outbreak of the Russian-Ukrainian War

In our study we present a snapshot of the linguistic landscape of Transcarpathia. The Hungarian minority in Ukraine has experienced many changes in the recent past, and these changes are steadily moving towards increasingly negative trends. Our aim is to show (1) which laws are gradually displacing Hungarian from all levels of language use while protecting the Ukrainian language, and (2) how the changed circumstances resulting from the Russian-Ukrainian war are being presented using the method of video graphics of the linguistic landscape. Video graphics, as the newest methodological approach to linguistic landscape analysis, is expected to be used to present sounds, people, and the environment of inscriptions.

Keywords: Linguistic Landscape, Transcarpathia, Russian-Ukrainian War

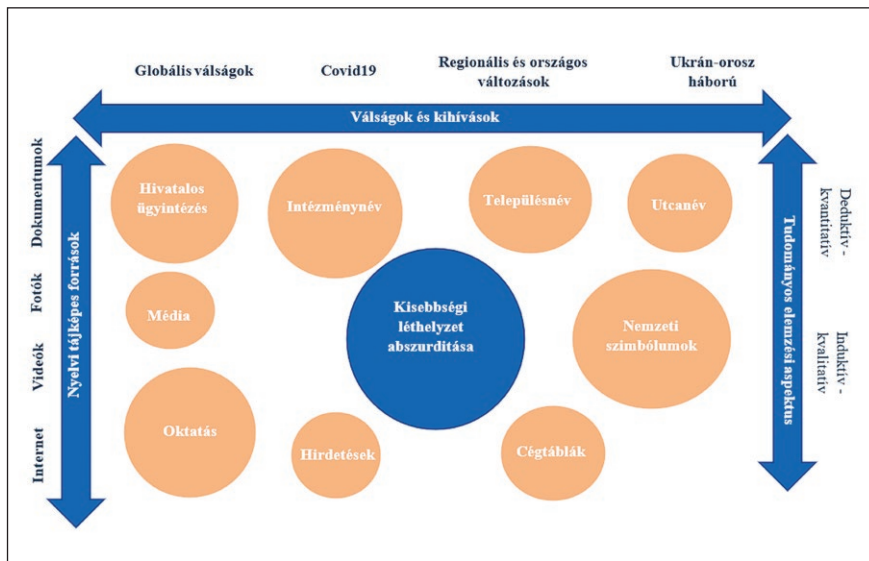
Bevezetés

A beregszászi Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont megalakulása óta kutatja a nyilvános tereken megjelenő feliratokat. Miután maga a nyelvi tájképes elemzés mint kutatási és elemzési módszer kidolgozásra került, a beregszászi kutatóintézetben végzett kutatásoknak is egyik fontos részterületévé vált (Hires-László – Tóth-Orosz – Máté 2023). Az elmúlt 20 évben számos kutatást végzett az Hodinka-intézet: folyamatosan nyomon követi a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának sajátosságait (Csernicskó et al. 2023, a kutatási programokról lásd: W1), ám a hangsúly a kisebbség nyelvhasználatát érintő ukrain törvények elemzésén van (Csernicskó – Hires-László – Máté 2023). Az elmúlt közel tíz évben ezek a változások egyre intenzívebbé váltak, és olyan törvények láttak napvilágot, amelyek nem kedveztek az Ukrajnában élő

1 A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont vezetője, a Történelem és Társadalomtudományi Tanszék docense. E-mail: hires.laszlo.kornelia@kmf.org.ua

2 A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatója, a Filológia Tanszék docense. E-mail: mate.reka@kmf.org.ua

kisebbségek nyelvhasználatának (bővebben lásd: Csernicskó 2023). A magyar nyelvhasználat lehetőségeinek kiértékelése és nyomonkövetése a mindennapokban éppen ezért vált lényeges kutatási témává, s azt tapasztaltuk, hogy a nyelvi tájképes elemzéseken keresztül ezeket a változásokat jól tudjuk szemléltetni. Amikor eltűnik egy-egy felirat a közterekről, az mindenki számára szembetűnő változás, főleg, ha azt a törvények szigorítása következtében voltak kénytelenek eltávolítani, vagy az újítás folyamatában a kisebbségi nyelven a feliratokat már nem teszik közzé. A szociolingvisztikai kutatások mindig is arra törekedtek, hogy a nyelvhasználatot a társadalmi kontextus felől mutassák be, és arra világítsanak rá, az emberek milyen körülmények mentén használják a mindennapokban a nyelvet, és az adott nyelv használata milyen változásokon megy keresztül. Jelen munkában is arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk, a kárpátaljai magyarság 2022. február 24. – a totális háború kitörése – után milyen helyzeteket élt meg, s ezen belül hogyan változott a környezet nyelvi tájképe. A nyelvi tájképes elemzésünk tehát egy sorfordító időszakban készült, és a tanulmányban igyekszünk a nyelvi tájképes elemzések legújabb módszertani lehetőségeit is kihasználni. A nyelvi tájkép kutatása is fejlődik, ahogy a rögzítésre alkalmas technológia, úgy az elemzéshez használható forrásanyag is adaptálódik. Korábban egy fotó készítése csak egy fényképezőgép segítségével volt elképzelhető, napjainkban az okostelefonoknak köszönhetően ez megváltozott, és immár nemcsak jó minőségű képeket tudunk készíteni, de akár videókat is. A videók elemzése a nyelvi tájkép kutatásában új módszertani lehetőségként jelenik meg, s mi is alkalmaztuk kutatásaink során.

1. ábra: A kárpátaljai magyarság nyelvi tájképének elemzése 2024-ben

Többdimenziós elemzésünk egyik részében a válságokat és kihívásokat látatjuk, amelyek sorozatának legvégén jelenik meg az orosz–ukrán fegyveres konfliktus (1. ábra). A nyelvi tájképes elemzések módszertanában láthatunk kvalitatív és kvantitatív elemzési módszereket, amelyek közül jelen esetben elsősorban a kvalitatív irányt választjuk. A nyelvi tájképes elemzések kiindulópontjai immár nemcsak a frissen készített fotók lehetnek, hanem olyan források is, mint az egykori és jelenlegi dokumentumok, melyek alatt érthetünk például nyomtatványokat, képeslapokat vagy bankjegyeket. Legvégül a már említett videók is megjelennek az elemzések forrásai között. A középpontba a kárpátaljai magyar nyelvhasználat bemutatását helyeztük, és a feliratok elemzésének egy klasszikus példája, a köztereken megjelenő elemek vizsgálata ad egy olyan hátteret, amelyből láthatjuk, a 2022 előtti időszakban mi volt jellemző a többnyelvű feliratok kapcsán, és ehhez képest napjainkban milyen változásokat láthatunk 2024. március 13-ig, a konferencia napjáig.

1. Az ukrainai nyelvi jogszűkítések következményei Kárpátalja többnyelvű feliratain 2022 után

A kijevi kormány 2014 után számos olyan új törvényt fogadott el, amelyek jelentősen szűkítik a kisebbségi nyelvek használatának jogát és lehetőségét. Ilyenek pl. Ukrajna törvénye „Az állami szolgálatról” (2015) (W2); Az elektronikus sajtó nyelvét megváltoztató törvények (2017) (W3); Ukrajna törvénye „Az oktatásról” (2017) (W4); Ukrajna törvénye „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról” (2019) (W5); Ukrajna törvénye „Az általános középfokú oktatásról” (2020) (W6); az őshonos népekről szóló törvény (2021) (W7); az ukrainai nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szóló törvény (2022) (W8); valamint a felsőoktatási törvény módosítása (2019) (W9). A 2012-ben elfogadott nyelvtörvény hatályon kívül helyezése szintén jelentősen visszaszorította a regionális vagy kisebbségi nyelvek beszélőinek jogait (W10). Ezek a jogszabályi változások jelentős hatással vannak az Ukrajnában élő kisebbségek nyelvi jogaira. Az alábbiakban a nyelvi tájkép elemzése alapján a köztereken megjelenő feliratokra vonatkozó korlátozásokra hozunk további példákat.

Az államnyelvtörvény 39. cikkének 3. része előírja, hogy az állami hatóságok, önkormányzati szervek, cégek és intézmények névtábláit, hivatalos okmányait, pecsétjeit és bélyegzőit a hivatalos nyelven kell elkészíteni. Ugyanezen cikk 4. pontja megengedi az államnyelv mellett az angol nyelv használatát is ezekben az esetekben. Elméletileg a törvény azt is lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok, cégek és intézmények névtábláikat, hivatalos okmányaikat, pecsétjüket és bélyegzőiket az államnyelv mellett krími tatár nyelven és a nemzeti kisebbségek nyelvén állítsák elő.

A 2022 végén elfogadott kisebbségi törvény 10. cikke lehetővé teszi a kisebbségi nyelvű feliratok elhelyezését az államnyelvi szöveg alatt, ha a helyi önkormányzat erre vonatkozó határozatot hoz (és állja a kihelyezés költségeit). Kárpátalján történelmi hagyományok alakultak ki a többnyelvű intézményi névtáblák, pecséték, bélyegzők és hivatalos nyomtatványok

használatában. A 2021-es év második felében azonban ezeket a kétnyelvű táblákat több településen fokozatosan felváltották az egynyelvű táblák (Cserniczkó 2023). A Beregszászi járásban található Mezőegcse és Macsola (ukránul: Гечя, Мочола) települések is ilyenek, ahol 2020-ban még ukrán–magyar kétnyelvű táblák voltak, ezeket azonban 2021 folyamán egynyelvű ukrán táblákra cserélték. A legutóbbi (2001-es) népszámlálás adatai szerint az előbbi településen a magyar anyanyelvűek aránya 88,6%, az utóbbi faluban 80,2% volt (Molnár–Molnár D. 2005). A 2. ábrán látható képesszeállítás a többnyelvű intézménynévtáblák fokozatos egynyelvűsítését szemlélteti.

2. ábra: Többnyelvű intézménynévtáblák egynyelvűsítése Kárpátalján

Az államnyelvtörvény 41. cikkének 1. pontja előírja, hogy Ukrajnában a földrajzi neveknek, a terek, sugárutak, utcák és egyéb közterületek, a hidak stb. neveinek ukránul kell megjelenniük. Ez azonban ellentmond Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásainak (Cserniczkó 2023).

Az államnyelvtörvény 41. cikkének 4. pontja előírja, hogy a földrajzi neveket tartalmazó táblákon (például a településnév-táblákon vagy az utcanévtáblákon) a feliratokat ukrán nyelven kell feltüntetni. A felirat alatt vagy jobb oldalán (kisebb betűtípussal) az adott földrajzi

név latin átírásban is feltüntethető. Ez a rendelkezés kizárja a földrajzi nevek hagyományos formáinak (városok, falvak, utcák, terek, folyók, hegyek stb. nevei) használatát a nemzeti kisebbségek nyelvén.

2. Az orosz-ukrán háború következtében megjelenő változások a nyelvi tájképen keresztül

Ukrajnában 2022. február 24-e óta megváltoztak a társadalmi viszonyok, továbbá az ország nyelvhasználat, és ez a radikális változás elősorban az ukrán nyelvi dominanciával, vele párhuzamosan pedig az ukrán néppel és nyelvvel való szolidaritással párosult (3. ábra).

3. ábra: „Dicsőség a hősöknek és dicsőség Ukrajnának” felirat a még a Szovjetunióban épített városi sportcsarnok szállodájának homlokzatán (2022)

A már említett 2019-es államnyelvtörvény legutolsó passzusa 2022. július 16-án lépett hatályba, és a betart(at)ása érdekében létrehozott Nyelvi ombudsman hivatala (W11) komoly bíróságokat szabhat ki az államnyelv védelme érdekében. A *derusifikációs* folyamatok a 2014-es események után indultak el az országban, majd a háború kitörése után intenzívebbé váltak. 2022. szeptember 20-án módosították a földrajzi nevekre vonatkozó törvényt (W12), mely értelmében tilos használni és elnevezni minden olyan földrajzi egységet, amely bármilyen formában kapcsolódik az orosz államhoz vagy kultúrához. Beregszász városi tanácsa 2013-ban a településen egységesítette az utcanévtáblákat és kétnyelvű, dekoratív, a város címerét is tartalmazó táblákat helyezett ki. Ezzel vetettek véget annak a hatalmas káosznak, mely

Ukrajna függetlensége óta uralkodott a város utcaneveiben. 2022 áprilisában létrehoztak egy tanácsot az utcák átnevezésére, deruszfikációjára, de végül a táblákat csak 2023 nyarán helyezték ki, amelyek immár nem kétnyelvűek (4. ábra).

4. ábra: Beregszász utcáinak a *deruszfikáció* értelmében átnevezett egynyelvű névtáblái 2022 után³

A háború kitörése óta a légiriadók mindennaposakká váltak, naponta többször is megszólalhatnak a légvédelmi szirénák. 2022 tavaszán teljes online oktatás zajlott Ukrajna minden régiójában. Ebben az időszakban hasznosak voltak azok az eljárások, módszerek, amelyek a COVID19-es járvány idejében az online tanítás során kialakultak. Az ország azon területein, ahol nagyobb fokú biztonság volt, elindulhatott a jelenléti oktatás, és a gyerekek már iskolapadokban kezdhették el a 2022/2023-as tanévet. A jelenléti oktatás azzal a feltétellel indulhatott meg, ha az adott tanév kezdésére elkészítik vagy kialakítják az óvóhelyeket. Ezekre vonatkozóan tájékoztató feliratok jelentek meg a köz- és oktatási intézményekben (5. ábra).

5. ábra: A légiriadók esetén óvó- és gyülekezési helyről informáló egy- és kétnyelvű táblák

2023 telén kezdődtek az áramkimaradások, és 2024 nyarán ismét folytatódtak. Az áram nélküli helyzetek miatt nagyon sokan telefonálni, vízhez jutni vagy melegedni sem tudtak. Kritikus állapotok uralkodtak egyes házakban, lakásokban: áramfejlesztők zúgtak mindenütt, amennyiben azokat és a hozzájuk való üzemanyagot sikerült beszerezni (6. ábra).

3 Beregszász polgármesteri hivatala 2022. április 6-ai ülésén jelentették be a következő utcanevek módosítását: *Gagarin – Ukrán űrhajósok, Dosztojevszkij – Ipar, Komarov – Szics, Lomonoszov – Ivan Petrovcij, Béke – Béke, Puskin – Kígyósi, Turhenyev – Garanyi József, Május 1. – Májusi*; továbbá az ábrán látható utcaneveket: *Tolsztoj – Harkiv [Харківська], Lermontov – Kárpáti [Карпатська], Csajkovszkij – Báthy Anna [Анни Баті]*.

6. ábra: Egy- és többnyelvű feliratok, melyek egy-egy településen jelölik a „legyőzhetetlenségi pontokat” (az áramhiány alatt is generátorokkal biztosított óvóhelyek a lakosság segítésére), 2023

Az áramkimaradások eleinte rendszertelenül történtek, majd egy hosszabb időszak után a lakosság felháborodására reflektálva az áramszolgáltató cég – különböző szektorokra osztva a fogyasztókat – hivatalos weboldalán és mobilapplikáción keresztül közzétette a kikapcsolások tervezett ütemezését. Az eltérő színek jelezték, mikor nem lesz áram az adott napon a szektoron belül; az oszlopok a nap óráit 0-tól 24 óráig, a sorok pedig a különböző zónákat jelölték a településeken belül, s a színessel jelölt cellákkal jelzett órákban szünetelt az áramszolgáltatás (7. ábra).

№ черги ГПВ	прогнозовані години включення/відключення електроенергії на 11.07.2024р.																							
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	
1 черга																								
2 черга																								
3 черга																								
4 черга																								
5 черга																								
6 черга																								

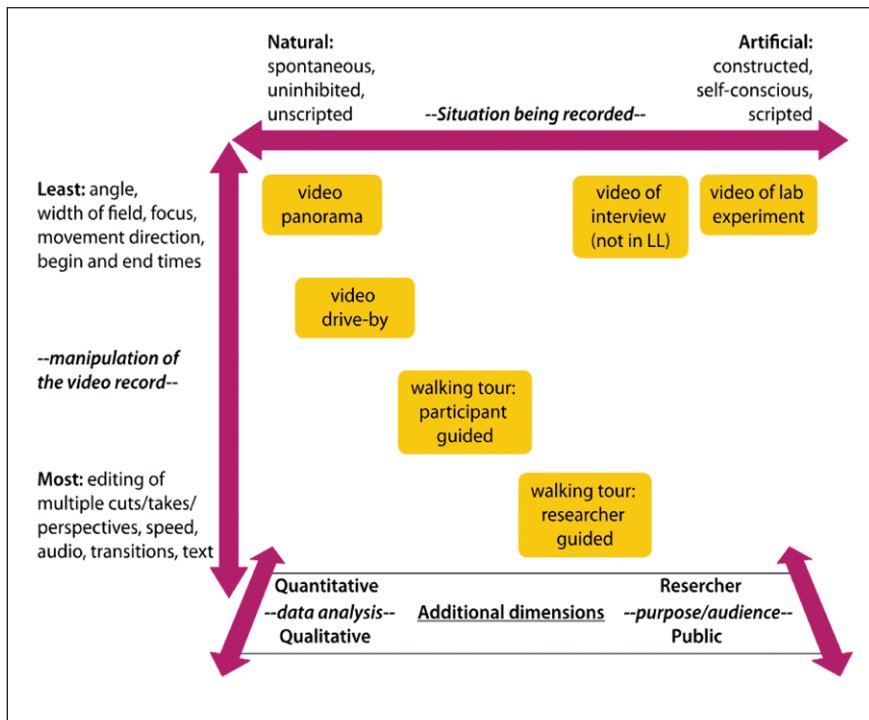
7. ábra: A tervezett áramkimaradások Ukrajnában, az erre célra kialakított szektorokon belül 2024. július 11-én

3. Kárpátalja, Beregszász nyelvi tájképének elemzése videókon keresztül

Kárpátalja tradicionálisan többnyelvű régió, erre vonatkozóan számos olyan tanulmány hozható példaként, amelyben a különböző történelmi korszakokban és napjainkban, hivatalos vagy magánszférában, vagy a jelenlegi digitális világban mutatják be a nyelvi tájképes elemzéseken keresztül, miként vált szinte teljesen természetessé a többnyelvű feliratok használata a multietnikus régióban (Csernicskó et al. 2021). A Szovjetunió felbomlása után, Ukrajna függetlenségének első éveiben indult el a többnyelvű feliratok gyűjtése a Hodinka-intézetben, és azóta is ezek feldolgozása zajlik folyamatosan. Utólag felértékelődik egy-egy korábban megörökített többnyelvű felirat: amikor húsz évvel ezelőtt teljesen természetes jelenséggént tekintettünk egy-egy többnyelvű jelzésre, és arra is, hogy jelen van az utcákon, köztereken, de láthattuk, hogy váratlanul ezek eltűnhetnek, és a feliratok egynyelvű táblaként kerülhetnek ismét kihelyezésre (Hires-László – Tóth-Orosz – Máté 2023).

Mint ahogy a bevezetőben, az 1. ábrán jeleztük, elemzésünket egy módszertani kiegészítéssel, a videók készítésével és azok kiértékelésével bővítjük. A nyelvi tájképes elemzést az 1990-es évek környékén kezdték el használni, és azóta számos új területtel bővült forrásanyaga, módszertani kereteit pedig több aspektus felől bővítették tovább. Így alakultak ki többek között olyan részterületei is a nyelvi tájkép kutatásának, mint a többnyelvűség vizsgálata a kibertérben (*linguistic cyberecology*) (Ivkovic–Lotherington 2009) vagy az iskolai nyelvi tájkép (Laihonon–Szabó 2017), a gazdaság nyelvi tájképe, különös tekintettel a a turizmusra (Ruzaitė 2017), a politika nyelvi tájképe (*political activism in the public landscape*) (Seargeant–Giaxoglou–Monaghan 2023), a szagképek (*smellscapes*) (Kitis–Milani 2015), hangképek (*soundscape*) (Pappenhagen–Scarvaglieri–Redder 2016), és még folytathatnánk a felsorolást. Ezen részterületek kialakulása azt mutatja, hogy a nyelvi tájképet eltérő társadalmi jelenségek vizsgálatára szakosították, és ezekre vonatkozóan gondolták tovább. A nyelvi tájképes vizsgálatok bővítésével párhuzamosan kialakult a videók interpretálása, melynek módszertanát a Troyer–Szabó (2017) szerzőpáros dolgozta ki. A 8. ábra röviden összefoglalja a legfontosabb aspektusokat:

- a videófelvétel milyen szituációban készült: természetes vagy mesterséges;
- a videó készítésének technikai háttere és paraméterei (egyik véglet a videó minőségére és időtartamára vonatkozik, a másik pedig leginkább a videó tartalmi részleteire);
- a videó visszanézésének motivációi: mint adatforrás egy adott tudományos elemzéshez vagy illusztráció egy adott célközönség számára.

8. ábra: A videográfia módszertani dimenziói a nyelvi tájképes elemzésekben
(Forrás: Troyer-Szabó 2017: 65)

A nyelvi tájkép köztéren megjelenő feliratait igen gyakran a városok és utcák nyelvi tájképein belül vizsgálják: *cityscape* (Shohamy–Ben-Rafael–Barni eds. 2010), *ruralscape* (Banda–Jimaima 2015), *streetscape* (Muth 2016). Jelen esetben a videókat Beregszász városában készítettük, ahol a korábbi kutatások is mind azt bizonyították, hogy az államnyelv mellett a kisebbség nyelve párhuzamosan jelenik meg, s valamivel dominánsabb az államnyelv (Hires-László 2015). A szigorítások értelmében folyamatosan háttérbe szorult a magyar használata, egyre kevesebb helyen láthatjuk a magyar nyelvű kiírásokat. A 9. ábrán vágókockákon keresztül mutatjuk be azt a videót, mely a Hodinka-intézet YouTube-csatornáján is elérhető. A Beregszász főterén található Bunker kávézó és étterem a háború kitörését követően jelent meg a városban. Mellette nem messze egy multimédiás reklámanyagon keresztül hirdeti magát egy gyógyszertár ukrán és magyar nyelven, videókat is közvetítve, elsősorban a háború és az ukrán nemzet szimbolikáját tartalmazó képsorok váltják egymást.

9. ábra: A nyelvi tájképes elemzéshez készített videó
Beregszász főteréről, az orosz–ukrán háború idejéről (2023. december)
(Forrás: W13)⁴

Legvégül a nyelvi tájképes elemzésünkhöz készítettünk egy olyan videót, ahol a hangok alapján érzékelhető, milyen körülmények uralkodnak Beregszász utcáin, amikor épp megszólal a légiriadó. Ez a főté egy másik szegmensébe enged betekintést. Ebben az esetben már nem feltétlenül a feliratokon van a hangsúly, amelyek a háttérben tűnnek fel, hanem a hangokon (*soundscape*) és a járókelőkön (10. ábra).

10. ábra: Beregszász főtere a légiriadó ideje alatt (2022. december) (Forrás: W15)

Összegzés

A Komáromban szervezett konferencia fő témája a nyelvi diszkrimináció volt, és az előadásokon keresztül ennek számos formájáról hallhattunk. A Kárpátaljára, azon belül elősorban Beregszászra fókuszáló, videografikus és nyelvi tájképes elemzésünkkel azt mutattuk be, hogy a háború kitörése óta több nehézséget éltek meg az itt élő emberek, és a kisebbségi léthelyzetük ezeket csak tovább fokozta. A tanulmányban a kárpátaljai magyar nyelvhasználat környezetének bemutatására törekedtünk, s igyekeztünk a dokumentumelemzés mellett a nyelvi tájképen belül kialakított legújabb módszerek segítségével is láttatni, érzékelteni a változást, az átalakulást és a nyelvi diszkrimináció sajátos példáit.

4 Egy rövidebb videó, ahol a magyar nyelvű felirat is látszik a gyógyszerértár bejárata fölött: W14.

Felhasznált szakirodalom

- Banda, Felix – Jimaima, Hambaba 2015. The semiotic ecology of linguistic landscapes in rural Zambia. *Journal of Sociolinguistics*. Vol. 19. No. 5. 643–670. <https://doi.org/10.1111/josl.12157>
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Máté Réka 2023. Kisebbségi nyelvek Ukrajnában. *Magyar Politikatudományi Tanulmányok*. 3. évf. 5–6. sz. 65–90.
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő 2021. *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján*. Termini Egyesület. Törökbálint.
- Csernicskó István 2023. Nyelvi jogok, jogszüktetések és jogsértések Kárpátalján (1944–2023). In Molnár D. Erzsébet – Váradi Natália – Darcsi Karolina – Orosz Ildikó (szerk.): *Küzdelem a megmaradásért: a kárpátaljai magyar közösség (1944–2022)*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB). Budapest. 203–258.
- Csernicskó, István – Hires-László, Kornélia – Karmacsi, Zoltán – Márku, Anita – Molnár D., István – Máté, Réka – Tóth-Orosz, Enikő 2023. *Hungarians and the Hungarian Language in Transcarpathia*. Termini Egyesület. Törökbálint.
- Hires-László Kornélia – Tóth-Orosz Enikő – Máté Réka 2023. Nyelvi tájkép Kárpátalján: az elmúlt 20 év. In Lehocki-Samardzic, Ana – Szoták Szilvia (szerk.): *Az anyanyelv megőrzésének lehetőségei a magyar nyelvterület peremén. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat fennállásának 15. évfordulója alkalmából szervezett nemzetközi tudományos- és szakkonferencia tanulmánykötete*. Glotta Language Insitute. Osijek. 136–156.
- Hires-László Kornélia 2015. Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont – Autdor-Shark. Ungvár. 160–185.
- Ivkovic, Dejan– Lotherington, Heather 2009. Multilingualism in cyberspace: conceptualising the virtual linguistic landscape International. *Journal of Multilingualism*. Vol. 6. No. 1. 17–36. <https://doi.org/10.1080/14790710802582436>
- Kitis, Dimitris E.,– Milani, Tommaso M. 2015. The performativity of the body. *Linguistic Landscape: An International Journal*. Vol. 1. No. 3. 268–290. <https://doi.org/10.1075/ll.1.3.04kit>
- Laihonen, Petteri – Szabó, Tamás Péter 2017. Investigating visual practices in educational settings: schoolscaapes, language ideologies and organizational cultures. In Martin-Jones, Marilyn – Deirdre, Martin (eds.): *Researching multilingualism. Critical and ethnographic approaches*. Routledge. London. 121–138.

- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköz Tanácsa.
- Muth, Sebastian 2016. Street Art as Commercial Discourse: Commercialization and a New Typology of Signs in the Cityscape of Chisinau and Minsk. In Blackwood, Robert – Lanza, Elizabeth – Woldemariam, Hirut (eds.): *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. Bloomsbury Academic. London. 19–36. <https://doi.org/10.1163/26659077-01903007>
- Pennycook, Alastair – Otsuji, Emi 2015. Making scents of the landscape. *Linguistic Landscape: An International Journal*. Vol. 1. No. 3. 191–212. <https://doi.org/10.1075/ll.1.3.01pen>
- Ruzaitė, Jūratė 2017. The linguistic landscape of tourism: multilingual signs in lithuanian and polish resorts. *ESUKA – JEFUL*. Vol. 8. No. 1. 197–220. <https://doi.org/10.12697/jeful.2017.8.1.11>
- Sergeant, Philip – Giaxoglou, Korina – Monaghan, Frank 2023. *Political Activism in the Linguistic Landscape: Or, how to use Public Space as a Medium for Protest*. Multilingual Matters. Bristol.
- Shohamy, Elana – Ben-Rafael Eliezer – Barni, Monica (eds.) 2010. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol–Buffalo–Toronto, Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781847692993>
- Troyer, Robert A. – Szabó Tamás Péter 2017. *Representation and videography in linguistic landscape studies*. *Linguistic Landscape*. Vol. 3. No. 1. 56–77. <https://doi.org/10.1075/ll.3.1.03tro>

Források

- W1 = <https://hodinkaintezet.uz.ua/kutatasi-programok/> (2024. 07. 13.)
- W2 = Закон України «Про державну службу» [Ukrajna közszolgálati törvénye]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (2024. 07. 13.)
- W3 = Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» [„Az audiovizuális (elektronikus) média nyelvére vonatkozó egyes ukrainai törvények módosítása”]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19#Text> (2024. 07. 13.)
- W4 = Закон України «Про освіту» [Ukrajna törvénye az oktatásról]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (2024. 07. 13.)
- W5 = Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [Ukrajna törvénye „Az ukrán nyelv államnyelvként való működésének támogatásáról”]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>. The text of the law in English translation: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2019\)036-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2019)036-e) (2024. 07. 13.)

- W6 = Закон України «Про повну загальну середню освіту» [Ukrajna törvénye a teljes általános középfokú oktatásról]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (2024. 07. 13.)
- W7 = Закон України «Про корінні народи України» [Ukrajna törvénye „Az ukrán őslakos népekről”]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (2024. 07. 13.)
- W8 = Закон України «Про національні меншини (спільноти) Укupaїни» [Ukrajna törvénye „Az ukrainai nemzeti kisebbségekről (közösségekről)”]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (2024. 07. 13.)
- W9 = Закон України «Про вищу освіту» [Ukrajna törvénye „A felsőoktatásról”]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/ed20140701> (2024. 07. 13.)
- W10 = Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 2018 .02 .28 р. № -2p/2018 [Ukrajna Alkotmánybíróságának határozata Ukrajna 57 népképviselőjének alkotmányjogi beadványa ügyében az Ukrajna „Az állami nyelvpolitika elveiről” szóló, 2018. február 28-i törvény Ukrajna alkotmányának való megfeleléséről, No. 2-p/2018]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text> (2024. 07. 13.)
- W11 = <https://mova-ombudsman.gov.ua/> (2024. 07. 13.)
- W12 = Закон України «Про географічні назви» [Ukrajna törvénye A földrajzi nevekről]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2604-15#Text>; Ukrajna „Földrajzi nevekről” szóló törvénye módosításainak bevezetéséről a földrajzi nevek megállapításával, normalizálásával, elszámolásával, nyilvántartásával, használatával és megőrzésével kapcsolatos tevékenységek javításatekintetében. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2601-20#n7> (2024. 07. 13.)
- W13 = <https://youtu.be/lKbvg6uKLwo> (2024. 07. 13.)
- W14 = <https://youtube.com/shorts/1CwM9jNPd1U> (2024. 07. 13.)
- W15 = <https://youtu.be/5zZoHuwJjOQ> (2024. 07. 13.)

III.

Netscape

and

Vacationscape

Bódi Zoltán¹

Nyelvi diszkrimináció a budapesti nyelvi tájkép fizikai és online felületein

Linguistic discrimination in the physical and online forms of linguistic landscape of Budapest

In my paper, I will review some typical forms of the urban language environment in Budapest and compare the street signs and the language forms found on the websites connected to them. I analyze the signs of shops, restaurants and cafés and cultural institutions, and the signs on their websites as well. I review their physical, cultural and linguistic environment, examine the means of accessibility, spelling and informativeness, and I highlight the aspect of how the signs and the overall linguistic landscape are related to linguistic discrimination. I also take into account the aspect of linguistic identity. Another aspect of my research is what kind of relationship can be found between physical and online forms of the examined linguistic landscape elements. I randomly selected one of Budapest's traditional residential areas with high traffic. This research can be the basis of a broader research, because it can give further aspects and methods for a broader research.

Keywords: linguistic landscape, linguistic discrimination, accessibility, informativeness, linguistic identity

Bevezetés

Tanulmányomban egy forgalmas és egyben sűrűn lakott budapesti terület utcai nyelvi tájképének meghatározó elemeit, az üzletek, intézmények, vendéglátóhelyek nyilvános felületén elhelyezkedő feliratait vizsgálom. Lőrincz Gábor és Istók Béla a nyelvi tájkép iskolai oktatásával foglalkozó tanulmányában kiindulópontként rögzítik a nyelvi tájképelemek helyesírásának ingadozó színvonalát (Lőrincz–Istók 2023: 81). Ezt a szempontot magam is felhasználom a vizsgálatomban, az informativitás, a közérthetőség és a nyelvi identitásra való hatás elem-

1 A Magyarországi Kutató Intézet Nyelvtervezési Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa és a Színház- és Filmművészeti Egyetem Németh Antal Drámaelméleti Intézetének egyetemi docense. E-mail: bodi.zoltan@gmail.com

zése mellett. Emellett elemzem néhány nyelvitájkép-elem online térben való megjelenését is, hiszen a nyilvánosságnak szóló feliratok az információs társadalom mai szintjén a webhelyeken is megjelennek és kifejezetten fontos szerepet játszanak.

Az általam vizsgált üzletfeliratok, vendéglátóhelyek és intézmények feliratai a nyilvánosságnak szólnak, a magyar főváros forgalmas, nyilvános terein a magyar mellett a nemzetközi közönség informálása is jogos elvárás lehet, viszont az idegenszerűség, a többnyelvűség nem lehet céltalan. Továbbá a nyilvános megjelenésből kiindulva arra gondolnánk, hogy az utcai nyelvi tájképben megjelenő üzletfeliratok, intézménynevek, vendéglátóhelyneveknek kifejezetten informatívnak kell lenniük, hogy a potenciális vevőt, látogatót, ügyfelet becsábítsák, de legalábbis tájékoztassák. Kutatásomban megvizsgálom, hogy ezek a szempontok miként érvényesülnek az általam összegyűjtött mintán.

1. A nyelvi tájkép és elemei

A nyelvi tájkép vizsgálata különösen többnyelvű környezetben kifejezetten népszerű (pl. Laihonen 2012, 2013; Bartha–Laihonen–Szabó 2013). A tapasztalatok felhasználásával megvizsgálom, fellelhető-e a nyelvi tájkép többnyelvűségi szempontjai egynyelvű területen is. Továbbá Lőrincz és Istók (2023) nyomán a nyelvi tájkép helyesírási és közérthetőségi szempontjait is elemzem. Kutatásomban a gazdasági nyelvi tájkép értelmezésénél Lőrincz és Istók definícióját veszem alapul:

„a gazdasági nyelvi tájkép mindazoknak a vizuális nyelvhasználatban megjelenő szöveges és/vagy szöveges-képi elemeknek az összessége, amelyek közvetlenül vagy közvetett módon kapcsolódnak a gazdasági egységek (vendéglők, üzletek, éttermek, bankok stb.) valamelyikéhez” (Lőrincz–Istók 2023: 82).

2. A nyelvitájkép-elemek kommunikációs céljai

A gazdasági nyelvi tájkép a nyilvános térben jelenik meg, és valamilyen gazdasági szektorhoz tartozó egységről ad a nyilvánosság számára alapvető információt, tehát a nyelvi-vizuális adatok mellett valamilyen ismeretet, tudást is nyújtania kell. Hiszen egy nyelvi vagy képi adat önmagában még nem információ, kizárólag a hozzá kapcsolódó, az általa aktivált ismerettel, tudással és együttesen a kommunikációs használhatósággal együtt válik információvá (Pintér 2007: 20). A feliratok, a nyelvi tájkép elemei az utca nyilvános terén jelennek meg, illeszkedniük kell az utca földrajzi, fizikai, kulturális környezetéhez, és az adott területen állandóan vagy alkalmi, esetleg átutazó céllal megforduló személyeket informálják. A vizsgálatom környezete Magyarország fővárosának egyik nagy forgalmú, ám turisták által nem kifejezetten látogatott területe, így a feliratoknak egyaránt kell informálniuk a helyi lakókat és az átutazókat.

A gazdasági nyelvi tájkép elemei emellett speciális marketingcélokkal is rendelkeznek. Tehát az informáláson túl fontos szempont a potenciális vásárlók figyelmének megnyerése, a fogyasztásra, vásárlásra ösztönzés, a kínált javak befogadására való igény felkeltése. Ebben fontos szerepet játszik a retorikai szempont, tehát a leendő személy meggyőzése, hogy fogyasztójává, ügyfelévé, látogatójává váljék az adott gazdasági egységnek. Pragmatikailag pedig a globális trendek és divatelemek kifejezetten jellemzőek. Elvárható a vizuális esztétikum, a nemzetközi és helyi nyelvi környezethez és az üzlet jellegéhez relevánsan kapcsolódó arculat. Ennek meghatározó elemei a helyesírás, a formai kivitelezés, a szóhasználat, a nyelv megválasztása. Eltérő arculati stílust várunk el egy kisvállalkozástól, hentesüzlettől, borbélytól, fodrászattól, étteremtől és múzeumtól.

Emellett apró üzeneteket is adhatnak a feliratok. A vizsgálatom színhelyének számító Budapesten különösen általános a nyelvi tájképhez tartozó feliratok globális divathoz alkalmazkodó, angol nyelvi megjelenése. Itt felmerülhet a nyelvi diszkrimináció lehetősége is. Előzetesen annyit megállapíthatunk, hogy kutatásomban diszkriminatívak azok a feliratok, amelyek megértéséhez a célnyelvi területtől eltérő idegen nyelv ismere mellett sajátos háttérismeretre is szükség van.

Megjegyzem, hogy a diszkriminatív gazdaságnyelvitájkép-elemek nem képesek betölteni alapvető céljukat: nem vagy csak nehezen képesek motiválni a célközönséget, kirekesztik a megfelelő idegen nyelvi tudással, valamint háttérismerettel nem rendelkezőket. Az idegen nyelv ilyen fajta használata egyrészt nyelvi divatjelenség, másrészt az idegen, külföldi gazdasági vonatkozashoz kapcsolt vagy abba beleértett magasabb színvonal, jobb minőség üzenetét keltheti.

3. A kutatás bemutatása

A kutatásom területe Budapest 3. kerületében a Pacsirtamező utca teljes hossza, hozzávetőlegesen 915 méter. Ezt a közterületet az alábbi szempontoknak megfelelően választottam ki: a magyar főváros egyik jelentős átmenő forgalommal rendelkező utcája, amelyen jelentős az autós, a tömegközlekedési és a gyalogosforgalom, továbbá lakóövezet is egyben. A Pacsirtamező utca a budapesti 3. kerület óbudai (manapság inkább belső-óbudai) területének legforgalmasabb utcája, a környezetében jobbára tradicionális és modern lakóépületek vannak.

A 3. kerület, és azon belül Óbuda a magyar főváros tradicionális kerülete. A múltban ipari, tisztviselői és munkásnegyedek, valamint vendéglátó és kereskedelmi intézmények voltak itt. Olyan híres, néhány esetben nemzetközi hírű ipari vállalatok gyárjai, üzemei voltak itt, mint a Goldberger textilgyár, a dohánygyár, a BRG, a téglagyár, a szeszgyár, a gázgyár, a hajógyár, a harisnyagyár, a bőrkikészítő- és cipőfelsőrész-készítő üzem, hőerőművek és egyéb kisebb üzemek. A kerület külső területén – ami már nem a tradicionális Óbuda része volt – élénk mezőgazdasági tevékenység zajlott: kertészetek, termelőszövetkezet működött. A magyar irodalmi, zenei és filmes kultúrában híressé váltak az óbudai kockás terítés kisvendéglők. A Flórián tér kereskedőnegyede is igen jelentős és mozgalmas volt Óbuda múltjában. Ehhez

az élénk ipari dominanciájú élethez az építészeti környezet is alkalmazkodott: épült itt tisztviselői lakónegyed, gázgyári munkásoknak lakónegyed, valamint a téglagyári és hajógyári munkásoknak kis házas, igen elmaradt és lepusztult lakónegyed is.

Óbudát az 1970-es években teljesen átalakították: építészetiileg, kulturálisan, gazdaságilag egyaránt. A lepusztult munkásnegyed házai helyén panellakótelepek épültek. A tisztviselői és a gázgyári lakótelepnek az 1970-es években még viszonylag modernnek számító emeletes lakóépületei megmaradtak. A kis- és nagyipari üzemek teljesen megszűntek, az 1980-as évek végére még a világhírű Óbudai Hajógyár és a Goldberger textilgyár államosított utódüzeme is megszűnt. Az egykori ipari létesítményeket, üzemcsarnokokat átépítették, de jobbára lebontották, és a helyükön modernebb lakónegyedek épültek – a folyamat még jelenleg sem zárult le.

A régi kereskedelmi negyed, a Flórián tér környéki üzletek és az óbudai kisvendéglők teljesen megszűntek, épületeiket jobbára lebontották, helyükön új kisboltok jelentek meg, a Flórián téren 1976-ban átadták az akkor igen modernnek számító, második bevásárlóközpontot Budapesten, a Flórián Üzletközpontot, ami még ma is áll és működik. Csak megjegyzésként teszem hozzá, hogy az üzletközpont építésekor feltárták az ókori római, aquincumi légióstábor parancsoksági épületének romjait, amelyek nagy részét – a korra jellemző módon – lebontották, elpusztították.

A kerület központi részének számító Pacsirtamező utca a Flórián tér és az ókori római amfiteátrum Nagyszombat utcai műemlék romjai között húzódik. A Szentendre–Pomáz–Budakalász–Békásmegyer–Csillaghegy-tengely, valamint a Pilisvörösvár, Solymár felőli járműforgalom Budapest központi és déli részei közötti összeköttetés fontos szakasza ez az igen nagy közlekedési terhelésnek kitett utca.

Ez a tradicionális Óbuda főútvonala. A belső-óbudai Pacsirtamező utca jelenleg lakóövezet, közlekedési övezet, ám jelentős turisztikai, idegenforgalmi és ipari funkciója nincs: főként helyi lakosok használják az utcát és az épületeket.

Az általam megvizsgált területen a gazdasági nyelvi tájkép következő típusait találtam:

1. csoport: vendéglátóhelyek feliratai, üzletek feliratai, vállalkozások és intézmények feliratai;
2. csoport: márkák és szolgáltatások hirdetései és feliratai;
3. csoport: emléktáblák, tájékoztatók, hirdetmények feliratai.

Elemzésemben az utcai tájképben látható feliratokat, valamint a hozzájuk kapcsolódó webhelyek nyelvi képét az alábbi szempontok szerint vizsgálom:

1. informativitás: a fizikai, kulturális, nyelvi környezet és az érthetőség szempontja;
2. helyesírás és nyelvi megformálás;
3. idegenszerűség, nyelvi identitás és diszkriminatív összefüggések.

Megvizsgálom a diszkriminatív vonatkozású feliratok intézményeinek weboldalait is, és keresem a fizikai és a virtuális tér feliratainak kapcsolatait, összefüggéseit.

A feliratokról saját fényképfelvételeket készítettem, amelyek a Pacsirtamező utca feliratainak 2024. február 28-i állapotát rögzítették. A Pacsirtamező utcában összesen 61 üzlet- és intézménynév volt az adatfelvétel időpontjában. A szerkezetük általában úgy épül fel, hogy tartalmazza az üzlet vagy intézmény megnevezését, esetleg fantázianévét és a funkció leírását. A 61-ből 22 teljesen vagy részben idegen nyelvű, ebből 12 kizárólag idegen nyelvű és 10 részben magyar és idegen nyelvű. A maradék 39 felirat teljesen magyar nyelvű. Tehát az összes vizsgált felirat 36%-a teljesen vagy részben idegen nyelvű, és az idegen nyelvű feliratok egy kivételével angol nyelvűek, az egyetlen kivétel az olasz *Salumeria – Vineria* felirat. Idegen nyelvűnek minősítettem az idegen nyelv írásbeliségét követő alakokat, és itt nem tettem különbséget a teljesen idegen és az írásképekben ugyan idegen formájú, de a magyar nyelvbe már beilleszkedett alakok között (ez utóbbi csoportba tartoznak például a *shop, store, pub, salon* szavak). Az összes felirat csaknem kétharmada, 64%-a teljesen magyar nyelvű.

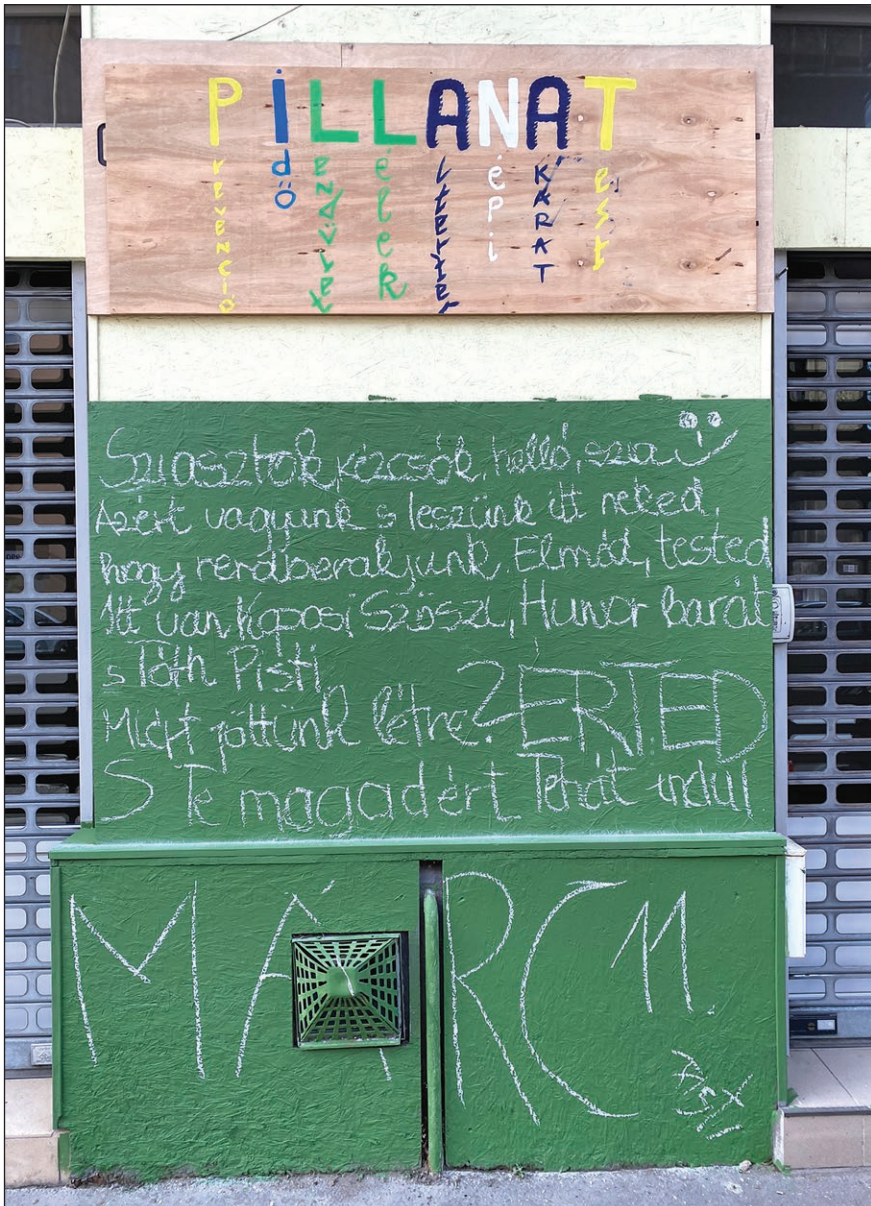
4. Az informativitás szempontja

A vizsgált feliratok általában informatívak és érthetőek, tehát az intézmény funkciója, a közterület adottságai, a fizikai és a kulturális kontextussal való kapcsolat a felirat nyelvi kódolásból, valamint a felirat és az intézmény fizikai környezetéből egyértelműen értelmezhető.

Az informativitás jellemzően az idegen nyelvű feliratokban sérül, de van olyan eset is, amely ugyan magyar nyelvű, de a kivitelezése, a rendezetlensége és a nem lényegre törő megfogalmazása miatt nem informatív. Az idegenszerűség szempontrendszerét később, külön fejezetben elemzem, ezért itt most csak néhány példát mutatok.

- *in place*: fodrászat, de lehet, hogy kozmetika is – csak szóbeli tájékozódás útján lehet feltárni;
- *Executive Training Center* és *Executive Services*: nem világos, hogy mit takar az „executive” jelző – csak szóbeli tájékozódás útján lehet feltárni;
- *Cut & Barrel (Winehub Cut & Barrel Salumeria – Vineria)*: a felirat kevert (angol és olasz) nyelvű, az angol elnevezésből angoltudással sem deríthető ki az intézmény funkciója, az olasz nyelvű részben eligazítást ad (*Salumeria – Vineria* 'csemege hentesáru és borozó') – az üzlet valójában étterem, amelynek jelentős és ingyenc borkínálata van, és vélhetően borszaküzlet is, de ezt is csak szóbeli tájékozódással lehet kideríteni;
- *Medieval MC Hungary*: valójában motorosok klubja, a *medieval* 'középkori' jelző funkciója feltárhatatlan.

Kiemelek az összes felirat közül egyet, amelynek a zavaros és követhetetlen formája, a nem esztétikus, kifejezetten amatőr kivitelezése annak ellenére is riasztó és nem informatív, hogy magyar nyelvű.

1. ábra: Magyar nyelvű, de zavaros, követhetetlen, nem esztétikus felirat

5. A helyesírás szempontja

A helyesírás és a nyelvhelyesség szempontjait értelemszerűen a tisztán magyar feliratokban tanulmányoztam. A különírás-egybeírás és a központosítás területén találtam hibákat.

2. ábra: Különírási, egybeírási és központosítási hibák egy hentesüzlet utcai feliratán I.

3. ábra: Különírási, egybeírási és központozási hibák egy hentesüzlet utcai feliratán II.

4. ábra: Különírási és egybeírási és központozási hibák egy hentesüzlet utcai feliratán

További különírási és egybeírási hibák:

- *Csepebolt – Kerékpár Szaküzlet és Szerviz* (helyesen: *Kerékpárszaküzlet és -Szerviz*),
- *4S Gépjármű Vezetőképző Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.* (helyesen: *4S Gépjárművezető-képző Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.*),
- *Nyitva vásár és ünnepnap 10 – 18 óráig* (helyesen: *Nyitva vásárnap és ünnepnap vagy nyitva vásár- és ünnepnap ...*),
- *Karosszéria javítás, fényezés, Gumi, Klíma szerviz* (helyesen: *Karosszériajavítás, -fényezés, Gumi-, Klímaszerviz*).

Az alábbi felirat egy lakóház utcára nyíló kapujának külső, utcai oldalán olvasható:

„Kedves Lakók és Vendégeik! A társasház teljes közös területén tilos a dohányzás Beleértve a lépcsőház, a függőfolyosók és a kert területét is. Ennek megszegése büntetést von maga után. Amit a dohányzó illető fizet ki, akár 50000 ft ig. Köszönjük a rendbetartását!!! Lakók”

Megfigyelhető, hogy a megszólítás utáni első mondat végéről hiányzik a mondatzáró írásjel vagy a hátravetett részt elválasztó vessző – viszont ekkor a *Beleértve* szóalak nagy kezdőbetűje indokolatlan. Továbbá az „Amit a dohányzó illető fizet ki, akár 50000 ft ig.” mondat inkább tagmondat, mint önálló mondat.

6. Az idegenszerűség szempontja

Ez a terület tehát lakóövezet, átmenő közúti forgalmat is lebonyolít, nem turisztikai célpont. Nem látják el megfelelően a tájékoztató funkciójukat azok a kizárólag idegen nyelvű feliratok, amelyek a fentebb bemutatott módon értelmezési nehézséget hordoznak, mert idegennyelv-ismerettel sem és az intézmény szemrevételezésével sem egyértelműek, a terület jellegéhez nem alkalmazkodnak, az üzlet jellege, tartalma, feladata nem indokolja ezt a megnevezést, és a magyar vagy angol nyelvű értelmezés is hiányzik. Ezeket a feliratokat azon túl, hogy nem informatívak, diszkriminatívnak tartom. Ráadásul ezeket a feliratokat a magyar nyelvi identitással nehezen lehet összeegyeztetni. Más lenne a helyzet egy olyan településkörnyezetben, amely turistacélpont, vagy amelyet nemzetközi célközönség látogat, az óbudai Pacsirtamező utca egyértelműen nem ilyen. Az egyén identitása vagyis önazonossága többrétegű kategória, és az egyén mindig azokat a rétegeket, identitáselemeket aktivizálja a hétköznapi életében, amelyek éppen szükségesek (Koller 2006: 47–48). Marguerite Morlan és Steven Byrne a barcelonai katalán, kasztíliai (spanyol) és angol nyelvi környezet identitással kapcsolatos összefüggéseit vizsgálta: a dominánsan katalán nyelvi környezet a katalán identitást erősíti annak ellenére, hogy kasztíliai és angol elemek is feltűnnek a nyelvi környezetben (Morlan 2023). Az óbudai Pacsirtamező utca magyar egynyelvű kulturális környezetben megjelenő érthetetlen angol nyelvű tájékelemek kilógnak a magyar kulturális, nyelvi identitást alakító környezetből.

Pragmatikai szempontból ezeknek az üzletfeliratoknak a funkcióját kizárólag nyelven kívüli elemek alkalmazásával lehet felderíteni: a portálon keresztül be kell nézni vagy rá kell kérdezni, az értelmezni szándékozó személy arra kényszerül, hogy vásárlási, fogyasztási, részvételi szándék nélkül belépjen az intézménybe, üzletbe – ez mindenkinek rossz, kellemetlen. Tehát a vevő vagy ügyfél – eladó vagy szolgáltató viszonyt szabályozó társadalmi kommunikációs normatívák megszegésére készíti a személyeket ez a helyzet. Azt üzenik ezek a feliratok, hogy aki nem érti, akinek nem világos, arra nem is számít ügyfélként az intézmény, üzlet. Ez nyelvi hátrányos helyzetbe hozza az idegen nyelvi környezetben és kultúrában kevésbé tájékozott magyar nyelvű személyeket. Hasonlít ez a helyzet a Jánk István iskolai nyelvi diszkriminációt célzó kutatásának megállapításához, eszerint az iskola által megkövetelt nyelvet vagy nyelvváltozatot nem vagy nem megfelelően ismerő gyerekek nyelvi hátrányos helyzetbe kerülnek, és őket az iskola nyelvileg diszkriminálhatja (Jánk 2021: 6). A vizsgálat helyszínén ezek a feliratok nyelvileg diszkriminatívnak értékelhetők. Ide tartoznak az alábbiak:

- *in place* – fodrásüzlet és kozmetika (?): a portálon semmilyen más felirat sem található;
- *Hedonstore* – a Nemzeti Dohánybolt hálózatán belüli márkásított üzlethálózat egyik boltja: ez tehát dohányárut forgalmazó bolt, nyilvánvalóan a helyben lakók és árutatók ellátását szolgálja, az idegen nyelvi fantáziánév indokolatlan, pusztán nyelvi divat, némi marketingértéke lehet;
- *Custom drink for yourself only at BonbonCha* – a *Bon-Bon Cha* kávézó, teázó kirakatában olvasható angol nyelvű felirat, magyar nyelvű szöveg egyáltalán nem szerepel;
- *Executive Training Center, Executive Services* – valamilyen képzőintézmény, de semmilyen felirat és vizuális elem sem igazít el abban, hogy mire utal az *executive* ‘vezető’, ‘végrehajtó’ jelző;
- *Winehub* – exkluzív borozó vagy borkereskedés: nem derül ki, hogy borozó, kiskereskedés vagy nagykereskedés-e;
- *Cut & Barrel Salumeria* – *Vineria* – borozó és csemege- vagy ínycsikketésbolt: nem világos, hogy étterem, borozó, csemege hentesáru vagy borkereskedés-e, ráadásul a teljesen angol és olasz nyelvű feliratok, valamint az előtte szereplő *Winehub* felirat zavarossá teszi az értelmezést, és a további tájékoztató szövegek hiánya eleve kizárja a szolgáltatást még nem ismerő, a feliratok tartalmában, konnotációjában még tájékozatlan közönséget;
- *Medieval MC Hungary* – nem világos, hogy mit jelent a felirat: angoltudással kiderül, hogy középkori és magyar vonatkozású intézményt takar, viszont az *MC*-ről helyben semmilyen információ nem deríthető ki. Más forrásból való tájékozódással kiderült, hogy ez egy motoros klub (ezt takarja az *MC* betűszó), és nincs köze a középkorhoz.
- A *Tattoo Face* felirat egy tetoválószalont nevez meg: viszont ezek az idegen szavak eléggé közismertek, és az üzlet portálján látható nagy méretű képek informatívak. Vannak olyan idegen eredetű üzletnevek is a korpuszban, amelyek már ehhez hasonlóan jövevényszóvá válva közismertek, ezért indokolható a használatuk:

- *shop,*
- *store,*
- *pub,*
- *szupermarket,*
- *salon / szalon.*

Az idegen eredetű köztéri feliratok megjelenése ebben a környezetben a jól ismert okokra vezethető vissza: az idegenszerű hangzás és íráskép divata, magának az angol nyelvnek a divata, esetleg a sznobizmus, továbbá a honosítás hiánya. Az idegen nyelvi üzletfeliratok annak az üzenetét is magukban rejthetik, hogy itt idegen forrásból származó, különleges, a magyarhoz képest jobb színvonalú áruk, szolgáltatások vehetők igénybe. Ezeket a szempontokat figyelhetjük meg az alábbiakban:

- *Military Shop - Katonai és Munkaruha Üzlet* (divatszerűség),
- *Legenda Sörfőzde - Legenda Pub* (divatszerűség),
- *Executive Training Center* (divatszerűség, sznobizmus, esetleg külföldi kapcsolat),
- *Executive Services* (divatszerűség, sznobizmus, esetleg külföldi kapcsolat),
- *Wonderland Casting* (divatszerűség, sznobizmus, esetleg külföldi kapcsolat),
- *ballerina kitchen made in germany* (divatszerűség, sznobizmus, esetleg külföldi kapcsolat),
- *Platinumshop Videojáték szaküzlet* (divatszerűség)
- *Adrowood Kft.* (divatszerűség, sznobizmus, esetleg külföldi kapcsolat),
- *Bonydent Fogtechnika* (divatszerűség),
- *dpd Pickup Az Ön csomagpontja* (a honosítás hiánya),
- *P and K lakástextil, Függönyszaküzlet* (az and kötőszó: divatszerűség),
- *Bar Boy – Barber – Shop* (divatszerűség, sznobizmus, a honosítás hiánya).

Vannak olyan feliratok is, amelyekben az idegen szakkifejezés-használat motivációja nem derül ki, és aki idegen nyelven képes megérteni, csak annak informatív. Ám ezek mögött a feliratok mögött csupa olyan intézmény, üzlet, cég áll, amely nem idegen vagy külföldi vonatkozású, nem ilyen szakmai közönségnek szól. Ráadásul a Pacsirtamező utcát és környékét jellemzően helyi lakosság, valamint az átmenő járműforgalom használja, ez a környék nem turistacélpont, ezért itt idegen nyelvű célközönség nem valószínűsíthető. Ebbe a csoportba soroltam az alábbi idegen szakkifejezéseket és szerkezeteket:

- *Bar – Boy – Barber Shop* 'borbély',
- *Callan Method Accredited School* 'Callan módszerű akkreditált tanintézmény',
- *Casting* 'szereplőválogatás'.

Jó megoldás, amikor az idegen nyelvű feliratot kombinálják a magyar nyelvűvel, ami értelmezi a feliratot. Ilyenkor a felirat megfelel a divatszerűségnek, valamint az idegenszerűség egyéb motivációjának és a helyi fizikai, kulturális és társadalmi, nyelvi környezet elvárásainak is. Ezek nem minősülnek diszkriminatívnak. Ilyen például a *Military Shop – Katonai és Munkaruha Üzlet*; *Technocasa Frenchising Network – Ingatlanközvetítő Iroda*; *Platinum Shop – Videójáték Szaküzlet és Szerviz*; *Hardwaredepo.hu – Szaküzlet és Szerviz*.

Indokoltak az alábbi idegen nyelvű feliratok is:

- márkanevek: *O’Rising Haj és Fejbőr Problémák Kezelése*, *Fujitsu*, *Lenovo*, *HP*, *DELL*, *Seagate*, *Toshiba*, *AMD*, *WD – Western Digital*, *Intel*, *Gigabyte*, *Thule*, *Bury*, *SCC-Cargo-Bar*, *ICEMAN Z*, *Nintendo Switch* stb.;
- fantázianevek: *Sanovet dent* Állatorvosok, *Jasmin* Kisállatkozmetika;
- szlogenek: *Pek Snack Anno 1998 – Az élet finom*;
- szükségsszerűek, mert nincs magyar változatuk: *Timár Gyros*, *Hardwaredepo*, *Bubble tea*;
- szükségsszerűen kétnyelvű: például egy (egyébként már évtizedekkel ezelőtt bezárt) múzeum tájékoztatótáblája, bejáratot jelző vagy dohányzást tiltó köztéri feliratok.

A budapesti Pacsirtamező utca feliratainak vegyes nyelvi képe is mutatja, hogy a nagyvárosi nyelvi tájképben azok tudnak könnyen tájékozódni, akik többnyelvűek. Ez a megállapítás közelít a kínai Wuhan város történelmi üzleti negyedében lévő Jiangnan Roadon végzett nyelvi-tájkép-kutatás megállapításához, miszerint a többretegű nyelvi-kulturális identitást alakít ki a vizsgált környezetben található kínai és angol nyelvű nyelvi tájkép (An–Zhang 2022). Az a különbség, hogy a kínai kutatás olyan fizikai környezet nyelvi tájképét dokumentálta, amely történelmi üzleti központ, ezért eredendően megvan a többnyelvűség, a többretegű nyelvi identitás iránti igény. A Pacsirtamező utca környezete viszont tradicionálisan egynyelvű, egy-kultúrájú, és mégis megjelennek a nyelvi tájképében az idegen nyelvű elemek.

6. A fizikai és az online megjelenés összevetése

Ebben a fejezetben három diszkriminatívnak minősített vagy indokolatlanul idegen formájú üzletfelirat fizikai és webes megjelenését vetem össze. Kíváncsi vagyok, hogy a fizikai térre jellemző nyelvi diszkrimináció az online térben is fellelhető-e. A fizikai térben található üzletfeliratokban a nyelvi diszkrimináció forrása volt a teljesen idegen nyelvű, magyarázat nélküli nyelvi forma, amely érthetetlen a célközönségnek, és amelyet a szolgáltatás jellege sem indokol. Ráadásul az ilyen felirat csak idegen szaknyelvi ismeretekkel vagy anélkül sem értelmezhető, további tájékozódás után deríthető ki a jelentése és a funkciója, ez pedig nem felel meg a gyűjtési terület fizikai, kulturális, társadalmi környezete által támasztott elvárásoknak. A virtuális környezet nyelvi tájképével azért is érdemes foglalkozni, mert a digitális identitásnak része az internetes környezet nyelvhasználata is, és ez természetesen kapcsolatban van a nyelvi identitásunkkal (Bódi 2020: 9).

Winehub Cut & Barrel Salumeria – Vineria

<https://winehub.hu/>

A köztéri felirat a fizikai, kulturális és a környék mikroközösségének kulturális környezetéhez egyáltalán nem illeszkedik, a kevert angol és olasz nyelvű felirat nyelvismerettel is csak homályos értelmezést ad. Kérdést vet fel az arra járó személyben, hogy esetleg csak azokra az ügyfelekre számít-e ez az intézmény, akik (a diszkriminatív nyelvi-kulturális környezet ellenére is) értik a feliratot és az intézmény funkcióját.

Meglepve tapasztalhatjuk, hogy a fizikai tértől eltérően a virtuális tér értelmező szövegei, feliratai kifejezetten érthetőek, stílusosak, jól magyaráznak.

A weboldal Rólunk rovatában az alábbi szöveg olvasható:

„Óbuda szívében, a régi Goldberger textilgyár impozáns, ipusztériális épületében megnyílt Buda legújabb bisztró étterme a Cut&Barrel Salumeria és Vineria!

Szeretettel várunk a különleges steak, dél-amerikai fogások és borok társaságában!

Az étteremről

Bisztró éttermünkben a baszk és a latin-amerikai kultúra alapjait vegyítő contact-cuisine fogásokkal szeretnénk megismerteni vendégeinket.

A kétféle kultúra összekapcsolásával, egymást harmonikusan kiegészítő, egyedi válogatást hoztunk létre.

Alapfilozófiánk az, hogy az ételre, az étkezésekre, mint közösségépítő erőre tekintünk. ...”

in place

<https://inplace.hu/>

Ezen az üzleten a fizikai térben az *in place* feliraton kívül semmilyen további nyelvi információt nem találunk. A portálon (karakatüvegen) benézve valószínűsíthetjük, hogy közönséges fodrászüzlet, de nem biztos, hogy ezenkívül van-e más, például kozmetikai szolgáltatás. A rövid, angol nyelvtudással is csak homályosan dekódolható fantázianév nem igazít el, és nem derül ki a névadás motivációja.

A weboldalon stílusos, érzelmi vonatkozású üzenetet adó, bevonó retorikai módszert alkalmazó feliratok, szövegek olvashatók. Az üzlet és a szolgáltatás jellege a virtuális térben az írott szöveg és a képek összefüggéséből következtethető ki. A weboldalon megjelenő szövegre nem jellemző az idegenszerűség. A szövegmondatok konnexiójában és kohéziójában a folytonosság néha megszakad, és ezt a képek vizualitása sem pótolja. A webhely nyitóoldala ez a szöveg fogad bennünket:

„Inplace Budapest

A nyitás 2016-ban történt. Abban az évben amikor megfogalmazódott bennem, egy olyan helynek a létrehozása, ahol mindenki jól érzi magát. Nem csak a vendég, hanem mi, dolgozók is.

Ahol nem érezzük kötelezőnek a munkát, ahol egy olyan csapat dolgozik, akik segítik és szeretik egymást, nincs furkálódás, vagy rivalizálás, akiknek közös a cél.

A célunk pedig nem más, mint a folyamatos fejlődés, egymás tanítása, rengeteg tanulás, képzés, na meg persze a vendégek megtanítása a saját hajuk ápolására.

Fábián Andrea”.

Bar Boy – Barber – Shop

<https://barberboy.hu/>

A fizikai térben ezen az üzletfeliraton kívül más eligazító szöveg nincs. A *Barber* és a *Shop* elemek indokolatlanságuk ellenére a mai magyarországi nyelvi környezetben általános használatban vannak, közismertek, bár jól bevált, régóta használatos magyar, illetve a magyar nyelvbe beilleszkedett megfelelőjük van (*borbély* és *üzlet*). A *Bar Boy* fantázianév motivációja homályos, a felirat a fizikai térben összességében diszkriminatív, mert nem értelmezhető a teljesen idegen felirat, különösen ebben az esetben, amikor jól bevált honosodott, magyar változatok is közhasználatban vannak.

Ebben az esetben is egybeesik a tapasztalatunk az előbbiekkal: a virtuális környezetben nincs jelen az idegenszerűség, a *barber* már *borbély*, a stílus és a mondat szerkesztés a funkciónak és az elvárásoknak megfelel. A weboldal Rólunk rovatában a címdoldalon ugyan különírás-egybeírás és tagolási, központoszási hibákat találunk, de a szöveg jól betölti funkcióját.

„Szeretettel várlak budapesti szalonomba, ahol tőlem a legújabb trendeknek megfelelő haj-és szakállvágást kapod. Hiszem és vallom, hogy a férfi hajvágás nem csak munka, hanem művészet is egyben. Ha te is meg akarod tapasztalni a klasszikus *borbélyszalonok* hangulatát, akkor látogass el hozzám. – Szemán Adrián, *borbély*”

7. Összegzés

Az óbudai Pacsirtamező utcában csak elenyésző mennyiségű diszkriminatív feliratot találtam: az összesen 61 feliratból mindössze 7 esetben (az összes felirat 11%-ában) tudtam egyértelműen bizonyítani, hogy a felirat diszkriminatív. Ennek oka minden esetben az idegen nyelv használata, amely nem alkalmazkodik a fizikai és kulturális környezethez, az idegennyelv-használat motivációja nem deríthető ki, ezért kizárja, de legalábbis elbizonytalanítja azokat az embereket, akik potenciális látogatók, ügyfelek, vevők lennének, de nem értik a feliratot.

Érdekes tapasztalat volt, hogy a kiválasztott diszkriminatív feliratok mögött álló weboldalakon, a virtuális térben már nem volt tapasztalható semmiféle diszkrimináció.

Arra következtettek mindebből, hogy az utcai nyelvi tájkép fizikai és virtuális térben mapság már egyre inkább egységben kezelendő a felirat alkotójának szándéka szerint. Egyre inkább általánossá válik az a gyakorlat, hogy a potenciális ügyfelek nemcsak a fizikai tér feliratai alapján tájékozódnak, hanem a virtuális térben is (online navigációs eszközökkel, weboldalakon, közösségi hálózatokon keresztül).

Ez a tanulmány kiindulópontul szolgálhat további nyelvitájkép-kutatásoknak, amelyek változatos nyelvi, kulturális környezetben dokumentálják és elemzik a nyelvitájkép-elemek nyelvválasztásának, informativitásának és a környezetben élők, oda ellátogatók nyelvi identitásának, nyelvi elvárásának a kapcsolatát. A mennyiségi szempontú vizsgálat mellett minőségi kutatással érdemes feltárni a befogadói környezet elvárásait, viszonyulását a nyelvi tájképhez, valamint a nyelvi tájképet alkotók motivációját is érdemes jobban megismerni.

Felhasznált szakirodalom

- An, Ran – Yanyan, Zhang 2022. Language Choice and Identity Construction: Linguistic Landscape of Jiangnan Road in Wuhan. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. Vol. 45. No. 10. 4236–4253. <https://doi.org/10.1080/01434632.2022.2152456>
- Bartha Csilla – Laihonon, Petteri – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*. 23. évf. 3. sz. 13–28.
- Bódi Zoltán 2020. Digitális identitás – nyelvi identitás – digitális kommunikációs környezet. *Információs Társadalom*. 20. évf. 3. sz. 7–26. <https://doi.org/10.22503/infars.XX.2020.3.1>
- Jánk István 2021. Linguistic Discrimination in Pedagogical Evaluation: A Study of Teachers of Hungarian Language and Literature in Slovakia, Ukraine, Romania and Hungary. *L1-Educational Studies in Language and Literature*. Vol. 21. No. 1. 1–29. <https://doi.org/10.17239/L1ESLL-2021.21.01.09>
- Koller Boglárka 2006. *Nemzet, identitás és politika Európában*. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola. Budapest.
- Laihonon, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 14. évf. 3. sz. 27–49.
- Laihonon, Petteri 2013. Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székelyföld*. 17. évf. 7. sz. 157–177.
- Lőrincz Gábor – Istók Béla 2023. A gazdasági nyelvi tájkép felhasználhatósága a helyesírástanításban. In Bárdos Dóra – Tóth Etelka (szerk.): *Helyesírás és tehetséggondozás a digitális térben*. Károli Gáspár Református Egyetem, Pedagógiai Kar. Nagykőrös. 81–91.
- Morlan, Marguerite – Byrne, Steven 2023. Language Choice and Identity in the Linguistic Landscape of Barcelona. *Social Semiotics*. Vol. 34. No. 5. 892–918. <https://doi.org/10.1080/10350330.2023.2223146>
- Pintér Róbert 2007. Úton az információs társadalom megismerése felé. In Pintér Róbert (szerk.): *Az információs társadalom. Az elméletől a politikai gyakorlatig*. Gondolat – Új Mandátum. Budapest. 11–28.

Kovács László¹ – Szőke Viktória² –
Szalai Vivien³ – Csányi Réka⁴

Turistákra várva (?). A nyelvi tájkép jellemzői egy nyugat-magyarországi vármegyeszékhely központjában

Hoping for Tourists (?)

Characteristics of the Linguistic Landscape in the Centre of a County Seat in Western Hungary

The study aims to investigate the linguistic landscape of the Main square of the Western-Hungarian town Szombathely. Our research consists of two parts: In the first part, we analyze the linguistic landscape from a marketing perspective. We point out that despite the city being a tourist destination and despite its proximity to the Austrian border, the linguistic landscape contains just a few signs and texts in languages that would inform visitors. In the second part of our research, we conducted quantitative research: We surveyed with a questionnaire how Generation Z orients in an unknown city and whether they prefer to search for information online, on digital maps/sites, or offline, in the physical space. Based on the results, we formulate recommendations for the city's Main Square's online and offline linguistic landscape.

Keywords: linguistic landscape, tourists, marketing

Bevezetés

A nyelvi tájkép vizsgálata egyre hangsúlyosabb lesz a nyelvészeti kutatások esetében. A ma már elfogadott, és egyre komplexebb módszer kiválóan alkalmas arra, hogy megvizsgáljuk egy adott földrajzi terület nyelvi jeleit: táblákat, feliratokat, kiírásokat.

1 Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Üzleti Kommunikáció és Marketing Tanszék, egyetemi docens. E-mail: kovacs.laszlo@sek.elte.hu

2 Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Savaria Gazdálkodástudományi Tanszék, egyetemi adjunktus. E-mail: szoke.viktoria@sek.elte.hu

3 Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Üzleti Kommunikáció és Marketing Tanszék, BSc szakos hallgató. E-mail: szalaivivien2001@gmail.com

4 Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Üzleti Kommunikáció és Marketing Tanszék, BSc szakos hallgató. E-mail: csanyireka2002@gmail.com

Az eredmények egyrészt alkalmasak lehetnek egy adott nyelvi tájkép rögzítésére, a jellemzők megragadására egy adott pillanatban. Az eredmény ebben az esetben maga az állapot rögzítése, illetve az állapot alapján a nyelvi tájkép kialakulásához vezető folyamatok feltérképezése. Ez esetben az elemzések és az eredmények inkább elméleti jellegűek. Másrészt a nyelvi tájkép vizsgálata alkalmas lehet arra is, hogy az eredményeket gyakorlati célokra használjuk fel: például, hogy javaslatot tegyünk arra, hogy egy adott cél elérése érdekében hogyan lenne célszerű a nyelvi tájkép módosítása (a *nyelvi tájképesítés* fogalmáról lásd: Istók–Lőrincz–Török 2024), azaz az eredmények javaslatok megfogalmazására is alkalmasak lehetnek.

Jelen kutatás célja, hogy egy adott területen, Szombathely város főterén megvizsgálja a nyelvi tájképet: az üzleti célú és az idegenforgalmi célú feliratokat. A cél a fenti értelmezés szerint kettős: egyrészt szeretnénk egy adott pillanatban a nyelvi tájképet dokumentálni, másrészt az eredmények alapján néhány javaslatot is megfogalmazni azzal kapcsolatban, hogy hogyan tehető az adott terület nyelvi tájképe az idelátogató turisták számára vonzóbbá.

1. Szakirodalmi áttekintés

A nyelvi tájkép (*linguistic landscape*) hagyományosan egy adott földrajzi terület nyelvi jeleit vizsgálja (Biró 2022). Gorter (2017: 32) a nyelvi tájképet a következőképpen definiálja: „közúti jelzőtáblák, a hirdetőtáblák, az utcanévek, a helynevek, a kereskedelmi egységek jelzései és a kormányzati épületek nyilvános feliratai alkotják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét”. A nyelvi tájkép nem csak fizikai, megfogható feliratokat jelenthet: a nyelvi tájkép online is értelmezhető (Biró 2021, Lőrincz – Istók – N. Varagya 2021).

A nyelvi tájkép egy részét marketingcélú feliratok alkotják (vö. Istók–Lőrincz–Tóth 2023, Lőrincz–Istók–Tóth 2023, Lőrincz–Istók 2024). Ezek a feliratok lehetnek üzletmarketing-célúak – például valamilyen üzlet, termék vagy szolgáltatás hirdetése (vö. pl. Ben-Rafael 2006) –, valamint településmarketing-célú üzenetek (vö. Kovács 2024). Ez utóbbiak célcsoportja lehetnek a helyi lakosok (például a Múzeumok éjszakája hirdetése), de lehetnek a településre látogató turisták is (vö. Rasinger 2018). Míg az első esetében a cél a fogyasztó meggyőzése, hogy adott üzletet / szolgáltatást válassza, addig a második a turistát győzi meg egyrészt szintén a választásról, másrészt pedig arról is, hogy látogasson el az adott desztinációra más alkalommal is. A kétfajta marketingüzenet természetesen sok esetben összefügg egymással: egy üzlet vagy egy vendéglátóegység a turisták számára is lehet vonzó; esetleg lehet maga az üzlet felkeresése az elsődleges turisztikai cél (vö. Blackwood–Tufi 2015).

Az üzletmarketing-célú feliratok célja tehát, hogy adott helyen vásároljunk, illetve adott helyen vegyünk igénybe szolgáltatást. Az üzletek, illetve szolgáltatók feliratai lehetnek az adott ország nyelvén, de idegen nyelven is. Amennyiben idegen nyelvű feliratokat is alkalmaznak, akkor az idegen nyelvű feliratnak lehet valós, tájékoztató szerepe (pl. tudjuk, hogy melyik országból látogatnak sokan az adott településre, és azon a nyelven is készítünk feliratokat például egy étteremre), de szimbolikus, imázsépítő funkciója is: az idegen nyelvű felirat

ugyanis sok esetben presztízsre (és ezzel együtt magasabb árra is) utal (Edelman 2009). Gondoljuk csak arra, mennyire más üzenete lehet annak, ha valaki egy barber shopban rendszeres vendég, nem pedig egy fodrászüzletben. Míg az előbbi névvel az egzotikusság, a modernség érzetét keltjük, addig a második – főleg a fiatalabb generáció körében – kicsit ódivatúnak hathat. Az üzletimarketing-célú feliratok természetesen lehetnek többnyelvűek is (Van Mensel – Vandenbroucke – Blackwood 2016).

Az elsődlegesen turistákat megcélzó üzeneteknek célszerű szem előtt tartaniuk a tájékoztatás és az autentikusság funkcióját (vö. Blackwood–Tufi 2015, Van Mensel – Vandenbroucke – Blackwood 2016). Míg előbbi biztosítja, hogy a külföldi turista eligazodjon (angol nyelvű feliratok és táblák Magyarországon, frekvenciált turisztikai helyeken), addig az utóbbi elveszne, ha nem lennének magyar nyelven is feltüntetve látnivalókkal kapcsolatos információk.

A turistáknak szánt feliratok nyelve két különböző kontextust hordozhat: utalhat rá, hogy adott településen milyen nyelvet beszélnek az ott lakók, emellett viszont azt is mutathatja, elsősorban milyen nyelvterületről érkeznek turisták a településre. Az angol nyelvű feliratoknak ilyen szempontból egyre inkább univerzális szerepe van.

A következőkben megvizsgáljuk, hogy milyen üzletimarketing-célú és milyen település-marketing-célú feliratok találhatók Vas vármegye székhelyének, Szombathelynek a főterén.

Szombathely város – Vas vármegye székhelye – Magyarország nyugati részén fekszik, 15 km távolságra az osztrák határtól. A város története a római korig nyúlik vissza (Colonia Claudia Savariensum). A város népessége 78 190 fő (KSH 2022). Szombathelyen 2022-ben összesen 106 000 vendégéjszakát töltöttek az ide látogatók, amelyből 27 000 éjszaka esik külföldi, míg 79 000 éjszaka hazai turistákra (Probáld 2023).

A helyi vendégéjszakák mellett meg kell említenünk azon közeli településeket, amelyekről nagy valószínűséggel keresik fel a várost a máshol éjszakázó turisták. Ilyen települések a megyén belül Bük (25 km, 738 000 éjszaka, ebből 385 000 külföldi), Sárovar (26 km, 696 000 éjszaka, ebből 373 000 külföldi), Celldömölk (48 km, 43 000 éjszaka, ebből 27 000 külföldi) és Kőszeg (20 km, 71 000 éjszaka, ebből 8 000 külföldi) (Probáld 2023).

Habár a városba látogatók esetében hivatalos statisztika nem készül arról, hogy melyik országból érkezik a legtöbb turista, a turizmust ismerő helyi szakembereket megkérdezve egyöntetű volt a vélemény, hogy a legtöbben Németországból, Ausztriából, illetve – kisebb számban – a V4-országokból érkeznek a településre. Utóbbiak általában Sárovaron vagy Bükön hosszabb időt töltő, Szombathelyre egy napra látogató turisták.

A város legnagyobb turisztikai eseménye a minden évben augusztusban megrendezett többnapos Savaria Történelmi Karnevál, amely ágazati becslések szerint 120-130 ezer látogatót vonz. Emellett ma is jellemző az Ausztriából érkező bevásárlási célú, illetve szolgáltatások igénybevételére irányuló turizmus.

2. Anyag és módszer

A vizsgálat tárgya Szombathely városban a Fő tér. A város főtere háromszög alakú, a városközpontban helyezkedik el. Elsősorban sétálóutca, csak egyik sarkán halad át közút. Mérete körülbelül 300 m x 120 m, területe 17 269 m². A felmért utcafront hossza (a Fő tér kerülete, illetve a Fő tér közepén néhány idegenforgalmi célú felirat) összesen kb. 800 m hosszú.

A kutatás első lépéseként meghatároztuk a vizsgálandó területet, térképet készítettünk a Fő térről. Ezt követően kezdődött meg az első adatgyűjtés, amelynek során először 2024. február 7-én lefényképeztük a Fő téren található feliratokat. Az adatfeldolgozás a rendszerezéssel folytatódott, amelynek során kiválogattuk a kutatás szempontjából releváns feliratokat, majd kategóriájuk és méretük szerint osztályoztuk őket. Az osztályozást két fő végezte el. Az adatok ellenőrzése, illetve a méret szerinti besorolás (lásd alább) céljából 2024 februárjában a Fő téren a szerzők a helyszínt többször felkeresve további pontosításokat végeztek.

3. Eredmények

A Fő tér felmért területén 94 üzlet és összesen 367 db felirat volt található, amelyek közül 320 üzletmarketing-célú, míg 47 településmarketing-célú. Az üzletmarketing-célú feliratokhoz soroltuk a cégneveket, márkanéveket, üzletek és szolgáltatóhelyek neveit, kirakatok feliratait és szövegeit, boltok feliratait, hirdetőtáblák, hirdetőoszlopok, transzparenszek feliratait, megállítótáblákat (Kovács 2024). A településmarketing-célú feliratok között elemeztük a látnivalók neveit, feliratait, leírásait (1. ábra), valamint az útbaigazító táblákat (Kovács 2024).

1. ábra: Településmarketing-célú feliratok Szombathely Fő téren 2024. 02. 07-én

3.1. Üzletimarketing-célú feliratok

320 üzletimarketing-célú feliratot vizsgáltuk (1. táblázat), melyek nyelvi megoszlás szerint főként magyar nyelvűek voltak. Ez 154 db feliratot jelent, ami kicsivel kevesebb, mint a vizsgált mennyiség fele (48%). A legtöbb idegen nyelvű felirat angol nyelvű (43 db, 13%). A magyar és angol feliratok mellett megtalálhatóak még olasz, német, francia, finn, latin, portugál, spanyol, többnyelvű és nemzetközi feliratok is. Nemzetközinek minősítettük azokat a feliratokat, amelyek nem köthetők egy konkrét nyelvhez (pl. *Restaurant, Café*). Bizonyos feliratok esetében a nyelv nem sorolható be (ha a feliratot nem lehet nyelvhez kötni; pl. *BENU, DRK*), ez 34 db feliratot érintett, ami a vizsgált mennyiség 11%-a.

Feliratok nyelve	Feliratok gyakorisága (db)	Feliratok megoszlása (%)
magyar	154	48,13%
angol	43	13,44%
nem besorolható	34	10,63%
nemzetközi	33	10,31%
olasz	18	5,63%
többnyelvű	15	4,69%
német	10	3,13%
spanyol	7	2,19%
francia	3	0,94%
latin	1	0,31%
finn	1	0,31%
portugál	1	0,31%
Összesen	320	100,00%

1. táblázat: Az üzletimarketing-célú feliratok eloszlása nyelvek szerint Szombathely Fő terén (2024. 02. 07. adatfelvétel alapján)

Az üzletimarketing-célú feliratokat méretük alapján is megvizsgáltuk. Referenciaként a McDonald's feliratát választottuk, és hozzá viszonyítottuk a többi felirat méretét, *apró, kicsi, közepes* és *nagy* kategóriákba sorolva őket (2. táblázat).

Feliratok mérete	Feliratok gyakorisága (db)	Feliratok megoszlása (%)
nagy	64	20,00%
közepes	90	28,13%
kicsi	130	40,63%
apró	36	11,25%
Összesen	320	100,00%

2. táblázat: Az üzletimarketing-célú feliratok eloszlása méretük szerint Szombathely Fő terén
(2024. 02. 07. adatfelvétel alapján)

A gyakoriságokat megvizsgálva a kicsi feliratok száma a legnagyobb, 130 db (41%), ezeket követik a közepes méretű feliratok (28%), majd a nagyok (20%), végül az apró feliratok (11%) zárják a sort.

Az üzletimarketing-célú feliratokat a nyelvük és méretük alapján történő osztályozásukat követően együtt is megvizsgáltuk, hogy a vizsgált minőségi ismérvek függvényében hogyan alakulnak az eloszlások (3. táblázat).

Feliratok nyelve	Feliratok méret szerinti eloszlása (db)				Feliratok gyakorisága (db)	Feliratok megoszlása (%)
	apró	kicsi	közepes	nagy		
magyar	20	78	32	24	154	48,13%
angol	3	10	16	14	43	13,44%
nem besorolható	4	7	13	10	34	10,63%
nemzetközi	5	10	12	6	33	10,31%
olasz	0	4	11	3	18	5,63%
többsnyelvű	2	8	3	2	15	4,69%
német	1	5	1	3	10	3,13%
spanyol	1	6	0	0	7	2,19%
francia	0	1	1	1	3	0,94%
latin	0	0	0	1	1	0,31%
finn	0	0	1	0	1	0,31%
portugál	0	1	0	0	1	0,31%
Összesen	36	130	90	64	320	100,00%

3. táblázat: Az üzletimarketing-célú feliratok nyelv és méret szerint Szombathely Fő terén
(2024. 02. 07. adatfelvétel alapján)

Az üzletimarketing-célú feliratok esetében megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés a feliratok nyelve és mérete között. Mivel mindkét ismérv minőségi ismérv, ezért asszociációs kapcsolatok esetében használható mutatókat választottunk az összehasonlításhoz: a Csuprov-féle (T) és a Cramer-féle asszociációs együtthatót (C) számítottuk ki.

$s = 12, t = 4, N = 320, X^2 = 54,94$

$$T = \sqrt{\frac{\chi^2}{N\sqrt{s-1}\cdot\sqrt{t-1}}} = 0,17$$

$$C = \sqrt{\frac{\chi^2}{N(t-1)}} = 0,24$$

Mindkét együttható esetében elmondható, hogy a feliratok nyelve és mérete között gyenge a kapcsolat.

3.2. Településmarketing-célú feliratok

A kutatás során 47 db településmarketing-célú feliratot azonosítottunk. A 47 feliratot megvizsgáltuk nyelvük és méretük alapján, hasonlóan az üzletimarketing-célú feliratokhoz. Ebben az esetben is a magyar feliratok voltak többségben (70%), ezeket követték a latin nyelvűek (21%), majd a nemzetközi feliratok és végül egy angol nyelvű felirat zárta a sort (4. táblázat).

Feliratok nyelve	Feliratok méret szerinti osztályozása			Feliratok gyakorisága (db)	Feliratok megoszlása (%)
	apró	kicsi	közepes		
magyar	22	6	5	33	70,21%
latin	9	0	1	10	21,28%
nemzetközi	3	0	0	3	6,38%
angol	0	1	0	1	2,13%
Összesen	34	7	6	47	100,00%

4. táblázat: A településmarketing-célú feliratok nyelv és méret szerint Szombathely Fő terén (2024. 02. 07. adatfelvétel alapján)

Míg az üzletimarketing-célú feliratok vizsgálatánál több különböző nyelvű feliratot tudtunk megkülönböztetni, addig a településmarketing-célúak esetében csupán 4-et. A településmarketing-célú feliratok méreteinek vizsgálata során ugyanazt a módszert alkalmaztuk, mint az üzletimarketing-célú feliratok esetében. Az apró feliratok voltak a legjellemzőbbek (72%-ban), a kis feliratok 15%-ot, a közepesek pedig 13%-ot tettek ki. Nagy feliratunk ebben a kategóriában nem volt.

A településmarketing-célú feliratok esetében is meg kívántuk vizsgálni, hogy van-e összefüggés a feliratok nyelve és mérete között.

$$s = 4, t = 3, N = 47, X^2 = 9,3753$$

$$T = \sqrt{\frac{X^2}{N\sqrt{s-1} \cdot \sqrt{t-1}}} = 0,26$$

$$C = \sqrt{\frac{X^2}{N(t-1)}} = 0,29$$

A településmarketing-célú feliratok esetében a számok kicsit magasabb értéket mutatnak, mint az üzletimarketing-célú feliratok esetében, de még így is gyenge kapcsolatról beszélhetünk.

4. Diskusszió

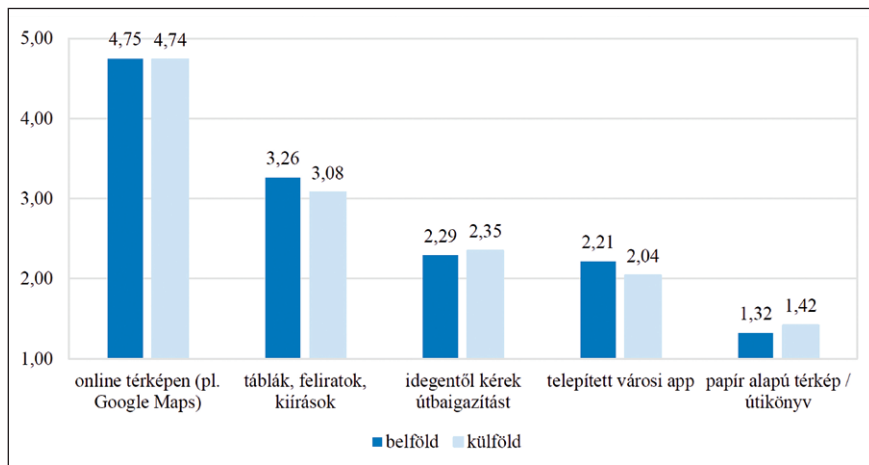
Az eredmények alapján jól látható, hogy Szombathelyen az üzletimarketing-célú feliratok többsége (48%) magyar nyelvű, méretüket tekintve a megoszlás vegyes. Azt is láthatjuk, hogy az elsődleges célcsoport – a német nyelvterületről érkező turisták – csak nagyon kis mértékben vannak megszólítva saját nyelvükön. A településmarketing-célú feliratok fő nyelve – a város római kori múltjának és emlékeinek köszönhetően – a latin. Habár ezek a feliratok az autentikusság élményét kölcsönzik a desztinációnak, valós, gyakorlati információval azonban a turisták számára kevésbé szolgálnak.

Felmerülhet, hogy azért hiányoznak az idegen nyelvű feliratok, mivel a város műemlékei részben kissé odébb, a Fő tértől pár száz méterre találhatóak. Ez igaz ugyan, ugyanakkor nem magyarázza, hogy miért nincsenek ezen műemlékek létére (irány, távolság) utaló feliratok sehol sem a város központi terén. A Fő téren Tourinform Iroda működik, ez némileg kompenzálhatja – nyitvatartási időben – a táblák hiányát.

Felmerül azonban a kérdés, hogy szükséges-e egyáltalán a 21. század 3. évtizedében feliratokkal vonzani, illetve tájékoztatni a turistákat. Turistákat a felmérés időszakában (2024. február) nem tudtunk elérni releváns számban, ezért úgy döntöttünk, inkább azt vizsgáljuk, hogy egészében jellemző-e a mai fiatalabb (Z) generációra, hogy idegen helyen feliratok alapján tájékozódnak. Ezért 2024 február elején kérdőíves adatfelvételt végeztünk: egy 13 kérdésből álló kérdőívet osztottunk meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem közgazdász szakos hallgatói között Szombathelyen. Az online kérdőív demográfiai adatokra (kor, nem, végzettség) és a nyelvismeretre vonatkozó kérdések mellett célzottan tartalmazott kérdéseket arra vonatkozóan, milyen módon tájékozódnak a megkérdezettek ismeretlen hazai és külföldi településeken. A kérdőívet a megcélzott, 18–25 éves korosztályból 103 fő (72 nő, 31 férfi) töltötte ki. A megkérdezettek nyelvtudását 1-től 5-ig terjedő Likert-skálával mértük (1 = alapvető szavakat ismerek, ... 5 = anyanyelvi szintem beszélem). A nyelvtudás értékelésekor a beérkezett válaszok közül a $2 \leq$ értékeket vettük figyelembe, mely alapján a válaszadók nyelvtudása a következőképpen alakul: angolul 92,23%-uk, németül 58,25%-uk, harmadik nyelvén 2,91%-uk beszél.

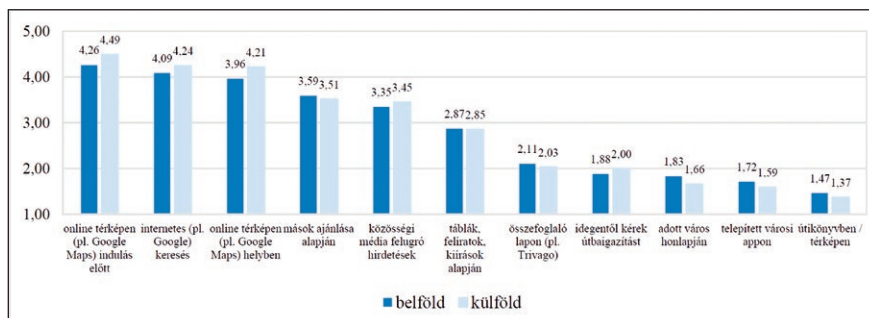
A megkérdezettek a Z generáció tagjai. A Z generáció jellemzője, hogy tagjai 1995–2010 között születtek, digitális bennszülöttek, akik otthon vannak a digitális világban és a közösségi hálózatokon, szeretnek azonnal információhoz jutni, pragmatikusak, nyitottak az új technológiákra és jellemző rájuk a multitasking (Pál–Töröcsik 2013, Ruzsa 2018, Töröcsik–Szűcs–Kehl 2014).

A 2. ábrán jól látható, hogy a megkérdezettek elsősorban online térképen tájékozódnak idegen városokban Magyarországon és külföldön egyaránt, az utcai feliratok és táblák követése sokkal kevésbé jellemző rájuk (2. ábra).

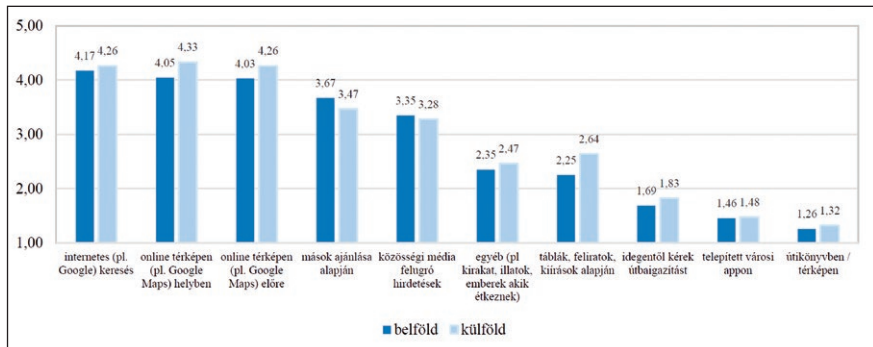
2. ábra: Tájékozódás idegen településen. Kérdés: *Hogyan tájékozódik ismeretlen magyar / külföldi városban, gyalogosan?* (1 = egyáltalán nem jellemző, 5 = nagyon jellemző)

Látnivalók keresésére szintén elsősorban online felületeket használnak: mindenfajta online felület, de mások ajánlása is relevánsabb, mint a valós, fizikai feliratok (3. ábra).

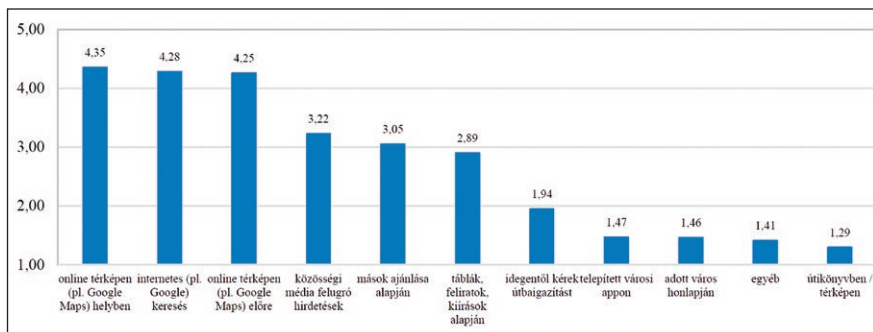
3. ábra: Látnivalók keresése idegen településen. Kérdés: *Hogyan keresi a látnivalókat ismeretlen magyar / külföldi városban?* (1 = egyáltalán nem jellemző, 5 = nagyon jellemző)

Ugyanez a trend látható vendéglátóhelyek esetében is: az online világban található információk dominálnak (4. ábra).

4. ábra: Vendéglátóhelyek keresése. Kérdés: *Hogyan keresi a látnivalókat ismeretlen magyar / külföldi városban?* (1 = egyáltalán nem jellemző, 5 = nagyon jellemző)

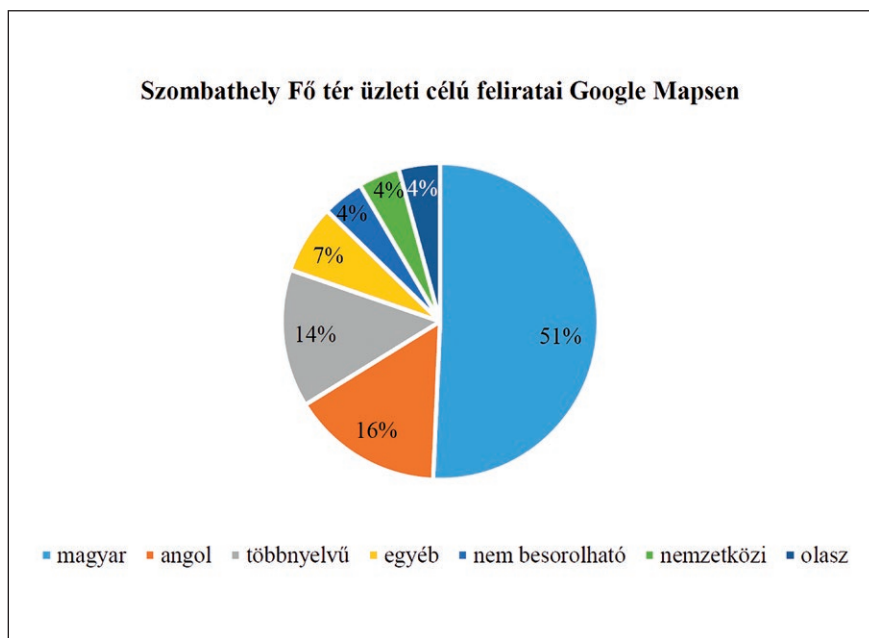
Végül azt is megkérdeztük, milyen módon keresnek üzleteket külföldön járva. Az eredmények összevágtnak az eddigiekkel: a legfőbb információforrást a különböző online platformok jelentik (5. ábra).

5. ábra: Üzletek keresése. Kérdés: *Hogyan keresi a látnivalókat ismeretlen külföldi városban?* (1 = egyáltalán nem jellemző, 5=nagyon jellemző)

Mint láthatjuk, az eredmények egyértelműen azt mutatják, hogy az online nyelvi tájkép relevánsabb a Z generáció számára, mint a fizikai nyelvi tájkép. Kérdésként merül fel az eredmények alapján azonban, hogy amennyiben a fiatal generáció az online térben tájékozódik, akkor mi jellemzi a vizsgált terület – Szombathely Fő tere – online nyelvi tájképét a vizsgált időszakban?

2024 februárjában online elemzést végeztünk a vizsgált területen: a Google Maps alkalmazást használva, különböző zoomolási beállítások segítségével kigyűjtöttük a Fő tér területén megjelenő feliratokat. A vizsgált területen összesen 71 üzletimarketing-célú feliratot azonosítottunk; ezek egy része a fizikai bolt megnevezése, részben azonban cégnevek (nagy valószínűséggel az adott üzletet üzemeltető cégek nevei). 12 db, az online térben megtalálható feliratnak nincsen „élőben”, a fizikai valóságban megfelelője. Ennek egyik oka lehet, hogy adott üzlet (cég) fizikai valójában már megszűnt, online viszont nem törölték a rá utaló bejegyzést. A másik ok lehet, hogy az adott üzlet/cég nem a Fő téren, hanem valahol annak közelében (szomszédos utcában, sikátorban) működik. A feliratok nyelvi megoszlását a 6. ábra mutatja.

6. ábra: A szombathelyi Fő tér üzletimarketing-célú feliratai a Google Maps oldalon 2024 februárjában

Ugyanezen a területen összesen 8 db, településmarketing-célú feliratot találtunk online (5. táblázat).

Településmarketing-célú feliratok a Fő téren	
City Centre	angol
Régi várostorony helye	magyar
Main square	angol
Fő téri szökőkút	magyar
Városmakett Szombathely	magyar
Fő tér	magyar
Császárkő	magyar
James Joyce szobor	magyar

5. táblázat: A szombathelyi Fő tér településmarketing-célú feliratai a Google Maps oldalon 2024 februárjában

Mint láthatjuk, a város főterének nyelvi tájképe sokkal szegényebb a digitális térben, mint a fizikai világban. Szintén láthatjuk, hogy a városba látogató turisták az online térben sem fog-
nak jobban eligazodni a helyi látnivalók között, mint a fizikai térben: elsősorban magyar nyelvű feliratokat találnak csak, az angol nyelvű feliratok semmilyen tájékoztatást nem adnak.

5. Javaslatok

Látjuk tehát, hogy egy vármegyeszékhely nyelvi tájképe a határ közvetlen közelében, illetve idegenforgalmilag – külföldi turisták által – frekvenciált helyek vonzáskörzetében nem kedvez az ide látogatóknak: a nyelvi tájkép esetében a magyar nyelv dominál, a feliratok száma kevés, az ide látogató, magyarul nem beszélők így mind az online, mind az offline térben elveszve érezhetik magukat. Kifejezetten meglepő, hogy a német nyelv sem az online, sem az offline térben nem jelenik meg, holott köztudott, hogy az ide látogatók többsége német anyanyelvű. Habár elfogadhatjuk, hogy az angol nyelv használata sok esetben megoldás lehet, célszerű lenne a feliratok nyelvében sokkal erősebben fókuszálni erre az elsődleges célcsoportra is.

Az eredmények alapján a következő javaslatokat fogalmazhatjuk meg:

- (1) Célszerű lenne a településmarketing-célú feliratokat idegen (elsősorban angol és német) nyelven is feltüntetni a Fő téren. A feliratokat szükséges lenne mind az online, mind az offline térben elhelyezni.
- (2) Célszerű lenne a város főterén útbaigazításokat – egyértelmű, jól látható jelöléseket, iránymutatásokat – elhelyezni a város látnivalóiról. Ez lehetne fizikai tábla többnyelvű feliratokkal, távolság és irány megjelölésével. Hasznos lenne a táblákon képet is elhe-

lyezni, hogy ezzel is reklámozzuk a helyi látnivalókat. Szintén lehetne a táblán QR-kódot elhelyezve a látnivalóról további (releváns) információkat közölni, lehetőleg több nyelven. Ezek az információk megfelelő eszközökkel az online térképen is elhelyezhetők.

- (3) A Fő tér környéki üzletek és szolgáltatóhelyek esetében lehetne a tulajdonosokat ösztönözni az idegen nyelvű feliratok kihelyezésére.

Feltételezhető, hogy a több online és offline felirat nem ösztönöz több turistát a város meglátogatására, de több felirat növelheti az ide látogatók élményeit, az egyes látnivalók látogatottságát, valamint nagyvárosibb, nemzetközibb jelleget kölcsönözhet a városnak.

Összefoglalás

A kutatásban Szombathely városban a Fő tér nyelvi tájképét elemeztük több szempontból: megvizsgáltuk az üzletmarketing-célú és a településmarketing-célú feliratokat a fizikai térben. Megállapítottuk, hogy egy osztrák határhoz közeli városban a Fő téren alig jelenik meg a német nyelv, az idegen nyelvű feliratok esetében az angol „dominál”, míg a kifejezetten turistákat megcélzó feliratok magyar vagy latin nyelvűek.

Az ide látogató fiatalabb generáció idegen helyen való tájékozódási szokásait vizsgálva megállapítottuk, hogy a Z generáció elsősorban nem feliratok alapján tájékozódik, hanem az online térben gyűjt információt az ott található látnivalókról, üzletekről és szolgáltatásokról. Majd a Fő tér online nyelvi tájképének vizsgálata után javaslatokat fogalmaztunk meg arra vonatkozóan, hogyan lehetne a város nyelvi tájképét a turisták szempontjait szem előtt tartva vonzóbbá tenni.

Felhasznált szakirodalom

- Ben-Rafael, Eliezer – Shohamy, Elana – Hasan Amera, Muhammad – Trumper-Hecht, Nira 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: the case of Israel. *International Journal of Multilingualism*. Vol. 3. No. 1. 7–30.
- Biró, Enikő 2021. Speak Global, Sell Local? Digital Linguistic Landscape of Local Small Businesses in the Social Media. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. Vol. 13. No. 2. 177–193.
- Biró, Enikő 2022. From Linguistic Landscape to Semiotic Assemblages in a Local Market. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. Vol. 14. No. 2. 68–85.
- Blackwood, Robert J. – Tufi, Stefania 2015. *The Linguistic Landscape of the Mediterranean*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Edelman, Loulou. 2009. What's in a Name? Classification of Proper Names by Language. In Shohamy, E. – Gorter, D. (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Routledge, New York. 141–154.

- Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio*. Vol. 25. No. 3. 31–49.
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Tóth Sándor János 2023. Kereskedelmi nevek szóalkotástani vizsgálata Komárom gazdasági nyelvi tájképének tükrében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. 16. évf. 2. sz. 67–87.
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Török Tamás 2025. *Osztálytermi nyelvi tájképesítés BBB-módszerrel*. In Istók Béla – Lőrincz Gábor – Török Tamás – Baka L. Patrik (szerk.): *Nyelvi diszkrimináció a nyelvi tájképben*. Selye János Egyetem. Komárom 39–52.
- Kovács László 2024. *Nyelvi kommunikáció a marketingben*. *Marketingnyelvészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KSH 2022. *Népszámlálás 2022*. <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/> (2024. 06. 21.)
- Lőrincz Gábor – Istók Béla – N. Varagya Szilvia 2021. A weboldalak szerepe a virtuális iskolai nyelvi tájképben. *Hungarológiai Közlemények*. 22. évf. 1. sz. 84–95. <https://doi.org/10.19090/hk.2021.1.84-95>
- Lőrincz Gábor – Istók Béla – Tóth Sándor János 2023. Econscape: a két Komárom gazdasági nyelvi tájképének kvantitatív szempontú vizsgálata. In Fazakas Noémi – Harangus Katalin – Kovács Gabriella – Nagy Imola – Suba Réka (szerk.): *„Nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek sarkalata.” Köszöntőkötet Pletl Rita tiszteletére*. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 77–87.
- Lőrincz Gábor – Istók Béla 2024. A márkanevek mint kommunikátum-összetevők szerepe a gazdasági nyelvi tájképben. *Magyar Nyelvőr*. 148. évf. 3. sz. 303–315.
- Pál Eszter – Törőcsik Mária 2013. *Irodalmi áttekintés a Z generációról*. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
- Probáld Ákos 2023. *Ezek voltak a legnépszerűbb hazai turisztikai települések 2022-ben*. <https://turizmus.com/szallashely-vendeglatas/ezek-voltak-a-legnepszerubb-hazai-turisztikai-telepulesek-2022-ben-1187838> (2024. 06. 21.)
- Rasinger, Sebastian. M. 2018. Constructing Banglatown: Linguistic landscapes in London's East End. *Linguistic Landscape*. Vol. 4. No. 1. 72–95.
- Rusza Csaba 2018. „Z” generáció fő jellemzői és a várható munkerő-piaci kihívások. *Közép-Európai Közlemények*. 11. évf. 3. sz. 149–157.
- Törőcsik Mária – Szűcs Krisztián – Kehl Dániel 2014. Generációs gondolkodás. A Z és az Y generáció életstílus csoportjai. *Marketing & Menedzsment*. 48. évf. Különszám. 2. 3–15.
- Van Mensel, Luk – Vandenbroucke, Mieke – Blackwood, Robert 2016. Linguistic Landscapes. In Garcia, Ofelia – Flores, Nelson – Spotti, Massimiliano (eds.): *The Oxford Handbook of Language and Society*. Oxford University Press. Oxford. 423–449.

Biró Enikő¹

Nyelvi tájkép a lelátókon

Linguistic landscape on the football galleries

Abstract. Football stadiums as public spaces for research on semiotic and linguistic landscapes have recently come to the centre of attention. In this case, the space can be understood as an ecological arena whose study goes beyond the interpretation of visual linguistic signs to include sounds, objects and symbols. At the same time, the positioning of these elements in time and space, and the complex relationships between sign makers and sign readers, are also the subject of research (Gorter 2013). Different fan communication forms, such as club anthems, banners and choreographies, are understood as units of analysis in the context of language landscape studies (Monaghan 2020). This research shifts the focus from minority identity construction to discourses of linguistic discrimination within the concept of reterritorialisation. In this paper I analyze the dynamic construction of linguistic and semiotic landscape elements in the public space of a football club in Szeklerland and their representation in the Romanian online media. The data collection is based on the analysis of texts of online press articles published in the last five years, and includes photo documentation of semiotic signs and language use on signage in the stadium. The results show that semiotic and linguistic landscape elements which play a significant role in the process of reterritorialization are also key components of discriminative discourses in the media.

Keywords: linguistic landscape, reterritorialization, football, discrimination, discourse

Bevezetés

A futball nem csupán a sport világához, hanem a nyelvészet különböző területeihez is kapcsolódik. Bár eddig főként a futball szakmai nyelvhasználatára fókuszáltak (Penn 2016), az utóbbi években egyre több tanulmány foglalkozik a nyelvválasztással (Lavric–Steiner 2018), a szóalkotással, a mémekkel (Istók 2018), a szurkolói diskurzusokkal (Kytölä 2017), vagy az identitással

1 Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhelyi Kar, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
E-mail: biro.eniko@ms.sapientia.ro

kapcsolatos kérdésekkel (Del Percio 2016, Gibbons 2011). Utóbb pedig Monaghan (2020) irányította a figyelmet a nyelvi tájkép és a futball kapcsolatára, a futballstadionok nyilvános térében végbemenő „deteritorializáció” és „reteritorializáció” folyamatainak vizsgálatával.

Jelen kutatás a nyelvi és szemiotikai erőforrások jelenlétét és dinamikus konstrukcióját vizsgálja a tágon értelmezett nyelvi tájképben. Ezek egyrészt a helyi, etnikai identitásépítés részét jelentik, másrészt magát a teret is újrastrukturálják. A kutatás kitér a nyelvi és szemiotikai tájképelemek megjelenésével párhuzamosan kialakuló nyelvi diszkrimináció diskurzusaira a román nyelvű online médiában.

A dolgozat első részében az elméleti perspektívákat vázolom, kiemelve a nyelvitájkép-kutatás szemiotikai megközelítésének szükségességét, részletezve a futball és a nyelvitájkép-kutatás kapcsolatát. Ezt követően a tér újrastrukturálására használható reteritorializáció fogalmát értelmezem kisebbségi kontextusban. Az adatgyűjtés, valamint a futballklub ismertetését az identitáskonstrukció és reteritorializáció folyamatának elemzése követi, mindazon nyelvi és szemiotikai erőforrások jelenlétére alapozva, amelyek a futball nyelvi tájképének elemeit képezik az adott kontextusban. A nyelvi diskurzusok és attitűdök vizsgálata szorosan kapcsolódik a futball nyilvános terének reteritorializációs folyamataihoz és ezek tükröződéséhez az online sajtóban. Végül a vizsgálat bővítésének lehetőségére térek ki, amely a nyelvitájkép-kutatások sokszínűségét támasztja alá.

1. Elméleti háttér, szemiotikai vonatkozások, reteritorializáció

A korai nyelvitájkép-kutatókat Landry és Bourhis (1997) vizsgálata indította el, amely a nyelvek láthatóságára irányult a köztereken elhelyezett feliratokon, így a nyelvi tájkép kutatása még újnak mondható az alkalmazott nyelvészet, a szociolingvisztika tudományterületén. A kezdeti vizsgálatok azt kutatták, hogy a nyelvi tájkép hogyan tükrözi egy adott terület nyelvi helyzetét. Minden, ami a nyelvi tájkép részét képezi, az valójában tükrözi a társadalmi interakciókat és diskurzusokat, és pontosan leképezi a nyelvek hierarchiáját is egy többnyelvű környezetben (Shohamy–Gorter 2009). Blommaert (2016) kiemeli, hogy ami a nyelvi tájkép elemeként értelmezhető, az mindig jelentést hordoz; kétnyelvű vagy többnyelvű régiókban pedig többletjelentésekkel jár. Egy „többnyelvű (határon túli) környezetben általában a többség kontra kisebbség (az államnyelv és a magyar nyelv) viszonyának (értsd: nyelvpolitikai összefüggéseinek) a feltárása” a cél (Istók–Lőrincz–Török 2024: 239). A vizuális nyelvhasználatot Ben-Rafael és munkatársai (Ben-Rafael et al. 2006) úgy értelmezik, hogy: (1) hatalmi viszonyokat tükröznek, (2) kommunikatív célokat szolgálnak, (3) önkifejezés eszközei lehetnek, illetve (4) kollektív identitás kifejeződését szolgálhatják. A vizuális nyelvhasználatot a különböző nyelvpolitikai döntések és nyelvi ideológiák befolyásolják, valamint geopolitikai határok keretezik (Scollon–Scollon 2003). A mindenkorai nyelvtörvények és helyi szabályozások is meghatározzák, hogy milyen nyelvi tájképelemek lehetnek láthatók, ölthetnek anyagi formát, a jelalkotók pedig hatalmat gyakorolnak egy köztér fölött. Egy adott beszélőközösség nyelvének vizuális/materiális jelenléte vagy hiánya jelzésértékű, és hozzájárulhat az adott nyelv megőrzéséhez vagy a nyelvvesztéshez.

A tudományterület gyors bővülése különféle tájképek vizsgálatát eredményezte, hogy a többnyelvűséggel, a nyelvek dominanciájával, a nyelvpolitikával, a gazdasággal stb. kapcsolatos egyéb kérdéseket is körüljárhassák (lásd pl. Shohamy–Gorter 2009, Blommaert 2016, Laihonen 2015). Többek között a városképektől a hangzó nyelvi tájképig, az iskolai nyelvi tájképtől a virtuális nyelvi tájképig (Brown 2012, Laihonen–Tóador 2017, Laihonen–Szabó 2017, Biró 2016, Androutsopoulos 2015, Pennycook 2018, Ivković–Lotherington 2009) számos kérdés érdekelte a kutatókat. Mindezeket túl a nyelvi tájkép a nyelvtanulás erőforrásaként is értelmezhető (Krompák 2018, Gorter et al. 2021). Ez a bővülés a nyelvi tájkép fogalmának újragondolását is igényelte, így a szemiotikai tájkép fogalmának bevezetése kézenfekvőnek tűnt (Jaworski–Thurlow 2010, Thurlow–Aiello 2007). Thurlow és Aiello (2007) szerint a szemiotikai tájkép a szimbólumok, jelrendszerek és jelentésalkotási gyakorlatok globalizálódására utal, ahol a hangsúly a nyelvek vizuális megjelenítéséről a szemiotikára tevődik át. A szemiotikai erőforrások a teret ökológiai szinttérvé változtatják, amelynek vizsgálata túlmutat a vizuális nyelvi jelek vizsgálatán, és magában foglalja a hangzó jeleket, képeket, tárgyakat, azok időben és térben való elhelyezését, valamint az emberi kapcsolatokat (Gorter 2013: 197).

Jelen tanulmányban a nyelvi tájképet ebben a tágabb, szemiotikai értelemben vizsgálom, ahol a jelentésalkotás és az identitáskonstrukció jelenségéhez szorosan kapcsolódva (Scollon és Scollon 2003) a reterritorializáció fogalma előtérbe kerül. A reterritorializáció jelenségével is magyarázható, hogy a diszkriminatív attitűdök a stadionon belül, illetve a román és magyar nyelvű sajtóban megnyilvánulhatnak. A reterritorializáció egy olyan hely vagy terület átstrukturálását jelöli, amely megelőzően a deterritorializáció folyamatán ment keresztül. A deterritorializáció Deleuze és Guattari által alkotott kifejezés (Deleuze–Guattari 1983), értelmezésük szerint arra a folyamatra utal, amelynek során egy területnek nevezett társadalmi viszony jelenlegi szerveződése és kontextusa megváltozik, esetleg megsemmisül. A reterritorializáció során egy terület, egy tér földrajzilag körvonalazhatóvá, meghatározhatóvá válik. Ugyanakkor attól válik értékessé, ami hozzá kapcsolódik: a nyelv(ek), emberek, szimbólumok és cselekvések által. A reterritorializáció folyamata tehát magába foglalja a konkrét nyelvi, vizuális és egyéb szemiotikai lehetőségeket (Deleuze–Guattari 1983, idézi Cerimaj et al. 2020), hogy az újraalkotott tér új jelentésekkel bővüljön.

2. A futballstadion az identitásépítés és a reterritorializáció folyamatában

A módszertani és fogalmi bővítések a nyelvtájkép-kutatás lehetőségeit gyakorlatilag bármilyen köztérre kiterjesztették (Shohamy–Gorter 2009). Egy tér értelmezését az adott térben elhelyezett végtelen számú jelek teszik lehetővé. Pennycook (2010) szerint először is meg kell vizsgálni, hogyan és miért jönnek létre az adott szemiotikai vagy vizuális nyelvi jelek. Másodszor, értelmezni kell ezek olvasatát, a jelek alkotói, illetve olvasói szempontjából. Harmadszor, meg kell határozni a nyelvi és szemiotikai erőforrások értelmezési lehetőségeit. Negyedszer pedig tisztázni kell a vizuális nyelvhasználat, valamint a szemiotikai jelhasználat dominanciájának kérdését.

Jelen esetben a futballstadion egy olyan térként fogható fel, amely nem csupán a labdarúgó-mérkőzések helyszínét jelenti, ezt a teret meghatározott társadalmi csoportok hozzák létre. A nyelvi és szemiotikai erőforrások, amelyek a teret konstruálják, már a játék előtt jelen vannak, részét képezik egy közösség életének. Mint nyelvitájkép-elemek hozzájárulnak a futballklub és a szurkolói identitásépítéséhez. Mivel a nyelvi tájkép azt a teret jelképezi, ahol a társadalom, jelen esetben a szurkolói közösség nyilvános élete zajlik, ezért szimbolikus jelentősége meghatározó (Ben-Rafael et al. 2006). Nemcsak a vizuális nyelvi jelek, hanem a hangzó nyelvi elemek és a szemiotikai erőforrások is az identitásépítés részévé válnak: a transzparenssektől az énekekig, a sálaktól a stadionban felbukkanó zászlókig. Ezek együttes megjelenítése egy adott közösséghez tartozás, a közös identitás kifejezésének szimbolikus aktusaként értelmezhető. Ebben az összefüggésben a stadion tere egyrészt (i) az identitás kifejezésének terévé válik, amely nyelvi és szemiotikai erőforrások felhasználásával kollektív identitásépítés folyamatát indítja el (Shohamy 2006). Másrészt (ii) a reterritorializáció terévé is válik, ahol a reterritorializáció új struktúrát, új kapcsolatrendszert, saját teret hoz létre (Monaghan 2020). Monaghan szerint a reterritorializáció folyamata a jelek teljes rendszerére támaszkodik (Monaghan 2020: 178), nyelvi vagy szemiotikai erőforrásokra, amelyekkel egy futballklub vagy a stadion rendelkezik. Ezek közé sorolhatjuk akár a reklámokat, az ajándéktárgyakat, a közösségi oldalakon megosztott posztokat is. Ezeket a szurkolók nyelv- és szimbólumhasználata teszi teljessé, transzparenssekkel, dalokkal, rigmusokkal együtt. Egy újonnan megépített stadion végtelen lehetőségeket kínál a klubnak és a szurkolóknak, hogy ezt a teret a magukévá tegyék.

3. A Sepsi OSK története

A klub története 2011-ben kezdődött, akkor alapította meg Diószegi László és Kertész Dávid, Sepsiszentgyörgyön, Kovászna megyében, Romániában. A klub a Román Labdarúgó Szövetség tagja. Az identitásépítés és nyelvhasználat szempontjából lényeges, hogy Sepsiszentgyörgy lakosságának többsége magyar nemzetiségű. A 2021-es népszámláláskor a város lakosságának 69%-a magyar nemzetiségűnek, 19%-a románnak, a többi roma vagy más etnikumúnak vallotta magát. A lakosság 70%-a magyar anyanyelvű, 18,5%-a a román nyelvet beszéli anyanyelveként. Bár a magyar ajkú beszélők alkotják a legnagyobb etnikai kisebbséget Romániában (1 002 151 – a teljes lakosság 6%-a), az országban csak a román nyelv rendelkezik hivatalos státusszal.

A Sepsi OSK a régió magyar kisebbségét képviseli, bár a klub tulajdonosa, Diószegi László többször is jelezte, hogy a Sepsi OSK a sportról szól, és minden vélemény ellenére a csapat nem a magyaroké, hanem olyanoké, akik szeretik a focit, legyenek azok magyar, székely vagy román szurkolók (W1). A sepsiszentgyörgyi futball hagyományait tiszteletben tartva a klub színe a piros-fehér, és az OSK (a régi, megszűnt futballklub rövidítése: Olt Sport Klub) nevet viseli. Fontos volt a lokalitást ilyen módon is hangsúlyozni, így lett a klub neve Sepsi OSK, ahol Sepsí a Sepsiszentgyörgy magyar nevének rövidítése.

A klubnak hat év alatt sikerült az élvonalba jutnia, az országos bajnokság első ligájában szerepelhet azóta. Ebben a folyamatban a fordulópontot a város új, 8500 férőhelyes stadionja jelentette. Az elmúlt 12 év alatt nemcsak futballcsapat jött létre, hanem otthon is az új stadion megépítésével. A Sepsi OSK 2022-ben és 2023-ban megnyerte a Román Kupát, és a klubnak sikerült lelkes szurkolótábort kiépítenie a városban.

A stadion mint köztér, a helyi magyar közösség identitását erősíti. A stadion tervezésekor fontos volt, hogy a létesítmény végső arculata emblematikus magyar építészek, Makovecz Imre (1935–2011) és Kós Károly (1883–1977) által tervezett épületeket idézze. A stadion négy sarkán lévő tornyok is Kós Károly építkezési stílusára utalnak (1. ábra).

1. ábra: Az otthon: a Sepsi OSK stadionja
(Forrás: W2)

A stadion építése a reterritoralizációs folyamat kiindulópontjaként szolgált, hogy később a futballszurkolók nyelvi és szemiotikai erőforrásokat felhasználva sajátjuknak tekintsék ezt a teret. A stadion az *Erőd* becenevet kapta, ezzel utalva az erdélyi erődtemplomokra, kapcsolatot teremtve a modern futball és a magyar történelem között.

5. Identitásépítés, reterritorializáció és diszkriminatív diskurzusok

A vizuális nyelvhasználat vizsgálata főként a statikus nyelvi tájképre fókuszál, a pillanatnyi, időben és térben jól körülhatárolható elemekre. Mivel a vizsgálatok többnyire egy-egy régió, település köztéréinek nyelvi tájképére vonatkoznak, ezért a jelen állapot leírására kiválóan alkalmasak a fényképes adatgyűjtést követő elemzések. Jelen kutatás esetében a szinkrón vizsgálat számára a valós idejű nyelvi és szemiotikai tájképelemek adottak voltak. Az adatgyűjtés során részben fényképes adatgyűjtésre támaszkodtam, ez közel 25 felvételt jelentett a stadion külső, illetve belső teréről. Ezeket az adatokat a futballklub hivatalos közösségi média oldaláról gyűjtött felvételek egészítik ki, ezek száma meghaladja az 50 felvételt. Ezek a fényképes adatok nem csupán a térben elhelyezett vizuális nyelvi elemeket tartalmazzák, de rögzítik a meccsek során megnyilvánuló ad-hoc vizuális nyelvhasználatot, szemiotikai elemeket, szimbólumokat.

A kutatás során másodlagos adatgyűjtésre is támaszkodtam. Ez az adatgyűjtés több mint 50 újságcikkre épült, amelyek a stadionban tapasztalt nyelvhasználatról, nyelvpolitikai döntésekkel és aktuális szurkolói konfliktusokkal kapcsolatosak. A klub sikeressége egybeesik a diszkriminatív diskurzusok gyakoribbá válásával. Ez 2018 után hangsúlyozódik, ezért az utóbbi öt év online sajtóanyagának vizsgálata Google kulcsszavas keresés segítségével a reterritorializációs folyamat, illetve az identitáskonstrukcióban részt vevő tájkép-elemekre fókuszált. A román nyelvű cikkek az orangesport.ro, gsp.ro, sport.ro, digisport.ro, playsport.ro oldalairól származnak.

Az adatok több nagy csoportba sorolhatóak, ugyanis az identitáskonstrukciót és a reterritorializáció folyamatát (A) a vizuális nyelvhasználat, (B) a hangzó nyelvi elemek, (C) a szemiotikai jelek, szimbólumok jelenléte, illetve (D) a diszkriminatív diskurzusok is kísérik. Az adatelemzés rávilágított azokra a diskurzusokra, amelyek megmutatják mennyire hangsúlyos lehet a különbség egy kisebbségi etnikumot képviselő klub és a többi, belföldi klub között. A helyi szurkolók többsége magyar etnikumú, ennek megfelelően határozza meg saját térként a stadiont. A klub identitása gyakran fontosabb számukra, mint maga a játék, így a nyelvi és etnikai különbség politizált dimenziót ad hozzá. Ezt a politizált szurkolói magatartást tükrözik a nyelvi és szemiotikai tájkép elemei.

A) A vizuális nyelvhasználat

A vizuális nyelvhasználatot egyértelműen a magyar nyelv dominálja. Ezek a nyelvtájkép-elemek lehetnek statikusak, állandóak, mint például a szurkolói sálon látható magyar nyelvű felirat (2. ábra), amely a régi futballklub színeire utal: *Bennünk a vér piros-fehér*. A klub által fenntartott ajándékboltban árusított ajándéktárgyakat is főként magyar nyelvű feliratokkal látják el.

2. ábra: Szurkolói sál magyar nyelvű felirattal
(Forrás: W2)

A vizuális nyelvhasználat részét képezik a dinamikus nyelvitájkép-elemek is, ezek jellemzője, hogy meccsről meccsre változhatnak. Ezek közé sorolhatjuk a szurkolók által a meccseken kihelyezett transzparenszeket vagy ad-hoc feliratokat. Bár többnyire magyar nyelvűek, ezeknek a transzparenszeknek egy része a kétnyelvűséget reprezentálja (Biró 2023).

B) A hangzó nyelvi elemek

A reterritorializációs folyamat hangzó nyelvi elemei közé tartoznak a szurkolói dalok, ezeket kizárólag magyarul éneklük a Sepsis OSK szurkolói, a kollektív identitás hordozóivá lényegülnek át (Knijnik 2018). A Sepsis OSK többnyire a magyarországi Fradi labdarúgóklubtól kölcsönzi a meccsek alatt énekelt dalokat, ami még szorosabban köti a Sepsis OSK-t a magyar identitáshoz. 2018-ban a Sepsis OSK himnuszát a budapesti Edda Művek rockzenekar komponálta meg. A himnusz szövege nemcsak a győzelemre buzdít, de a csapatot és szurkolóit is a szűkebb régióhoz köti: *Megmutatjuk, / Megmutatjuk, / Székelyföld / A mi otthonunk*. A labdarúgás tere így egy újrastrukturált, a magyar etnikai identitáshoz kapcsolódó köztérre válik. Egy másik fontos dal, amely mindig elhangzik az OSK meccsein, a *Nélküled* című dal, amelyet a magyar Ismerős Arcok együttes 2008-ban komponált, és amelyik a dunaszerdahelyi DAC futballklub himnusza. Az összetartozás dalának is nevezett dal mélyebb értelmet nyer, az elszakadt magyarság sorsát idézi meg az első világháborút lezáró trianoni döntés után. Végül

ennek az identitáskonstrukciónak a központi elemeként a székely himnuszt is eléneklik a szurkolók a csapat tiszteletére a meccsek után. A székely himnusz kifejezi az erdélyi magyarság mély kötődését szülőföldjéhez, hangsúlyozva: *Ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenünk*. A szurkolók által skandált rigmusok közé tartozik a *Ria Ria Hungaria!*, valamint a *Hajrá Szentgyörgy!*, amelyek egyszerre tükrözik a helyi és kollektív magyar identitást.

C) A szemiotikai erőforrások

A szemiotikai erőforrások a reterritoralizáció folyamatába szervesen beágyazódnak, hogy a rajongók egységét és összetartozását is hangsúlyozzák. A zászlók, sálak szimbolikus értékű szerepeltetésén túl a helyi termékek pozicionálása is része a folyamatnak. A régió sörmanufaktúrája marketingstratégiaként a klub logóját helyezi el a Tiltott Csíki Sör üvegein. A klub által forgalmazott szuvenírfigurák szintén szimbolikus elemei a helyi, etnikai identitásépítésnek.

A diszkriminatív diskurzusok fontos részét képezik a zászlók, amelyek egyúttal kötelező elemei (Monaghan 2020) egy futballmérkőzésnek. A Sepsi OSK klub zászlaja a címerrel együtt a szurkolók a csapat iránti elkötelezettségét jelzi. A székely zászlót a Romániában élő székely népcsoport, a magyarság alcsoportjának szimbólumaként használják. Magyarország zászlója, államcímernélkül, nemzeti jelképpé válik a mérkőzéseken. Ezeknek a szimbólumoknak a használata azonban a többségi szurkolók számára nem elfogadott. A nemzeti jelképek stadionokban való használatára vonatkozó előírások még mindig ellentmondásosak, nem szabályozottak. 2023-ban az UEFA hivatalos közleményt adott ki, miszerint a szurkolók nem helyezhetik ki Nagy-Magyarország zászlaját nemzetközi mérkőzéseken. Ezek megjelenítését provokatív és rasszista magatartásnak tartották a Sepsi OSK meccsein a román rivális csapat szurkolói.

D) A diszkriminatív diskurzusok a stadionban és az online médiában

A nyelvi és szemiotikai erőforrások mellett a stadionban lezajló, illetve a médiában helyet kapó diskurzusokat is elemezni kell, mint a reterritoralizációt kísérő jelenséget. A romániai futballban szembetűnő az etnikai polarizálódás, a Sepsi OSK-t gyakran „székely-magyar” csapatként tartják számon. Mivel a nyelvi tájkép nyelvi ideológiákat és nyelvpolitikai döntéseket tükröző konstrukció (Shohamy 2006), ezért fontos információkkal szolgálhatnak a médiában helyet kapó, tájképelemekre fókuszáló diskurzusok. A román törvények között több olyan jogszabály is van, amelyek célja a diszkrimináció elleni küzdelem, beleértve a sporteseményeken történő diszkriminációt is. Romániában van egy általános diszkrimináció elleni törvény, amely számos területen tiltja a diszkriminációt az etnikai hovatartozás, a vallás, a nem, a szexuális irányultság stb. vonatkozásában. Ez a törvény vonatkozhat a sporteseményeken történő diszkriminációra is, ezt mondja ki Románia Alkotmánya (1.cikkely (3). alpont, 4.cikkely (2) alpont, 6.cikkely, 16. cikkely 1 alpont). Ugyanakkor Romániában vannak olyan törvények és rendeletek is, amelyek a sporttevékenységeket szabályozzák. Ezek a törvények általában

arra is kitérnek, hogy a sporteseményeken a diszkrimináció tilos, és előírják a megfelelő intézkedéseket az ilyen esetek kezelésére. A román futballszövetségnek vannak saját szabályai a futballmeccseken tapasztalható diszkrimináció megelőzésére és kezelésére (2008/4). Mivel a szabályozásokat tényszerű, *de facto* intézkedések ritkán követik, ezért diszkriminatív feliratok gyakran szerepelnek a Sepsi OSK meccsein, mint például: *Pentru voi acasă nu e în România. Plecați!* [Az otthonod nem Romániában van. Menj el!] (3. ábra). A fent említett transzparensen nemcsak annak szövege, hanem a román nemzeti színek használata is az üzenetet hangsúlyozza, és a már reterritoralizált teret a deterritorializáció folyamatának veti alá.

3. ábra: Román nyelvű diszkriminatív üzenetek transzparensen
(Forrás: W3)

A diszkriminatív diskurzusok a román nyelvű online médiában ezt a szimbolikus deterritorializációt és reterritoralizációt testesítik meg. Ezek főként a stadion mint általános pozitív attitűdöt kiváltó köztér, a zászlók, az elhangzó himnuszok, és az ad-hoc molinók, feliratok köré csoportosulnak.

Tájképelemek	Online média (RO)	Online média (HU)
stadion	<i>imagini spectaculoase</i> <i>Sepsi și-a prezentat bijuteria!</i>	[lenyűgöző képek] [Sepsi bemutatta ékszerét!]
zászlók	<i>Sfântu Gheorghe e în Ungaria?</i> <i>Pe gazon a fost afișat și steagul așa zisului Ținut Secuiesc.</i>	[Sepsiszentgyörgy Magyarországon van?] [Az úgynevezett Székelyföld zászlaját is kitűzték a gyepre].
himnuszok, rigmusok	<i>...cei de la Sepsi au pornit la boxe imnul așa-zisului Ținut secuiesc. Imnul a fost acompaniat de „Ria, Ria, Ungaria!”.</i>	[Sepsi a hangszerórkából kezdte játszani az úgynevezett Székelyföld himnuszát. A himnusz a „Ria, Ria, Hungaria!” kísérte.]
bannerek	<i>U Cluj - Sepsi, oprit din cauza scandalurilor xenofobe!</i> <i>... pe considerentul că au afișat bannere "defăimătoare"</i>	[Kolozsvári U - Sepsi, idegengyűlölő skandalások miatt leállították!] [...azzal az indokkal, hogy „rágalmazó” transzparenszek helyeztek ki]

4. ábra: A román nyelvű online média diszkriminatív diskurzusainak főbb tájképelemei

A stadion építése főként pozitív reakciót váltott ki. A közteret kísérő szavak elismerőek és befogadó attitűdöt képviselnek, ékszerként aposztrofálva az új stadiont. Ez a diskurzus megerősíti azt, hogy egy adott tér jelentését az őt alakító nyelvi, vizuális, szemiotikai erőforrások teremtik meg. Amíg egy tér még semleges, addig mindenki által elfogadható, esetleg birtokba vehető.

A zászlók erőteljes szimbolikus funkcióval rendelkeznek, éppen ezért a diszkriminatív diskurzusokban jelentős szerepet kapnak. A területiség, a reterritorializáció mozgató erejét képviselik, éppen ezért gyakran váltanak ki negatív attitűdöt a médiában. Ugyanígy a himnuszok és rigmusok is a diszkriminatív diskurzusok részét képezik, gyakran összekapcsolódnak az erősen politizált szurkolói magatartásokkal, a sporteseményeket kísérő botrányok polémiajával. Az identitás kifejeződésére, illetve a reterritorializációra utaló diskurzusokat jellegzetes szóhasználat kíséri: az „úgynevezett Székelyföld” több cikkben is előfordul, amely jelzi a diszkriminatív attitűdöt. A molinókra, ad-hoc feliratokra való utalások többnyire tárgyilagos híradások formájában jelennek meg, ami egyúttal jelzi a diszkriminatív diskurzusok kerülésének szándékát is.

Záró megjegyzések

A futball nyelvi és szemiotikai tájképének vizsgálata sokrétű elemzési lehetőséget kínál. A nyelvi és szemiotikai elemek az identitáskonstrukció részeként és potenciális erőforrásként értelmezhetőek a futball közterének reterritorializációs folyamatában. A magyar nyelvi és szemiotikai erőforrások dominanciája is az etnikai identitás megerősödésére és egy tartósan birtokba vett térre utal.

A szurkolók befogadják azt, ami hozzájuk hasonlót képvisel, és kizárják a tőlük eltérőt, hogy identitásukat megerősítsék. A Sepsi OSK esetében kötelező elemek az etnikai identitást közvetítő nyelvi és szemiotikai jelek, mint a székely és magyar zászlók, a magyar nyelvű feliratok elhelyezése, a székely himnusz éneklése. A lokális identitás részeként a kétnyelvűség, valamint a helyi, román szurkolók integrációja is szerepet játszik, a kétnyelvű feliratok is részét képezik a nyelvi tájképnek. Mind a magyar, mind a román online médiában zajló diskurzusok az etnikai/nyelvi alapú identitáskonstruáló nyelvi tájképelemekkel foglalkoznak.

A médiában vizsgált diskurzusok alapvetően a szimbolikus teret jelentő stadionnak pozitív szerepet tulajdonítanak. A zászlók és a bannerek erőteljes szimbolikus funkcióval rendelkeznek, így a diszkriminatív diskurzusok fő témáit képviselik. A nyelvi tájképelemek megjelenése nem csupán egy adott régió, etnikum identitásépítésében lényeges, de a polarizáció, a diszkriminatív jelenségek felerősödésében is szerepet játszott. Bár mindkét oldal ideológiai diskurzusokat folytat, a szimbolikus funkciójú tájképelemek jelenléte a román többség számára diszkriminatív, kirekesztő. A magyar kisebbség számára viszont a nyelvhasználat terének leszűkítésével, identitást veszélyeztető jelleggel bír.

A kutatást érdemes volna kiterjeszteni a többi tájképelem vizsgálatára is, az azokkal kapcsolatos attitűdök és diskurzusok elemzésével. Továbbá az így nyert eredményeket célszerű volna kulcsadatközlőkkel készített interjúkkal is kiegészíteni, hogy a rendelkezésre álló adatokat több szempontból is értelmezni lehessen.

Felhasznált szakirodalom

- Androutsopoulos, Jannis 2015. Networked multilingualism. Some language practices on Facebook and their implications. *International Journal of Bilingualism*. Vol. 19. No. 2. 185–205.
- Ben-Rafael, Eliezer – Shohamy, Elana – Hasan Amara, Muhammad – Trumper-Hecht, Nira 2006. Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space. The Case of Israel. *International Journal of Multilingualism*. Vol. 3. No. 1. 7–30.
- Bíró Enikő 2016. Learning schoolscapes in a minority setting. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. Vol. 8. No. 2. 109–121.
- Bíró Enikő 2023. Linguistic Landscape of Football. Reterritorialization in a Minority Setting. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. Vol. 15. No. 2. 86–105.

- Brown, Kara 2012. The linguistic landscape of educational spaces. In Marten, Heiko F. – Gorter, Durk – Van Mansel, Luk (eds.): *Minority languages in the linguistic landscape*. Palgrave-Macmillan. Basingstoke, UK. 281–298.
- Blommaert, Jan 2016. From mobility to complexity in sociolinguistic theory and method. In Coupland, Nikolas (ed.): *Sociolinguistics: Theoretical Debates*. Cambridge University Press. Cambridge. 242–262.
- Cerimaj, Natalia – Milani, Tomasso – Kitis, Dimitris 2020. The Semiotics of Spatial Turbulence. Re/Deterritorializing Israel-Palestine at a South African University. In Malinowski, David – Tufi, Stefania (eds.): *Reterritorializing Linguistic Landscapes: Questioning Boundaries and Opening Spaces*. Bloomsbury Academic. London. 117–136.
- Deleuze, Gille – Guattari, Felix 1987. *A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia*. Trans. Brian Massumi. University of Minnesota Press. Minneapolis.
- Gibbons, Tom 2011. English national identity and the national football team. The view of contemporary English fans. *Soccer & Society*. Vol. 12. No. 6. 865–879.
- Gorter, Durk 2013. Linguistic Landscapes in a Multilingual World. *Annual Review of Applied Linguistics*. Vol. 33. 190–212.
- Gorter, Durk – Cenoz, Jasone – Worp, Karin van der 2021. The linguistic landscape as a resource for language learning and raising language awareness. *Journal of Spanish Language Teaching*. Vol. 8. No. 2. 161–181.
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Török Tamás 2024. Módszertani megfontolások az iskolai és óvodai nyelvi tájkép kutatásához. In Polgár Anikó – Keserű József – Lőrincz Gábor – H. Nagy Péter (szerk.): *Didicisse fideliter artes. Köszöntő kötet Szabó András tiszteletére*. Selye János Egyetem. Komárom. 235–262.
- Istók Béla 2018. *Internetes futballnyelvhasználat. Közösség, mémek, szóalkotás*. Líceum Kiadó. Eger.
- Ivkovic, Dejan – Lotherington, Heather 2009. Multilingualism in cyberspace. Conceptualising the virtual linguistic landscape. *International Journal of Multilingualism*. Vol. 6. No. 1. 17–36.
- Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin 2010. Introducing semiotic landscapes. In Jaworski Adam – Thurlow, Crispin (eds.): *Semiotic Landscapes: Image, Text, Space*. Continuum. London.
- Knijnik, Jorge. D. 2018. Imagining a multicultural community in an everyday football carnival. Chants, identity and social resistance on Western Sydney terraces. *International Review for The Sociology Of Sport*. Vol. 53. No. 4. 471–489.
- Krompák, Edina 2018. Linguistic Landscape im Unterricht. Das didaktische Potenzial eines soziolinguistischen Forschungsfelds. *Beiträge zur Lehrerinnen- und Lehrerbildung*. Vol. 36. No. 2. 246–261.

- Kytölä, Samu. 2017. Are They Singing the National Anthem? Football Followers' Responses to the Ethnic Diversification of Finland Men's National Football Team. In Leppänen, Sirpa – Westinen, Elina – Kytölä, Samu (eds.): *Social Media Discourse, (Dis)identifications and Diversities*. Routledge. New York. 62–93.
- Laihonen, Petteri 2015. Indexing the Local, State and Global in the Contemporary Linguistic Landscape of a Hungarian town in Slovakia. In Wacharczyková, Jana – Satinská, Lucia – Ondrejovič, Slavomir (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca*. Veda. Bratislava. 280–301.
- Laihonen, Petteri – Szabó, T. Péter 2017. Investigating visual practices in educational settings: schoolsapes, language ideologies and organizational cultures. In Martin-Jones, Marilyn – Martin, Deirdre (eds.): *Researching multilingualism: Critical and ethnographic approaches*. Routledge. New York. 121–138.
- Laihonen, Petteri – Tódor, Erika-Mária 2017. The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: signs of diversity in rehungarization. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. Vol. 20. No. 3. 362–379.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard. 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*. Vol. 16. No. 1. 23–49.
- Lavric, Eva – Steiner, Jasmin. 2018. Multilingualism in Football Teams. In Ridvan, Askin – Diederich, Catherine – Bieri, Aline (eds.): *The Aesthetics, Poetics, and Rhetoric of Soccer*. Routledge. London–New York. 256–274.
- Monaghan, Frank 2020. F/Anfield: Banners, Tweets, and "Owning" Football's Linguistic Landscape. In Malinowski, David – Tufi, Stefania (eds.): *Reterritorializing Linguistic Landscapes: Questioning Boundaries and Opening Space*. Bloomsbury Academic. London.
- Penn, Roger 2016. Football talk: sociological reflections on the dialectics of language and football. *European Journal for Sport and Society*. Vol. 13. No. 2. 154–166.
- Pennycook, Alastair 2018. Linguistic Landscapes and Semiotic Assemblages. In Pütz, Martin – Mundt, Neele (eds.): *Expanding the Linguistic Landscape: Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource*. Blue Ridge Summit: Multilingual Matters. Bristol. 75–88.
- Pennycook, Alastair 2010. *Language as a local practice*. Routledge. London.
- Percio, Alfonso Del 2015. New speakers on lost ground in the football stadium. *Applied Linguistics Review*. Vol. 6. No. 2. 261–280.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie 2003. *Discourses in Place: Language in the Material World*. Routledge. London.
- Shohamy, Elena 2006. *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. Routledge. London.

Shohamy, Elana – Gorter Durk. 2009. Introduction. In Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. Routledge. New York.

Thurlow, Crispin – Aiello, Giorgia 2007. National pride, global capital: a social semiotic analysis of transnational visual branding in the airline industry. *Visual Communication*. Vol. 6. No. 3. 305–344.

Források

W1 = <https://index.hu/sport/2021/06/05/a-szekely-pekmaster-mert-nagyot-almodni/> (2024. 12. 01.)

W2 = <https://www.facebook.com/osksepsi> (2024. 12. 01.)

W3 = <https://www.3szek.ro> (2024. 12. 01.)

IV.

**Szociokulturális
összefüggések**

Petteri Laihonen¹

Magyar kisebbségi nyelvi tájkép és a nyelvi diszkrimináció

Hungarian Minority Linguistic Landscape and Linguistic Discrimination

Linguistic discrimination is a form of social discrimination of language groups. While laws often prohibit linguistic discrimination, language laws still differentiate between languages. Following Shohamy's (2006) language policy model the linguistic landscape can be seen as a language policy mechanism driven by language ideologies and influencing language practices. Laihonen and Csernicskó's (2017) comparative study of Hungarian-majority regions in southern Slovakia, Székelyföld, and Transcarpathia found that language distribution on public signs indicated a dominance by the state language. Legal and symbolic discrimination allows only the state language on certain signs, while functional and pragmatic discrimination sees the state language dominate commerce. The peripheral role of Hungarian in the linguistic landscape disadvantages its speakers in many ways. Intra-language discrimination differentiates groups based on language use. For example, the Transcarpathian word „hamis” (meaning ‚unreliable’) can be ridiculed elsewhere in Hungarian-speaking areas. Volvach (2023) describes missing languages in the Ukrainian landscape under Russian occupation as „shouting absence.” Similar phenomena occur among Hungarian minorities, such as empty signs or missing Hungarian inscriptions, indicating linguistic discrimination.

Keywords: linguistic discrimination, linguistic landscape, Hungarian minorities, Southern Slovakia, Transcarpathia, Szeklerland, Moldavia

Bevezetés

A nyelvi diszkrimináció témájával kapcsolatban több fontos magyar nyelvvel foglalkozó írást találhatunk, ilyen például Fiala-Butora János (2022) munkája a nyelvi diszkrimináció jogi aspektusairól, valamint Kontra Miklós (2019) könyve, amely a felelős nyelvészetről szól és sokoldalúan foglalkozik nyelvi diszkriminációval. Jánk István (2018) a pedagógiai értéke-

1 A finnországi Jyväskyläi Egyetem Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Kara Alkalmazott Nyelvtudományi Központjának habilitált egyetemi docense (Senior Researcher; Adjunct Professor). E-mail: petteri.laihonen@jyu.fi

lésben megjelenő nyelvi diszkriminációt vizsgálta disszertációjában. Jánk (2018: 23) Kontrát követve így definiálja a nyelvi diszkriminációt: „A nyelvi alapú diszkrimináció, más néven lingvicitizmus, azaz a nyelvi alapon meghatározott emberek, embercsoportok közötti diszkrimináció, másképpen a beszélőknek a nyelvhasználatuk alapján történő hátrányos vagy előnyös megkülönböztetés gyakorlata.” Kontra (2019) példákkal alátámasztja, hogy nyelvi diszkrimináció megjelenhet nyelvek között vagy nyelven belül is, azaz bizonyos nyelvek vagy nyelvváltozatok használóit hátrányosan vagy előnyösen kezelhetik egyénileg vagy csoportosan. A diszkrimináció különféle fajtáinak (faji, etnikai, kor vagy nem szerinti, vallási, szexuális orientáció, gazdasági stb.) nincs tudományos alapja. Kontra a nyelvészet szempontjából hangsúlyozza, hogy a „nyelvi diszkrimináció a társadalmi diszkrimináció egyik fajtája, s hogy az ilyen megkülönböztetéseknek nyelvtudományi szempontból nincs semmilyen alapja” (2019: 139).

Nemzetközi és országos jogok, amelyek az emberek közötti egyenjogúságból indulnak ki, általános szinten tiltanak mindenfajta diszkriminációt, de gyakran indokolt kivételeket tartalmaznak, például bizonyos életkorhoz kötnek bizonyos jogokat. A nyelvek és nyelvváltozatok esetében viszonylag könnyen elfogadják az elvileg kivételes megkülönböztetés indokait. Így magyarázza meg Fiala-Butora János (2022) Szlovákia esetében, hogy bár a nemzetközi és szlovákiai általános diszkriminációellenes törvények tiltják a nyelvi alapú diszkriminációt, a specifikus törvények, mint például a nyelvtörvények többnyire erről szólnak: előnyösen vagy hátrányosan kezelnek bizonyos nyelveket.

A lingvicitizmus terminust eredetileg Tove Skutnabb-Kangas kezdte használni. Ő következőképpen definiálta a lingvicitizmust: „ideológiák, struktúrák és gyakorlatok, amelyeket arra használnak, hogy legitimálják, megvalósítsák, szabályozzák és reprodukálják a hatalom és az erőforrások (mind anyagi, mind nem anyagi) egyenlőtlen megoszlását olyan csoportok között, amelyeket a nyelv alapján határoznak meg” (Skutnabb-Kangas 1988, idézi: Nguyen–Hajek 2022: 202).

A nyelvi diszkrimináció a nyelvi tájképben is gyakran megjelenik. Elana Shohamy (2006) nyelvpolitikai modellje alapján a nyelvi tájkép az a hely, ahol a nyelvi ideológiák konkrét formát öltenek. Skutnabb-Kangas szóhasználatát követve, a nyelvi tájkép olyan struktúra (Shohamy szerint mechanizmus), amely alkalmas a hatalom és az erőforrások egyenlőtlen megosztásának konstruálására és fenntartására beszélők és nyelvi közösségek között.

Shohamy (2006) modellje szerint a nyelvi tájkép a nyelvpolitika három fő szintje között a középső szinten található. A legmagasabb szint a nyelvi ideológiáké, azaz a nyelv és társadalom kapcsolatairól alkotott közismert vélekedéseké, például arról, hol és mikor kell vagy lehet milyen nyelvet vagy nyelvváltozatot használni és milyen célból (Laihonen 2011). A nyelvi ideológiák többek között a nyelvi tájképben öltenek konkrét formát, hiszen a táblákat állítók vagy megrendelők döntéseinek alapját nyelvi ideológiák adják. Akik szabályozhatják a nyelvi tájképet, vagy akik megrendelik vagy állítják a táblákat, valamelyest hatalommal rendelkeznek az adott tér fölött, legyen ez akár egy otthon, üzlet, közterület, iskola vagy hivatal. Az adott térben dönthetnek például a nevek használatáról és a megjeleníthető nyelvekről. A nyelvi tájkép viszonylag gyorsan változtatható, új nyelvek megjelenítésével vagy más nyelvek háttérbe szorításával, terek és intézmények átnevezésével (Laihonen–Tóador 2017). A hatalmon lévők nyelvi ideológiáit közvetíti a nyelvi tájkép a mindennapi nyelvi gyakorlatok felé,

1. ábra: Shohamy (2006) nyelvpolitikai modellje

vagyis az adott térben előforduló emberek nyelvhasználata felé. A nyelvi gyakorlatban történő változás így lassabban történik; attól, hogy bizonyos nyelvet már nem jelenítenek meg a nyelvi tájképben, beszélői még a megszokott helyzetekben továbbra is használják szóban az adott nyelvet. Másfelől, egy nyelv olyan területen is megmaradhat a nyelvi tájképben, ahol már nincsenek beszélői. Így a nyelvi tájkép ritkán tükrözi híven az adott térben előforduló nyelvi gyakorlatokat. Az eddigi kutatások (Laihonen–Csernicskó 2017, Csobády 2024) alapján mondható, hogy a nyelvi tájkép a helyben domináns nyelvideológiák szerint alakul ki. Az adott közösségben domináns nyelvi ideológiák azt is befolyásolják, hogy kik és milyen nyelvi gyakorlatokat folytatnak, illetve hogyan értelmezik a táblákon megjelenő szövegeket.

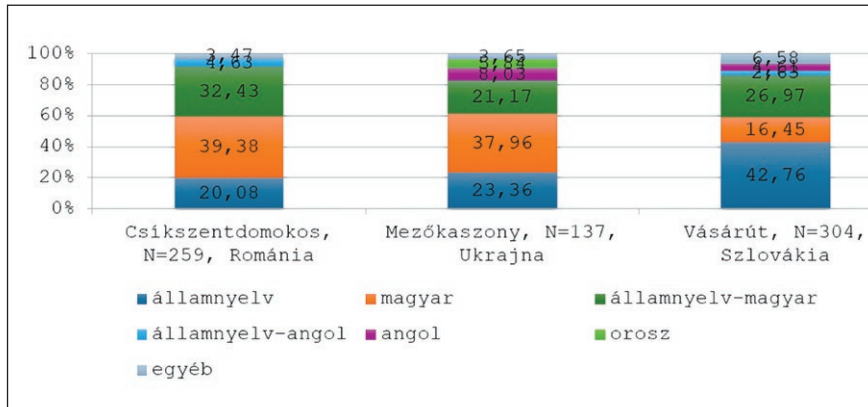
A nyelvi tájkép résztvevői közé tartoznak a táblák állítói és olvasói, köztük a magyar nyelvi kisebbségek. A nyelvi kisebbség fogalma homályos, legalábbis helyben, regionálisan nem feltétlenül jelent számszerű kisebbséget a magyar nyelvű Magyarországon kívüli közösségek esetében. A nyelvi kisebbség fogalmához valamelyest hozzátartozik a nyelvi diszkrimináció is, így a nyelvi kisebbségek közé nem szokás sorolni azokat a számszerűleg kisebb nyelvi csoportokat, amelyek jogilag nem diszkriminált közösségek, például a svájci olaszokat vagy a belgiumi németeket.

A jelen tanulmány alapját a szerző korábbi, magyar nyelvi kisebbségekkel kapcsolatos kutatásai és publikációi adják. A Finn Akadémia támogatásával készült egy-egy széleskörű terepmunka két-két csallóközi, székelyföldi és kárpátaljai településen 2011 és 2013 között (Laihonen 2012, 2013, 2015; Laihonen–Csernicskó 2017), illetve 2016 és 2022 között moldvai csángók körében (lásd: Laihonen et al. 2020).

1. Nyelvi diszkrimináció a magyar kisebbségi nyelvi tájképben

Petteri Laihonen és Csernicskó István (2017) összehasonlító vizsgálatot végeztek a nyelvi tájkép tekintetében dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. Az eredmények szerint a nyelvek megoszlása a nyilvános feliratokon három, 90% fölötti magyar többségű településen (2011–2012) eltérő volt. A nyelvi diszkrimináció különböző formái jelentkeztek, mint

például a jogi és szimbolikus diszkrimináció, ahol bizonyos táblákon kizárólag az államnyelv használható, valamint a funkcionális és pragmatikus diszkrimináció, ahol szintén az államnyelv kizárólagos használata történik a kereskedelemben.

2. ábra: Nyelvek százalékos megoszlása a nyilvános feliratokon három 90% fölötti magyar többségű településen (adatgyűjtés ideje: 2011–2012)

A három régió közül Csallóközben volt a legnagyobb az államnyelvi dominancia a magyar többségű települések nyelvi tájképében. Jellegzetes példa az útjelző táblák, amelyek a hivatalos nyelvi tájkép részét képezik, többnyire államilag szabályozott a használatuk, és ritkán tartalmaznak kisebbségi nyelveket, attól függetlenül, hogy a beszélőik regionális többséget alkotnak.

3. ábra: Román egynyelvű útjelző táblák, Székelyföld 2012

Az adatgyűjtés idején Székelyföldön volt található a legtöbb kétnyelvű útjelző tábla a három vizsgált régió közül, ennek ellenére ott is könnyen lehetett dokumentálni egynyelvű jelzőtáblákat. A regionális többséget alkotó magyar nyelvű közösség hátrányos megkülönböztetését itt az jelenti, hogy a magyar többségű települések (Csíkszereda, Gyergyószentmiklós) neveit csak románul jelenítik meg. A nyelvi diszkrimináció egy ilyen többségében magyarok által használt térben azt eredményezi, hogy bizonyos írásbeli, tájékoztatósi szempontból és szimbolikusan fontos nyelvhasználati területeken a magyar nyelvet kizárják. A táblát állító hivatalos szerv viszont előnyben részesíti a területen számszerűleg kisebbséget alkotó román nyelvcsoporthot. A mindennapi nyelvi gyakorlatokban is megjelenhet, hogy a magyar szóbeli használatban is előfordulhatnak magyar többségű települések román nyelvű nevei, habár általában inkább az mondható, hogy a nyelvi tájképben előforduló településnevek nem tükrözik a helyi nyelvi valóságot ott, ahol számottevő magyar kisebbség lakik (lásd még Csobády 2024).

A magyar nyelvű helységnevek használatának (vagy nem használatának) szimbolikus jelentése és üzenete közismert. Az államnyelv kizárólagos és szimbolikus használata olyan jellegzetesen magyar nyelvű intézményekben is előfordul a megvizsgált három régióban, mint a magyar tannyelvű iskolák (lásd még Laihonon 2023). Talán a legkirívóbb példa 2011-ben a szlovákiai magyar tannyelvű iskolák összes tantermében kötelezően kitett következő tábla volt:

4. ábra: Szlovákia zászlója, címere, himnusza és részlet az alkotmányából (szlovákul), Csallóköz 2011

A kereskedelemben is találkozhatunk a magyar nyelv kizárásával a nyelvi tájképben. A következő példa egy olyan szlovákiai településen lett dokumentálva, ahol a lakosság körülbelül fele magyar anyanyelvűnek vallotta magát.

5. ábra: 'Fagylalt' (szlovákul), Csallóköz 2011

Szlovákia vegyes településein gyakori tapasztalat, hogy a kereskedelemben nem jelenik meg a magyar írásbeliség. Az 5. ábrán háromszor szerepel szlovákul a *zmrzlina* szó, így erős az ideológiai üzenete, hogy ilyen kereskedelmi egységekben szlovákul kell hirdetni még a magyar nyelvű régiókban is (vö. Laihonen 2012, 2015).

A magyar nyelv periférikus szerepe a nyelvi tájképben különösen szembetűnő bizonyos intézmények esetében, amelyek kizárólag az államnyelvet használják Kárpátalján, Székelyföldön és Csallóközben egyaránt. Egy jellegzetes példa erre a posta:

6. ábra: 'Posta' (ukránul), Kárpátalja 2012

Az is előfordul, hogy olyan hivatalos táblákon, ahol funkcionális okokból fontos lenne a magyar nyelv használata, ez mégsem történik meg. Ilyenek például a veszélyt jelző táblák.

7. ábra: Veszélyt jelző tábla (szlovákul), Csallóköz 2011

A veszélyt jelző táblák esetében mondható, hogy a magyar nyelvű lakosság biztonsága az államnyelv tudásának függvénye. A három vizsgált régióban számos olyan magyar anyanyelvű ember található, akik nem jártasak az államnyelv szövegértésében, így legfeljebb a veszélyt jelző szimbólumokat érthetik, de a táblák szövegeit nem. Talán érthető, hogy a hivatalos egynyelvű veszélyt jelző táblák mintája alapján a magyar többségű falvak magyar nyelvű lakosai is eseteként csak államnyelven teszik ki a „kutya harap” táblákat (Laihonen 2016, Halonen–Laihonen 2021).

A kétnyelvű (államnyelvű és magyar) táblák esetében gyakran az államnyelv szerepel preferált helyzetben (Laihonen 2012, 2013), azaz vagy nagyobb betűvel, felül, vagy hosszabb szöveggel. Ez azt sugallja, hogy az államnyelv fontosabb a magyarnál, amely periférikusan kisebb betűvel vagy az államnyelvű szöveg után jelenik meg.

8. ábra: Ajándékbolt (ukrán–magyar), Karpátalja 2012

A preferált, perifériális elhelyezést vagy betűméretet gyakran hivatalos használatban előírják az államnyelv elsőbbségét rögzítő nyelvtörvények. Ez áttekinthető a kereskedelmi és magán nyelvhasználatra is, ahol a magyar nyelv a nyelvi tájképben csak bizonyos funkciókban jelenik meg, például szavak vagy rövid kifejezések formájában (Laihonen 2012, 2015).

2. Nyelven belüli diszkrimináció

Jelen tanulmány anyagában megjelenik a nyelven belüli diszkrimináció is, vagyis – ahogy Kontra Miklós fogalmaz – „a magyarok magyarok általi magyar nyelvi diszkriminációja” (2019: 83). Ez a jelenség a nyelvi diszkrimináció olyan formája, amely szociálisan megkülönböztet bizonyos csoportokat a nyelvhasználatuk alapján.

9. ábra: Vigyázz, a kutya hamis! Karpátalja 2012

Ebben az esetben a „kutya harap” helyett a „kutya hamis” kifejezés szokatlan a magyar sztenderd változat szempontjából. Viszont Karpátalján az emberek csak ezt használták; ott a „hamis” jelentése ’nem megbízható’, vagyis ’harapós’. Ez a jelentés nem ismert a magyar nyelvtérület központi részein, ahol hibásnak tekinthetik, és gúnyolás tárgyává válhat.

Philipp Angermeyer (2017) tanulmánya a romák magyar nyelven történő diszkriminációjáról Torontóban bemutatja, hogyan próbálják pragmatikailag bántó, gépi fordítóval készült, nyelvileg hibás magyar nyelvű direktívákkal utasítani a magyar nyelvű klienseket. Például: „NEM lép, ha nem regisztrált a program. Köszönöm személyzeti” (Angermeyer 2017: 174). Ez egy példa arra, hogy egy adott kisebbségi nyelv használata lehet diszkriminatív, ha a kisebbség kizárásával (gépi fordítás) és negatív konnotációval történik.

3. Az üvöltő csend

Natalia Volvach (2023) az oroszországi megszállás alatti krími ukrán nyelvi tájképet elemezve hívja fel a figyelmet a nyelvi tájképről hiányzó és eltörölt nyelvekre. Ezeket a jeleket, emlékeket „szellemeknek” nevezi. A bizonyos nyelvek hiányát a nyelvi tájképben Volvach üvöltő csendként jellemzi. Hasonló példákat találhatunk a magyar kisebbségek körében is.

10. ábra: Szöveg nélküli Szent Vendel-szobor, Csallóköz 2011

A 10. ábrán látható egy Szent Vendel-szobor, amelynek a tábláját üresen hagyták. A helybeliek szerint nem akarták kőbe vésni a nevét szlovákul is, amit az akkor hatályos nyelvtörvények megköveteltek volna (lásd: Laihonen 2012). Az üresen hagyott tábla nyilvánvaló hiányt jelez.

Moldvában a magyar nyelv nagyon ritkán jelenik meg a nyelvi tájképben. Néha a román nyelvű táblák szokatlan formája szellemekre utalhat:

11. ábra: Tuta helységnévtábla, Moldova 2018

A 11. ábra a település román nevét (Tuta) és a román nyelvű üdvözlést ('Üdvözöljük!') mutatja. A magyar név, Diószeg, nincs feltüntetve, ahogyan magyar üdvözlő szöveg sem. Ez a tábla a román zászló színeit mutatja, a szöveg pedig piros, ami a román zászló egyik színe. A bal oldalon az Európai Unió zászlója látható, a tábla tetején pedig Románia címere. A román nyelvű egy nyelvű szövegek és az állami szimbólumok (zászló és címer), valamint a színek használata miatt ez a tábla a román identitás és nyelv szimbolikus hangsúlyozásának tekinthető, ami jellemző a moldvai magyar vagy csángó falvak nyelvi tájképeire, de egyáltalán nem jellemző az erdélyi magyarlakta falvakra (Laihonen és mtsai. 2020, Laihonen 2013).

Összegzés

Kontra a nyelvi diszkriminációt a társadalmi diszkrimináció egyik fajtájaként definiálja. Fiala-Butora (2022) rámutat, hogy bár a törvények gyakran tiltják a nyelvi diszkriminációt, a nyelvtörvények mégis különbséget tesznek a nyelvek között. Shohamy (2006) nyelvpolitikai modellje szerint a nyelvi tájkép a nyelvi ideológiák konkrét megnyilvánulási helye, amely gyakran tükrözi a helyi hatalmi viszonyokat és befolyásolja a nyelvi gyakorlatokat.

A vizsgált dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai magyar többségű régiók nyelvi tájképeiben a nyelvek megoszlása eltérő volt a lakosság anyanyelvi megoszlásától. A jogi és szimbolikus diszkrimináció során bizonyos táblákon kizárólag az államnyelv használható, míg a funkcionális és pragmatikus diszkriminációban az államnyelv dominál a kereskedelemben. A magyar nyelv periférius szerepe miatt a magyar nyelvű lakosság hátrányos helyzetbe kerül a vizsgált három régióban.

A nyelven belüli diszkrimináció szociálisan megkülönbözteti a csoportokat nyelvhasználatuk alapján. Például a Kárpátalján használt *hamis* szó 'nem megbízható' jelentésében gúnyolás tárgyává válhat más magyar nyelvterületeken. Volvach (2023) az orosz megszállás alatti krími ukrán nyelvi tájképet elemezve hívja fel a figyelmet a hiányzó nyelvekre. A magyar kisebbségek körében is előfordulnak üres táblák vagy hiányzó magyar feliratok, amelyek a magyar nyelv törlését vagy szándékos kihagyását jelzik.

Felhasznált szakirodalom

- Angermeyer, Philipp 2017. Controlling Roma Refugees with 'Google-Hungarian': Indexing Deviance, Contempt, and Belonging in Toronto's Linguistic Landscape. *Language in Society*. Vol. 46. No. 2. 159–183.
- Csobády Csilla 2024. Körtvélyes község nyelvi tájképének és a lakosság helynévismeretének kapcsolata. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 26. évf. 3. sz. 81–110.
- Fiala-Butora, János 2022. Linguistic discrimination as a social, legal and human rights phenomenon. *Jazykovedný časopis*. Vol. 73. No. 3. 285–302.
- Halonen, Mia – Laihonen, Petteri 2021. From 'No dogs here!' to 'Beware of the dog!': Restricting dog signs as a reflection of social norms. *Visual Communication* Vol. 20. No. 4. 501–526.
- Jánk István 2018. *Nyelvi diszkrimináció és nyelvi előítéletesség a pedagógiai értékelésben – négy ország gyakorló és leendő magyartanárainak körében végzett kutatás eredményei*. Disszertációs munka. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem. Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra.
- Kontra Miklós 2019. *Felelős nyelvészet*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Laihonen, Petteri 2011. A nyelvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban. In Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Hodinka Antal Intézet. Beregszász. 20–27.

- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 14. évf. 3. sz. 27–49.
- Laihonen, Petteri 2013. Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székelyföld*. 17. évf. 7. sz. 157–177.
- Laihonen, Petteri 2015. Indexing the Local, State and Global in the Contemporary Linguistic Landscape of a Hungarian town in Slovakia. In Wachtarczyková, Jana – Satinská, Lucia – Ondrejovič, Slavomír (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Sociolinguistica Slovaca. Vol. 8. Veda. Bratislava. 280–301.
- Laihonen, Petteri 2016. Beware of the dog! Private Linguistic Landscapes in two ‘Hungarian’ villages in South-West Slovakia. *Language Policy*. Vol. 15. No. 4. 373–391.
- Laihonen, Petteri 2023. Nyelvideológiák és iskolai tájképek a határon túli magyar tannyelvű iskolákban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 25. évf. 1. sz. 37–57.
- Laihonen, Petteri – Bodó Csanád – Heltai János Imre – Fazakas Noémi 2020. The Moldavian Csángós: the Hungarian Speaking Linguistic Minority in North-Eastern Romania. *Linguistic Minorities in Europe Online*. <https://doi.org/10.1515/Ime.12543347>
- Laihonen, Petteri – Cserniczkó István 2017. Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *Regio*. 25. évf. 3. sz. 50–81. <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i3.172>
- Laihonen, Petteri – Tódor Erika-Mária 2017. The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: signs of diversity in ‘rehungarization’. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. Vol. 20. No. 3. 362–379.
- Nguyen, Trang Thi Thuy – Hajek, John 2022. Making the case for linguisticism: revisiting theoretical concepts and terminologies in linguistic discrimination research. *International Journal of the Sociology of Language*, 275. 187–220.
- Shohamy, Elana 2006. *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches*. Routledge. London.
- Volvach, Natalia 2023. Shouting absences: Disentangling the ghosts of Ukraine in occupied Crimea. *Language in Society*. Published online. <https://doi.org/10.1017/S0047404523000325>

Köszönetnyilvánítás

A tanulmányban bemutatott kutatási anyagok a Petteri Laihonen által elnyert Finn Akadémia ösztöndíjak (137718 sz. 2011–2013 és 299133 sz. 2016–2021) támogatásával készült adatbázisok részét képezik. A további használatuk a szerző írásos engedélyéhez kötött.

Misad Katalin¹

A nyelvi diszkrimináció példái szlovákiai közigazgatási intézmények felirataiban

Examples of linguistic discrimination in the signs of municipal office in Slovakia

The present paper investigates the bilingualism of municipal offices of Hungarian dominant settlements in Southern Slovakia, focusing on communication in these offices in relation to the relevant legal regulations, specifically on the language of signage outside and inside the offices, the language choice of oral and written communication in administration, and the language of official means of communication. Throughout the paper, the author points out issues that make the practical application of legal regulations difficult, and comments on the basic conditions of the asserting minority language rights.

Keywords: Slovak language laws, Hungarian as a minority language, linguistic discrimination in the sign

Bevezetés

A Kárpát-medence országaiban a kisebbségi nyelveknek a formális nyelvhasználati színterben való használatát évtizedek óta befolyásolja az ún. államnyelv kizárólagosságának eszméje (vö. Kolláth 2003, Péntek–Benő 2003, Szoták 2008, Szabó Mihály 2017, Benő 2018, Beretka 2018, Fiala–Butora 2019, Misad 2019, Csernicskó és mtsai. 2020, Simon 2020, Németh Takács 2021). Az utóbbi években ugyan megtörni látszik ez az idea, és a kisebbségi beszélőközösségek nyelve a hatályos nyelvtörvények rendelkezéseire igazodva meg-megjelenik a nyelvi tájképben, a vizuális nyelvhasználat törvényekkel való szabályozásának ténye, valamint ennek következményei mégis olyan tényezőnek számítanak, melyet a közigazgatási szervek kétnyelvűségének vizsgálata során nem lehet figyelmen kívül hagyni.

1 Comenius Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, egyetemi docens.
E-mail: katarina.misadova@uniba.sk

1. A feliratok nyelve a szlovák jogszabályok tükrében

Szlovákiában az 1989-es rendszerváltozás után több olyan szabályozás született, mely a nemzetiségi kisebbségek nyelvének a hivatali érintkezésben való használatáról rendelkezik. A máig hatályos vagy részben hatályos törvények rendelkezései többek között a kisebbségi nyelvek vizuális használatáról is intézkednek.

Az 1995. évi 270. számú ún. államnyelvtörvény 3. cikke (3) bekezdésének d) pontja kimondja, hogy az állami szervek és szervezetek, a területi önkormányzatok és a köztisztviselők szervei államnyelven tüntetik fel a hivatalos településneveket és a településrészek nevét, jelölik meg az utcákat, az egyéb közterületeket és más földrajzi neveket. A rendelkezéshez kapcsolt lábjegyzet utal a települések más nyelvű megjelölését szabályozó 1994. évi 191. számú törvényre (vö. *Zákon č. 270/1995. Z.z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky*), mely 1. cikkének (1) bekezdése szerint azokon a településeken, ahol a nemzetiségi kisebbségek számaránya eléri a 20%-ot, a település kezdetét és végét jelző közlekedési táblán a település neve az adott kisebbség nyelvén is feltüntethető. Ugyanezen törvénycikk (2) bekezdése kimondja, hogy a kisebbségi nyelvű közlekedési táblát az államnyelvű tábla alatt kell elhelyezni (*Zákon národnej rady Slovenskej republiky z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky*).

Az 1999. évi 184. számú ún. kisebbségi nyelvhasználati törvény 2. cikkének (5) bekezdése értelmében a nemzetiségi kisebbség 20%-os számarányát elérő településen a területi önkormányzati szervnek az épületen elhelyezett nevét kisebbségi nyelven is feltüntetik. A törvény 4. cikkének (1) bekezdése szerint a nemzetiségi kisebbség 20%-os számarányát felmutató településen a területi önkormányzat a saját területén az utcaneveket és más helyi földrajzi jelöléseket; míg a (2) bekezdés szerint a fontos információkat, főként az óvó, figyelmeztető és egészségügyi tájékoztató szövegeket a nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken kisebbségi nyelven is feltünteti (*Zákon č. 184/1999 Z.z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín*). A szabályozás rendelkezéseinek értelmezését a kisebbségi kormánybiztosi hivatal által kidolgozott módszertani útmutató segíti, melynek második, aktualizált kiadása szakszerű magyar fordításban a hivatal honlapján *Módszertani útmutató a nemzeti kisebbségi nyelvek használatáról* szóló 184/1999. sz. törvényhez címen olvasható² (<https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk>).

A szlovák parlament 2011-ben jóváhagyta a 20%-os kisebbségi nyelvhasználati küszöböt meghatározó államnyelvtörvény módosítását, melynek értelmében a települések nemzeti kisebbséghez tartozó közösségének 2021-től kezdődően elég elérnie az összlakosság 15%-os számarányát ahhoz, hogy tagjai az adott településen folytatott hivatali érintkezés

2 A kisebbségi nyelvhasználati törvény végrehajtását a kisebbségi kormánybiztosi hivatal felügyeli, annak végrehajtásáról rendszeres jelentéseket készít, melyek szlovák nyelven hozzáférhetők a hivatal honlapján (lásd: *Správa o stave používania jazykov národnostných menšín*, magyar fordításban: *Jelentés a nemzeti kisebbségi nyelvek használatának helyzetéről*). Eddig hat jelentés készült, ezekben rendszerezen szó esik a hivatali nyelvhasználatról is.

során használhassák az anyanyelvüket. Az alacsonyabb százalékarány azonban annak ismeretében nem tekinthető pozitív tendenciának, hogy csak az a település kerülhet fel a két-nyelvű települések listájára, melyben a kisebbségi lakosság számaránya két egymást követő népszámlálás során, tehát húsz éven keresztül eléri a 15%-ot, ami a 2011-es és 2021-es népszámlálási adatok alapján egyre kevesebb magyarlakta település vonatkozásában tűnik reális feltételezésnek (*Zákon 35/2011 Z.z. z 2. februára 2011, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z.z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov*). A 35/2023. számú kormányrendelet mellékleteként közzétett településjegyzék szerint Szlovákiában jelenleg 519 olyan önálló település található, melyben a lakosság legalább 15%-a nemzetiségi kisebbséghez tartozónak vallja magát³ (35/2023 Z.z. *Nariadenie vlády Slovenskej republiky z 25. januára 2023, ktorým sa vydáva zoznam obcí, v ktorých občania Slovenskej republiky patriaci k národnostnej menšine tvoria najmenej 15% obyvateľstva*).

Nemzetközi kontextusban eddig Sloboda és Laihonen foglalkozott érintőlegesen Dél-Szlovákia nyelvi tájképével s ennek kapcsán a szlovák nyelvtörvényekkel. Sloboda kutatási eredményei alátámasztják, hogy a többségi nemzet attól tart, „Dél-Szlovákia elszakadhat, mert a magyarok nem lojálisak a fiatal szlovák államhoz” (Sloboda 2009: 173). A kutató úgy vélekedik, hogy ezek miatt a többségi félelmek miatt a régió nyelvi tájképének megítélése eltér a többi európai kétnyelvű régiótól. Laihonen szerint a nyelvi tájkép nyelvtörvények általi szabályozása olyan tényező, amit a vizsgálat során nem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen az egyes rendelkezések részletesen előírják, hogy a nyelvi tájkép elemei milyen nyelven, milyen sorrendben, milyen formában és térben jelenhetnek meg. Emiatt a kutató arra a következtetésre jut, hogy „a szlovákiai nyelvtörvények megalkotását elsősorban az említett többségi félelmek vezérelték” (Laihonen 2012: 29).

3 A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumának 1999. évi iránymutatása 638 olyan települést jegyez, melyben a nemzetiségi kisebbség számaránya eléri a 20%-ot.

2. A kutatás tartalma és módszerei

A kutatás olyan dél-szlovákiai települések területi önkormányzatának nyelvhasználatára irányult, ahol legalább 20%-os a magyar nemzetiségi kisebbséghez tartozó lakosság számaránya. A kisebbségi nyelveknek a hivatali érintkezésben való használatáról rendelkező törvények, előírások és iránymutatások tükrében az alábbi komponenseket érintette: az önkormányzatok külső és belső feliratainak nyelve, a szóbeli ügyintézés nyelve, az írásbeli ügyintézés nyelve, az önkormányzatok tömegtájékoztató eszközeinek nyelve.

Jelen dolgozatban a vizsgált önkormányzatok olyan külső és belső felirataival foglalkozom, melyekben a kisebbségi nyelv szempontjából feltételezhető a nyelvi diszkrimináció.⁴ A részben saját, részben a pozsonyi magyar tanszék hallgatói által végzett kutatások a megfigyelés módszerének alkalmazásán, fotódokumentáción, beszélgetéseken és interjúkon alapultak. Az adatgyűjtést követő beszélgetések és interjúk elsősorban a vizsgált hivatalok azon dolgozóival készültek, akik a külső és belső feliratok bebiztosításáért, megrendeléséért, illetve kihelyezéséért felelnek; míg a feliratok nyelvével kapcsolatos kérdésekre az adott önkormányzat polgármestere, alpolgármestere, hivatalvezetője vagy valamely osztály vezetője válaszolt. A vizsgálat 15 dél-szlovákiai településen folyt, ebből 12 a nyugat-szlovákiai, 3 a kelet-szlovákiai régióban található.

3. Nyelvi alapú diszkrimináció jelei a külső feliratokon

A vizsgált önkormányzatok nevét tartalmazó, általában a működési hely homlokzatán vagy a főbejáratnál elhelyezett külső feliraton többségi és kisebbségi nyelven is szerepel a közigazgatási szerv megnevezése, pl.: MESTSKÝ ÚRAD – VÁROSI HIVATAL, OBECNÝ ÚRAD – KÖZSÉGI HIVATAL, RADNICA – VÁROSHÁZA. A település nevét azonban az esetek többségében csak a szlovák nyelvű felirat tartalmazza, pl.: OBECNÝ ÚRAD GEMERSKÁ PANICA – KÖZSÉGI HIVATAL, OBECNÝ ÚRAD KOSTOLNÉ KRAČANY – KÖZSÉGI HIVATAL, OBECNÝ ÚRAD KRÁĽOVIČOVÉ KRAČANY – KÖZSÉGI HIVATAL (vö. Csiffári 2010, 2012; Istók 2014). Ritkán fordul elő, hogy az önkormányzat hivatalos megnevezésében a település neve kisebbségi nyelven is fel van tüntetve, pl.: MESTSKÝ ÚRAD KOMÁRNO – VÁROSI HIVATAL KOMÁROM, MESTSKÝ ÚRAD ŠAMORÍN – VÁROSI HIVATAL SOMORJA (vö. Németh Takács 2021). A fentiekhez hasonló eredményekről számol be szlovákiai viszonylatban Laihonen (2012: 29), Misad (2012: 78; 2019: 45–46), Bauko (2018: 64–65), ukrainai vonatkozásban Karmacs (2014: 128–129) és Tóth-Orosz (2019: 93), Romániát illetően pedig Benő (2018: 48).

Az ugyanazon típusú területi közigazgatási szerv nevének három különböző módon való jelölését a kisebbségi nyelvek használatáról rendelkező törvényi szabályozásokban és miniszteri iránymutatásokban kell keresnünk, melyek gyakran – a szakemberek véleménye

4 A nyelvi diszkrimináció fogalmkörével, illetve a hozzá szorosan kapcsolódó nyelvi ideológiákkal a dolgozatban területi korlátok miatt nem foglalkozom.

szerint nem véletlenül – pontatlanok, nem egyértelműek vagy félreérthetetlenül diszkriminatív jellegűek. Az 1999. évi kisebbségi nyelvhasználati törvény 2. cikkének (5) bekezdése kimondja, hogy amennyiben a településen élő nemzetiségi kisebbséghez tartozó lakosság számaránya eléri a 20%-ot (a törvénymódosítás értelmében 2021-től kezdődően húsz éven keresztül a 15%-ot), a településen működő területi önkormányzati szerv az épületen elhelyezett nevét kisebbségi nyelven is feltünteti. Mivel sem az idézett törvényi rendelkezés, sem a belügyminisztériumnak a törvény értelmezéséhez kiadott iránymutatása nem tesz említést a település nevének nyelvéről, a vizsgált önkormányzatok többsége a belügyminisztériumnak az államigazgatási szervek nevének kisebbségi nyelven való megjelöléséről szóló 2000. évi iránymutatáshoz igazodik, amely kimondja, hogy a hivatal székhelyeként megjelölt település nevét a táblán államnyelven kell feltüntetni (vö. Lanstyák–Szabó Mihály 2002: 246; vö. Fazekas–Huncík 2005: 52–53; Misad 2019: 25; Misad–Takács 2017: 76; Takács 2019: 52–53; Németh Takács 2021: 224–243). A fenti megállapítást a vizsgált önkormányzatok dolgozói, valamint polgármesterek és hivatalvezetők is alátámasztották. Közülük többen megerősítették, hogy a település nevét azért nem tüntetik fel a hivatal kisebbségi nyelvű megnevezésében, mert a rendelkezések nem egyértelműek. Mások úgy vélik, abból nem lehet baj, ha csak az államnyelvű felirat tartalmazza a település nevét, a kisebbségi nyelvű nem. Több adatközlő úgy gondolja, hogy a település nevének nyelvéről szándékosan nem rendelkezik sem a kisebbségi nyelvhasználati törvény, sem a módszertani útmutatás, ezért a hivatal nevének jelölésekor a település nevét sem az államnyelvű, sem a kisebbségi nyelvű feliraton nem tüntetik fel. Mindössze három adatközlő nyilatkozott úgy, hogy mivel a törvény a település nevének kisebbségi nyelven való feltüntetéséről nem fogalmaz világosan, az önkormányzat képviselő-testülete egyhangúan úgy határozott, hogy a hivatal kisebbségi nyelvű megnevezésében a település nevét is magyarul tüntetik fel.

A közigazgatási intézmények, köztük a területi önkormányzati szervek megjelölésére a belügyminisztérium 1999. évi iránymutatása szerint 70x30 cm méretű, téglalap alakú, kék színű kerettel ellátott fehér táblák szolgálnak, melyeken kék betűkkel tüntetik fel az illető hatóság államnyelvű megnevezését. Az adott hivatal kisebbségi nyelvű megnevezését 50x20 cm méretű, téglalap alakú fehér táblán fekete színű betűkkel tüntetik fel (Lanstyák–Szabó Mihály 2002: 240–241). A többségi nyelv és a kisebbségi nyelv státuszának ilyen jellegű ki nyilatkoztatása a hivatalos nyelvpolitikában a felülről lefelé (*top-down*) mutató feliratokon mutatkozik meg (Cenoz–Gorter 2006: 68). A vizsgált feliratok azonban arról tanúskodnak, hogy a dél-szlovákiai területi önkormányzatok a feliratot tartalmazó táblákra vonatkozóan az esetek többségében nem igazodnak a miniszteri iránymutatáshoz. Adatközlőink nagy része ezt azzal magyarázza, hogy az iránymutatást nem tekintik egyenrangúnak a törvényi szabályozással. Mások úgy vélik, hogy az államnyelvű felirat elsőbbsége kellő módon kifejezésre juttatja a többségi nyelv törvényileg szabályozott státuszát, éppen ezért feleslegesnek tartják ezt másképpen is hangsúlyozni. Előfordult azonban olyan vélemény is, hogy a táblákat készítő közbeszerzési cég csak többségi nyelvű táblákat tartott raktáron, ezért a kisebbségi nyelvű táblát a saját költségvetésük rovására rendelték meg, s akkor már a „saját gusztusuk szerint választották meg a paramétereit”.

1. ábra: Külső felirat. Dunaszerdahely (Forrás: Takács 2019)

2. ábra: Külső felirat. Gömörpanyit (Forrás: Istók 2014)

3. ábra: Külső felirat. Komárom (Forrás: Takács 2019)

4. A nyelvi diszkrimináció példái a belső feliratokon

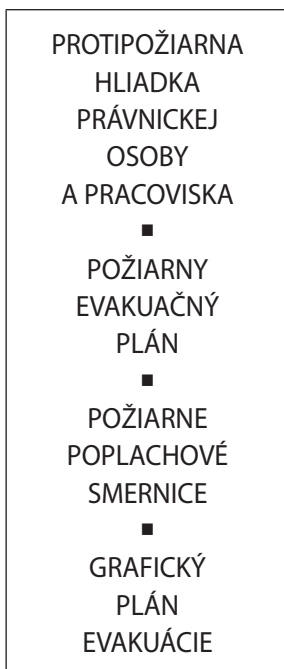
A vizsgált önkormányzatok belső terében különböző típusú feliratok találhatók. Ezek közé tartoznak az egyes osztályok és irodák elhelyezkedéséről tájékoztató táblák, az irodák mellett elhelyezett névtáblák, valamint a túlnyomórészt hivatalos értesítéseket és mintanyomtatványokat tartalmazó faliújságok feliratai. A kutatás idején a hivatalok belső terében található feliratok túlnyomórészt szlovák–magyar kétnyelvűek voltak, sorrendi elhelyezkedésüket általában az államnyelvű feliratok elsőbbsége jellemezte.⁵

A különböző intézmények, köztük az önkormányzatok belső feliratainak sajátos típusát alkotják az óvó és figyelmeztető szövegek. Ezek nyelvéről a kisebbségi nyelvhasználati törvény 4. cikkének (2) bekezdése rendelkezik. Eszerint azokon a településeken, ahol a kisebbséghez tartozó lakosság számaránya eléri a 20%-ot (a törvénymódosítás értelmében 2021-től kezdődően húsz éven keresztül a 15%-ot), a területi önkormányzati szerv a fontos információkat, főként az óvó, figyelmeztető és egészségügyi tájékoztató szövegeket a nyilvánosság számára hozzáférhető helyen kisebbségi nyelven is feltünteti (*Zákon č. 184/1999 Z.z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín*).

A vizsgálódások időpontjában az önkormányzatok belső terében elhelyezett óvó és figyelmeztető feliratok csaknem 88%-a szlovák egynyelvű volt, pl.: *Pozor, schody!* (magyarul: Vigyázat! Lépcső!); *Pozor, vysoké napätie!* (magyarul: Vigyázat! Nagyfeszültség!); *Hlavný vypínač* (magyarul: Főmegszakító); *Nehas vodou ani penovými prístrojmi!* (magyarul: Vízzel és haboltóval oltani tilos!). Kétnyelvű óvó és figyelmeztető feliratokat kizárólag olyan délnyugat-szlovákiai települések önkormányzatának belső terében találtunk, ahol a kisebbséghez tartozó lakosság számaránya meghaladja az 50%-ot, pl.: *Oblasť požiari – Tűzbejelentő; Zákaz fajčiť! – Dohányozni tilos!; Pozor, elektrické zariadenie! – Vigyázz! Villamos berendezés; Únikový východ – Vészkijárat* (vö. Istók–Lőrincz–Tóth 2022: 37). A vizsgált hivatalok nagy része nem tudott róla, hogy a nemzetiségi kisebbségek ügyeivel foglalkozó kormánybiztosi hivatal honlapjáról letölthetők a kétnyelvű biztonsági jelzések és táblák (*I. Použitie jazykov menšín na bezpečnostných označeniach*).

A fentiekhez hasonló eredményekről tanúskodik több, az óvó és figyelmeztető feliratok nyelvét vizsgáló Kárpát-medencei kutatás is. Beregszászi, Karmacsi és Tóth-Orosz egymástól független, különböző időszakokban végzett vizsgálódása alapján megállapítja, hogy bár Ukrajnában is törvény engedélyezi a kisebbségi nyelv használatát a figyelmeztető és tiltó táblákon, valamint feliratokon, ezek kizárólag ukrán nyelven (korábban kisebb számban oroszul) jelennek meg a szimbolikus térben (Beregszászi 2005: 16; Karmacsi 2014: 129; Tóth-Orosz 2019: 93). Laihonon ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a Szlovákiában, egy-egy csallóközi és mátyusföldi faluban végzett kutatása során azt tapasztalta, hogy a szlovák nyelvtörvények ellenséges alapideológiájuk ellenére jóval több kisebbségi nyelvű feliratot engedélyeznek, mint amennyivel a vizsgált településeken találkozott.

5 A 2002 és 2012 között végzett kutatások arról tanúskodnak, hogy a többségében magyarlakta települések önkormányzati hivatalaiban szinte kivétel nélkül államnyelvűek voltak a belső feliratok (vö. Menyhárt 2002: 38; Bíró 2009: 24; Hájos 2012: 29; Misad 2012: 78).

4. ábra: Tűzvédelmi előírások. Tornalja (Forrás: Istók 2012)

Összegzés

Kétnyelvű környezetben a kisebbségi nyelv(ek) vizuális megjelenítése utal az adott ország nyelvpolitikájára, a nyelvek státuszára, a nyelvtörvényekkel hitelesített fölé-alá rendeltségi viszonyra, a kisebbségi nyelv presztízsére. A közigazgatási intézmények külső és belső terében megjelenő vizuális feliratok nyelvisége, az ezeken látható nyelvek viszonya vagy éppen egy adott nyelv hiánya közvetve a politikai hatalom attitűdjét, a nyelvi tolerancia, illetve a nyelvi diszkrimináció mértékét tükrözi.

Az általunk vizsgált önkormányzatok neve szinte minden esetben többségi és kisebbségi nyelven is megjelenik a külső feliratokon, a település neve azonban kevés kivétellel csak többségi nyelven; ennek okát az adatközlők szerint a pontatlan, nem egyértelmű törvényi szabályozásokban kell keresni. A kutatási eredmények megerősítik azt a tényt, hogy az államnyelvű felirat elsőbbsége vitathatatlanul kifejezésre juttatja a többségi nyelv törvényileg szabályozott státuszát. A vizsgálat bizonyítja továbbá, hogy az önkormányzatok belső terében elhelyezett óvó és figyelmeztető feliratok túlnyomó többsége annak ellenére államnyelvű, hogy a kisebbségi nyelvhasználati törvény rendelkezik a kisebbségi nyelven való nyilvánossá tételükről.

Felhasznált szakirodalom

- Bauko János 2018. Komárom/Komárno névszemiotikai tájképe. In Tódor Erika Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I.* Scientia Kiadó. Kolozsvár. 55–70.
- Benő Attila 2018. Névtáblák, ideológiák, szimbolikus jelentések. In Tódor Erika Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I.* Scientia Kiadó. Kolozsvár. 43–54.
- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan nyelv. In Beregszászi Anikó – Papp Richárd (szerk.): *Kárpátalja – Társadalomtudományi tanulmányok.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Budapest–Beregszász. 158–178.
- Beretka Katinka 2018. A nemzeti kisebbségek hivatalos nyelvhasználati jogai Vajdaságban. In Ördög Tibor (szerk.): *Vajdaság II. Variációk Autonómiára.* Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete. Szabadka.
- Bíró Erika 2009. *Kétnyelvű (szlovák–magyar) feliratok Dunaszerdahely hivatalaiban.* Szakdolgozat. Comenius Egyetem BTK. Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. Pozsony.
- Cenoz, Jasone – Durk, Gorter. 2006. Linguistic landscape and minority languages. In Gorter, Durk (ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism.* Multilingual Matters. Clevedon. 67–80.
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacsai Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő 2020. *Tévút az ukrán nyelvpolitikában: Ukrajna törvénye „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról” (elemző áttekintés).* Termini Egyesület. Beregszász.
- Csiffári Kinga 2010. *A hivatali (szlovák–magyar) kétnyelvűség vizsgálata Királyfiakarcsa és Egyházkarcsa községi hivatalaiban.* Szakdolgozat. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Bratislava.
- Csiffári Kinga 2012. *A magyar mint kisebbségi nyelv használata Királyfiakarcsa és Egyházkarcsa hivatalaiban.* Szakdolgozat. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Bratislava.
- Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.) 2005. *Magyarok Szlovákiában II. Dokumentumok, kronológia (1989–2004).* Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
- Fiala-Butora János 2019. Árnýkjelentések a Felvidéken. <https://real.mtak.hu/105480/1/Fiala-ButoraArnyeljelentesekFelvideken2019.pdf> (2024. 06. 15.)
- Hájos Nikolett 2012. *A feliratok nyelvének vizsgálata Dunaszerdahelyen.* Szakdolgozat. Comenius Egyetem BTK. Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. Pozsony.

- Istók Béla 2012. *A magyar mint kisebbségi nyelv használata Tornalján*. BA-dolgozat. Comenius Egyetem BTK. Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. Pozsony.
- Istók Béla 2014. *Két dél-szlovákiai település nyelvi tájképe. Gömörpanyit és Sajógömmör*. MA-dolgozat. Comenius Egyetem BTK. Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. Pozsony.
- Istók, Vojtech – Lőrincz, Gábor – Tóth, Sándor János 2022. *Jazyková krajina miest Komárom a Komárno*. Univerzita J. Selyeho. Pedagogická fakulta. Komárno.
- Karmacsi Zoltán 2014. Vizuális kétnyelvűség. Az új nyelvtörvény adta lehetőségek. In Bárány Erzsébet – Csernicskó István (szerk.): *Az ukrán–magyar kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. V. Pagyak Kiadó. Ungvár. 120–132.
- Kolláth Anna 2003. A szlovéniai nyelvi kisebbségek nyelvi jogai a törvények és a rendeletek tükrében. In Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 190–201.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 14. évf. 3. sz. 27–49.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Menyhárt József 2002. Nyelvünk és törvénye. A hivatalos ügyintézés nyelve Dunaszerdahelyen és Nyékvárkonyban a kisebbségi nyelvhasználati törvény érvénybelépése óta. In Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony. 34–56.
- Misad Katalin 2012. Nyelvtörvények tükrében. In Simon Szabolcs – Török Tamás (szerk.): *A tudomány vonzásában. Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*. Selye János Egyetem Tanárképző Kar. Komárom. 69–83.
- Misad Katalin 2019. *Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
- Misad Katalin – Takács Henrietta 2017. A kétnyelvűség gyakorlata dél-szlovákiai önkormányzati hivatalokban. In Misad Katalin (szerk.): *Kétnyelvűség térben és időben*. Szcenci Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 72–92.
- Németh Takács Henrietta 2021. *A közéleti kétnyelvűség nyelvi vetületei Dél-Szlovákiában*. Comenius Egyetem. Pozsony.
- Péntek János – Benő Attila 2003. Nyelvi jogok Romániában. Államnyelv – hivatalos nyelv – kisebbségi nyelvi jogok. In Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 123–147.
- Simon Szabolcs 2020. Kétnyelvűség, nyelvi tájkép a szlovákiai Komárom városában. *Hungarológiai Közlemények*. 21. évf. 3. sz. 13–30.

- Sloboda, Marián 2009. State Ideology and Linguistic Landscape: A Comparative Analysis of (Post)communist Belarus, Czech Republic and Slovakia. In Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Routledge. London. 173–188.
- Szabó Mihály Gizella 2017. A magyar nyelv használata a közigazgatásban a Magyarországgal szomszédos országokban. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó. Budapest. 299–320.
- Szoták Szilvia 2008. Törvényes garanciák és gyakorlat a horvátországi, szlovéniai és ausztriai magyarság életében. In Kántor Zoltán – Eplényi Kata (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó. Budapest. 122–143.
- Takács Henrietta 2019. A kétnyelvűség gyakorlata a somorjai önkormányzati hivatalban. In Lanstyák István – Polgár Anikó (szerk.): *Fordítás, kulturális hibriditás és többnyelvűség a magyar irodalomtudomány és nyelvtudomány kontextusában*. Comenius Egyetem. Pozsony. 48–78.
- Tóth-Orosz Enikő 2019. A magyar nyelv megjelenése a szimbolikus térben. Beregszászi járási települések példája alapján. In Csernicskó István – Márku Anita (szerk.): *A nyelvészeti műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V*. Authdor-Shark. Ungvár. 83–100.

Dokumentumok

- 35/2023 Z.z. Nariadenie vlády Slovenskej republiky z 25. januára 2023, ktorým sa vydáva zoznam obcí, v ktorých občania Slovenskej republiky patriaci k národnostnej menšine tvoria najmenej 15% obyvateľstva. <https://www.slov-lex.sk/pravnepredpisy/SK/ZZ/2023/35/20230301.html> (2024. 06. 07.)
- Iránymutatás az államigazgatási szervek épületeinek nemzetiségi kisebbségi nyelven történő megjelöléséről. In Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Metodické usmernenie k zákonu č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín v znení neskorších predpisov. https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/site/assets/file/3578/metodicke_usmernenie_uv_sr_k_financnemu_zebezpeceniu.pdf?csr=4566893257725078533 (2024. 06. 16.)
- Módszertani útmutató a nemzeti kisebbségi nyelvek használatáról szóló 184/1999. sz. törvényhez. https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/site/assets/file/3778/metodicke_usmernenie_zmeny_hu_jav_szg.pdf?csr=1268039365028622207 (2024. 06. 13.)
- Použitie jazykov menšín na bezpečnostných označeniach. <https://www.ip.gov.sk/pouzitie-jazykov-mensin-na-bezpecnostnych-oznaceniach/> (2024. 06. 16.)

Zákon národnej rady Slovenskej republiky zo 7. júla 1994 o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1994/191/2009/0901.html> (2024. 06. 07.)

Zákon národnej rady Slovenskej republiky z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1995/270/> (2024. 06. 07.)

Zákon č. 184/1999 Z.z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín. <http://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1999/184/> (2024. 06. 07.)

Zákon 35/2011 Z.z. z 2. februára 2011, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z.z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2011/35/> (2024. 06. 06.)

Köszönetnyilvánítás

A témával kapcsolatos vizsgálatok a Kutatás- és Fejlesztéstámogató Ügynökség APVV-17-0254 számú szerződése, valamint a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda kutatási terve alapján folytak a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature, Bratislava).

Domonkosi Ágnes¹

Az egészségügyi nyelvi tájkép kutatásának jelentősége és lehetőségei

The importance and potential of health linguistic landscape research

The aim of the study is twofold: on the one hand, it presents the significance of the linguistic landscape of health, an area of linguistic landscape (LL) that has been little studied in Hungary so far. On the other hand, it shows that in the study of the linguistic landscape, even in monolingual contexts, it is worthwhile to take into account pragmatic factors and linguistic elements that reflect social relations. The study of pragmatic factors of LL is a good indicator of the social relations and rules of behaviour of a given community. The analysis of healthscape can be used to show how public inscriptions may be involved in regulating behaviour and shaping community norms in certain areas of social life. The paper also includes an analysis preparatory to a more comprehensive pragmatic study of the health linguistic landscape, using signage from hospitals and doctors' surgeries collected through an internet search to show the main possible research aspects of a pragmatic study of the health linguistic landscape.

Keywords: healthscape, person marking, directness-indirectness, top-down signs, bottom-up signs

Bevezetés

A tanulmány célja kettős: egyrészt bemutatja a nyelvi tájkép (LL) egy magyar viszonylatban eddig kevésbé vizsgált területének, az egészségügyi nyelvi tájképnek a jelentőségét, másrészt rávilágít arra, hogy a nyelvi tájkép vizsgálatában, akár az egynyelvűében is, érdemes figyelembe venni a pragmatikai tényezőket, a társas viszonyokat megmutató nyelvi elemeket is. Egyes pragmatikai tényezők vizsgálata ugyanis lehetőséget ad az adott közösség társas vi-

1 Nyelvtudományi Kutatóközpont Nyelvtchnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Intézet, Nyelvhasználati és Nyelvi Tanácsadási Kutatócsoport és Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Pedagógiai Kar, Gyógypedagógiai Intézet. E-mail: domonkosi.agnes@nytud.hun-ren.hu

szonyainak, viselkedési szabályainak megragadására, kimutatva, hogy a társas élet egyes területein hogyan vehetnek részt a nyilvános feliratok a viselkedés szabályozásában, a közösségi normák alakításában. Az egészségügyi kommunikáció terén a nyelvi tájképből az orvosi ellátást meghatározó közösségi szokásrendről kaphatunk képet. A dolgozat a két témakör szerepének rövid összefoglalása mellett egy, az egészségügyi nyelvi tájkép átfogóbb pragmatikai célú vizsgálatát előkészítő elemzést is tartalmaz: az internetről gyűjtött, kórházakból és orvosi rendelőkben származó feliratok alapján megmutatva a kérdéskör legfőbb lehetséges vizsgálati szempontjait.

1. Az egészségügyi nyelvi tájkép

A nyelvitájkép-kutatás történetének alakulása során az egészségügyi nyelvi tájkép vizsgálatának lehetősége – az iskolai nyelvi tájképéhez hasonlóan – akkor bontakozott ki, amikor a közterületeken elhelyezett, külső táblák és feliratok vizsgálatától a belső terek, a közintézményeken, vállalkozásokon belül elhelyezett feliratok tanulmányozására is kiterjedt (Ben-Rafael et al. 2006).

A közegészségügyi ellátások feliratainak nyelvi minősége, közérthetősége az ellátáshoz való hozzáférés biztosításának része. A kórházi feliratok kritikus szerepet játszanak abban, hogy a betegek és a látogatók megértsék a létesítményekben található utasításokat és figyelmeztetéseket. Az egészségügyi feliratok elsődleges célja az intézmények rendjének közvetítése, a betegek, hozzátartozók útbaigazítása, tájékoztatása (Shohamy–Gorter 2009). Összetevői dominánsan a hivatalos hatóság, közeg által kiadott nyelvi jelzések közé, az LL ún. felülről lefelé irányuló kategóriájába tartoznak (Schuster–Elroy–Elmakais 2017). Azaz a kórházban hivatalosan, intézményesen elhelyezett feliratok az intézményes tér, az intézményes keretek, az ellátást igénybe vevőkre vonatkozó szabályok kijelöléséhez járulnak hozzá. Emellett azonban a kórházak és az orvosi rendelők felirataiban – az egészségügyi ellátásban megmutatkozó nehézségeket jelezve, illetve részben annak egyértelmű kritikájaként – alulról felfelé szerveződő (bottom-up) nyelvi tájkép is megfigyelhető. Ezek a feliratok részben a hivatalos, hatósági közleményekre reagálva, akár a betegek és látogatók részéről készített firkák is lehetnek, illetve ide tartoznak az intézményekben dolgozók által egyéni kezdeményesként, a saját munkájuk szervezése, megkönnyítése érdekében elhelyezett feliratok is.

Az egészségügyi nyelvi tájkép feliratainak tehát több különböző funkciója azonosítható. Egy Fülöp-szigeteki elemzés (Ellaga–Valdez 2020), amely a nyilvánosan elérhető jelekben megnyilvánuló diskurzusra összpontosít, azt mutatja, hogy a kórházi térben zajló diskurzusok egyrészt egészségügyi tájékoztatást nyújtanak (tranzakcionális diskurzus), másrészt a kórház területén betartandó szabályokat jelölnek ki (territoriális diskurzus), emellett pedig az intézményrendszerben érvényesülő intézkedésekről, az intézmények közötti viszonyokról tájékoztatnak (intézményi diskurzus).

Többnyelvű környezetben az egészségügyi nyelvi tájkép az ellátáshoz való hozzáférést biztosítja – kiegyensúlyozatlansága a nyelvi eligazodást lehetetleníti el, az információk hiánya diszkriminatív helyzetet is teremthet. Egy, az izraeli kórházakban a kulturális kompetencia helyzetét vizsgáló kutatásban például tíz nagy kórházban vizsgálták meg a feliratokat (Schuster–Elroy–Elmakais 2017). Ez a vizsgálat kimutatta, hogy az egészségügyi rendszerben a többnyelvű feliratok jellegére és terjedelmére vonatkozó világos és egységes nyelvi politika hiánya alapvető információk elvesztéséhez vezethet a kisebbségi nyelveket beszélők számára. Ezért a szerzők olyan gyakorlati, szakpolitikai ajánlásokat is megfogalmaztak, amelyek segítenek a döntéshozóknak a nyelviileg hozzáférhető feliratok alkalmazásában.

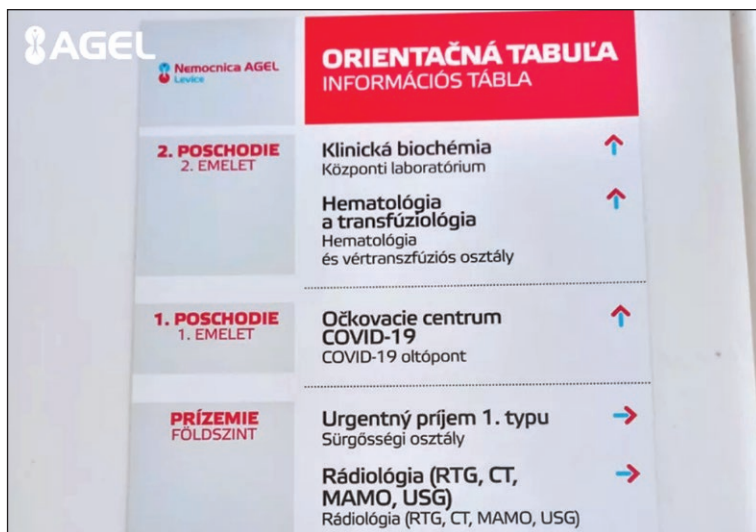
Az amerikai-mexikói határ mentén található egészségügyi intézményekben a spanyol nyelvi tájkép fotóalapú felmérése azt mutatta, hogy a spanyol beszélők a spanyol feliratok hiányát, illetve az angol feliratokénál kevésbé informatív jellegét úgy értelmezték, mint az egészségügyi ellátórendszerben tapasztalt egyenlőtlenségek mutatóit (Martínez 2014).

A tanzániai regionális kórházak nyelvi tájképét vizsgálva azt találták, hogy a kórházakban többségében egynyelvű, kiswahili vagy angol nyelvű feliratok vannak, és nem szerepelnek az országban beszélt további anyanyelvek. Ennek oka a feliratok nyelvének megválasztására vonatkozó nyelvpolitikai intézkedések hiánya, illetve az a feltételezés, hogy minden ügyfelük megérti a feliratokon használt nyelveket. Ez a viszonyulás pedig csökkenti a további anyanyelvek presztízsét (Benedicto–Tibategeza 2021).

A többnyelvű közösségek esetében az egészségügyi kommunikációs helyzeteinek nyelvisége tehát azért lényeges, mert alapvető esélyegyenlőségi kérdéseket vet fel. Ezekben a közösségekben ugyanis a két- vagy többnyelvű feliratok hiánya korlátozza a célcsoportok, azaz a betegek, segítők és a kórházi közösség tagjainak egy része számára a feliratokon található információk megértését, ami azért eredményez diszkriminatív helyzetet, mert nem válnak mindenki számára érhetővé a kórházi környezetben megjelenő utasítások és szabályok, ez pedig a szükséges szolgáltatásokhoz való hozzájutást is akadályozhatja.

A szolgáltatásról nyújtott információk mellett az egészségügyi intézmények feladatainak más funkciói is lehetnek, ugyanis a táblák marketinglehetőséget jelenthetnek a kínált szolgáltatásoknak, elősegíthetik az intézmény hitelességét, bizalmat ébreszthetnek, súlyosbíthatják vagy enyhíthetik a társadalmi egyenlőtlenségeket és egészségügyi edukációs lehetőségeket is biztosíthatnak. A hagyományos kínai orvosi szolgáltatásokat nyújtó intézmények feladatait Kína egy többnyelvű, etnikai kisebbségi régiójában vizsgálva leírták például, hogy az explicit kommunikációs csatornák és az implicit ideológiai csatornák hogyan befolyásolhatják az egészségügyi kommunikációt (Wu–Silver–Guo 2024).

Az egészségügyi feliratok egy- vagy többnyelvűségének problémája alapvetően nyelvpolitikai kérdés, szabályozása intézményesen, akár egy-egy állam egészére nézve megtörténhet (Szoták 2018). Emellett azonban a hatékony egészségügyi kommunikáció érdekében maguk az egyes intézmények is kezdeményezhetik a kétnyelvű tájékoztatást. Ilyen kezdeményezés valósul meg az AGEL egészségügyi szolgáltatásokat végző cég által működtetett lévői kórházban, ahol a pácienseik kulturális háttérét felmérve, a kórház vezetősége részéről tudatos döntésként valósul meg a feliratok kétnyelvű megjelenítése (W1).

1. ábra: Kétnyelvű feliratok a lévai kórházban
(Forrás: W1)

Egynyelvű környezetben a tájékoztatás módja leképezi a szolgáltatást nyújtóknak az igénybe vevőkhöz való viszonyulását, és a nyelvi tájkép, a feliratok nyelvi megformáltsága az adott térben megvalósuló társas cselekvések szabályozottságáról, szereplőiről, társas viszonyairól, hatalmi helyzetéről adhat képet. Az egészségügyi nyelvi tájkép tehát az orvoslás, a gyógyítás, az egészségügyi kommunikáció (Kuna 2024) tágabb nyelvi környezetét jelenti, amelynek az informatív és szimbolikus szerepét a következő pontban tárgyalt pragmatikai tényezők elemzése révén lehet megragadni.

2. Pragmatikai tényezők a nyelvi tájképben

A nyelvi tájkép kutatásának elsődleges, hagyományos témája a különböző nyelvek közötti feliratokon való megjelenése a többnyelvű társadalmakban. Az ilyen jellegű kutatások fő célja, hogy leírják azokat a mintázatokat, okokat, döntéseket és ideológiákat, amelyek a különböző nyelvek feliratokon való megjelenéséhez és hiányához kapcsolódnak (Shohamy–Ben-Rafael 2015). Egy adott terület nyelvi tájképe nem véletlenszerű vagy önkényes, hanem szisztematikus, és összhangban van a jelek elhelyezőinek céljaival és szándékaival.

A közterületi feliratok tanulmányozásának ezért használt nyelvek megoszlásának kutatása mellett másik fontos aspektusa lehet az is, hogy ezek a szövegek a közösségi szokások, a társadalmi rend és illendőség szabályzó és mutatói is (Svennevig 2021). Ez a vizsgálati irány kifejezetten újnak számít a nyelvtájkép-kutatásban, és lényeges új szempontokat von be az

értelmezésbe. Míg például a közvetlen interakcióban részletesen vizsgálták a kérés különböző nyelvi, udvariassági megoldásait, a nyilvános terekben elhelyezett írásbeli kérések és utasítások vizsgálatára csak néhány friss kísérlet ismeretes (Svennevig 2021).

A köztéri feliratok pragmatikai indíttatású elemzése nemcsak azt mutathatja meg, hogy egy közösség a társadalmi cselekvések különböző tereiben mely cselekményeket tartja kötelezőnek, illendőnek vagy helytelennek, hanem betekintést nyújthat abba is, hogy az egyes társadalmi szereplők milyen jogosultsággal bírnak mások cselekedeteinek szabályozására, és milyen nyelvi, illetve vizuális megoldásokat alkalmaznak a szabályok betartatására. Ebből adódóan egynyelvű közegben is számos pragmatikai jellegű megfigyelésre lehet alkalmas a nyelvi tájkép, például arra vonatkozóan, hogy a nyelvi cselekvések különböző típusai, például a figyelmeztetések, tájékoztatások, tiltások, kérések milyen módon jelennek meg bennük.

A nyelvi tájkép kutatásában eddig csak néhány olyan vizsgálat született, amely a feliratok pragmatikai aspektusaival foglalkozik. Ferenčík (2018) az udvariassági gyakorlatokat elemezte egy szlovákiai turisztikai helyszín szabályozó tábláin és hirdményein. Megállapította, hogy azokban a helyzetekben, amikor a közlemény szerzője vitathatatlan tekintéllyel rendelkezik (például ő az adott hely tulajdonosa), a feliratok általában közvetlen, imperatívuszokat vagy nominalizációkat tartalmazó megfogalmazásokat tartalmaznak. Kereskedelmi környezetben azonban, ahol a vásárlónak, azaz a címzettnek nagyobb szerepe, hatalma van, a feliratokban több udvariassági formula, a kérés és a megköszönés műveletére utaló kifejezés szerepel.

Svennevig (2021) a köztereken való viselkedés szabályozását célzó feliratokat és vizuális jeleket elemezte abból a szempontból, hogy az utasítások megfogalmazása hogyan tükrözi, illetve hozza létre a feliratok szerzőinek deontikus státuszát, azaz a másik cselekvésének előírására való jogosultságát. Az elemzés az előírás aktusának megvalósulási lehetőségeit abból a szempontból vizsgálja, hogy az egyes feliratszövegek hogyan számolnak el az utasítás társadalmi legitimitásával, és hogyan igyekeznek a címzett jóindulatát és együttműködési készségét kiváltani.

A nyelvi tájkép vizsgálatában a hangsúly az emberi beszélőkről a tér és a helyek vizsgálatára tevődött át, amelyeket azonban szintén „beszélőknek” tekintünk. A feliratokban a közlő és a befogadó azonosítatlan maradhat ugyan, azonban jelöltségük vagy jelöletlenségük a jelek elhelyezőinek társas szándékaival összhangban. Az a mód, ahogyan a társas viszonyok megjelennek a nyelvi tájképben, megmutatja az adott szintéren érvényesülő viszonyokat, a társas szokásrendet, az elfogadott viselkedés kereteit, kidolgozásának módját, és az abban résztvevők szerepeit és felelősségét is.

3. A társas viszonyok megjelenése az egészségügyi nyelvi tájképben

A következő pilot jellegű elemzés célja annak feltárása, hogy az egészségügyi nyelvi tájkép hogyan vehet részt az egészségügyi ellátás kereteinek kijelölésében, a közösségi szabályok kialakításában és fenntartásában, illetve hogy a kórházi feliratok alapján azonosítható társas viszonyoknak milyen kommunikatív szerepeik lehetnek. A dolgozat tehát az egészségügyi nyelvi tájkép pragmatikai elemzésének előkészítése céljából azokat a tényezőket gyűjti össze, amelyek szerepet játszanak abban, ahogy a nyelvi tájkép a társas viszonyokat alakítja. Az elemzés egy internetes keresők segítségével gyűjtött, 200 feliratból álló adatbázisra épül, problémafelvető jellegű, célja az egészségügyi nyelvi tájkép szisztematikus pragmatikai elemzésének kezdeményezése. A képek összegyűjtése 2024 februárjában és márciusában történt. Mivel a különböző internetes oldalakra sokszor az egészségügyi nyelvi tájképnek azok az elemei kerülnek fel, amelyek valamilyen nyelvi vagy tartalmi okból problematikusak, az így összeállított adatbázis nem reprezentatív, nem helyettesíti a szisztematikus, intézményekben végzett feltáró gyűjtéseket, azonban a lehetséges elemzési szempontok áttekintésére alkalmas anyagot nyújt.

3.1. Személyjelölés és személytelenség az egészségügyi nyelvi tájképben

A feliratszövegekben a kommunikáció közvetett jellege miatt sajátos a beszélő és a címzett megjelenítése. A nyelvi térben ugyanis a szereplők nyelvileg akár jelöletlenek is maradhatnak, azonban a jelöletlenség is társas szereppel bír, a közlés általános érvényüként való megjelenítéséhez járul hozzá. A látogatási tilalomról való tájékoztatás változatai jól érzékeltetik, hogy a szereplők megjelenítése hogyan vehet részt a társas szerepek, a társadalmi cselekvés szimbolikus leképezésében. A 2. ábra személytelen, semleges kiindulópontú közlés (Sanders–Spooren 1997), a látogatási tilalom elrendelőjének jelöletlensége a tiltás teljes körű érvényességének kifejezését támogatja.

A személyesség fokozataiban rejlő lehetőségeket mutatja, hogy a 3. ábrán szereplő feliraton személyjelek révén a közlő (*kórházunk, köszönjük*) és a befogadó (*megértésüket*) is megjelenítődik. Ez a közlésmód kiegészülve a megköszönés aktusával az egyenrangúságra törekvő, együttműködő, partneri jellegű egészségügyi kommunikációs gyakorlat kidolgozásához járul hozzá.

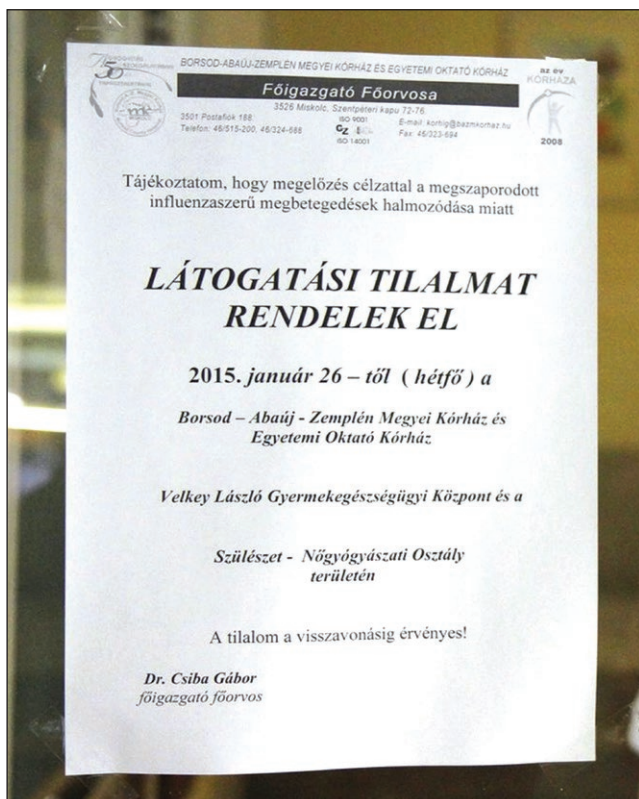
A látogatási tilalom hatóköre különböző lehet, intézmények, kórházi osztályok vezetése önállóan is dönthet a bevezetéséről. A 4. ábra egy olyan, helyi érvényű tilalmak esetén tipikus megoldást mutat, amelyben a személyes döntés hangsúlyozódik, a felirat magát a rendelkezés beszédaktusát rögzíti. Ebben az esetben – a személyviszonyok megjelenítése révén – a jogkörök kijelölése és az előírás válik hangsúlyossá. A befogadó csak a tájékoztatás címzettjeként, implicit bővítményként (*tájékoztatom [Önt/Önököt]*) jelenik meg, a kérés és a köszönet beszédaktusai nélkül.

2. ábra: Általános érvényű, személytelen felirat a látogatási tilalomról
(Forrás: W2)

3. ábra: A személyviszonyok jelöltsége és köszönet a látogatási tilalom közlésében
(Forrás: W3)

4. ábra: Tájékoztató a látogatási tilalom elrendeléséről
(Forrás: W4)

A közlő azonban kiemelten, két performatív ige révén, illetve névvel és pozícióval is szerepel a feliraton, a szabályozási jogkör hitelesítéseként. Ahogyan a 4. ábra szövegében is látszik, a közlő és a befogadó megjelenítési módjának, azaz az önmegnevezéseknek és megszólításoknak kiemelt szerepük van a társas viszonyok szervezésében, ezért ezeknek a nyelvi elemeknek az elemzési lehetőségeire külön is kitérünk.

Annak feltárása során, hogy az egészségügyi nyelvi tájképben hogyan jelennek meg a társas viszonyok, érdemes lehet megvizsgálni azt is, hogy a felirat személytelenségének milyen szerepe van a címzettek, a betegek nézve kellemetlen közlésekben. Az 5. ábrán szereplő feliratban az orvosi ellátásról személytelenül, nominalizált szerkezet révén esik szó. Ez a semleges kiindulópontú állítás pedig képes függetleníteni a felirat elhelyezőjétől a benne foglaltak érvényességét.

5. ábra: Tájékoztatás a várakozás időtartamáról
(Forrás: W5)

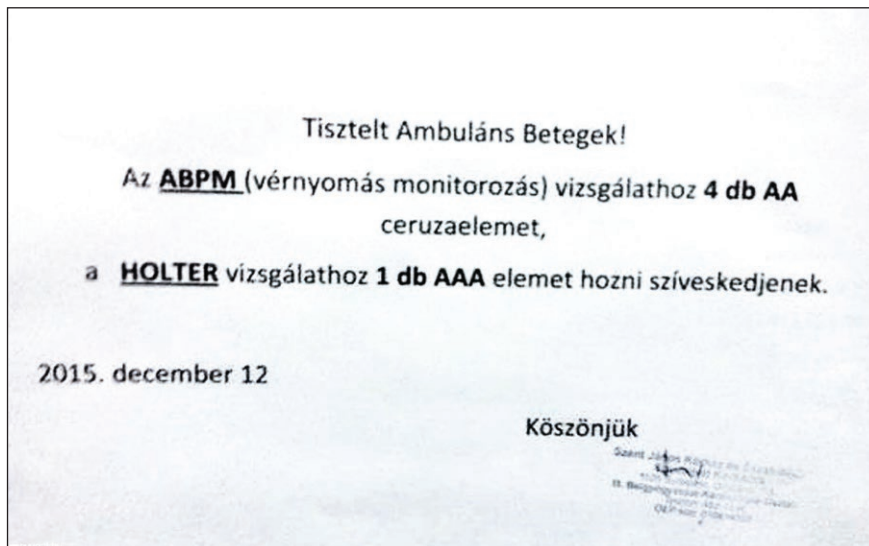
3.1.1. Önmegnevezések az egészségügyi nyelvi tájképben

Az egészségügyi feliratok elhelyezőinek önmegjelenítése részben a hivatalosság, az intézkedési jogkör hitelesítésére szolgál. Egy-egy intézmény gyakorlatait vizsgálva az ellátást biztosító intézménynek és a dolgozóknak a nyelvi megjelenítése a feliratokon azt mutathatja, hogy a nyelvi tájképben mennyire érvényesül a megjelenített keretekért, szabályokért való felelősségvállalás. Ahogyan a látogatási tilalmat előíró táblák is jelezték, akár a többes szám első személy alkalmazása is megteremti a közlő pozíciójának jelöltségét, azonban több esetben intézményvezetői, főigazgatói aláírás is szerepel a közlemény zárásaként. Az aláírás változataiként gépelt név (4., 7. ábra), olvashatatlan (6. ábra) kézjegy is előfordul az összegyűlt anyagban. Emellett szerepelhet az intézmény pecsétje is az intézkedés hitelességének forrásaként. Az aláírások, a közlő megnevezései tipikusan a konkrét, aktuális intézkedésekről tájékoztató táblákon, deklaratívumokat megvalósító feliratokon fordulnak elő.

3.1.2. Megszólítások az egészségügyi nyelvi tájképben

A feliratokon megjelenő megszólítások a személyjelölés egy változataként értelmezhetők. Az összegyűjtött feliratok 37%-án szerepelt a beszédpartnerre nominális kifejezéssel utaló szerkezet, pl.: *Kedves Betegeink! Tisztelt Páciensek! Tisztelt Látogatók! Tisztelt Látogatóink! Kedves*

Látogatók! Tisztelt Lakosság! A kórházi események szereplőinek jelöléseként a halmozott megszólítások is jellemzőek, pl.: *Kedves Betegeink! Tisztelt Hozzátartozók!* A kórházi feliratok megszólításainak alapvető funkciója, hogy személyesebbé tegyék, barátságosítsák a betartandó utasításokat kijelölő nyelvi teret (vö. Kuna 2016). Ezzel együtt előfordulnak kevésbé udvariasnak tűnő megoldások is (*Tisztelt Ambuláns Betegek!*), amelyek szerepe a megszólítottak körének pontos kijelölése lehet (6. ábra).

6. ábra: Szokatlan, azonosító szerepű megszólítás a kórházi feliraton
(Forrás: W6)

3.2. A direktívumok változatai az egészségügyi nyelvi tájképben

A beteg érdekeit, a beteg megfelelő ellátását szolgáló feliratokban előfordulnak direkt, enyhítés nélküli felszólítások, pontosan kijelölve a beteg feladatait. A 7. ábra például az okmányok biztosításának szükségességét egy figyelemfelkeltő, tiltó formájú felszólítással jelzi, nem tartalmaz kérésre utaló elemet.

Az egészségügyi feliratgyűjtemény direktívumot tartalmazó tábláinak több mint 70%-ában azonban szerepel a kérésre utaló elem. A betegek, hozzátartozók viselkedésére vonatkozó elvárások egy része kérešként jelenik meg. Ahogyan a 8. ábra mutatja a kérés művelete általában jelölt, de hangsúlytalan. Azt, hogy a *kérjük* a feliratokban diskurzusjelölő szerepű (Schirm 2021), udvariassági formulaként áll, mutatja az is, hogy tipikusan a mondatba ékelődve, vesszőkkel való tagolás nélkül fordul elő.

2024.10.24-től 2024.10.26-ig

szabadság miatt helyettesítés lesz.

Helyettesít **Dr Kozma Ottó** a saját rendelőjében.

Cím: 4551 Nyíregyháza-Oros, Tornácos utca 1/a.

Rendelési idő: Hétfő, Szerda, Péntek: 8:30-tól 12:30-ig
Kedd, Csütörtök: 13:00-tól 17:00-ig

A **06-42-481 581** telefonon lehet bejelentkezni!!!

TAJ kártyát, közgyógy igazolványt, gyógyszerjavaslatokat ne hagyják otthon!!!

Dr. Dauda György

7. ábra: Direkt, enyhítés nélküli felszólítás a betegek utasításában

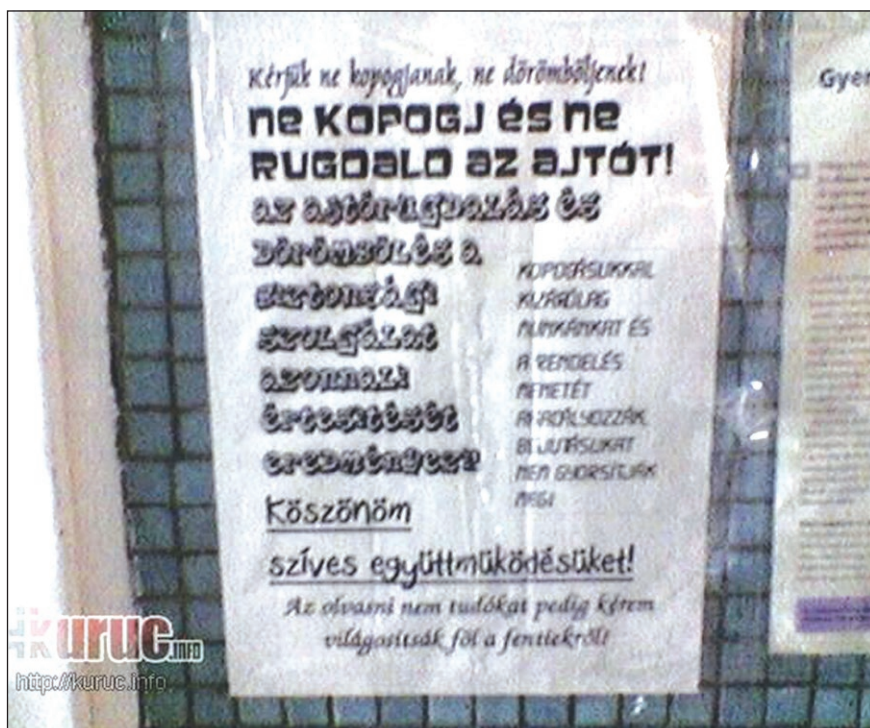
(Forrás: W7)

**Ügyeletben kérjük az épület külső
oldalán lévő kaputelefonon
jelentkezzen az osztályos nővérnél,
(Fül-orr-gége, szájsebészet)
jelezze, ha vérzik, vagy fullad, ezután
foglaljon helyet, és várjon
türelemmel.**

8. ábra: A kórházi viselkedést előíró felirat

(Forrás: W8)

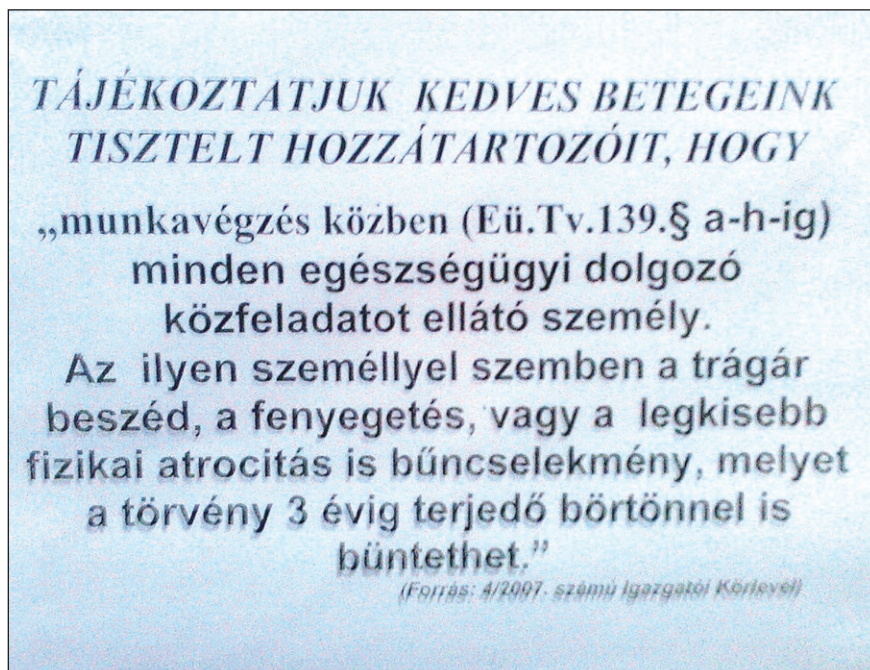
A kérések tipikusan magázó formában fogalmazódnak meg, összhangban az egészségügyi kommunikáció gyakorlataival (Csiszárík–Domonkosi 2018, Domonkosi 2024). Előfordul azonban olyan is, hogy a direktívum nyomatékosítása tegező formában is megtörténik. Ez a megoldás ritkának számít, a 200 felirat közül összesen 4 tegező formájú. A 9. ábrán szereplő feliratban a nemtegező formájú felszólítások sorába épül be az erőteljes tegező tiltás. A felirat a tegezés-nemtegezés kettősségén túl is igen összetett módon valósítja meg a tiltás aktusát. A különböző formákban ismételt tiltás mellett taglalja a tilalom be nem tartásának következményeit egyrészt az orvos munkájára, másrészt a tilalmat megsértőre nézve is. A közlés tájékoztatás formájában valósul meg, de figyelmeztetésként értelmezhető. A felirat emellett tartalmaz a tiltás betartásához kapcsolódó köszönetmondást, illetve egy további, az olvasni nem tudókra vonatkozó kérést is. Ez a gyermekorvosi rendelőben fotózott felirat a betegek viselkedésének erőteljes szabályozására irányul, kifejtett jellege pedig arra enged következtetni, hogy problematikus helyzetek előzhatték meg a kifüggesztését.

9. ábra: A kopogtatás tilalmának komplex megvalósulása egy orvosi rendelő feliratán

(Forrás: W9)

A 9. ábra feliratán tapasztalt tájékoztatásként megvalósuló figyelmeztetés az egészségügyi dolgozók és az ellátottak konfliktusai vonatkozásában általános megoldásnak számít az egészségügyi intézmények feliratain. A rendelők, kórházak falain bevett gyakorlatnak számít idézni az egészségügyi törvényből, illetve az intézmény rendelkezéseiből az atrocitások megelőzése érdekében (10. ábra).

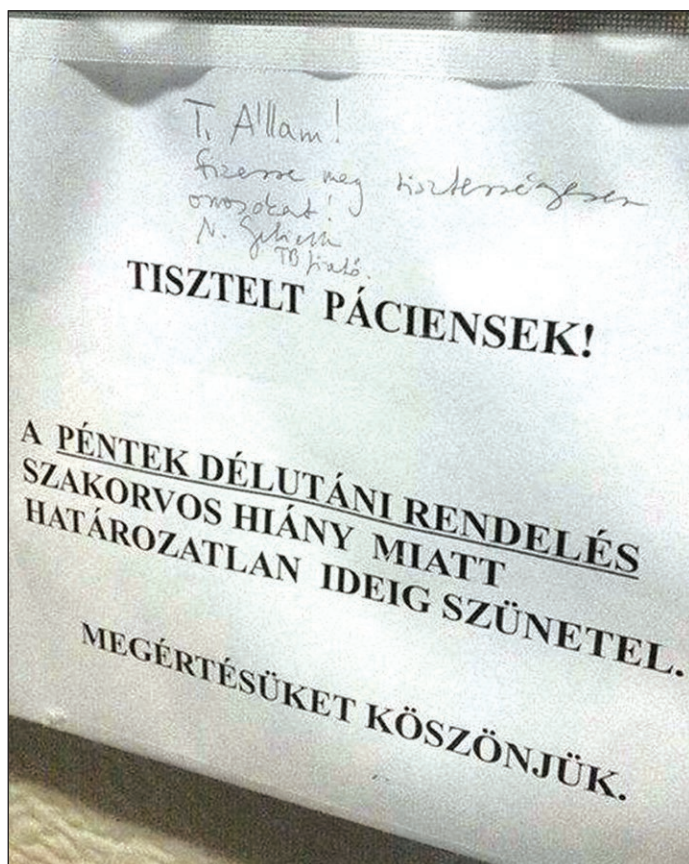

10. ábra: Tájékoztatásként megvalósuló figyelmeztetés az egészségügyi dolgozók veszélyeztetéséről
(Forrás: W10)

3.3. A felülről és alulról szerveződő nyelvi tájkép szerepe az egészségügyben

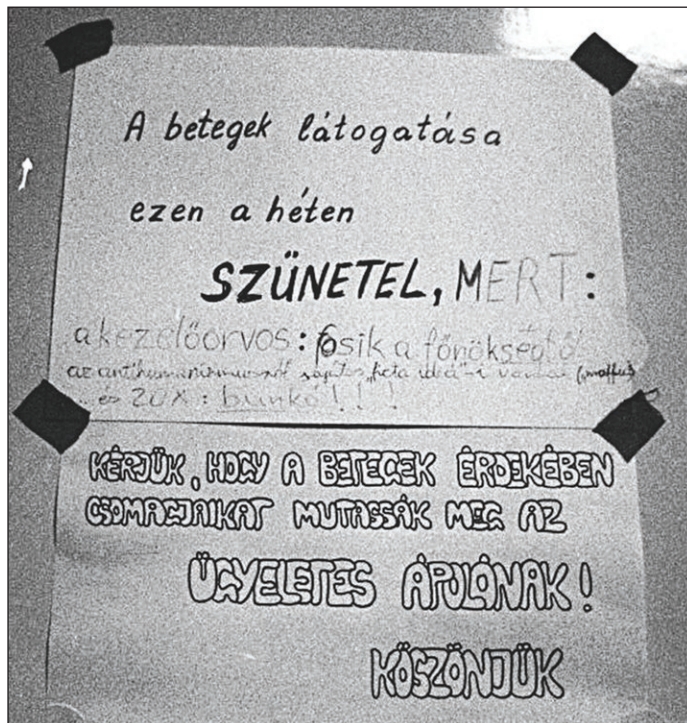
Az egészségügyi intézményekben olvasható feliratok egy része, amelyek az intézményi működés kereteit, szabályait jelölik ki, ún. *top-down* jelek, a tervezett működés, szabályozás összetevői. A felülről szerveződő egészségügyi nyelvi tájkép, ahogyan az előző pontokban bemutatott szempontok is jelezték, a betegekhez való odafordulás, az átgondolt tájékoztatás, az egészségügyi kommunikációs stratégia részévé is válhat. Emellett azonban az intézményekben bottom-up jelekként a kritika lenyomatai is érvényesülnek.

Az 11. ábrán látható, a Péterfy Sándor Utcai Kórház-Rendelőintézet szakrendelésén elhelyezett felirat, illetve a hozzá kapcsolódó sajtóhír több szinten megvalósulva is jelzi a kórházi tér alulról szerveződő, az egészségügyben zajló konfliktusok megjelenítésére való alkalmasságát (W11). A kórház főigazgatója nem tudott a tábla elhelyezéséről, és a sajtóban tagadta a szakemberhiányt. A táblát értesülése szerint a szakrendelés vezetője helyezte ki, amire a kórházi szabályok szerint nem volt jogosultsága. A feliraton az alulról szerveződő nyelvi tájkép részeként egy kézzel írott válaszfeliratban az egészségügyi ellátás további szereplői is megjelennek, a kritikus megjegyzés megszólító részében (*T. Állam!*), illetve az aláírásában (*rövidített vezetéknev, keresztnév, TB-fizető*).

11. ábra: Párbeszéd az egészségügyi feliratokon
(Forrás: W11)

A nyelvi tájkép konfliktusokat dokumentáló jellegét hasonló módon jelzi a 12. ábrán szereplő felirat, ahol a kórház felülről kezdeményezett tájékoztató jellegű közlését, sértő, bántó módon, durva stílusban megfogalmazott kritika egészíti ki. A nyelvi tájképben „alulról” építkező párbeszéd valószínűsíthetően egy beteg véleményét jeleníti meg.

12. ábra: A felülről és alulról szerveződő nyelvi tájkép konfliktusa
(Forrás: W12)

Összegzés

Többynyelvű helyzetekben az egészségügyi nyelvi tájkép vizsgálata és nyelvpolitikai szabályozása alapvető fontosságú az egészségügyi szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés problémája miatt. Az egészségügyi intézmények feliratainak vizsgálata azonban egynyelvű környezetben is tanulságos lehet, mivel a nyelvi tájkép olyan térbeli gyakorlatként értelmezhető, amely alakítja és megjeleníti a társas viszonyokat. A nyelvi tájkép tudatos formálása az egészségügyi intézményekben hozzájárulhat az egészségügyi kommunikáció hatékonyságához.

Az internetről gyűjtött fotókon szereplő, kórházakból, orvosi rendelőkben, egészségügyi intézményekből származó feliratok elemzése annak a felderítésére szolgált, hogy milyen pragmatikai tényezők azonosíthatók rajtuk, mit érdemes figyelembe venni akkor, ha egészségügyi intézmények nyelvi tájképét szisztematikusan elemezzük a társas viszonyok alakítása szempontjából. A 200 felirattal álló adatbázis tanulmányozása azt mutatta, hogy a személyjelölés és a személytelenség, illetve a direktívumok megvalósításának változatai alakítják az egészségügyi kommunikáció jellegét, hozzájárulnak annak paternalisztikus vagy beteg-, illetve kapcsolatközpontú jellegéhez (Kuna 2024). Emellett a tanulmány problémafelvető jelleggel illusztrálta azt is, hogy a kórházi feliratok vizsgálata alkalmas lehet az egészségügyi szolgáltatásokban megvalósuló konfliktusok feltárására is.

Felhasznált szakirodalom

- Benedicto, Generatha – Tibategeza, Eustard R. 2021. The linguistic landscape of regional hospitals in Tanzania: Language Choice on Signage. *Studies in Linguistics and Literature*. Vol. 5. No. 4. 70–93. <https://doi.org/10.22158/sll.v5n4p70>
- Ben-Rafael, Eliezer – Shohamy, Elana – Amara, Muhammad H. – Trumper-Hecht, Nira 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism*. Vol. 3. No. 1. 7–30. <https://doi.org/10.1080/14790710608668383>
- Csiszárk Katalin – Domonkosi Ágnes 2018. A gyógyító-beteg viszonylat megszólítási változatai egy mozgásszervi rehabilitációs osztály gyakorlatközösségében. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica*. 45. évf. 109–128.
- Domonkosi Ágnes 2024. *A megszólítás gyakorlatai*. (Gondolat-Jel 9.) Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. Budapest.
- Ellaga, Heshell – Valdez, Paolo Nino 2020. Healthscapes in the Philippines: A linguistic landscape analysis. *DLSU Research Congress 2020: Building Resilient, Innovative and Sustainable Societies*. <https://www.dlsu.edu.ph/wp-content/uploads/pdf/conferences/research-congress-proceedings/2020/FNH-08.pdf> (2024. 07. 14.)
- Ferenčík, Milan 2018. Im/politeness on the move: a study of regulatory discourse practices in Slovakia's centre of tourism. *Journal of Pragmatics*. Vol. 134. No. 1. 183–198. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2018.05.011>
- Kuna Ágnes 2016. Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozón. *Magyar Nyelvőr* 140. évf. 3. sz. 316–332.
- Kuna Ágnes 2024. *Az orvos-beteg kommunikáció nyelvészeti elemzése: Elmélet, gyakorlat, módszer*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.

- Martínez, Glenn A. 2014. Vital Signs: A photovoice assessment of the linguistic landscape in Spanish in healthcare facilities along the US-Mexico border. *International Journal of Communication and Health*. Vol. 14. No. 4. 18–24.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, Subjectivity, and Modality from a Cognitive Linguistic Point of View. In Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 85–112.
- Schirm Anita 2021. *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Loisir Kiadó. Budapest.
- Schuster, Michal – Elroy, Irit – Elmakais, Ido 2016. We are lost: measuring the accessibility of signage in public general hospitals. *Language Policy*. Vol. 16. No. 1. 23–38. <https://doi.org/10.1007/s10993-015-9400-0>
- Shohamy, Elena – Ben-Rafael, Eliezer 2015. Introduction: linguistic landscape. A new journal. *Linguistic Landscape* 1. Vol. No. 1. 1–5. <https://doi.org/10.1075/ll.1.1-2.001int>
- Svennevig, Jan 2021. How to do things with signs. The formulation of directives on signs in public spaces. *Journal of Pragmatics*. Vol. 175. No. 1. 165–183. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2021.01.016>
- Szoták Szilvia 2018. A nyelvtájkép-kutatás mint az alkalmazott nyelvészet egyik legújabb kutatási területe. *Hungarológiai Közlemények*. 49. évf. 1. sz. 30–42.
- Wu, Ying – Silver, Rita Elaine – Guo, Libo 2024. Traditional Chinese Medicine: Communicating Informational and Symbolic Functions in the Linguistic Landscape. *Health Communication*. Vol. 39. No. 5. 1–12. <https://doi.org/10.1080/10410236.2024.2346676>

Források

- W1 = <https://ma7.sk/tajaink/ketnyelv-feliratok-a-levai-korhazban> (2024. 07. 14.)
- W2 = <https://nlc.hu/ezvan/20200613/latogatasi-tilalom-korhaz-feloldas/> (2024. 07. 14.)
- W3 = <https://24.hu/belfold/2019/01/14/influenza-latogatasi-tilalom/> (2024. 07. 14.)
- W4 = <https://hirado.hu/2015/01/29/influenzajarvany-ujabb-hat-egeszsegugyi-intezmeny-ben-rendeltek-el-latogatasi-tilalmat/> (2024. 07. 14.)
- W5 = <https://nyugatifeny.hu/2023/12/03/ez-durva-pofaszakaszo-felirat-fogadja-a-beteg-eket-a-bajcsy-korhazban-foto> (2024. 07. 14.)
- W6 = https://www.nyugat.hu/cikk/tulelokeszlet_betegek_korhaz (2024. 07. 14.)
- W7 = https://www.facebook.com/photo?fbid=799135438687579&set=a.152409790026817&locale=ko_KR

W8 = <https://1.kerulet.ittlakunk.hu/egeszseg/160907/fulladozz-verezz-szolj-majd-foglalj-helyet-es-varj-ez-rend-janos-korhazban> (2024. 07. 14.)

W9 = <https://kuruc.info/r/6/113824/> (2024. 07. 14.)

W10 = https://kbbk.blog.hu/2010/12/06/no_comment_2512 (2024. 07. 14.)

W11 = Murányi Tamás fotója: https://index.hu/belfold/2016/02/01/fegyelmi_a_peterfy-ben_kirakott_cetli_miatt/ (2024. 07. 14.)

W12 = <https://player.hu/eletmod/feliratok-a-hetvenes-nyolcvanas-evекbol> (2024. 07. 14.)

Simon Szabolcs¹

Egy diszkrimináló (?) név: a *Felvidék*

A discriminative (?) name: The Felvidék

In connection with the 100th anniversary of Trianon, the term „Highlands” often appeared in the written and electronic press and in political discourses. The change in the meaning of the name, the restructuring of the meaning structure of the word is interesting in itself. However, we have also seen that it is perceived as discriminatory in certain contexts, especially by Slovak politicians. In this study we deal with the name Highlands, from different perspectives.

Keywords: Highlands, Treaty of Trianon, electronic and written press, change of meaning, discrimination

Bevezetés

A *Felvidék* kifejezésről fontos megjegyezni, hogy különféle, földrajzi, történelmi, néprajzi, szociológiai és politikai értelemben is használatos; részben ennek köszönhető, hogy időnként problémát okoz – az inadekvát értelemben való – használata. Emiatt esetenként diszkriminációt eredményezhet, amint azt az alábbiakban is látni fogjuk.

1. A *Felvidék* megnevezésről

A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona tükrében

„Földrajzi, történelmi és néprajzi fogalom, amelynek jelentése az elmúlt évszázadok során változott. A *Felföld* kifejezés a 16. századtól mint a sík domborzati viszonyokat jelentő *Alföld* fogalmi ellentétpárja terjedt el. Használatát a 19. században kezdte kiszorítani a *Felvidék* kifejezés, amelyet kezdetben inkább szellemtörténeti, kultúrföldrajzi értelemben használtak, fokozatosan azonban átvette a *Felföld* kifejezés jelentéstartalmát is, tehát az észak-magyarországi térség magasabb domborzati viszonyú hegyes területeit foglalta magában. [...] Viszont

1 Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. E-mail: simons@uj.s.sk

nem tartozott ide a Csallóköz síkvidéke. A dualizmus korában a ~ kifejezés politikai töltetet is nyert, s általában a szlovák többségű (Trencsén, Árva, Turóc, Liptó, Zólyom, Szepes, Sáros), ill. jelentősebb szlovák lakossággal rendelkező (Pozsony, Nyitra, Hont, Bars, Nógrád, Gömör, Aba-új-Torna, Zemplén és Ung) északi megyéket nevezték így. A *trianoni békeszerződés*t követően a ~ fogalma újabb jelentésváltozáson ment keresztül, s a Csehszlovákiához került Szlovákia színonimájaként kezdték használni. [...] A politikai nyelvezetben, ill. a köznyelvben így alakult ki (államhatalmi változások eredményeként) a felvidéki, felföldi magyarság szókapcsolat, amely a Szlovákia területén élő magyarok összefoglaló nevével, lényegében a *szlovákiai magyar* szókapcsolattal lett azonos jelentésű. Újabban a ~, ahistorikus módon, bármiféle megkülönböztető jelző nélkül, eleve a szlovákiai magyar nyelvterületet értik. [...] A szlovák köztudatban a ~ fogalma gyakran kapcsolódik össze a térség elmagyarosításának és a történelmi Magyarország felújításának vélt veszélyével” (Urbán 2014: 120).

2. Földrajzi értelmezés

A szó – a fentiek alapján – olyan területet jelöl, amelyik nem síkság, hanem hegyes, fennsíkos. Ilyen értelemben csak a történelmi Magyarország, illetve a mai Szlovákia egy részére vonatkozik, arra, amelyik nem sík jellegű. Így például a Csallóköz sem tartozik bele, mivel az sík terület, a *Csallóköz* pedig mint tájegység, földrajzi értelemben a *Kisalföld* része. Egyébként, a -*vidék* utótagú területmegnevezés elterjedt a magyarban a tájegységek megjelölésére is; például *Délvidék*, *Újvidék*, *Muravidék*.

3. Néprajzi, szociológiai értelmezés

Néprajzi értelemben a magyar szakirodalomban a *Felföld* nagyjából azonos a *Palócföld*del, tehát a palócok lakta szlovákiai és magyarországi területek is beleértendők. Szociológiai szempontból a *Felvidék* a nemzetiségileg vegyesen lakott és nyelvilag is kétnyelvű területet jelenti, főleg annak a többségében magyarság által lakott részét. „Nagyon leegyszerűsítve úgy mondhatnánk, hogy a palóc népterület központi magját (tehát az Északi-középhegységet s a vele északról határos, jórészt magyar lakosságú szlovákiai területeket) érti a néprajztudomány Felföld alatt” (Liszka 2023: 1).

4. Kulturális és politikai értelmezés

A név azonban kulturális és politikai értelemben is használatos, és főleg ez utóbbi jelenti a problémát, leginkább az anyaországi magyar–szlovák diskurzusban. A politikában, és részben ebből következően a közéletben is, a megnevezés jelentése nem egyértelmű, különféleképpen értelmezhető. Ez a körülmény esetenként diszkrimináció forrása lehet.

Trianon után a *Felvidék* megnevezés egyre inkább politikai tartalomra tett szert. A magyar köztudatban a Csehszlovákiához került országrészeket nevezték meg így, függetlenül attól, hogy hegyvidékről van-e szó; illetve hogy élnek-e ott szlovákok. Jelenleg ebben az értelemben használatos leginkább. A korábbi, domborzati viszonyokkal összefüggő jelentését

elveszítve, így a Felvidék határai már nem a síkvidék és a hegyvidék találkozásánál, hanem az államhatárok mentén húzódnak. A politikai nyelvben és a köznyelvben így alakult ki – államutódlási változások eredményeként – a *felvidéki magyarság* megnevezés. Ez a Szlovákia területén élő magyarok összefoglaló nevével, lényegében a *szlovákiai magyar* megjelöléssel azonos jelentésű.

5. Történelmi kitekintés

Tovább bonyolítja a helyzetet az, hogy főleg az államhatárok és a hatalmi-politikai viszonyok megváltozása következtében a *Felvidék* szó többször is jelentésváltozáson ment át. A 19. századig nem volt általános használatú, a sík jellegű *Alföld* ellentétpárjaként addig ugyanis inkább a *Felföld* megjelölést használták. Ezt váltotta fel a 19. század elején a *Felvidék*, amely a történelmi Magyarország északi területeinek magasabb domborzati viszonyú, hegyes területeit jelentette.

Korábban, az első világháborút megelőző időszakban, ill. részben a két háború között is (elsősorban a közbeszédben és a politikai diskurzusban) egész Szlovákia területét is értették alatta. Noha a két háború között az akkori Szlovákiában élő magyarok *szlovenszkói magyar*-nak mondták magukat. Egy, 1939-ben megjelent könyvnek ez a címe: *A visszacsatolt Felvidék és Ruténföld címtára. A visszacsatolt területek közigazgatási térképével* (M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal szerk. 1939).

Amint az ismert, a visszacsatolás alkalmával azonban a mai Szlovákiának nem az egész területe, hanem csak az a része lett visszacsatolva, amelyen túlnyomórészt magyar népesség élt (első bécsi döntés), vagyis a nyelvhatártól a magyarság felőli (déli) része. Ennek alapján a *Felvidék* jelentése 'magyarok által (is) lakott terület, északon, vagyis fent!'. Általában ebben a jelentésében ma is használatos.

6. Két példa a név előfordulására a szakirodalomból és a sajtóból

„Aki tízszer is felfestették az ekeli vasúti megállóra, hogy »Ekel«, akik a tízes évek elején személyes szabadságuk kockáztatásával állítottak kétnyelvű Dunaszerdahely–Pozsony jelzőtáblákat saját költségükön. Aki kétnyelvű matricákkal hívták fel a figyelmet Kolozsvártól *Felvidékig* (kiemelés – S. Sz.) arra, hogy többnyelvű országban a történelmi kisebbségek nyelve is érték, és még mindig van, aki használni is szeretné ezt a mindennapokban” (Pomozi 2022: 275).

Felvidéki Vállalkozói Expót tartottak Kassán (egy cikk címe a MA7 c. hetilapból: Fábíán 2021). A nyelvpolitikai szakszöveg és az újságcikk szövegéből is a fenti, 'Szlovákia magyarok által is lakott területe' értelmezésre lehet következtetni.

7. Egy politikai vita a *Felvidék* megnevezés használatával kapcsolatban

Szalay Zoltán szlovákiai magyar író-publicista ír arról (Szalay 2021), hogy – egyebek mellett – a *Felvidék* szó használata heves vitát váltott ki politikusi körökben, amelybe szlovák, szlovákiai magyar és magyarországi politikusok is bekapcsolódtak. A vita Kövér Lászlónak, a magyar parlament elnökének 2021. szeptemberi somorjai látogatása után bontakozott ki. A látogatás a 2. világháború után a magyar nemzetiségük miatt kitelepített magyarok emlékművének felavatása alkalmából történt. Kövér László beszédében használta a *Felvidék* megnevezést, amely kiváltotta az akkori szlovák külügyminiszter, Ivan Korčok ellenkezését.

„A mi országunk nem *Felvidék*! A mi országunk neve Szlovákia, ill. Szlovák Köztársaság. A *Felvidék* név használata a magyar állami tényezők részéről, diplomatikusan fogalmazva, nem a szomszédi empátia megnyilvánulása” (saját fordítás – S. Sz.).²

Ivan Korčok akkori külügyminiszter megnyilatkozásából is kitűnik, hogy napjainkban is van olyan jelentése is a szónak, hogy Szlovákia (egész) területe, vagyis a szó ebben az értelemben, mint területi egység, a *Szlovákia* megnevezés szinonimája.

A kérdésben különféle területen dolgozó szakemberek is állást foglaltak. Ahogy Szalay Zoltán megállapítja, még a nyelvész szakemberek is eltérően vélekednek a szó használatáról. Közülük idézzük Lucia Molnár Satinskának, a L'udovít Štúr Nyelvtudományi Intézet Társasnyelvészeti Osztálya vezetőjének véleményét. A nyelvész szerint a *Felvidék* esetében különbséget kell tenni a történelmi és a jelenkori megnevezés között. A mostani ugyanis a szlovákiai magyar identitáshoz is kapcsolódik. Vannak olyanok, akik a *Felvidékkel* hazájukként azonosulnak, ugyanakkor ezt nem szlovákellenes módon gondolják. Bizonyosan nem lehet korlátozni egy megnevezés használatát az informális kommunikációban. A kérdés valójában az, hogy az ilyen helyzetekben, mint például egy emlékmű leleplezése, milyennek minősíthető az elhangzott megnyilatkozás, informális helyzetben elhangzott beszédnek vagy formális helyzetben elmondott politikai szónoklatnak (vö. Szalay 2021).

Liszka József etnológus a témával foglalkozó írásában (Liszka 2023) megállapítja, hogy „a »felvidékiek« helymeghatározás, s nem etnikai. Olyan, mint a csallóköziek, dunaszerdahelyiek, ekecsiek. Míg az utóbbiak földrajzilag jól meghatározhatók, a felvidékiek egy rettenetesen elmaszatolt fogalom” (Liszka 2023: 1), nem lehet tudni, mire vonatkozik.

Nem lehet csodálkozni a félreértéseken, ha pl. a magyar (ti. magyarországi politikai) elit, a mai Szlovákia magyarok által is lakott területét érti rajta (a fentebbi értelemben), a szlovák politikai elit egy része ugyanakkor egész Szlovákia területét érti rajta. Lényeges a motiváció.

2 Az eredeti szlovák szöveg: „Naša krajina nie je Felvidék! Názov našej krajiny je Slovensko, resp. Slovenská republika. Používanie názvu Felvidék zo strany maďarských štátnych predstaviteľov nie je, diplomaticky povedané, prejavom susedskej empatie” (idézi Szalay 2021).

Más kérdés, hogy a magyar politikai szóhasználatban is inadekvát módon, előfordul a szó Szlovákia (egész) területe szinonimájaként; ehhez szintén Liszka József említ szemléletes példákat (vö. Liszka 2023: 4).

Az olyan feltételezésekhez, hogy a *Felvidék* a mai Szlovákia egésze, vélhetően olyan (hamis) okoskodás vezethet, hogy ha vannak felvidéki magyarok (márpedig vannak), akkor nyilván *Felvidék*nek is kell lennie. Ha viszont a felvidéki magyarok másképpen a szlovákiai magyarok, akkor a *Felvidék*nek is Szlovákiának kell lennie; területi korlátozás nélkül, ahogy Korčok államminiszter feltételezte („Szlovákia nem *Felvidék*”). Az ilyen félreértések háttérében és az ebből fakadó diskurzusokban vélhetően az aktuális politikai helyzetnek is szerepe lehet, a választópolgároknak való tetszelgés szándéka; annak mutogatása, hogy ki a kakas a szemétdombon. Simon Attila szerint „a [Felvidék – S. Sz.] kifejezést a szlovákok nem nagyon kedvelik, sőt, mi több, ki szeretnék szorítani az itteni magyar nyelvhasználatból” (Simon A. é. n.: 8). Vagyis, ez lényegében politika, és a politikusoknak időnként tulajdonképpen jól jön, hogy van mivel foglalkozniuk.

Ahhoz, hogy a magyar történelmi, kulturális, nyelvi hagyományban él a *Felvidék* szó, mégpedig különféle jelentéstartalommal, nem sok köze lehet a nem magyar politikusoknak. Minden saját nyelvet használó beszélőközösségnek autonóm joga eldönteni azt, hogy a különféle jelenségek, dolgok, viszonyok, így a tájegységek megnevezésére is, milyen nyelvi formákat használ. Egyébként, ha nem „magyar belügről” van szó, nem is használható ez a megnevezés. Például az európai uniós dokumentumokban, szerződésekben, tehát jogi érvényű hivatalos dokumentumokban nyilvánvalóan irreleváns a használata, mert mint területi egység, nem értelmezhető egyértelműen; nem világos, pontosan melyik területi egységre vonatkozik, és hol vannak a határai. Megjegyezzük, hogy a mai szlovákiai magyar politikusok Szlovákia szinonimájaként nem használják a szót.

A történész Simon Attila a megnevezés használatával kapcsolatban így ír: „...óvatosan kell [vele – S. Sz.] bánnunk, hiszen nem mindegy, hogy milyen értelemben és hol használjuk. Egy politikusnak tudnia kellene, mikor használja a *Felvidék* és mikor a Szlovákia kifejezést. Óvatosan kell lenni a tudományosság képviselőinek is, hiszen, [...] nem mindegy, hogy melyik korszakkal kapcsolatban hogyan használjuk ezt a kifejezést. A hétköznapi életben azonban nyugodtan váltogassuk csak a *Felvidéket* a Szlovákia kifejezéssel, hiszen ezzel is nyelvünk gazdagságát bizonyítjuk, és ezzel is jelezzük, hogy mi egyszerre vagyunk európaiak, szlovákiaiak és felvidékiek is” (Simon A. é. n.: 9).

Az említett példához hasonló félreértések egyéb megnevezésekkel – például az *autonómia* szóval – kapcsolatban is tapasztalhatók. A szlovák politikai elit elképzelésében a szó jelentésmezőjébe szerves komponensként beletartozik a szlovákiai magyarok által lakott déli területek Magyarországhoz csatlolásának képzete is.

Összegzés

A fentiek jó például szolgálnak arra, hogy a földrajzi nevek, ill. fordításuk gyakran ideológiai töltetet, érzelmi elszíneződést hordoznak magukban, emiatt erős érzelmeket válthatnak ki a nyelvhasználókból a különféle kommunikációs helyzetekben. Esetenként (nyelvi) diszkrimináció érvényesítésére is alkalmasak.

Felhasznált szakirodalom

- Liszka József 2023. Töredékek a Felvidékről. *Szép Szó. A Népszava kulturális és társadalomkritikai melléklete.* 2023. március 4. 1., 4.
- M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal szerk. 1939. *A visszacsatolt Felvidék és Ruténföld címtára. A visszacsatolt területek közigazgatási térképével.* Stud/Statisztikai Tudósító. Budapest.
- Simon Attila é. n. Felvidéki vagy szlovákiai? In Simon Popély Árpád – Simon Attila – Szarka László (szerk.): *Felvidéki vagyok vagy szlovákiai?* Fialatok a Jövőért Polgári Társulás – Občianske združenie Mládež pre budúcnosť. h. n.
- Pomozi Péter 2022. *Kárpáti szöttek. Nyelvi és nyelvpolitikai írások.* Anyanyelvpolók Szövetsége. Budapest.
- Szalay Zoltán 2021. Slovensko nie je Felvidék, odkazuje Korčok. Je to problematický výraz, ale ťažko to zmeniť, reagujú odborníci. <https://dennikn.sk/2500045/slovensko-nie-je-felvidek-odkazuje-korcok-je-to-problematicky-vyraz-ale-tazko-to-zmenit-reaguju-odbornici/?ref=list> (2024. 07. 28.)
- Urbán Zsolt (főszerk.) 2014. *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona. Csehszlovákia megalakulásától napjainkig.* Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, s.r.o. Bratislava.

Források

- Fábián Gergely 2021. Felvidéki Vállalkozói Expót tartottak Kassán. *MA7.* 2021. aug. 27. <https://ma7.sk/tajaink/felvideki-vallalkozoi-expot-tartottak-kassan> (2024. 10. 10.)

V.

Bookscape

Kurucz Anikó¹

A diszkrimináció diszkrét bája Milbacher Róbert *A nagy kanizsár összeesküvés* című meseregényében

The discreet charm of discrimination in Robert Milbacher's novel *A nagy kanizsár összeesküvés* [The great kanizsár conspiracy]

Through the analysis of Róbert Milbacher's fairy tale novel A nagy kanizsár összeesküvés [The Great Kanizsár Conspiracy], my thesis attempts to show how the complexity of the linguistic-poetic world, the conscious evocation of literary tradition is connected to the genre tradition of fairy-tale-based dystopia. This novel rich in linguistic humour and rich in allusions, depicts the dark world of anti-utopias and the workings of totalitarian regimes in a fictional way: the child protagonist, Vendel Pótcinca, sets out to restore the dislocated order of the world by hearing a mysterious cry for help, and to defeat the despotic tyrant. Finally I mentioned two other texts: Franck Pavloff's Brown morning and Wes Anderson's Isle of Dogs (dystopian stop-motion animation). In the Brown Morning the author describes a totalitarian regime and the dangers of conformity. A nagy kanizsár összeesküvés and Isle of the Dogs show how to put an end to an authoritarian system.

Keywords: fairy-tale dystopia, intertextuality, folktale, totalitarian regimes

Milbacher Róbert regénye (2021) Az Év Gyerekkönyve Díj (2022) egyik döntőse volt. Az olvasói megjegyzések, kommentárok e kategória több jelöltjénél is kiemelték a nyelvi megoldásokat, bravúros nyelvjátékokat, összességében viszont megállapítható, hogy *A nagy kanizsár összeesküvés* kiemelkedik ebben a vonatkozásban: finoman megkomponált, összetett nyelvi világgal rendelkezik.

1 Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar, Neveléstudományi és Pszichológia Tanszék. E-mail: kurucz.aniko@ga.sze.hu

Világos áthallásokkal, allúziókkal gazdagon rétegzett gyerekirodalmi mű, amely politikai tartalmú allegóriaként is olvasható. Az áthallások miatt duplafedelees, akárcsak Lázár Ervin szövegeinek jó része. Milbacher Róbert első megjelent könyve, a *Tátiti Tibike, a világ utolsó táviratkihordója gondol egy merészet* tulajdonképpen időben a második volt. A nagy kanizsár összeesküvés íródott ugyanis elsőként. A szerző elmondása szerint a mű politikai felháborodásból született, szeretne volna elmondani, elmagyarázni gyermekeinek a szabadság lényegét és törekénységét. Nehezen talált kiadót, s így történt, hogy az eredetileg később keletkezett *Tátiti Tibike* jelent meg először a Csimotánál (Csepregi 2022).

A szerző hasonló struktúrával él, mint a *Tátiti Tibike* esetében: a könyvet fejezetekre – összesen tízre és egy epilógusra – osztja, és a címek alatt összefoglalók, fejezetbehangozók olvashatóak, amelyek röviden előrejelzik az adott szakasz menetét. Ebben a felosztásban viszont *feles* (tehát szabálytalan, nem *páros*!) számozású fejezetek is vannak, amelyek az előző rész cselekményét viszik tovább.

A könyvben keverednek a népmesei és a műmesei elemek, jó értelmű eklektikusság jellemzi a szöveget: etruszk történelem, biblikus-ókeresztény hagyomány (kerubok, szeráfok), népmesei „világépítési” kellékek (hamuban sült parizeres zsömle, varázstárgyak, például a Kamanya) gondtalan elegyítését látjuk, amint a népmesei (*az alma nem mosolygott többé, a barack nem csengett, a szőlő pedig egy szót sem szólt*) és az irodalmi hagyomány (Zrínyi, József Attila) is szabadon keresztezi egymást. Népdalra (*Katalinka szállj el!*) és modern mesékre (Lázár Ervin, A. A. Milne) is kapunk utalásokat: „Szerencsére nem szorult be senki, mint az a bizonyos medve a nyúl odújába” (Milbacher 2021: 34).

Nyolc éves kortól ajánlja a kiadó a könyvet. Kérdéses viszont, hogy ezt a remek, nyelvi játékokban, intertextuális utalásmezőkben gazdag, különböző motívumokat és toposzokat találékonyan és humorosan összekapcsoló szöveg valóban feltárul-e a maga komplexitásában a gyerekek számára. Lovász Andrea írja *Felnőtt gyerekirodalom* című művében: „A partneri viszony, illetve annak feltételezése azonban a gyerekkorú és -tudású olvasók helyett egyre érettebb, irodalmi, nyelvi, kommunikációs eszközökkel felvértezett olvasót preferál, így állhat elő az a helyzet, hogy annál jobbnak minősül egy gyerekirodalmi mű, minél inkább nem gyerekeknek szól” (Lovász 2015: 43). Azaz ezeknek a hagyományközi utalásoknak és nyelvi játékoknak a dekódolása mindenképpen interakciót, az olvasó játékos közreműködését igényli, ám ahhoz, hogy ez maradéktalanul megvalósulhasson, olvasottságra és műveltségre (bizonyos életkorra és iskolázottságra) van szükség. Ennek értelmében vagy ennek belátásával viszont a gyereknek felolvasó szülő (és a kritikát/recenziót író irodalmár) érezheti leginkább a *szöveg örömet*.

Ami a szöveg műfaját illeti: egy disztópikus elemeket tartalmazó meséről, gyermekirodalmi műről beszélünk (Gombos Péter meghatározását alapul véve *mesei alapú* és nem *sci-fi alapú disztópia*). Mint ismeretes, Gombos Péter a disztópia műfajának avatott kutatója. Disszertációjában, illetve több tanulmányában is vizsgálja a disztópiák gyermek- és ifjúsági irodalmi jelenlétét, az utópia, illetve a disztópia műfajelméleti jellemzőit, narratológiai aspektusait, motívumkészletét – kísérletet téve az antiutópia tipológiájának, taxonomikus osztályozásának létrehozására –, a kelet- és nyugat-európai disztópiák regionális különbözőségeit, valamint azt, hogy a nemzetközi tendenciák hogyan hatottak a magyar disztópiákra, illetve a gyermek-

és ifjúsági irodalmi művek beépítettek-e valamit a nemzetközi példákból. *A magyar gyermekirodalom disztópiái* című írásában az utópia és a disztópia részletes és nagy hagyománnyal rendelkező körülírása, fogalmi elhatárolása helyett röviden vázolja fel a műfaji hasonlóságokat és különbözőségeket. „Miközben mindkét műfaj az író jelenének rendszerével szembesít, ezt egészen más módon teszik. [...] [A] szerzők mindkét esetben a jelent tartják az igazi problémának, de a disztópia alkotója ezt egy ennél is rosszabbhoz vezető út állomásának tekinti, míg az utópiáknál esélyt kap a társadalom a jobb, sőt a legjobb felé elmozdulni” (Gombos 2021). Az olyan disztópikus jegyek, mint a teljes, mindent átható ellenőrzés megszervezése, az egyén(iség), a más(ság) halálra ítélese (legalábbis üldözése, kiiktatása), s a pusztulófélben lévő környezet Milbacher meseregényének is természetes részei.

Gombos Péter *Utópiák és disztópiák a magyar irodalomban* című, 2009-es PhD-értekezésében a gyermekirodalmi disztópiák csoportjában három altípust különböztet meg: a *gulliveriádat*, a *sci-fit* és a *mesei alapú disztópiát*. Ez utóbbi kategória egyik legkorábbi hazai képviselőjeként utal Békés Pálra, akinek könyve 1992-ben elnyerte Az Év Gyerekkönyve Díját. Gombos Péter *A Félőlényt* a disztópia és a modern mese ötvözeteként határozza meg, olyan műként, amely hazánkban tulajdonképpen megteremtette a hibrid műfaji keveredés hagyományát (Gombos 2009). Sem a modern mese, sem a disztópia nem volt egészen új keletű, ám e kettő elegyítése Békés Pál érdeme – mondja Gombos. Ebbe a hagyományvonulatba szervesen illeszkedik Milbacher Róbert könyve is. A modern mesékre jellemző módon klaszszikus elemek szerepeltetése, újírása történik a szövegben: folklórelemek (hamuban sült parizeres zsömlé) és folklórszereplők (Kortyanyó, Falatapó), illetve hagyományosan népmeseinek mondható fordulatok (a hős elindul megmenteni a világot, és próbatételek következnek) ötvöződnek urbánus kellékekkel, eszköztárral (szorzótábla, villanydrót, napszemüveg).

A nyelvi dimenziók és a nyelvi struktúraalkotás vonatkozásában sajátos név- és szóalkotások jellemzik a szöveget. A szöveg nyelvi humorban bővelkedő, a nyelvrontásra (*három barátok, két illetők, ki fiák-borják*) a gyermeknyelv hibás szóalkotásai, azaz tulajdonképpen analógiás alapon történő – végül is helyes – szóalkotási módjai szolgáltatják a példát. A Lázár Ervin-i poétikai fogásokhoz, megoldásokhoz hasonlóan a szólások, frazémák szereplői és fordulatai megelevenednek, s a cselekményt alkotó figurákká és mozzanatokká alakulnak. Elsősorban *Katalinka szállj el, jönnék a törökök* című dal cselekménye válik a bonyodalmat képező alapnarratívává (persze a törökök helyett a kanizsárok rémuralma kezdődik). Ehhez hasonló példa a fűzfán fűtyülő rézangyaloké, akik a szólásból ismert figurákként a történet szereplőivé válnak. Utóbbi megint csak lázári példa, ugyanis *Berzsián és dideki* című művében is színre lépnek a fűzfán fűtyülő rézangyalok.

A szövegben elsősorban külső fokalizáció valósul meg: a heterodiegetikus narrátor meséli el Pótincza és barátai kalandjait.

A szöveg mint gyógyír évszázadokon átívelő hagyományát példázza a kötet az irodalmi szövegelemlekezet tudatos, játékos megmozgatásával, hiszen az ajánlás (*A mindenkor kanizsár veszedelem ellen való orvosságul*) Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című művének alcímére (*Az török áfium ellen való orvosság*) utal. A daliás időket a névadás is megidézi, a *Pótinczában* a régies cz is (h)ösi eredetet jelöl.

A történet szereplői: Pótincza Vendel (a neve is beszédes: a pótinca öltözékre utal), Bambalínó, a gesztenyeszelídítő tekintetű és Kukkabakka, aki csuklik (akinek *torkán akadt a szó*). Pótincza hallja meg a segélykiáltást: „Segítség, mert sós kútba vetnek, kerék alá tesznek, kemencébe vetnek!”. A katalinkáról szóló dal hőse így elevenedik meg.

A Három Gesztenyék alatti hely (különleges hely, mert ez a világ utolsó három jósfája alatti hely) mágikus időutazást tesz lehetővé: minden év hetedik hónapjának második szombatján, pontosan 12 órakor az ötjű gesztenyelevelek addig simogatják az ember fiát, míg azt roppant álmodás lepi meg. Tulajdonképpen ez az átjáró a fiktív térbe: a Hétdűjű Cserfa – tetején a szivárványbányászok által épített kunyhó a benne rejtőző Kalinkával –, a Mindig Mozdulatlan Szálfaerdő, az Elhagyott (ezért kétszeresen is magányos és örökké sóhajtozó) Remetebárány és Kenterföld világába. Maga Kenterföld egészen különös hely: a katalinkák és kanizsárok élnek itt évszázadok óta békességben, összekötnek két világot: az égit (égboltlakók: rézangyalok, kerubok és szeráfok) és a földalatti (gyökérfodrászok, telérrepszők stb.). Kenterföld biodiverzitását, sokszínűségét az biztosítja, hogy a katalinkák az égboltlakókkal, a kanizsárok a földalatti világ lakóival tartanak szoros kapcsolatot. Előbbiek a virágok illatáért, a gyümölcsök ízeért, az éltető esőért, míg utóbbiak a növények táplálásáért, a forrás- és termálvizekért felelősek. Belátható, hogy jól működő ökoszisztéma működik Kenterföldön. Mikor megbomlik ez az egyensúly, mikor a „minden egész eltörött élménye” bekövetkezik, akkor ennek a varázslatos helynek az emléke lesz az, ami a túlélést biztosítja (legalábbis egyesek számára). A történelmi emlékezet működésbe lépésével az egykori idill tudata a közösséget összetartó öröklet funkcionál. Amint Gombos Péter is írja: „[...] feltűnően gyakori motívum a gyermekirodalom disztópiáiban az emlékek megőrzésének jelentősége” (Gombos 2009). A bonyodalmat a világ (Kenterföld flórájának és faunájának, biológiai sokszínűségének) elszürkülése okozza. Minden kifakul: illatvesztés, színvesztés, szomorúság és bánat, elszürkülés és elcsöndesedés. Az éppen uralkodó kanizsár király, Karakórum felosztja a katalinka tanácsot, s egyre különösebb rendelkezéseket hoz: 1. ellenséggépet gyárt, parancsba adja, hogy az égboltlakókkal a kapcsolatot meg kell szakítani, hiszen feltehetően irigységből nem segítenek többé a színek, illatok földre juttatásában; 2. elrendeli, hogy a szivárványbányászatot fokozni kell. Mivel a fokozott, intenzív termelés kimeríti az égboltot, a szivárványbányászok emigrálnak, új helyet keresnek (vö. Bambalínó is új helyet keres, a csodás Etruriát, ahol minden szíllébeült vándor és hontalan otthonra lelhet). A kanizsárok pedig fokozatosan militarizálódnak: a szivárványbányászok látszólagos védelmére rendelt katonaság erőszakszervezetté változik. A totalitárius diktatúra kiépülését plasztikusan jelzi a Nagyon Titkos Szolgák jelenléte – akárcsak Pavloff *Barna Hajnalának* milíciája. Az önkényuralmi rendszer motorja ugyanis a jól működő apparátus. Új rendelkezések, szillogizmusok hirdetése következik: 1. *csak ami páros, szabályos*, 2. *csak ami szabályos, érvényes*, 3. *csak ami érvényes, törvényes*. A világ egyensúlyának és harmóniájának és legfőképpen természetességének, a természet rendjének biztosítója a *párosság*. S kik azok, akik nem felelnek meg ennek? Természetesen a hétpöttyű, háromlábú katicák. Következmény: a hetedik pöttyöt le kell festeni (a harmadik lábat viszont meghagyja Karakórum). Bekövetkezik az *elkanizsárodás*. A katalinkák nagy része is behódol, hiszen így viszonylag nyugalomban telhetnek a mindennapjaik. A diktatórikus

rendszer haszonelvű gondolkodása, utilitarizmusa, illetve konformizmusra építő politikája a szükségszerűség ellenállhatatlan erejével érvényesül. Teljes önfeladás és behódolás következik, a „Nagy Testvér vigyáz ránk” gépezetének kondicionálása a Hatpöttyös ünnep (!) megszervezésével és az ún. bökkenő, a zavaró tényező megnevezésével: Kalinka, a katalinka úrnő lesz a kikiáltott ellenség, aki sehogy sem akar ennek a rendszernek engedelmes részévé válni (a gyökérfodrázók, majd az égboltlakók éppúgy rejtegetik a menekülő Kalinkát, mint a fűvek és a fák az embereket Lázár Ervin *Vérengző Alfréd* című történetében). Hőseink Kalinka megsegítésére és Kenterföldre megmentésére szövetkezve halált megvető bátorsággal indulnak Karakórum ellen. A Remetebarlang segítségével mindjárt ott is teremnek Kenterföldre földjén. Kukkabakka a kamanyájával a földön keresgél, s mivel ez a varázsvessző képes a növények gyökereig hatolni, felfedezi – mintegy véletlenül – a növények gyökereit rágcsáló csimaszok hadát. A csúf és alattomos titok, az elszürkülés, kifakulás valódi oka lelepleződik. A megoldás bravúros: a rejtélyt megoldva, az igazságot mindenki számára nyilvánvalóvá téve halad az egyre nagyobb sereg Karakórum szögesdróttal sűrűn körülvett palotája felé. A rettenthetetlen vitéz, Krakatau tüzet okádó paripáján közeledik. „Nagyon tud” három dolgot: a szemforgatást, fülrepsztest és szívszorongatást. Ám hőseinkkel szemben ezúttal mindegyikben veszít. A felkelő forradalmárok napszemüveget vesznek fel – hatástalanná válik a szemforgatás; a fülrepsztest Kukkabakka hirtelen visszatérő hangja érvényteleníti, a szívszorongatás pedig már majdnem győzedelmeskedik, amikor Pótincza mogyorófabotjával megsemmisítő csapást mér Krakataura, aki leesik a lováról, sisakja is elgurul. Rettenthetetlen vitéze nélkül Karakórum magára marad, ám nem futamodik meg, csak akkor, amikor szembesítik a 3+3 és a 7+7 igazságával, azzal, hogy a páros számok páratlanok szövetségéből állnak, s ez a természet rendje.

Az aranykor elvesztésének mítosza ősi mítosz. A visszaszerzésért folyik mindvégig a harc. A hatalommániás, hatalomra szomjas elnyomó rendszer kifelé reprezentált igazsága, hogy a megbomlott egyensúly helyreállításának egyedüli vezérője, irányítója csak ő lehet. Az idill még nem a távoli múltba veszett, ugyanis viszonylag friss az emléke a harmóniának, a boldog egyensúlynak. Van még megfogható élményanyag a múltból, és ez radikálisan opponálja a jelen disztópikus viszonyait, a fennálló rend hatalmi berendezkedését. Kalinka történelmi emlékezete működésbe lép: már az ük-ük anyjának is hét pöttye volt, s ez a hétpöttyel rendelkezés pontosan illeszkedett a természet rendjébe.

A gyermekirodalmi antiutópia boldog befejeződéssel végződik. Van feloldozás, bár ez nem a disztópiák műfaji sajátosságaiból következik, hanem feltehetően a gyermekirodalmi eredetből.

Milbacher Róbert második gyerekkönyvének sorai között egy diktatórikus rendszer kritikája kap hangot, mindez könnyed humorral tálalva. A minimalista piros borítón Karakórum látható, a jobb sarokban pedig az általa hozott egyik legabszurdabb, a páratlan számokat tiltó, Orwellt eszünkbe juttató törvény: „Csak ami páros: szabályos! Csak ami szabályos: érvényes! Csak ami érvényes: törvényes!”. Herbszt László illusztrációi csavarnak egyet a Milbacher által leírt világon: „Az író egy titokzatos, burjánzó és cifra képi világot képzelt el a könyvhöz” (Csepregi 2022). Tehát az eredeti, az írói intenció szerinti grafikai elképzelés a harmónia és idill

organikus világát lett volna hivatott megjeleníteni, még a pre-állapotot, ám Herbszt László képei sötét színekkel dolgoznak, s a színek hangsúlyozzák Kenterfölde kilátástalan helyzetét: ezt a poszt(apokaliptikus) létélményt.

Varga Emőke *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban* című kötetében felhívja a figyelmet (Mitchellre is hivatkozva) a médiumok interferálására, azaz arra, hogy a médiumok nem hierarchikus viszonyban állnak egymással, a vizuális megjelenítés nem valamifajta járulékos, másodlagos elem a verbálishoz képest. Ez már egy ideje, de a képi fordulat óta mindenképpen alapvető belátásnak bizonyul a szöveg-kép kutatásokban. Ám Varga Emőke kifejezetten az illusztráció területén vizsgálja ezeket az interpretációs stratégiákat. Rávilágít arra is, hogy éppen emiatt a hazai gyerekkönyvkritikának evidens részét kell, hogy képezze az illusztrációról való „számadás”, kommentár, elemzés, azaz az analízis nem merülhet ki a verbális strukturalásában, kifejtésében. Négyfajta kapcsolatot állapít meg a szöveg és a kép viszonyrendszerében: a *metaforikus*, a *metonimikus*, a *szinekdotikus* és az *ironikus* viszonyt. A *metaforikus* viszony kiegyenlített kapcsolat a szöveg és a kép között, az illusztráció ebben az esetben a szöveg képi megjelenítése. A *metonimikus* viszony azt jelöli, hogy az illusztráció egy részletet ragad ki, világít meg az egészből, de az egészre (az ideális jelentésre) tekintve. A *szinekdotikus* illusztráció szintén a részekre fókuszál, de az egész megjelenítésének, közvetítésének vágya nélkül. Az *ironikus* illusztráció viszont egészen sajátos párbeszédet kezdeményez a szöveggel: a szövegből explicit módon nem biztos, hogy azonnal kiolvasható jelentések jelennek meg vagy éppen teremtnének az illusztráció által (Varga 2012). Herbszt László rajzai a Milbacher-kötethez ez utóbbi csoportba sorolhatóak. A Csikota Kiadónál „szabály”, hogy a könyvszerző és az illusztrátor ne ismerjék egymást, amely nagyon termékeny megoldásokhoz vezetett ebben az esetben is. Herbszt László rajzai erősítik fel igazán Milbacher antiutópikus világának színevesztettségét, szürkéségét. Érdekességképpen megemlíthető, hogy *A nagy kanizsár összeesküvése*ben és az Év Gyermekkönyve Díj 2022-es nyertesében, a *Gavarin és az álomantennában* is bekövetkezik egy általános fakulás: Milbacher kötetében az ízek, illatok, színek tűnnek el fokozatosan, Laboda Kornél úrkalandjában pedig az álmok, és mindez az unifikálódással, a tekintetek elszürkülésével, az akarat és a vágy megszűnésével jár együtt.

Két mediális átkötéssel is hálózatba vonható *A nagy kanizsár összeesküvése*. Az egyik Franck Pavloff *Barna hajnal* című novellája, amely egy diktatúra módszeres kiépítésének fázisait mutatja be. A novelláról köztudott (számos beszélgetésben, ismertetésben, interjúban elhangzott), hogy 1998-ban írta Pavloff a francia önkormányzati választások szélsőjobboldali fordulatáról. 2002-ben pedig, amikor Jean-Marie Le Pen bejutott az elnökválasztás második fordulójába is, egy riporter a francia rádió műsorában felidézte a néhány évvel korábbi rövid szöveget. Tulajdonképpen ennek a médianyilvánosságnak, ennek az emlékezetbe idézésnek köszönhető a korábbinál erősebb megvilágítás. A novellát több mint 30 nyelvre fordították le, Franciaországban az iskolai tananyag része lett. Színházi adaptáció is készült belőle, illetve *Barna hajnal* francia wikipédia-oldala szerint megjelenése óta 2020-ig 2 millió példány kelt el belőle. Magyarországon 2017-ben jelent meg a Csikota Kiadó gondozásában, a Könyvmecénás Programon keresztül papírszínház-meseként a magyar-francia házaspár, Píróth Attila és Marie-Laure Píroth fordításában, Grela Alexandra illusztrációival. Franck Pavloff így nyilatkozott erről:

„A populista és önkényre törő politikai nézetek Franciaországban, Magyarországon, Európában és szerte a világban az idegengyűlöletre és a nemzeti identitásra hivatkozva akarják határainkat újrarajzolni. A kerítések emelők arról álmodnak, hogy határok mögé zárhatnak minket, megvédve így a kívülről bennünket fenyegető »rossztól«. De ne legyenek kéteyleink, a külső veszély elhárítását követően a hatalom figyelme a belső ellenségek és veszélyek felé irányul: a vallási, etnikai kisebbségektől kezdve mindenkire, előbb-utóbb bárkire, aki más nézeteket vall” (Pavloff 2017).

Két fiú, Charlie és az elbeszélő beszélgetnek a történet kezdetekor: kávéat isznak, jólesően társalognak. Kedélyes, idilli nap ez. Egyetlen gondolat árnyékolja be csupán napjukat: Charlie fekete-fehér macskáját arzénal el kellett altatni a Nemzetállam rendelkezése szerint. A tudományra hivatkozó politika először a barna macskákban, majd a barna kutyákban nevezi meg a biztonságot garantáló, veszedelmet nem jelentő tényezőt: a „barnán kívüli élet” (emberre, közbiztonságra) ugyanis veszélyes.

A *Barna hajnal* világában lassan minden elbarnásodik, még a nyelv is: először azokat a publicisztikai termékeket, sajtóorgánumokat tiltják be, amelyek kétségbe vonják a Nemzetállam állatokat (a *nem barna* macskákat, majd a *nem barna* kutyákat) gyilkoló intézkedéseit, majd azok a könyvek is tiltólistára kerülnek, amelyek a *barna* jelzót nem teszik a kutya és a macska szó elé.

A diszkrimináció ideológiai alapja, a kizárás a megnevezés gesztusával, tehát nyelvi megalapozással kezdődik. Ezt a mechanizmust vizsgálta Victor Klemperer, eredetileg romanisztikakutató professzor. Mivel menekülése sikertelen volt a náci Németországból, végig (fűl) tanúja volt a korabeli eseményeknek. Már 1933-tól jegyzeteket készített a hitleri nyelvezetről, a náci propagandagépezet szavainak, szófordulatainak, kifejezéseinek egyre bővülő táráról. A Harmadik Birodalom kommunikációjáról szóló megfigyeléseit 1947-ben *LTI (Lingua Tertií Imperii)* címmel adta közre (Papp 2004). A kötet nem pusztán Hitler vagy a nemzetiszocialista párt szókinccsével foglalkozott, hanem az egyszerű, hétköznapi nyelvvel is, ahova „leszívárogtak” a szókészletet alakító nyelvi formulák. „Az új nyelvet széles tömegek kezdték használni, s azt lehet mondani, egy társadalmi nyelvközösség tükrévé vált. Segítségével nemcsak politikai tartalmakat fejeztek ki, az LTI elemei a hétköznapi nyelv minden területén jelen voltak: úgy a jogrendben és a gazdaságban, mint a művészetekben, a tudományban vagy a sportban. A nemzetiszocialisták mindamellett mégsem tekinthetők nyelvteremtőknek, nyelvformáló tevékenységük egyfelől ugyanis nem kötődik pozitív fejleményhez, másfelől, mint később látni fogjuk, az újonnan keletkezett szavak, kifejezések valójában nem szóteremtés, mindössze szóképzés eredményei, melyek ráadásul csak alig néhány évvel éltek túl az őket életre hívó rendszert, aktívan pedig mindössze [sic!] tizenkét évig léteztek. [...] A nyelv fejlődésének effajta mesterséges befolyásolása rendszerint azokban a politikai rendszerekben jellemző, amelyekben a szociális, társadalmi és gazdasági intézményeket egyetlen párt vagy politikai csoport irányítja” (Papp 2004: 157–158).

Amint Pavloff mondja, a hatalom észrevétlenül fészkel be magát az életünkbe, a bőrünk alá. Jobbik eset, ha torkunkon akad a szó (Kukkabakka), vagy széllelbélelt vándorok, hontalanok leszünk (Bambalínó), mintha részesei és megalkotói, de legalábbis fenntartói lennénk a totalitárius rendszereknek.

A papírszínház médiumával egy másik, performatív közegbe került a *Barna hajnal*. Mondhatni arcot (képet) és hangot (a mesélőét) kapott. Persze a szöveg, a verbális magában az olvasásban is működtet(het)i ezt a hozzárendelést az imaginációban létrehozott-megalkotott *képek* és a belső *beszéd* formájában, de nyilvánvalóan a papírszínházias gyakorlat a „testet adásnak” ettől különböző művelete. Ám nemcsak a mediális megsokszorozódás vagy a médium-hozzárendelések miatt érdekes ez, hanem amiatt is, hogy a papírszínház közönsége általában a gyerekéké. A *Barna hajnal* viszont erőteljesen politikai konnotációjú szöveg. Vajon akkor a médiumváltásnak köszönhetően sérül vagy redukálódik a szöveg szemantikája?

„A papírszínháznak köszönhetően már egy nyolcéves gyerek is könnyen megérti, hogy mi az az igazságtalanság (amikor például betiltják a kedvenc állatom tartását, vagy amikor nem olvashatom a kedvenc könyvem), és hogy ilyenkor miért kell nemet mondani, ellenállni. [...] Mert ezeket a nagyon fontos eszméket már meglepően korán és egyszerű módon megismertethetjük velük: hogyan tartsák tiszteletben mások különbözőségét, hogyan ne fogadjanak el kritikátlanul bármit, hogyan tegyenek fel megfelelő kérdéseket” (Pavloff 2017).

(S valóban: e sorok szerzője kipróbálta gyermekei legkisebbjével is – a 8 évessel – a felolvasást, s működött, elemi erővel nyilvánult meg kislányának tiszta igazságérzete.)

A másik mediális párhuzam A *kutyák szigete* Wes Andersontól. Anderson második stop-motion animációjában (*A fantasztikus Róka úr* után) Megaszakiban, egy fiktív japán városban Kobajasi, a polgármester a vésszen terjedő kutyainfluenzára hivatkozva elszállíttatja a kutyákat egy szemétlerakó szigetre. Mint a *Barna hajnal*ban, itt is, józan ésszel belátható, természetes, önvédelmi okokra hivatkozva kezdik meg a szeparációs műveleteket. A *kutyák szigetében* nem valósul meg a polgármester gonosz terve, mert unokaöccse, Atari, egy tizenkét éves kislány, valamint egy Tracy nevű, amerikai cserediáklány megakadályozzák a kutyák elpusztítását, és leleplezik a korrupt rendszert, akárcsak Pótincza és segítői Karakórum zsarnoki működését. Pótinczáék ráadásul mindezt humorral, bajtársias-pajtási szeretettel, ami talán valóban képes oldani az önkény erőszakra építő képletét, a túlélésért megalkuvók elviselhetetlen közönyét.

Felhasznált szakirodalom

- Csepregi Attila András 2022. Mindene a flow, ha az írásról van szó. Író-olvasó találkozó Milbacher Róberttel Szegeden. *Tiszatáj online*. <https://tiszatajonline.hu/irodalom/mindene-a-flow-ha-az-irasrol-van-szo/> (2024. 06. 10.)
- Gombos Péter 2009. *Utópiák és disztópiák a magyar irodalomban, különös tekintettel a gyermekirodalom antiutópiáira*. PhD-értekezés. PTE BTK. Pécs.
- Gombos Péter 2021. A magyar gyermekirodalom disztópiái. IGYIC. https://mesecentrum.hu/esszektanulmanyok/a-magyar-gyermekirodalom-disztopiai.html#_edn7 (2024. 06. 10.)
- Lovász Andrea 2015. *Felnőtt gyerekirodalom. Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon*. Cerkabella. Budapest.
- Milbacher Róbert 2021. *A nagy kanizsár összeesküvés*. Csimota. Budapest.
- Papp Kornélia 2004. A Harmadik Birodalom nyelve – Victor Klemperer nyelvkritikája. *Múlt és jövő*. 15. évf. 1–2. sz. 157–171.
- Pavloff, Franck 2017. A hatalom észrevétlenül fészkel be magát az életünkbe. *Könyves Magazin*. https://konyvesmagazin.hu/nagy/franck_pavloff_a_hatalom_eszrevetlenu_feszkel_be_magat_az_eletunkbe.html (2024. 06.10.)
- Varga Emőke 2012. *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban*. L'Harmattan. Budapest.

Baka L. Patrik¹

Diszkrimináció és tabutémák Lipták Ildikó *Csak neked akartunk jót* című regényében

Discrimination and taboo topics in Ildikó Lipták's novel Csak neked akartunk jót [We just wanted good for you]

This paper presents a text-adjacent analysis of Ildikó Lipták's novel titled "Csak neked akartunk jót" ["We Just Wanted Good For You"]. The protagonist of the book embarks on the rocky path of adulthood triggered by an everyday moment, the theft of her leather coat. The text is characterized by detabooizing efforts, aiming to address aspects of life without censorship, such as discrimination, the rich-poor bipolarization, sexism, school bullying, or body image issues. The rhetorical representation of these elements will also be significant, as the novel models the cognitive organizing strategies of the (teenage) consciousness. Therefore, the study examines the narrative-poetic characteristics, highlighting the language that captures the stripped-down reality and the lack of communication with the solutions of minimalist prose.

Keywords: contemporary girl novel, detabooizing efforts, discrimination, minimalist representation, confessionality

„Az ágyam kárpítja szúrós anyagból van. [...] Szerintem maradék fonalakból szőtték, így jött ki ez a káosz minta” (Lipták 2020: 5) – olvashatjuk Lipták Ildikó regényének önreflexív nyitómondatát és annak folytatását. A főhős elbeszélő, Lilla fekhelyének leírása metaforikusan élete jellemzése is: szúrós, kaotikus, és a szegénység maradék fonalaiából szőtték. Lipták regénye a szó legszigorúbb értelmében hétköznapi eseményeket mesél el. Ám retorikai fogásai révén a mű minden mondatában és szavában elképesztő feszültség rejlik. Jásdi Juli minimalista illusztrációi is ennek érzékeltetése okán lavíroznak a direktség és az elvontság között, a hétköznapi helyzetekben rejlő groteszkéget is érzékeltetve (Kocsis 2020).

1 Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. E-mail: bakap@ujs.sk

A regény legfontosabb szervezőmotívuma egy régi bőrkabát, amit Lilla nevelőapja kínál fel – nem választási lehetőségként – egy új vásárlása helyett. A ruhadarab azonban olyannyira meghatározó lesz a lány életében, mint az a bizonyos köpönyeg volt Akakij Akakijevics számára, igaz, itt eleinte nem a vágyakozással, hanem a vagányság teljes hiányával társul. Ám mire végül megszokottá válna, eltűnik, hogy az események egész sorozatát indítsa el. Jelenkéntelen, mindennapi történésekét, amelyek viszont a felnőtté válásig vezetnek, mire a kabát megkerül. „Tényleg csak neked akartunk jót. Hogy ne röhögjön rajtad mindenki” – mondják a tolvajok, egyszersmind a címet is megmagyarázva. Utóbbit leggyakrabban a szülők szájából hallja a mindenkori tinédzser, itt azonban a diáktársaktól származik. Mindez pedig arra is utal, hogy tőlük és kegyetlenségeiből legalább annyit lehet tanulni az életről. Közben viszont Lillát előnti:

„valami különös érzelem, ami hirtelen nagyon szorosan hozzákapcsol ehhez a kabáthoz. [...] Olyasmi ez, mint a szeretet. Mint ahogy az ember egy háziállatot vagy legalábbis a kiscyerekkori plüskéit kedveli. Elrabolták, meghurcolták, még meg is akarták ölni, de most itt van velem. Nem a fülénél fogva viszem a zacskót, hanem ölelem” (Lipták 2020: 115–116).

A sérelmek talán felszámolnak valamilyen kötelekeket, de mindeközben újak megkötésére is ösztönözhetnek.

A mű homodiegetikus narrátora egy hetedikos lány kendőzetlen, őszinte nyelvével szól meg. Az egyszerű, rövid mondatokból építkező fogalmazásmód és az el nem túlzott, de természetes szlenghasználat mind ennek hitelességéhez járulnak hozzá. A szöveg tördelése nem sorkizárt, ami a gondolatok hullámszerűsére éppúgy utal, mint ahogy a textus személyes jellegét erősítve a kézzel írt jegyzetfüzet mediális sajátosságait is magára ölti. Ezért az új oldalon induló fejezetek is az új vagy leágazó gondolatmenetek jelölői, melyek azonban továbbra is egy kronologikusan előre mozgó történetegész részei maradnak. Ezt igazolja a szakaszok címtelensége is. E megoldásokkal a mű a naplóregények hagyományaira játszik rá (Bárdos 2013: 184–185). Az elbeszélő gondolatainak mindazonáltal nem szab határt sem tér, sem pedig idő. Az egyes események, tárgyak által előhívott asszociációk számtalan retrospektív visszatekintéssel gazdagítják a narratívát. Ennek köszönhetően nemcsak Lilla jelenére vonatkozóan ismerjük meg a lány legmélyebb gondolatait, hanem múltjának beszivárgó tapasztalatait az előzményekről is sokat elárulnak. Ugyanígy kerül kivitelezésre az elkalandozás, vagy az apróságokba való belefeledkezés is. Az elbeszélés ilyenformán a (tinédzser)tudat gondolatszervező stratégiáinak működésmódját is láttatja. A szerző beleélést segítő remek megoldása, hogy a főhőst csak a kötet 29. oldalán, egy dialóguson belül nevesíti. „A formaválasztás olyan helyzetbe hoz bennünket, hogy elveszik a határ a befogadó és a mesélő között, hiszen a főhős testéről és ahhoz való viszonyáról előbb tudunk meg valamit, mint a nevét” (Parti 2020). Addigi élményeit ezért a befogadó még inkább a magáénak érezheti, ekkorra pedig már olyan feszes kapocs alakul ki közte és a főhős, illetve annak helyzete között, hogy az olvasó továbbra is magára tudja vonatkoztatni azt (Görbe 2021).

Az elbeszélés poétikai megoldásai Lilla mindenkori hangulatához idomulnak. Ha igazul, ha valami kellemetlen a számára, azt a szöveg az élőbeszédet imitálva érzékelteti: „Most! Most szűnnek meg, én istenem, jó istenem!” (Lipták 2020: 55). Helyenként él az intermedialitás eszközeivel, például a filmszerűséget idézve meg a kameramozgás, valamint a ráközelítés aktusának verbalizálásával, vagy épp a levélformát a nem létező nagymamának címzett fiktív, kurzívált levéllel. Ám mindezek továbbra is csak Lilla áramló gondolatainak (naplójának) sajátos, mediálisan reflektált állomásai.

A tinédzserség a szöveg nyelvi érzékenységében és korlátaiban, de Lilla időnkénti ismerethiányában is megmutatkozik (Kocsis 2020). Bizonyos szavakat nem ért (epeda), mások azok archaikusságára (veranda) vagy épp különlegességére (buklé) reflektál, megint mások értelmezi őket, esetleg személyes, még a gyerekkorából származó etimológiát társít hozzájuk (a „nesz” mint a „wellness” szótöve). Nyitott a humoros szójátékokra és az egymást előhívó nyelvi formációk különbségeinek taglalására, például a „nagynéni” és a „Nagy néni”, vagy az örökzöld Nusi néni esetében, „akit magamban eleinte csak Nuni néninek hívtam, mert mindig olyan rövid szoknyát visel, hogy ki van mindene” (Lipták 2020: 6). Az ismerethiány feloldása általában a detabuizálással párhuzamosan valósul meg, ezeket azonban mindig valamilyen konkrét élethelyzet hívja elő. A felfejtés lehet spontán, alapulhat kikövetkeztetésen, de társulhat hozzá direkt magyarázat is. Utóbbira remek példa, amikor Lilla a nagynénje sportoló előéletéről érdeklődik, mivel látott egy kupát a vitrinjében, arról azonban kiderül, hogy valójában egy urna.

„Együtt aludtam egy halottal” – érkezik aztán a retorikailag is bravúros fölismerés. „[D]e valamiért mégsem kavar fel, hogy egy szobában voltam vele. Nusi minden nap ott él, talán nem is gondol már arra, hogy van ebben valami furcsa, és nem az volt a célja, hogy engem összezárjon vele. [...] Most még érdekesebbnek látom a Nusit. Olyan derűs ember! Nem értem, hogy fér el benne ez a történet” (Lipták 2020: 85).

A gondolatmenet az élet sötétebb tapasztalatainak megismerésére is nyitott, rugalmas tinédzser látásmód lenyomata, ahol a kíváncsiság legyőzi az idegenkedést (Peer 2020). Ennek ellenkezőjét látjuk azonban egy rögtönzött családi látogatás során, amikor Lilla egyik barát-nője arról számol be, hogy:

„Anyám elköttette magát, amikor megszülettem. [...] Utána meg megcsináltatta a mellét. Én is meg fogom az enyémet. Mivel nem kaptunk értelmezhető didiket a felmenőinktől, azt mondta anyukám, hogy ha elmúlok tizennyolc, befizetünk engem is.

Ebben a mondatban legalább három olyan szó volt, amit én még soha életemben nem használtam. Korábban nem figyeltem meg Tündi melleit, de akkor oda kellett néznom, és láttam, hogy azért mégiscsak van ott valami. Sőt, az lett az érzésem, hogy talán nagyobb is, mint az enyém. Ezek szerint az enyém sem *értelmezhető*? [...] Az életük, amibe bepillantottam, annyira idegen számomra, hogy hirtelen úgy éreztem, nem is beszélem a nyelvüket” (Lipták 2020: 97–98, 96).

Az iménti idézetekből is kitűnik a regény azon törekvése, hogy minden felmerülő kérdésről, legyen az nehéz vagy kellemetlen, feltétlenül őszintén, kitakarásmentesen szóljon. A személyesség az elbeszélő nyitottságában, de az ódzkodásában is megmutatkozik. „A legszívfacsaróbb talán a műben az, hogy egyáltalán nem célja szívfacsarónak lenni. Lilla olyan könnyedséggel mesél a traumáiról, mint aki már teljesen hozzászokott azok meglétéhez” (Kaiser 2021). A megannyi szituáció, jellem, keretrendszer és emberi működésmód (örökzöld nagynéni, régivágású-szűkmarkú nevelőapa, álszent-anyagias főbérnök, Tündi élvhajász apja) megismerése révén a világ sokrétűsége tárul fel Lilla előtt. Nem durván, de tabumentesen, számos beavatási helyzetet kínálva, mindemellett pedig görbe tükröt állítva a valóság elé, legyen szó a szegény-gazdag bipolarizációról, a szexizmusról, az iskolai zaklatásról, vagy épp a média – illetve akár a család – torzult testkép-elvárásairól. A mű rétegzettségére maradtalanul kimeríti a duplafedelűség kritériumait. A kamaszokról és a kamaszok által látott felnőttekről szól kamaszoknak és felnőtteknek egyaránt (Kiss 2008: 15–18).

A társadalomkritika mellett a regény szociális problémákkal összefonódó mélylélektani rétege is igen markáns (Lovász 2015: 197–198), ami mindenekelőtt Lilla karakterének ábrázolásában, valamint az ő szereplőértékeléseiben nyilvánul meg, a problémaérzékenység azonban nem uralkodik el a mű poétikai dimenziója felett (Lovász 2017: 251–262). Lilla egy alapvetően introvertált, önbizalomhiányos, az osztálytársainak és szüleinek megfelelni vágyó lány. Ezek a jellemzői azonban nem önmagukban állnak és eleve adottak, hanem a jelen és a beszívárgó emlékek tapasztalatai révén kialakult és folyamatosan megerősített tulajdonságok. Gyökereik a csonka családi háttér, a szegénység és a kiszolgáltatottság egymást erősítő hármasságáig nyúlnak, melyek Lilla gyermekkorának lényegi meghatározói voltak. Mivel a lány sem a nagyszüleiéről, sem a rokonairól nem tud semmit, joggal feltételezhetjük, hogy az anyja állami gondozásban nőtt fel (Zólya 2020). Lilla jellemének kialakulásában mégis két, ezektől részben függetleníthető tapasztalat, az otthoni kommunikáció és érzelmi kapcsolat hiánya játszotta a kulcsszerepet.

„Anyu szeret engem, én szeretem őt, de valójában nincs is más választásunk. Nem úgy vagyunk egymással, mint néhány csaj az osztályban az anyukájával. Mi nem vagyunk »barátnők«. Soha nem mondom el neki a titkaimat, de még a furá gondolataimat sem. Amikor kicsi voltam, olyan sokszor volt csönd a lakásban, hogy mindig ki kellett találnom valamit, ami bent, a fejemben megtörte az ordító némaságot. Például azon töprengtem, hogyha nem hallgatnánk, mit mondanánk egymásnak. Lehet, hogy Anyu is épp így tett” (Lipták 2020: 22).

A kommunikációhiány, a meg nem beszélés, az elhallgatás mint gát lesz jelen Lilla későbbi kapcsolatépítéseiben is, és tovább erősíti szorongásait. Jóllehet, ezek eredője éppen az, hogy hányatott előélete miatt az anya sem tanulta meg működésük, működtetésük mikéntjét. Az idézet utolsó mondata is erre utal. A végtelenített csendek a lány emlékei szerint csak a mesemondás aktusakor oldódtak fel, amikor az anya hangja is egészen mássá vált. A regényben ezen alkalmak nosztalgikus emléke vezeti el őt az irodalomhoz és a szavaláshoz, tehetségé-

nek kibontakoztatásához is. Mindez önreflexióként azonban a mese és az irodalom terápiás funkcióira is utal, ami számos tekintetben Lipták művére is áll. A szöveg mindazonáltal nem igazán dolgozik sem a pop-, sem pedig a klasszikus kultúrára vonatkozó utalásokkal. A versről, ami Lillát oly mélyen megszólítja, semmit nem tudunk meg (igaz, ez utalhat arra is, hogy mindenki szívéhez más alkotás talál utat), s mint kiderül, még a szavalóversenyre készülő diákok is csak a halott költőket tartják említésre méltónak, hiszen az élők versei még csak nem is rímelnek.

Az apáról nem esik szó a könyvben, alakja a múlt homályába vész. Metaforikusan egy palackba zárt szellem, Lilla őrzi ugyanis anyja régi telefonjait, hátha a jövőben valaki elő tudja majd hívni róluk a régi fényképeket, melyeken akár az apja is szerepelhet. Ám ez csak remény, és egy újabb adalék a zárkózottsághoz. A mű több létfilozófiai kérdést is felvonultat, például az elmúlás vagy a létbizonytalanság kapcsán, a legtöbbször visszatérő érzet azonban a láthatatlanságé. Például, amikor Tündi szülei ignorálják a jelenlétét, vagy odahaza sem figyelnek oda arra, amit mond. Mindezen események filozófiai fejtegetésekbe torkollanak, melyek során a főhős saját létezését is megkérdőjelezi. De „Lilla ezt szokja meg és ideig-óráig kényelmesnek is tartja, hiszen addig is, míg nem vesznek róla tudomást, nem vele foglalkoznak. Ez szűnik meg akkor, amikor mégis képessé válik kiállni magáért mások előtt, amikor már akár finom iróniával és humorral megfűszerezve is ki tudja mondani gondolatait, véleményét, vágyait és kételyeit” (Zólya 2020). Ebben segíti fokozatosan erősödő kritikai horizontja, minek révén mások kicsinyességét, hibáit, gyengeségeit is mindinkább észleli.

A mű fontos tapasztalata a szegénység és a gazdagság bipolaritása. Ez Lilla emlékeiben a többszöri költözködéssel, a korábbi főbélőknél, majd a zsugori nevelőapának való kiszolgáltatottsággal társul (Parti 2020). Utóbbi miatt vásárolják a legolcsóbb tejet, de ő őrizgette a padláson éveken át az anyja üresen maradt koporsóját is – hátha jó lesz még –, miután a mamát egy másikban temették el. Lilla szerény háttere önreflexív módon abban is megmutatkozik, hogy a legtöbb ismerőse kapcsán azok jó anyagi helyzetéről is szót ejt, amivel viszont saját közegének hiányosságairól is tudósít. A szegénység beismerése azonban tabunak számít. Nagy dilemmát generál például, hogy Lilla elfogadhat-e egy titokban felajánlott kabátot az egyik „jól szituált” tanárától. Az ilyen és ehhez hasonló szituációk az olvasót éppúgy folyamatos válaszadásra ösztönzik.

A pénz jelentős „háterszágként” értelmeződik akkor is, amikor az egyik osztálytárs családja az osztálynak ajándékozik egy otthonról kiselejtezett kanapét.

„Amikor az apja távozik, végignyúluk a kanapén és a cipőjét is fölteszi rá. Olyan érzésem van, hogy ez a bútor soha nem lesz az osztályé. Kinga leigáz minket, és ennek jegyében most épp elfoglalt egy nagyobb részt a teremből” (Lipták 2020: 34–35).

Lilla korábbi ülőhelyét ugyanígy hódította meg, ahogy a barátnőjét is, ő pedig nem tehetett ellene semmit, hiszen kész tények elé állították. Mindezek révén betekintést nyerünk a tinédzserek hierarchiáját szervező gazdasági dimenzióba is, ami ugyancsak a felnőttek társadalmát tükrözi vissza. A pénz áttételesen a menőség alapja lesz. Nekik kívánnak megfelelni az

„alsóbb rétegek”, újabb kiszolgáltatottság-horizontot teremtve önmaguk számára. Így tesz Lilla is, közben pedig maga is hanyagolja azokat, akik kevésbé menők, és vele egy szinten, esetleg alább állnak. A helykeresés nehézségei tehát többdimenziósak. A regény egyik legfontosabb mozzanata és tanulsága azonban ezen folyamatok felismerése, és a rájuk vonatkozó reflexiók megfogalmazása lesz, a kellő distancia kialakítása révén. Valamint annak tudatosítása, hogy egy-egy pozíció, s az azt megalapozó „hátszág” milyen könnyen meginoghat egy nagyon is hétköznapi élethelyzetváltozás, például egy válás által.

„Ahogy újra és újra odanézek, és látom, hogy milyen praktikákat vet be, hogy észre-
vegyük azt a szar telefont, hirtelen olyan bénának tűnik, hogy szinte megsajnálom.
Feltűnik ennek a viselkedésnek a szánalmassága, és elégedettséggel tölt el, hogy én
képes vagyok felismerni ezt, és a felkavaró irigységet felváltja ez a másik érzés: az elé-
gedettségé” (Lipták 2020: 118–119).

Az igazi érettség ösztönző motívumai ezek. És bár Lilla élete a történet végén sem válik idillivé, ahogy maga sem hozza mindig a legjobb döntéseket, annyi biztos lesz, hogy nyitott szemmel jár, boldogul, és legyen bármilyen is a családja, azért ott van mellette, a nehézségeken túl pedig boldog pillanatai is akadnak (Peer 2020). Csak egy kicsit jobban kell figyelni rájuk, és értékelni őket. Azt viszont Lilla már megtanulta – és vele talán mi is –, hogy ezt hogyan kell.

Felhasznált szakirodalom

- Bárdos József 2013. A lányregény. In Bárdos József – Galuska László Pál: *Fejezetek a gyermekirodalomból*. Nemzedékek Tudása. Budapest. 182–186.
- Görbe Helga 2021. Segítség, felnőttem! Alföld online. <http://alfoldonline.hu/2021/03/segitseg-felnottem/> (2024. 03. 20.)
- Kaiser Zsanett 2021. Nemlétezés-érzés. *Kreatívek*. <https://kreativek.blog.hu/2021/04/05/nemletezes-erzes> (2024. 03. 20.)
- Kiss Judit 2008. *Bevezetés a gyermekirodalomba*. Ábel. Kolozsvár.
- Kocsis Katica 2020. *Csak neked akartunk jót*. Kultúra.hu. <https://kultura.hu/csak-neked-akartunk-jot/> (2024. 03. 20.)
- Lipták Ildikó 2020. *Csak neked akartunk jót*. Csimota. Budapest.
- Lovász Andrea 2015. *Felnőtt gyerekirodalom. Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon*. Cerkabella. Budapest.
- Lovász Andrea 2017. Amiről nem lehet beszélni, arról is beszélni kell. Avagy képmutató-e a kortárs ifjúsági irodalom. In Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szerkesztő Nikolett (szerk.): *Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*. FISZ. Budapest. 251–262.

Parti Judit 2020. Kabátgondok. Mesecentrum. <https://igyc.hu/konyvajank/kabatgondok.html> (2024. 03. 20.)

Peer Krisztina 2020. Dehogyan akartatok ti jót! Kamaszlélektan szépirodalmi köntösben. Prae online. <https://www.prae.hu/article/11614-dehogyan-akartatok-ti-jot/> (2024. 03. 20.)

Zólya Andrea Csilla 2020. Mégiscsak létezem... Dunszt. <https://dunszt.sk/2020/09/21/megiscsak-letezem/> (2024. 03. 20.)

Köszönetnyilvánítás

A szerző a dolgozat írásának idején a *Nemzetközi Visegrádi Alap* ösztöndíjában (International Visegrad Fund, 2023–2024, No. 52310166), a *Tempus Közalapítvány által gondozott Fiatal oktatói ösztöndíjban* (2023–2024, No. HTP578JPV2024), valamint a *Kisebbségi Kulturális Alap* ösztöndíjában (Fond na podporu kultúry národnostných menšín, 2024, No. 24-211-00143 Š) részesült. A dolgozat az Üveghegyek. Fejezetek a kortárs gyermek- és ifjúsági irodalomból című kézirat részét képezi. – Na tvorbu práce autor získal štipendium *Fondu na podporu kultúry národnostných menšín*. Úryvok je súčasťou rukopisu s názvom Üveghegyek. Fejezetek a kortárs gyermek- és ifjúsági irodalomból (Sklenené pohoria. Kapitoly zo súčasnej literatúry pre deti a mládež).

Kapusi Angéla¹

„A szíved az enyémmel nem kompatibilis.” Irodalomközvetítés művészzel a szociokulturálisan hátrányos helyzetű tanulóknál

„Your Heart with Mine is not Compatible.”

Mediating Literature through Art to Socioculturally Underprivileged Students

This writing is about the state of the Hungarian grammar and literature school subjects focusing on the methodology of teaching literature in the Hungarian education system. Reviewing the teaching material of the currently valid National Core Curriculum of 2020, this essay aims to describe the options of teaching and intermediating literature as well as presenting an actual session with socioculturally underprivileged children considering the aspects of pedagogy through art.

Keywords: teaching hungarian grammar and literature, methodology, pedagogy through art, socioculturally underprivileged

1. Az irodalomtanítás hazai helyzete

A magyar nyelv és irodalom tantárgy, ezen belül is az irodalomtanítás napjainkra eltávolodott attól a feladattól, amely az irodalom küldetéstudatának alapvetése: a művészet- és értékközvetítés, a befogadói élmény tudatosítása, a katarzis megélése, önmagunk és a másik fél megértése. Fenyő D. György módszertani könyvében arról ír, hogy „[a]z iskolai irodalomtanítás célja olvasni szerető és minél jobban olvasni tudó embereket nevelni. [...] [Mégpedig azért, mert] az irodalom ismerete, értése és szeretete önmagában is érték, és mert gazdagít mindenkit” (Fenyő D. 2022: 15). Ebből következik tehát az, hogy a magyar nyelv és irodalom tantárgy szerepe, feladata, küldetése az kell(ene), hogy legyen, hogy az irodalmat eljuttassa

1 Miskolci Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Tanárképző Intézet. E-mail: angela.kapusi@uni-miskolc.hu

mindenkihez, hogy segítsen *mindenkinek* közelebb kerülni egy-egy irodalmi műhöz, segítsen megérteni azt, és segítsen beszélni is az egyes alkotásokról. A kiemelésért tartom fontosnak, mert iskolatípusonként, osztályonként és egyénenként az irodalomórakon más gyermekekkel dolgozunk. Ennek megfelelően úgy (lenne) érdemes felépíteni egy-egy tanórát, hogy ott *mindenki* számára elérhetővé váljon az a tartalom, amit az irodalom magába foglal. Egyebek mellett az önismeret segítése, mások sorsának és érzéseinek az elfogadása, egyéni gondolatok megfogalmazása, a világ összefüggéseinek megértése, érzelmi viharok és megoldási módok megismerése stb.

Magyarországon a jelenleg érvényben lévő 2020-as Nemzeti alaptanterv (W1 2020: 300–314) és az ehhez illeszkedő kerettanterv (W2 2020) egyrészt olyan mennyiségű irodalmi tananyagot ír elő, ami lehetetlenné teszi a fent leírt célok megvalósítását: a személyiség- és képességfejlesztést, valamint a mélységelvű, beszélgetésen alapuló oktatást. Másrészt az irodalomtörténeti struktúrának köszönhetően úgy válogatja össze az irodalmi anyagot, hogy az elidegenítő lehet a diákok számára, ugyanis nem az adott életkori és pszichés fejlődésüknek megfelelően találkoznak az egyes irodalmi művekkel, hanem annak megfelelően, ahogy azok történetileg egymás után következnek. Harmadrészt pedig – az első kettőből adódóan – a négy év alatt rendszerint nem marad idő a kortárs irodalommal való találkozásra, és az arról való értekezésre a tanórák keretein belül. Így pont azok a szövegek maradnak az irodalomtanításban periférián kívül, amelyek alkalmasak lehetnének az olvasás megszerettetésére, amelyekkel világnézeti és nyelvi-poétikai megformáltságukból adódóan a tanulók képesek lehetnének párbeszédre lépni.

A jelenlegi tantervek és a kötelező olvasmányok nehezen teszik lehetővé a mai korosztálynak a megadott szövegekkel való kapcsolódást, mivel azok – időbeli távolságukból adódóan – nem az ő problémáikkal foglalkoznak, és nem az ő nyelvükön szólnak meg. Ebből következik, hogy ezek az irodalmi művek nem vagy alig képesek megszólítani a mai korosztályt (a kötelező olvasmányokról részletesen lásd: Fenyő D. 2017). Mindez pedig összefüggésben van az olvasás-szövegértés fejlesztésével is. A rosszul megválasztott irodalmi mű olvasása – műfaji sajátosságai, témája, nyelvi megformáltsága vagy szókészlete miatt – nehézséget okoz a diákoknak, ezáltal az olvasás nem örömforrássá, hanem kudarcossá válik (erről részletesen lásd: Sipos 2019).

2. Irodalomközvetítés szociokulturálisan hátrányos helyzetű tanulóknak

A szociokulturálisan hátrányos helyzetű gyermekek a családjuk körében hosszú éveken keresztül olyan környezetben fejlődnek, amelyben a tanulás-tudás értéke általában háttérbe szorul, hiányzik az elemző gondolkodás és azok az anyagi javak, amelyek a testi és mentális fejlődésüket közvetetten elősegítenék (Gyarmathy 2010: 10). Az iskolában ezek a gyermekek hátrányos helyzetükből adódóan a legtöbb esetben nem képesek az ott tanult és kapott

információk feldolgozására, az elvárásoknak nem tudnak megfelelni, így gyakran évismétlésre szorulnak. Az ilyen helyzetbe került tanulók hamar úgy érzik, hogy a tanulás „nem nekik való”, és számukra nem jelent értéket, így gyakran igen hamar kiesnek az oktatási rendszerből.

Az ő esetükben a Nemzeti alaptantervben megfogalmazott és elvárt tartalomközvetítés már csak a nyelvi és kulturális hátrányból adódóan is indokolatlan elvárás. Erről ír Fenyő D. György is módszertani könyvében. Úgy fogalmaz, hogy „[a] szak(közép)iskolákban végképp nincs helye a kánon-alapú tantárgyépitkezésnek. Gondoljunk arra, hogy ide szinte csupa olyan gyerek jár, aki addigi iskolai karrierje során kudarcot kudarca halmozott, akinek eddig nem sikerült a nyelvi és tudásbeli hátrányait leküzdenie. Ezért ott – éppúgy, mint az általános iskolában, sőt, még inkább – elsősorban a világ megismertetésére, az anyanyelvi hátrányok leküzdésére kell helyezni a hangsúlyt, és egy – talán utolsó, akár elkeseredett – kísérletet tenni arra, hogy olvasó emberré neveljük az itt tanuló diákokat” (Fenyő D. 2022: 60).

Meglátásom szerint a szociokulturálisan hátrányos tanulók esetében (és nemcsak náluk, hanem a közoktatás valamennyi tanulójánál) a művészetalapú módszerek jól alkalmazhatóak azzal a céllal, hogy a tananyagot és annak tartalmát a művészet különböző ágait segítségül hívva kínáljuk fel a diákoknak, így segítve elő az irodalmi szövegekhez való kapcsolódást, a mélyebb megértést, ezzel együtt pedig fejlesztve a kreativitásukat, a személyiségüket és az önismeretüket is. A művészetpedagógiai és irodalompedagógiai (a fogalomról részletesen lásd: Kapusi 2024) foglalkozások lehetőséget biztosítanak ezen tanulók számára a szövegekhez való viszonyulás egyéni formáira, valamint a szövegekről való beszélgetésre saját kulturális kódjaiknak megfelelően.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy az oktatás különböző szintjein dolgozom fiatalokkal: a felsőoktatásban tanár szakos hallgatókkal a magyar nyelv és irodalom tantárgy módszertanáról értekezünk, emellett pedig egy miskolci középiskolában tanítok *Kommunikáció-magyar nyelv és irodalmat* szakképzésben tanuló diákoknak. Saját szakmai és pedagógiai munkámban a művészetalapú módszerek lehetőségeit alkalmazom. A művészettel nevelés szempontjait figyelembe véve olyan gyakorlatokkal egészítem ki az új ismeretek feldolgozását, amelyek lehetőséget adnak a tanulók számára az egyéni gondolatok kifejezésére, az önismeretük fejlesztésére és a kreativitásuk megélésére. A művészettel nevelés során a művészetet eszközként alkalmazzuk a személyiség- és képességfejlesztésben. Tehát az alkotótevékenység célja nem esztétikai, hanem az alkotás által és közben kialakult gondolatok megélése és azok tudatosítása (Kiss 2010: 23). Ezekből szeretnék egy magyarórán megvalósult foglalkozást bemutatni, amely a verselemzéshez kínál opciót.

Az általam tanított tantárgy esetében a kiadott tanmenetjavaslat a műveltségközvetítésre, a hétköznapi életre való felkészítésre és a kommunikáció fejlesztésére koncentrál. Jelen helyzetemben nehézséget és lehetőséget is látok. Kihívást jelent, hogy a csoportokba járó gyermekek igen komoly szövegértési és szövegalkotási nehézségekkel rendelkeznek, ezáltal teljesen motiválatlanok a tanulásban, így képességeik, valamint érdeklődési körük legtöbb esetben nem vagy nehezen egyeztethető össze a tanmenetben meghatározott tartalommal. Ez azonban lehetőség is egyben. Ugyanis azáltal, hogy a tantárgy nem érettségi tárgy – tehát a diákok számára nincs kimeneti követelmény magyarból –, szabadon alkalmazhatom a művészettel

nevelés és az alternatív irodalompedagógia eszközeit a fent említett tanmenetben meghatározott tananyag közvetítése során. A gyakorlatokat minden esetben úgy állítom össze, hogy figyelembe veszem az adott csoportba járók – akik mindannyian kamasz fiúk – képességeit és érdeklődési körét. A feladatkiírás fontos alapelve, hogy lehetőséget biztosítson a szabad alkotótevékenységre, valamint, hogy érvényesüljön a „bármit, bármivel, bárhogyan” elve. Ugyanakkor, mivel ezek a gyerekek a fenti értelemben korlátozott nyelvi kóddal rendelkeznek, sajátos módon kell meghatározni számukra a feladat kereteit úgy, hogy az biztonságot és feltétlen sikerélményt adjon nekik a tevékenység végzése közben.

A *Kommunikáció-magyar nyelv és irodalom* tanmenetben a 10. évfolyam számára meghatározott Szövegalkotási és műértelmezési gyakorlatot a *szerelem* témakörében dolgoztam fel a diákokkal. Az alapszöveg, amelyet felhasználtam, Varró Dániel *Szívdezzert* című verseskötete volt. A kötet kiválóan alkalmas a feldolgozásra, bármilyen típusú középiskolában is dolgozunk a gyerekekkel. Intertextusai, különböző műfajai, versformái, a magyar és a világirodalmi hagyományokhoz egyaránt fűződő kapcsolódásai és maga a kötetkompozíció számos ponton belefűzhetőek még a hagyományos, kronologikus irodalomtanításba is. A kötet mellett szól az is, hogy alapvető eleme a populáris regiszter és a magas kultúra folyamatos összeszövése, valamint, hogy kulturális utalásai, érthető nyelvezete, játékos, ritmikus megoldásai révén a mai diákok számára is könnyen befogadható. Így azok számára sem okoz gondot a versekkel való foglalkozás, akik esetleg ellenállást mutatnak a kortárs költészet iránt. A versek mellett a könyv értékes részét képezik az illusztrációk is. A szövegeket kiegészítő grafikák stílusa könnyed és játékos, színtelenségüknek köszönhetően pedig kreatív feladatok megvalósításához is jól alkalmazhatóak a foglalkozásokon.

A tanórát a következőképpen oldottam meg. Az órára hangolódást – ahogyan mindig teszem – beszélgetéssel indítottam: mi a szerelem, mi a különbség a szerelem és a szeretet között, hogyan regisztrálhatók ezek az érzések. Ezt követően arra kértem a diákokat, hogy első körben csak egy szóval, majd második körben egy-két színnel határozzák meg, hogy számukra milyen a szerelem. Az elhangzott szavakat és színeket leírtam velük egy papírra. A bemelegítő beszélgetést követte a vers feldolgozása, maga az alkotótevékenység.

Előzetesen kiválasztottam a kötetből négy verset: *Átok*, *Boldogság*, *Cossante leányt a küszöbről*, [*De mit vesződöm én...*] (Varró 2007: 54, 82, 28, 91). A választott szövegkorpuszt tudatosan alkottam meg, a gyerekek olvasási-szövegértési kompetenciájának és érdeklődési körének megfelelően. A verseket nyomtatott formában tettem elérhetővé minden egyes diák számára. Elolvastuk közösen a verseket, és szabadon beszélgettünk róluk: kinek ismerős a szövegben megjelenő érzés, hangulat? Ki találkozott már ezzel a helyzettel, situációval? Majd azt kértem a gyerekektől, hogy a négy versből válasszanak ki egyet – itt fontos a tudatos döntés, a választás lehetősége, amely által az egyén még közelebb érezheti magához az adott verset, hiszen nem a tanár mondta meg neki, hogy melyik szöveggel kell majd dolgoznia. Majd azt kértem tőlük, hogy olvassák el az immár saját, választott versüket többször is, barátkozzanak vele. Húzzák alá a papíron azokat a sorokat, amelyek valamiért tetszenek nekik, ami ismerős vagy fontos a számukra. Ez az aktus segíti az elmélyülést és a tartalmasabb kapcsolódást a diák és a vers között. Végül az volt a feladat, hogy a diákok írjanak egy saját, szabad szerelmes

verset úgy, hogy az eredeti versből az előzetesen kiválasztott – aláhúzott – kedvenc sorukat (vagy többet is) dolgozzák bele a saját versükbe, illetve jelenjenek meg azok a szavak és színek is, amelyeket a ráhangoló beszélgetésben a szerelem kapcsán rögzítettek maguknak.

A kezdeti, általános bizonytalanságot sok dicsérettel kellett oldani a gyerekeknél, de után belehelyezkedtek a feladatba, nagyon élvezték magát a tevékenységet. A tanórán az alábbi megoldások születtek, a teljesség igénye nélkül (a kiemelt sorok az eredeti Varró-versekből valók):

Ha nem szeretsz, akkor mondd el kérlek,
mert ez az egyetlen dolog, amitől félek.

De ha véle mást szeretsz, törjön össze, mint a pereg.

Halálomig szeretni foglak,
mert nekem te vagy a legfontosabb.
Elmegyek, kilépek az életedből,
mert tudom, hogy te nem kérsz ebből.
Szia, szeretlek.

Emlékszel, arra kedves?

amikor nem írtam piros szívet.

Emlékszel, kedves,

amikor veszekedtünk,
és mindig megbeszéltük?
Legtöbbször miattam veszekedtünk, de mindig
is tudtad, hogy hülye vagyok.
Bocsáss meg te nekem.
Sokszor elváltunk már egymástól,
nehéz volt, sokáig
voltál tőlem távol.
De visszataláltunk
egymáshoz.

Ez a gyakorlat a diákoknak alkalmat adott arra, hogy a versekkel nem a megszokott pedagógiai keretek között foglalkozzanak. A műértelmezés nem a hagyományos módszerekkel valósult meg, hanem sajátos módon: a gyerekek elmélyedtek a szövegekben, értelmezniük és tudatosítaniuk kellett a sorokat ahhoz, hogy ki tudják választani a számukra megfelelőt. Ezt követően pedig újra kellett gondolniuk azoknak értelmét, meg kellett alkotniuk a saját, egyéni szövegeiket, verseiket – érzéseiket és gondolataikat.

A szövegkorpuszal való alkotótevékenység másik formája lehet az, ha a kiválasztott versekhez párosítjuk a kötetben megjelenő illusztrációt, és ezt is odaadjuk a gyerekeknek. Ebben az esetben a feladatot a következőképpen határoztam meg.

Az előzetesen kiválasztott és kinyomtatott versek/grafikák közül a diákok egyet választanak, azt, amelyik a legjobban tetszik nekik, amihez a leginkább tudnak kapcsolódni. Ezt követően azt kértem tőlük:

Vágd szét a verset!

A sorait rendezd újra egy másik lapon (nem kell minden sort felhasználni), és egészítsd ki saját magad által írt sorokkal!

Rajzolj, ragassz hozzá képeket, egészítsd ki a kötetbeli grafikákkal!

Alkosd meg a saját versbéli világodat!

Ennél a feladtnál a diákok nagyon élvezték azt, hogy a kiadott vers nem „szent és sérthetetlen”, nem stabil, hanem szétvágható, újrendezhető, kiegészíthető, sőt összefirkálható, kiszínezhető. A feladat meghatározott lépésekben történt, mégis érvényesült a „bármit, bármivel, bárhogyan” elve. A foglalkozáson készült alkotások jól mutatják azt, milyen színesen, gazdagon és kreatívan oldották meg a diákok ezt a feladatot (az eredményeket lásd a *Mellékletben*).

Összegzés

A bemutatott tanórákon az irodalomközvetítés, az irodalomhoz való kapcsolódás kialakítása a célom. Úgy gondolom, hogy *minden* diáknak lehetőséget kell adni, hogy találkozzon az irodalmi művekkel, de mindezt úgy, hogy közben figyelembe vesszük a képességeit, az érdeklődési körét és a szociokulturális háttérét (és hátrányát) is. Ezeken a magyarórákon a diákoknak lehetőségük van egyéni kompetenciájuknak és kreativitásuknak megfelelően szabadon dolgozni a szövegekkel. A művészettel nevelés egyrészt lehetőséget ad arra, hogy párbeszéd induljon el olyan diákokkal is, akik az érzéseiket, a problémáikat és a világról alkotott véleményüket a normakövetéshez szükséges verbális készségeik hiányában nem vagy nehezen tudják elmondani, másrészt pedig az alkotótevékenység szabadságot és sikerélményt is biztosít számukra.

Felhasznált szakirodalom

Fenyő D. György 2017. A kötelező olvasmányok problémaköre. In Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikoletta (szerk.): *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*. Fiatal Írók Szövetsége. Budapest. 73–98.

Fenyő D. György 2022. *Az irodalomtanítás módszertana: Éthosz és praktikák*. Tea Kiadó. Budapest.

Gyarmathy Éva 2010. *Hátrányban az előny. A szociokulturálisan hátrányos tehetségesek.* Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége. Budapest.

Kapusi Angéla 2024. Irodalompedagógia: Kísérletek egy fogalom meghatározására. *Új Pedagógiai Szemle.* 11–12. sz. 16–33. [https://upszonline.hu/resources/volumes/74/issues/11-12/upsz_74\(11-12\)_2024__007__kapusi_angela.pdf](https://upszonline.hu/resources/volumes/74/issues/11-12/upsz_74(11-12)_2024__007__kapusi_angela.pdf) (2025. 05. 22.)

Kiss Virág 2010. Művészeti nevelés, művészettel nevelés, művészetterápia. *Iskolakultúra.* 10. sz. 18–31. http://real.mtak.hu/57898/1/2_EPA00011_iskolakultura_2010-10_szeperatum.pdf (2024. 09. 06.)

Sipos Zsóka 2019. Gyenge olvasási képesség és pedagógiai relevanciái. *Anyanyelv-pedagógia.* 12. évf. 4. sz. 5–20. https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/img/keptar/2019_4/Anyp_XII_2019_4_1.pdf (2024. 09. 05.)

Források

W1 = Nemzeti alaptanterv. *Magyar Közlöny.* 2020. évi 17. sz. 290–446. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/3288b6548a740b9c8daf918a399a0bed1985db0f/megtekintes> (2024. 09. 02.)

W2 = A 2020-as NAT-hoz illeszkedő tartalmi szabályozók. *Oktatási Hivatal.* https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat (2024. 09. 02.)

Melléklet

1. ábra: Varró Dániel sms #6 című versének újragondolása

2. ábra: Varró Dániel sms #2 című versének képi világa

3. ábra: Varró Dániel sms című versének feldolgozása

Tasi Réka¹

Reflexiók a nőkép történeti alakulására a régi magyar irodalom tanításában

Reflections on the History of the Image of Women in the Teaching of Old Hungarian Literature

This paper examines the teaching possibilities of Bálint Balassi's love poetry and examines the problematic of the image of women in his love poems. It concludes that the currently used high school textbook does not interpret the fictionalizing nature of the application of literary conventions, and thus advocates a literal reading of the literary image of women (and courtship).

Keywords: old hungarian literature, Bálint Balassi, teaching, image of women, fiction

Több mint húsz éve tanítok régi magyarországi irodalomtörténetet magyarországi felsőoktatási intézményekben, és ennek során számos nehézséggel szembesültem.

Általános jelenség a régi szövegek kapcsán a nyelvi hozzáférés nehézsége. Nem kisebb probléma a történeti távolságból eredő nehézség sem, amit a kulturális és történeti antropológia az idegenség, másság fogalmával ragad meg (Tóth 2008: 47). És nem lehet elfelejtkezni az alteritás irodalomfogalmának nehézségéről sem, ami nem mást jelent, mint a preromantikus litterae-fogalomnak a modern irodalomfogalomtól való különbségét (Kecskeméti 2012).

Saját felsőoktatási tapasztalatom, úgy vélem, talán a középiskolai oktatásra nézvést is tarthat tanulságokat, módszertani megfontolásokat. Ezek közül kettőt emelek ki.

1. Az „idegenséget” mint bennünk jelentkező tapasztalatot első lépésként tudatosítani szükséges. Ennek tudatosításához pedig az kell, hogy ne akarjuk azt elfedni. Vesszőparipám az oktatásban a szöveggyűjtemények problémája: szöveggyűjteményeink „steril” szövegeket állítanak elő, amelyek elszakadnak az eredeti „állapotuktól”. Ha komolyan vesszük a Marshall McLuhan-i megállapítást: „The Medium is the Message” – a médium maga az üzenet –, akkor legkevesbé sem hagyhatjuk figyelmen kívül az oktatásban sem a régi szövegek hordozóját, a médiumot.

1 Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet. E-mail: reka.tasi@uni-miskolc.hu

2. Nyilván nemcsak a régi irodalomra igaz: akkor lehet igazán valamely szöveggel, valamely életművel, valamely irodalomtörténeti problémával a diákokat megszólítani, ha az rezonálni tud az ő egzisztenciájukra: ha valamiképpen létezésükben szólítja meg őket. Ha olyan problémákat látunk bennük és láttatunk általuk, amelyek számukra aktuálisak. Legyen szó például nemi szerepekről, nőképről és ehhez kapcsolódóan diszkriminációról. A tanulmányomban ehhez a problémához kapcsolódom.

A középiskolában a régi magyar irodalom viszonylag szűk szövegkorpust jelent, ugyanakkor még ez a szövegkorpusz is ad némi lehetőséget, hogy valamiképpen kapcsolódjunk vele a nőtörténeti diskurzushoz (Kiss 2022). Az Ómagyar Mária-síralom kapcsán például tárgyalható a Mária-tisztelet, amely a nőkép általános javulását eredményezte, ill. a női hívők számára biztosította az azonosulási pozíciót. Vagy Balassi trubadúrköltészeti, petrarkista és neoplatonista konvenciókat – és ennek megfelelő nőképet – forgalmazó költészete is tartalmaz kapcsolódási pontokat. Végül a Pázmány-prédikációk közül játékba hozható a „Mint kell a keresztyén leányt nevelni” című.

Tanulságos egy pillantást vetni arra, hogy miként szerepel most a tankönyvben (2020, NAT-os tankönyv) Balassi nagyciklusa, ill. a költeményeinek rendszere. Az *Irodalom tankönyv 10.* szót ejt az 1874-ben megtalált Balassa-kódexről, és az abból kirajzolódó kompozíciós szándékról: „Ha egymás után olvassuk őket, egy nagy történetté, a költő lírai önéletrajzává állnak össze” (Angyalné Volant 2021: 26), de az ún. Gerézdi–Klaniczay-sejtés szerint értelmezi az életművet (3×33 + 1 vers).

A Gerézdi–Klaniczay-sejtés először az ún. Spenótban jelent meg, majd Horváth Iván dolgozta ki (Gerézdi–Klaniczay 1964; Horváth 1982). Ezzel szemben nagyobb szakmai konszenzust élvezett és élvez a 61, de még inkább 66 versben, ún. lezárt nagyciklusban gondolkodó elképzelés (Varjas 1976). Korábbi középiskolai tankönyvek közt volt több olyan, ami a 66 versből álló nagyciklus elképzelését oktatta – én kapacitáltam hallgatóimat, hogy ebből a szempontból nézzék át az elmúlt évtizedek tankönyvtermését, és remélhetőleg majd később is olyan szakdolgozat, ami a Balassi-kép alakulását vizsgálja a tankönyvekben.

Balassi szerelmi költészetéről a NAT-tankönyv a következőt mondja: „[Balassi] 1578-tól a leghevesebb érzelmeket Ungnád Kristóf felesége, Losonczy Anna iránt táplálta. A csak kezdetben boldog kapcsolat emlékét sok szép Anna-vers őrzi. [Később pedig:] Balassi heves udvarlásának dokumentumai az 1588-ban írt szerelmes versek, melyeket Anna versbéli nevről Júlia-ciklusként tartunk számon. A költemények a Balassa-kódex 34. versével kezdődnek és az 58. darabjával fejeződnek be. Ezeket a verseket szerelmes levélként vagy azok csatolmányaként küldte el Annának a költő. Saját megnevezésével inventio poetica-nak, azaz 'versszerző találmány'-nak nevezte őket” (Angyalné Volant 2021: 26).

A „ciklus” – amit itt lényegében 25 versből álló ciklusnak tekint, tehát csak a ténylegesen Júliáról vagy Júliához szóló darabokat tekinti egy egységnek (valójában még ez sem igaz, mert a Júlia név csak a Harminchetedik versben jelenik meg először) – darabjai közül a tankönyv kettő vers elemzését adja: „Hogy Júliára talál, így köszöne neki” (Harminckilencedik), ill. „Júliát hasonlítja a szerelemhez, mely hasonlatosságot a Júlia dicséretén kezd el” (Ötvenedik) – ez utóbbit csak röviden. Még egy Célia-verset is taglalva, vagyis összesen három vers segítségével

ad bepillantást Balassi szerelmi költészetébe. A versek, jól tudjuk, a középiskolai oktatásban a kompozíciótól viszonylagosan függetlenül válnak értelmezés tárgyává – még a tankönyvbeli fordított sorrendjük is mintha ennek a leválasztó szándéknak lenne a megtestesülése.

Mielőtt vád érne, gyorsan leszögezem, nem dédelgetek olyan eretnek gondolatokat, hogy pl. középiskolai feladat lenne Balassi verseit cikluskompozícióban bemutatni, értelmezni. Ugyanakkor a Harminckilencedik vers tökéletes példája annak, hogy a ciklusról mint kontextusról való lemondás szükségszerűen abba az irányba tolja az értelmezést, amiben a viszonyítási pont az epikus fikció helyett, ill. jobb híján, a valóságosként láttatni kívánt életbeli referencia lesz.

A tankönyv elemzi a vershelyzetet (találkozás Júliával), valamint a „vallomásnak” nevezett fő részét a szövegnek, melyen belül elkülöníti még a köszöntés és a megszólítás beszédaktusait. Kitér a trubadúr- és petrarkista költészetből származó toposzokra, valamint szót ejt a nő- és szerelemábrázolás trubadúrköltészeti konvencióiról és a petrarkizmusról: az eszményítésről, a nő piederstálra emeléséről, mely „egyenlőtlen viszonyt” eredményez férfi és nő között (lásd szent és profán, hűbérúr–hűbéres). Nem tesz említést ugyanakkor a neoplatonista szerelemtanról, de a „szerelem mint a tökéletesedés útja” gondolata megjelenik az elemzésben.

Vagyis az interpretáció szépen kibontja, hogy a *bókvers* milyen toposzokból áll, ugyanakkor nem használja ezt a kifejezést, és a műfaji konvencióra sem utal. A versnek a ciklus epikus keretében történő beilleszkedését pedig a kolofonnal (annak múlt idejével) magyarázza – és pontosan itt érhető tetten, hogy az epikus keret a megélt események bizonyos fikcionalizálásával operál, de azért alapvetően életrajzi narratívumként érti.

A tankönyv külön „keretes” részben, hogy Balassi költészetét közelebb hozza a diákokhoz, ilyen kérdésekkel irányítja az érdeklődésüket: „Vajon a mai ember életében is ilyen kitüntetett helyet foglal el az igazi szerelem? Kortűnet volt a reneszánszban a párkapcsolati boldogságra való törekvés, vagy a szerelem az ember igazi lényegéhez tartozó, nélkülözhetetlen érzés ma is?” (Angyalné Volant 2021: 26). Miközben az elemzés bizonyos irodalmi konvenciók működését igyekszik a diákokkal megértetni (bár ez a törekvése is meglehetősen korlátozott), aközben, ennek némiképp ellentmondva, a „vers mint az őszinte érzelmek tükre” értelmezést helyezi előtérbe. A keret második mondata pedig végképp megakadályozza az ekként való gondolkodás lehetőségét. Már az is nehezen értelmezhető, hogy mi a „kortűnet”, de a mondat legfőbb veszélye abban rejlik, hogy azt sejteti: a reneszánsz ember a párkapcsolatban (ad absurdum házasságban) a szerelmi boldogságot kereste, ahogy a mai ember is. Magyarán szólva, úgy tűnik, a tankönyv eltünteteti a Balassi-versek, a Balassi-féle udvarlás kulturális idegenségét (mintha azt mondaná: „Nézzétek, ez ugyanaz, mint ma!”) – azt remélve, hogy ezáltal kelthet iránta érdeklődést.

Mindeközben, mivel a tankönyvi értelmezésben a találkozás kvázi valós képe jelenik meg, a szöveg idegenségét többek között az a feszültség adja, amely a valós(nak tűnő) találkozás és a körülményes és túlhajtott konvencionális irodalmi bókolás közt jön létre, teret adva annak a jogos kérdésnek: „Mégis, ki bókol így?”

Igaz, az elemzés egy elejtett megjegyzésben utal arra, hogy a zárósort akár az egész verset is ironikus fénybe helyezi: itt ugyanis a bókvirágokra Júlia részéről csak ironikus mosoly érkezik. Azonban, hogy ez pontosan mit is jelent, azt a tankönyv már nem fejti ki.

És ezen a ponton el is érkeztünk egy módszertani problémához:

Megelégedhetünk azzal, hogy Balassi bókversét a trubadúr és petrarkista nő- és szerelemkép, ill. a neoplatonista szerelemeszmény közhelytáraként elemezzük, beérve azzal, hogy megállapítjuk: a Balassi-féle szerelmi költészet az udvarlás különböző kulturális konvenciók által szabályozott módját tanítja (lásd a kódex első, valószínűleg az ősmásoló által írt prózai megjegyzését: „Az ki azért gyönyörködik benne, innét igazán megtanulhatja, mint köll szeretőt szeretni, és miképpen köll neki könyörögni, ha kedvetlen és vad hozzá...”). Probléma ugyanakkor, hogy miközben a tankönyv ezt tanítja, aközben ragaszkodik a költészet = élet narratívához, és egyben érvényteleníti is azt a törekvést, hogy a bókok nyelvi megoldásait eminensen fiktív, irodalmi konvencióként értelmezze.

Pedig, ha a Harminckilencedik verset a ciklusban őt körülvevő kontextusától el nem száítva értelmezzük, akkor ezeknek a konvencióknak egészen új szerepe bontakozik ki.

A Harminckilencedik verset elsősorban a Harminchetedik és Harmincnyolcadik segítségével kell a kompozícióban kontextualizálnunk: Cupido Júliát mutatja a költőnek a Harminchetedikben, a Harmincnyolcadikban pedig a költő észre is veszi ezt a neki megmutatott Júliát. A Harmincnyolcadik vers szerint Júlia „gyászöltözetben” jelenik meg, és angyalnak tűnik – nyilván a fehér gyász színéről van szó. A Harmincnyolcadik vers záróstrófája így vezeti fel a bókverset:

„Egy kapu közében juték elejében
Vidám szép Juliának,
Hertelen hogy látám, először alítám
ötet lenni angyalnak,
Azért ő utába így szólék utána,
mint istenasszonyomnak.”

Júlia egy kapuközben, dufartban jelenik meg fehér ruhában, tehát a hátulról jövő fény anyagi ragyogásba vonja, ami miatt istenasszonyként tűnik fel alakja. A fiktív mitologikus háttér, vagyis hogy Cupido mutatja az istenasszonyként feltűnő Júliát, illetve a dufartban megjelenő nőt mint egy valós látványt leíró képek, melyek az isteni jelenés fantáziáját mintegy fizikailag megmagyarázzák, termékeny párbeszédbe léptetik fikció és valóság világát.

És valójában ez a fikció és valóság közti párbeszéd folytatódik a Harminckilencedik versben is: a ki nem mondható, petrarkista túlzásokkal operáló bókok és a versszakok 4. sorában elhangzó valós köszöntések ismételten valóság és fantázia játékát jelenítik meg: a valóban kimondott és csak a belsőben kimondott, a fantázia által létrehozott szövegegységek ritmikus váltakozását. A Negyvenedik vers pedig a kapualjban történt találkozásra ekként utal vissza:

„Most is örömemet magaddal elvitted
kedvemmel egyetemben
Reád gyúlt szerelmem titkon éget engem
keseredett elmémben,
Áldott szemeidet, gyenge szép színedet
juttatván én eszemben.” (4. vsz.)

A cikluskompozíció tágabb kontextusa nélkül nem látszik, hogy a Harminckilencedik vers *fordulópont* a fikció szerint: Júlia egyszeri látása után (ami a versben megtörténik) már csak az emlék és az emlékezés lehetősége marad. Ennek messzemenő következményei vannak a ciklus egészének értelmezésére is, amire ebben a tanulmányban nem térhetek ki. Mindenesetre egyetemi hallgatóimmal így olvassuk a Júlia-ciklust: a szívbe írt kép (Szilasi 2005) és a szívbe tekintés motívuma mentén, ami felől a Harminckilencedik vers még inkább fordulópontnak látszik. De a szűkebb kontextus, vagyis a Harminchetedik, Harmincnolcadik vers felvezető szerepe is láthatóvá teszi, hogy a vers fantázia és valóság párbeszéde mentén épül fel – s efelől Júlia mosolya is némiképp másnak tűnik.

A vers alapján nagyszerűen tanítható, hogy a trubadúrköltészet és a petrarkista konvenció nőképe, a piedadstíra emelhető, isteni fénybe vont, eszményített női alak egyike volt azoknak a kulturális konvencióknak, amelyek a biblikus eredetű, a bűnösséget, alacsonyabb rendűséget, tisztátalanságot hangsúlyozó nőkép mellé pozitív (jóllehet éppen túlzott eszményisége miatt kevésbé reális) nőképet helyeztek.

Ugyanakkor az irodalmi konvenció és a valóság jellemzően nem fedik egymást. A „Mégis, ki bókol így?!” együgyűnek tűnő kérdése könnyedén megválaszolható lenne: az, aki irodalmi konvenciókat követ, aki azok ismeretéről, imitációjáról kíván tanúbizonyságot tenni. Azonban Balassi, jól tudjuk, ennél rendszeresen többet tesz: ebben a versében is a fantázia birodalmába utalja a konvencionális bókokat, s így tesz idézőjelbe egy irodalmi hagyományt, nem hagyva afelől kétséget, hogy művészet és valóság, sajnos vagy szerencsére, nem fedik egymást.

Hogy mennyire nem, annak példaként álljon itt még egy történet, méghozzá a Balassi halálát követő évből:

1595 első napjaiban Wittenbergben megjelent egy kiadvány, a szerző és a kiadó neve nélkül. A füzetke címe: *Disputatio nova contra Mulieres, Qua probantur eas homines non esse*. A nyomtatvány és szerzője történetét Bartók István foglalta össze, a következőképpen:

Valens Acidalius német humanista a neolatin költészet képviselője volt. Tagja volt a boroszói Hortus Scholzii-társaságnak, amelynek tevékenységében férfiak és nők egyaránt részt vettek. 1594 végén Acidalius adósságba keveredett: a kiadójának tartozott. Törlesztésképpen felajánlotta egyik, eredetileg nem a nyilvánosságnak szánt kéziratát: a *Disputatiót* pusztán saját maga és barátai szórakoztatására írta, méghozzá a korabeli teológiai viták paródiájaként. A kiadó, meglátva benne az üzletet, de tartva a várható következményektől, szerzői név nélkül nyomtatta ki. Félelme jogos volt: a kiadvány hatalmas botrányt kavart. Szerzője csak néhány hónappal élte túl a megjelenést; elméje elborult, és egy roham végzett vele (Bartók 2002, 153–158).

Amint említettem, a *Disputatio* paródia: a bevezetőben Acidalius elmondja, hogy értekezéséhez a teológiai vitákból vette a példát. Némelyek ugyanis azt bizonygatják, hogy Jézus és a Szentlélek nem isteni személyek – ő pedig azt mutatja meg, hogy a nők nem emberek. Ő szintén a Szentírásból bizonyítja az igazát, interpretációs módszerét a példaképeitől lesve el. Utolsó tézisében egyértelműen összefoglalja műve valódi célját: ha esetleg nem sikerült volna bebizonyítani, hogy a nők nem emberek, azt azért mégis napvilágra hozta, hogy korának eretnekei milyen módszerekkel magyarázzák a Szentírást, ill. próbálják igazolni tanaikat.

Acidalius kortársai elkezdtek a művet szó szerint olvasni, nem értették annak parodisztikus szándékát és iróniáját. Sorra születtek a cáfolatok, és a szerzőt a legkülönfélébb gúnynevekkel illették. Acidalius hirtelen halála után műve még hatalmas karriert futott be: különböző latin és vulgáris nyelvű változatokban, átdolgozásokban terjedt, érvkészlete beépült a hasonló témájú művek sokaságába.

És hogy mi is ebből a tanulság?

Balassi versét, fiktív kontextusától elszakítva, literaliter olvasva az a benyomásunk lehet, hogy a trubadúrköltészeti és petrarkista toposzokkal operáló vers az udvarlás érvényes módjának hiteles leírása volna – ha az a *volna* ott nem volna: Júlia mosolyában (Szilasi 2005). Júlia mosolya ugyanis az irónia értelmezési mezőjébe tereli a szöveget a tankönyv szerint. A cikluskompozíció mint kontextus pedig a mitológiai fikció, a fantázia birodalmába utalja ugyanezt. Ugyanakkor a Balassi-kortárs, majd a következő évszázad arisztokratái validálják az első értelmezést, amennyiben Balassi-sorokkal udvarolnak magánleveleikben (Eckhardt 1943: 47). A trubadúr-petrarkista szerelem- és nőképnek tehát a 17. században is van hatása. Akkor is, ha Balassi alkalmanként csavart egyet ezen a konvención, amikor nem is egy versében rakta idézőjelbe annak érvényességét, korlátozta a fikcióra használatát.

Acidalius művének literális olvasata azért komolyabb következménnyel járt: a derék humanista az életével fizetett „időzőjelbe tett művéért”, vagyis az iróniáért. Azt hihetnénk, hogy kortársainak felháborodása a nőt ért vádak abszurdításán a társadalmi vélekedés leképeződése lehetne, ugyanakkor a kötet és érvkészlete még évszázadokon át hullámokat vetett.

Bárhogy is, a kora újkori nőképek történetéhez egyaránt hozzátartozik az isteni fénybe vont, idealizált, a tökéletesítő szerelmi érzést biztosító éteri lény irodalmi konvenciója, és az „asszony nem ember” paródiának szánt, ugyanakkor hatalmas karriert befutó gondolata és argumentációja is. Akkor is, ha az irodalom nem valóság, ill. az irodalmi referencialitás ön-referencialitás – mégis: az irodalom egyaránt alakítója és leképeződése ennek a nőképnek.

És ebből a szempontból végeredményben mindegy, hogy találkozott-e Júliával Balassi egy dufantban, és cirkalmas bókok közepette köszöntötte-e őt, ahogy az is, hogy Acidalius tisztelte vagy netán lelke mélyén gyűlölte a nőt.

Felhasznált szakirodalom

- Bartók István 2002. Vita a nők ember voltáról a 16. században. In Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Álom, ámor és mámor: A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezred-éves kultúrtörténete*. Universitas Kiadó. Budapest. 153–164.
- Eckhardt Sándor 1943. A körmendi Balassi- emlékek. *EPhK*. 26–48.
- Gerézdi Rabán – Klaniczay Tibor 1964. Balassi Bálint. In Klaniczay Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600-ig*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 448–481.
- Horváth Iván 1982. *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Angyalné Volant Vivien 2021. *Irodalom tankönyv 10*. Oktatási Hivatal. Budapest.
- Kecskeméti Gábor 2012. A régiség irodalomtörténetének vizsgálati elveiről. *Alföld*. 63. évf. 3. sz. 60–67.
- Kiss Csilla 2022. Miért és hogyan tanítsunk nőtörténetet? Melléklet: Válogatott nőtörténeti bibliográfia az általános és középiskolai történelemtanításhoz. *Történelemtanítás*. XIII. évf. 1. sz. https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2022/04/13_01_06_Kiss.pdf (2024. 09. 07.)
- Szilasi László 2005. Júlia mosolya. In Ötvös Péter – Pap Balázs – Szilasi László – Vadai István (szerk.): *A magyar költészet műfajai és formatípusai a 17. században*. Szegedi Tudományegyetem BTK, Régi Magyar Irodalom Tanszék. Szeged. 411–419.
- Tóth Zsombor 2008. Hiányzó paradigmák? Módszertani megjegyzések a kontextualizáció kérdéséhez a régi magyar irodalomban. *Korunk*. 19. évf. 5. sz. 38–50.

Katona Nikolas¹

Módszertani stratégiák a *Barbie* című film elemzéséhez a diszkrimináció tükrében

Methodological strategies for analysing the Barbie movie in the light of discrimination

The study offers a critical analysis of the emotional and identity-forming effects of the film "Barbie", while linking them to various manifestations of discrimination and their social impacts. The emotions and identities represented by characters in the Barbie world, particularly Barbie and Ken, are highly relevant to interactions with discrimination and societal norms. The study emphasizes the gender roles represented by Barbie and Ken and the associated expectations, which often reflect stereotyped and discriminatory social structures. Throughout the analysis, we explore the emotional dynamics and identity-forming processes that may contribute to the maintenance or dismantling of discrimination and inequalities. Within the context of the Barbie film, emotions and identity become factors actively involved in either perpetuating or overcoming discrimination. The formation of emotions and self-image plays a significant role in how we perceive and respond to discrimination, as well as in our ability to resist social expectations and norms. The aim of the study is to understand how emotions and identity-forming processes contribute to the perpetuation or dismantling of discrimination, and what significance these processes have in promoting social justice and acceptance. Thus, the critical analysis of the Barbie film provides an opportunity to deepen research on discrimination and to open pathways towards social change.

Keywords: methodological strategies, stereotyping, identity

Bevezetés

A *Barbie* és az *Oppenheimer* című filmprodukciók ugyanabban az éven jelentek meg, de joggal tekinthetünk rájuk akár két végpontként is. Mindkettőt már hónapokkal korábban nagy várakozás előzte meg, amihez a jólsikerült előzetesek is nagyban hozzájárultak. A *Barbie* és

¹ A konferencia idején a Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Óvó- és Tanítóképző Tanszékének doktorandusza. E-mail: 119613@student.ujs.sk

az *Oppenheimer* című alkotások között jelentős formai különbségek mutatkoznak, azonban ebben a dolgozatban a *Barbie* filmre fogunk összpontosítani, amelynek számos társadalmi, irodalmi és pszichológiai vonatkozása van.

A film mélyebb mondanivalójának megértése érdekében alapos analízist kell végeznünk a Barbieland nevű fiktív helyszín kapcsán. Ezen kívül kiemelt figyelmet kell szentelnünk a Kenek forradalmi felkelésének és a patriarchális, valamint az oligarchikus társadalmi viszonyok elemzésének.

A *Barbie* című film cselekménye olyan események sorát mutatja be, amelyek hangsúlyozzák minden egyes szereplő egyedi narratíváját. Néha az események az amerikai politikai regények tematikáját követik, és visszanyúlnak az orwelli társadalmi viszonyokig, melyek egy általánosan elfogadott és szabályozott társadalmi rendszert vonnak az egyén köré.

Barbieland nem csupán egy felületesen rózsaszín világot ábrázol, hanem mélyebb társadalmi normákat is bemutat, hangsúlyozva a női uralmat és egyenlőséget, valamint a férfiak alárendeltségét és tárgyként való kezelését. A nők élvezik a férfiak feletti kontrollt, saját hedonista életvitelüket élik, miközben egyenlőnek tekintik magukat, ugyanakkor különbséget tesznek egymás között, ahogy a filmben megjelenő különböző Barbie-prototípusok is mutatják (Foucault 1996: 47).

Kérdés tárgya lehetne, hogy vajon a filmet áthatja-e egy férfigyűlölő feminista eszme. Azonban ha közelebbről vizsgáljuk, ez a látszat csupán egyfajta maszk, melyet a nők magukra öltve rejtenek női hibáik mögé, miközben tökéletességre törekednek. Politikai értelemben egy közös igazgatású rendszert és alkotmányt hoznak létre, hasonlóan ahhoz, ahogyan Orwell 1984 című regényében megfogalmazódik. Az egyén számára minden tökéletesnek és jónak tűnik, mivel ennek kritériumait a felsőbb hatalmak állítják fel, ám közben az egyéni gondolatok és elképzelések kizáródnak. Orwell szavaival élve:

„A Párt két célja: meghódítani az egész földet, s egyszer s mindenkorra eltörölni a független gondolkodás lehetőségét. Két nagy probléma van tehát, amelyet a Párt megoldani igyekszik. Az egyik: hogyan lehet megtudni, akaratuk ellenére, hogy mit gondolnak az emberek, a másik: hogyan lehet megölni több száz millió embert néhány másodperc alatt, előzetes figyelmeztetés nélkül” (Orwell 2020: 56).

Ahogy a fentebb említett idézet is szemléltetni próbálja, a hiba ez esetben a férfi társadalommal van, esetünkben a Kenekkel, akikről később több szó is esik majd.

Itt az egyik oldal nem létezik a másik nélkül. Ahogy fentebb írtam, esetünkben a Barbie-k szimbolizálják a stabil lábakon álló társadalmat. Harmóniában, jólétben és gondok nélküli életet élnek. Ha párhuzamot szeretnék vonni Aqua már jól ismert *Barbie Girl* c. dalával (ami a rajongók legnagyobb bánatára fel sem csendült a filmben), akkor muszáj kicsit közelebbről is megvizsgálunk a dalszöveg egyes részeit:

„I’m a blonde single girl in the fantasy world
Dress me up, make your time, I’m your dollie
You’re my doll, rock, n’ roll, feel the glamor and pain
Kiss me here, touch me there, hanky panky.”²

Már maga a dalszöveg is szöges ellentétben áll a Barbie-k által reprezentált világgal, s ebben a kontextusban ők vannak tárgyként kezelve, nem a férfiak. Talán a filmipar ezért is nem szerette volna audiovizuálissá tenni az ismert popslágert, mert a mondanivalója kicsit sincs összhangban a film vezérfonalával. A férfiszerep, mármint a Kenéé ebben a világban csak a bólogató kiskutyákéhoz hasonló, akiknek sziklaszilárdan helyt kell állniuk, feminizmus ide vagy oda.

Az alábbiakban szeretném bemutatni a filmben megjelenő szimbólumrendszert, valamint szeretnék kitérni az egyes irodalmi intertextusokra is.

1. Diszkriminatív egzisztencia

A fent említett példa érzékelteti, hogy a *Barbie* látszólag tökéletes világában számos tényező befolyásolja a léteezést, és a film megmutatja, hogy ezek a tényezők mennyire összetettek és ellentmondásosak is lehetnek. A Barbie karaktert általában a sztereotipikus, rózsaszínbe burkolózó, gondtalan életvitel jellemzi, azonban a film mélyebb rétegeiben ez a kép árnyaltabbá válik.

Amikor a szokásos Barbie-ikonográfia megtörik, és a karakter lába érinti a földet, vagyis szembesül a valósággal és a halál gondolatával, az felkavaró hatással van a nézőre. Ez a jelenet egyfajta áttörést jelent a *Barbie* általában felületes világában, és lehetőséget teremt arra, hogy a nézők lássák a karaktert a saját törekénységében és sebezhetőségében.

Ez a pillanat erős párhuzamot mutat Albert Camus egzisztencialista gondolataival. Camus azt állítja, hogy az embereknek általában van egy erős érzésük arról, hogy az életnek valamilyen értelme van, de ez az érzés gyakran összeférhetetlen a valóság kihívásaival és abszurditásával. Ahogy Camus fogalmaz, az emberek gyakran elfedik ezt az abszurditást, és csak egy váratlan esemény vagy kihívás hatására jönnek rá, hogy az élet értelme sokkal komplexebb és ellentmondásosabb, mint ahogy azt korábban gondolták (Rathman 2014: 35).

Ebben az értelemben a *Barbie* főszereplőjének tapasztalatai azt mutatják, hogy még a látszólag legtökéletesebb életvitel mögött is rejtőzhetnek belső konfliktusok és kételyek. Ahogy a karakter ráébred belső énjének és vágyainak elfojtott valóságára, ez lesz az útja a személyes fejlődés felé, valamint szembenézése a saját identitásával és helyével a világban. Ezek a témák szoros kapcsolatban állnak Sigmund Freud elméleteivel is, különösen a tudatalatti és az ösztönök szerepével az egyéni fejlődésben és az énkép kialakításában.

2 „Én egy szingli, szóke lány vagyok a fantáziavilágban / Öltöztess fel, használd ki az időd, én vagyok a babád / Te vagy a babám, rock ‘n’ roll, érezed a ragyogást és a fájdalmat / Csókolj meg itt, érints meg ott, hóka-móka” (a szerző saját fordítása).

A másik alapvető kérdés az élet értelmének ellentmondásaira vonatkozik. Az előzőleg említett elmélet is arra utal, hogy létezésünkben ellentmondások rejlenek. Általában hiszünk abban, hogy életünknek van értelme és célt szolgál, azonban gyakran tapasztaljuk, hogy ez a hit illúzió, és amikor a valóság jelei ezt aláátamasztják, csalódottságot és támadásként érzett kritikát tapasztalunk. Ez az ellentmondásokkal teli állapot egzisztenciális válsághoz vezethet, ami sok kellemetlenséget és bizonytalanságot okoz. Barbie karaktere is ebbe a szerepbe próbál bele-
törődni, próbálva elfogadni az élet jelentése és értelme közötti kettősséget. Azonban amikor szembesül a valós világban rejlő kihívásokkal és negatív tényezőkkel, az megkérdőjelezi hitét és világnézetét. Ahogy Barbie szembesül az élet valódi komplexitásával és kiszámíthatatlanságával, úgy tapasztalja meg az élet értelmét kereső ember gyakori csalódásait és kihívásait.

2. Identitásválság

A filmben feltűnik Barbie társa, Ken is, aki a rózsaszín világban elfogadja a neki kijelölt szerepet, és nem törekszik az önmegvalósításra. Ken meggyőződése, hogy élete értelmét Barbie jelenti, és úgy érzi, hogy nem tudna nélküle élni. Lelkének egy része mindig is vágyott valami másra, de ebben a világban ez a vágy halálra van ítélve. Ennek az abszurd helyzetnek az érzése erőteljesen jelen van, és ezáltal a Ken belső világába való bepillantás különösen érdekes lehet. A filmben feltűnő erős vezérfonal a *Godot-ra várva* üzenetével rokonítható. A bizonytalan világban átutazók, azaz az emberek és a műfigurái is várakozók és keresők, mint például Barbie és Ken, akik egy jelenetben együtt utaznak a rózsaszín autóban. Nemcsak az idő eltöltésén fáradoznak, hanem próbálnak értelmet adni létezésüknek és kitölteni bensőjük ürességét. Állandóan tevékenykednek, járkálnak, tornáznak, és eleinte cselekedeteik ésszerűnek tűnnek, de később ezek a tevékenységek szokásokká válnak, és minden tettük egyfajta kényszercselekvéssé vagy tettepótlékká válik. Ez az érzés az emberi létezés alapvető abszurditását tükrözi, amikor az egyén életének értelme és célja keresése közben folyamatosan elakad, és a mindennapi rutinba való visszacsúszásba esik (Pomogáts 2017: 41).

Ken szerepe Barbielandban valóban tele van pótcselekvések sorozatával. Mindig elfoglalja magát valamivel, versenyez a többiekkel Barbie kegyeiért, és próbál érzelmeket generálni, de sosem kerül az előtérbe. Az igazi áttörés Ken számára akkor érkezik, amikor véletlenül a valós világba csöppen. Itt rádöbben saját magára és az igazi énjére. Felfedezi, hogy ki is ő valójában, és felismeri, hogy a társadalmat a férfiak irányítják, és minden maszkulin jellegű.

A felismerést követően Ken élete teljes fordulatot vesz, és elkezdti értékelni a férfias dolgokat. Elkezd foglalkozni olyan komoly tevékenységekkel, mint az olvasás, a sportok és a különböző játékok kipróbálása. Ebben az átalakulásban erős Hemingway-i hatást érzünk. Hemingway volt az az író, aki ki tudta mutatni a férfiaságot az amerikai irodalomban, és Ken karaktere is ezt az erőteljes, határozott és céltudatos férfiaságot tükrözi.

„Jobb egy napig oroszlánnak, mint száz évig gyáva nyúlak lenni. Jobb talpon meghalni, mint térdepelve élni. [...] Bár sok helyt jobb ész nélkül lehasalni, ha az ember szeretné a bőrét megmenteni” (Hemingway 1968: 86).

Kenre is igazak a fentebbi sorok, bár neki több idő kellett identitásának tényleges felismeréséhez. Mindez a filmben sűrítve mutatkozik meg: az újraértékelés folyamata nem tart különösebben sokáig, s arra is elég ideje marad, hogy forradalmat robbantson ki. Igaz, ez inkább lelki felszabadulásként hat. Inkább megy végbe metaforikus értelemben, mintsem fizikailag.

A másik oldalon ott van Barbie, aki szintén a valós világba lépve tapasztalja meg saját valódi énjét. Barbie azt gondolja, hogy a saját maga köré szerkesztett elképzelések és identitása passzol ebbe a világba is. Azt hiszi, hogy a nők az irányítók, ők vannak vezető pozíciókban, de rá kell jönnie arra, hogy a női társadalom korántsem úgy funkcionál, mint kellene. Valójában a Mattel-cég hozta őt létre, kvázi mindig is egy alárendelt szerepben volt. Az első kemény kritikai felismerés akkor éri őt, amikor próbálja megkeresni régi gazdáját, de belebotlik annak tinédzser lányába, aki felvilágosítja őt a nők szerepéről:

„A lényeg az, hogy mindig szörnyű voltál. Rossz érzést okozol a nőknek, amióta csak kitaláltak téged. Benned van minden, ami rossz a kultúránkban: szexualizált kapitalizmus, abszolút, irracionális szépségideál. Ötven évvel visszavetted a feminista-mozgalmat, rombolod a lányok természetes önbecsülését, és gyilkolod a bolygót a konzumizmus dicsőítésével. Azelőtt, hogy nem voltál, sok évig nem gondoltam rád. Mindig is erős voltam, te fasiszta!”³

Ebben a kulcsfontosságú pillanatban Barbie ráébred, hogy mindaz, amiben hitt és amit képviselt, csupán látszat volt. Mindig azt gondolta, hogy ő adott erőt a nőknek, hogy ő volt az, aki támogatta őket, de ekkor rájön, hogy ő is csak egy gyártósoros termék, egy sablonos ideál.

Amikor a padon ülve a főszereplő arcáról könnyek potyognak, érkezik el a pillanat, hogy Barbie a valódi érzelmeit mutatja ki, és amikor őszintén meg is éli azokat. Ezen kívül valami különös történik vele. Kezdi megkérdőjelezni a szépségideálról és a női társadalomról alkotott korábbi elképzeléseit. Egy idősebb nő ül vele szemben, és megdicséri a ráncos arcát. Ez a találkozás rávilágít Barbie-ra, hogy az igazi szépség belülről fakad, és nem mindennek kell tökéletesnek lennie. Ez a felismerés mélyebb önismerethez és elfogadáshoz vezet Barbie-i, aki újragondolja az általa képviselt értékeket és ideálokat.

3. Az alkotás problematikája

A történet folyamán Barbie számára egy mély és átalakító utazás zajlik le, mely során nemcsak a külső világot, hanem saját belső világát is felfedezi és átformálja. Az átváltozásoknak ebben a kontextusban kulcsfontosságú szerep jut, mivel azok jelzik Barbie metamorfózisát és fejlődését az egyszerű rózsaszín babából egy öntudatos és mélyen érző egyénné.

3 Idézet a filmből; a magyar szinkron alapján.

Az átváltozások kétféle szinten tükrözik Barbie fejlődését. Egyrészt a fizikai átváltozások a külső változásokat szimbolizálják. Barbie belép a valós világba, és ezzel együtt megváltozik körülötte a környezet, ahol az eddigi sablonos ideálokat és értékeket elkezdi kérdőre vonni. Ebben a folyamatban Barbie nemcsak a külső megjelenésében, hanem a viselkedésében és a gondolkodásmódjában is változásokon megy keresztül.

Másrészt az átváltozások belső síkon történnek meg, és ebben rejlik a valódi áttörés és fejlődés. Barbie számára az átváltozások a tudatosság, az önreflexió és az önismeret útját jelentik. Megkérdőjelezi az eddigi értékeit és meggyőződéseit, és rádöbben, hogy az élet mélyebb értelmet és boldogságot kínál, mint amit eddig gondolt. Az átváltozások során Barbie megismeri és elfogadja az érzelmeit, és ráébred arra, hogy a valódi boldogság és kibontakozás az önmagunkhoz való hűségben és az élet valódi élményeiben rejlik.

Ezek az átváltozások tehát Barbie számára a tudatosság, a belső bátorság és az önfogadás útját jelentik. A külső és belső változások együttesen hozzák létre Barbie teljesebb és mélyebb életét, és lehetővé teszik számára, hogy megtalálja az igazi boldogságot és értelmet az életében. A metamorfózisok így az emberi létezés és fejlődés alapvető és szükségszerű elemeivé válnak, és Barbie esetében az újjászületés és az önmegújulás útját jelölik ki. A főhős szerette volna megtapasztalni az érzékelés folyamatát, szeretne a jelenben élni, megtapasztalni az anyai örömöket. Nem másokat inspirálni, hanem saját magát, ezáltal levetkőzve magáról a sztereotipikus jelzót. Az átváltozás folyamatában nagy hangsúlyt kapnak Billie Eilish, a manapság nagy népszerűségnek örvendő énekes dalának sorai is, amelyek elmondják az egész film lényegét:

„I used to float, now I just fall down
 I used to know but I'm not sure now
 What I was made for
 What was I made for?

 Takin' a drive, I was an ideal
 Looked so alive, turns out I'm not real
 Just something you paid for
 What was I made for?”⁴

4 „Régen lebegtem, most már csak lepottyank / Régen tudtam, ki vagyok, de most már nem vagyok benne biztos / Mire születtem / Mire születtem? // Teszek egy kört, példakép voltam / Olyan élőnek tűntem, de kiderült, hogy nem vagyok valós / Csak valami olyasmi vagyok, amiért fizetsz / Mire születtem?” (a szerző saját fordítása).

4. Nőnek lenni

A film kritikák tengerét kapta a megjelenését követően, ám egy dologban biztosak lehetünk: a női egyenjogúság kérdése mindig aktuális marad. A *Barbie* határokat feszeget a nemek között, vitákat szítva ezzel, miközben rávilágít arra, hogy nőnek lenni a mai társadalomban valóban embert próbáló feladat. Julia Kristeva, a feminizmus egyik korábbi vezéralakja szerint a nőiség olyan lesz, amit a társadalom mellékesnek tart. Például azokhoz, akik segélyre szorulnak, az elesettekhez, vagy akár az értelmiségi férfiakhoz, akik olyan tevékenységeket végeznek, mint a balett vagy a jégtánc, gyakran női jegyeket társítanak.

Ezen átváltozások eredményeként a feministák között egyre több a konfliktus és megosztottság, és ami még súlyosabb, a stigmatizáció. A mai világban a feminizmus egy fordított értelmezése alapján azok a nők, akik a családra helyezik a hangsúlyt a karrierrel szemben, gyakran ki vannak téve a kiközösítésnek a „feminista társadalom” által. Úgy vélik, hogy az a nő, aki nem él a munkaerőpiac esélyegyenlőségével, alárendeli magát a régi értékeknek és a férfiaknak. Pedig a feminizmus lényege nem abban áll, hogy minden nőből sikeres üzletasszony legyen, hanem abban, hogy minden nő olyan döntéseket hozhasson, amelyek az ő saját értékeinek és vágyainak megfelelnek, és hogy ne kelljen megküzdenie a megkülönböztetés árnyékával (Kristeva 2010: 22–40).

A film számos jelenetében ez a témakör jelenik meg, melyek azt üzenik, hogy légy önmagad, de a társadalom elvárásai szerint változtass is valamit magadon. Egy jelenetben Barbie egykori gazdája, Gloria, elég erős társadalomkritikát fogalmaz meg, megmutatva ezzel, hogy még a látszólag tökéletesnek tűnő világban is vannak olyan elvárások, amelyek szembe mennek az egyén saját értékeivel és vágyaival. Ebben az összefüggésben a film nemcsak szórakoztató alkotás, hanem egyben társadalmi tükör is, ami segít megvizsgálni és átgondolni az aktuális társadalmi kérdéseket és problémákat.

„Szó szerint lehetetlen nőnek lenni. Gyönyörű vagy, és nagyon okos, mégis azt gondolod, nem vagy elég jó. Mindig kiemelkedőnek kell lenni, de valahogy mégis mindig rosszul csináljuk.

Vékonynak kell lenned, de ne legyél túl vékony. És persze soha nem mondhatod, hogy vékony akarsz lenni. Azt kell mondanod, hogy egészséges akarsz lenni, de azért vékonynak is kell lenned. Kell, hogy legyen pénzed, de azért ne kérj több pénzt, mert az túl agresszív. Legyél főnök, de ne legyél gonosz. Vezetővé kell válnod, de nem törheted össze mások elképzeléseit. Szeresd azt, hogy anya vagy, de ne beszélj folyton a gyerekeidről. Karrieristának kell lenned, de mindig figyelned kell mások szükségleteire is. Neked kell a férfiak helytelen viselkedésének a következményeit viselned, ami örültség, de ha rámutatsz erre, azzal vádolnak, hogy panaszkodsz. Csinosnak kell maradnod a férfiak számára, de nem annyira csinosnak, hogy túlságosan csábítsd őket, vagy hogy fenyegezz más nőket, mert állítólag a női közösség tagja is vagy.

Mindig tűnj ki és légy hálás. Tudd, hogy a rendszer hibás, szóval fogadd el ezt, ugyanakkor légy hálás. Soha ne öregedj meg, ne légy durva, soha ne mutogasd magad, soha ne légy önző, soha ne hibázz, soha ne vallj kudarcot, soha ne mutass félelmet, soha ne tűnj ki a sorból. Túl nehéz! Túl ellentmondásos, és senki sem ad neked érmet és nem mond érte köszönetet! És kiderül, hogy nemcsak mindent rosszul csinálsz, de minden a te hibád. Belefáradtam ebbe. Ahogy magamra és más nőkre nézek, és azt látom, hogy gúzsba kötjük magunkat, csak azért, hogy az emberek szeressenek. És ha mindez igaz egy nőt ábrázoló babára is, akkor nem is tudom, mi lesz velünk.”⁵

Összegzés

A tanulmány arra szeretett volna rámutatni, hogy a film megosztottsága és a körülötte kialakult vita ellenére is érdemes több szempontból foglalkozni vele. Egyrészt azért, mert a *Barbie* tárgyalja és érinti a mai társadalmi kérdéseket, amilyen például a női egyenjogúság vagy a sztereotípiák elleni küzdelem. Másrészt azért, mert a film annak ellenére, hogy vitákat váltott ki, rendkívül népszerű lett és sikeres volt a mozikasszáknál. Ennek kapcsán a tanulmány azt a kérdést vetette fel, hogy miért éppen ez a film érte el ezt a népszerűséget, és milyen üzeneteket hordoz magában, melyek vonzóak lehetnek a közönség számára.

A film által érintett témák és az ezek körül kialakult viták arra ösztönzik az embereket, hogy gondolkodjanak el a nő szerepekről, a társadalmi elvárásokról és a változásokról. Emellett a film sikere azt is jelzi, hogy ezek a témák valósak és fontosak a közönség számára, és hogy a film a művészi kifejezés eszközeként hatékonyan tudja megfogalmazni és átadni ezeket az üzeneteket. A *Barbie* című film tehát nemcsak egy szórakoztató alkotás, hanem egy olyan mű, ami arra ösztönzi az embereket, hogy elgondolkodjanak és beszéljenek ezekről a fontos társadalmi kérdésekről.

Felhasznált szakirodalom

Foucault, Michel 1996. *A szexualitás története. A tudás akarása*. Ádám Péter ford. Atlantisz. Budapest.

Hemingway, Ernest 1968. *Novellák*. Irodalmi. Budapest.

Kristeva, Julia 2010. *Önmaga tükrében idegenként*. Napkút. Budapest.

Orwell, George 2020. *1984*. Szíjgyártó László ford. Helikon. Budapest.

Pomogáts Béla 2017. *Kihívások*. Hungarovox. Budapest.

Rathman János 2014. *A filozófia és irodalom határán*. Kalligram. Budapest.

5 Idézet a filmből; a magyar szinkron alapján.

Források

Aqua 1997. Barbie girl. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=ZyhrYis509A> (2024. 04. 12.)

Ellish, Billie 2023. What I was made for. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=cW8VLC9nnTo> (2024. 04. 12.)

Gerwig, Greta 2023. Barbie. *YouTube*. <https://vidhome.club/video/157328989/barbie-2023/> (2024. 04. 12.)

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
www.ujs.sk

Nyelvi diszkrimináció a nyelvi tájképben

Az SJE TTK-n működő Variológiai Kutatócsoport és Nyelvi Tájkép Kutatócsoport közös szervezésű nemzetközi tudományos szimpóziumának tanulmánykötete

Jazyková diskriminácia v jazykovej krajine

Zborník medzinárodného vedeckého sympózia v spolupráci
Výskumnej skupiny variológie a Výskumnej skupiny jazykovej krajiny PF UJS

Editori / Szerkesztők:

Mgr. Istók Béla, PhD., Mgr. Lőrincz Gábor, PhD.,
PaedDr. Baka L. Patrik, PhD., PaedDr. Török Tamás, PhD.

Recenzenti / Szakmai lektorok:

Dr. habil. Ludányi Zsófia, PhD., Dr. Hulyák-Tomesz Tímea, PhD.

Jazykový korektor / Nyelvi lektor:

Dr. habil. Lőrincz Julianna, PhD.

Tlačová príprava / Nyomdai előkészítés:

Szabolcs Liszka – Cool Design, Komárno

Tlačiareň / Nyomda:

Grafis Media, s.r.o.

Rozsah / Terjedelem: 18,5 AH / 18,5 szerzői ív

Počet výtlačkov / Példányszám: 100 ks / 100 db

Vydavateľ / Kiadó:

Univerzita J. Selyeho / Selye János Egyetem

Rok vydania: 2025

Prvé vydanie / Első kiadás

Nepredajné / Nem értékesíthető

ISBN 978-80-8122-516-1